

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34/35

YU ISSN 003-2565

АПФ

У част академика професора Милана Милутиновића

1-2

БЕОГРАД, 1994.

АПФ, година XLII, Београд, бр. 1-2, јануар-април 1994, стр. 1-242

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке” од свог покретања 1906. године до краја 1945. године био је гласило Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906-1911), Коста Кумануди (1911-1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912-1914), Чедомиљ Митровић (1920-1933), Михаило Илић (1933-1940), Ђорђе Тасић (1940-1941) и Јован Ђорђевић (1945). Почев од 1946. „Архив” је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали”, настављајући тако један континуитет започет 1906. год.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анала”: др Михаило Константиновић (1953-1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960-1966), др Војислав Бакић (1966-1978), др Војислав Симовић (1978-1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Владимир В. Водинелић. Чланови: др Стеван Врачар, др Предраг Шулетић, др Дејан Поповић, др Сима Аврамовић, др Драгољуб Поповић, др Боривоје Шундерић, др Мирјана Тодоровић, др Ђорђе Игњатовић (секретар Уређивачког одбора), др Љиљана Радуловић, др Милан Пауновић и Војислав Станимировић.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Председник: Радосав Ћосић. Заменик председника: др Обрад Станојевић. Чланови: Драгослав Ђекић, Радивоје Јевтић, др Љубиша Лазаревић, Драгутин Милићевић, Михаило Младеновић, Гордана Симеуновић и др Обрен Станковић.

ИЗДАВАЧ: Правни факултет у Београду

Лектор и коректор: Јасна Жарковић
Слог: Небојша Владисављевић, Г. Жданова 58, Београд, тел. 681-703
Штампа: Завод за графичку технику Технолошко-металушког факултета, Карнегијева 4, Београд

hucet

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

АПФ, Година XLII, Београд, бр. 1-2, јануар-април 1994, стр. 1-242

UDK 34/35

YU-ISSN 0003-2565

РЕЧ УРЕЂИВАЧКОГ ОДБОРА

Професор Милан Милутиновић је рођен 21. октобра 1916. године у Пиперима, срез подгорички. Гимназију је завршио у Подгорици а Правни факултет у Београду 1940. За време рата налазио се најпре у заробљеничким, а касније у кажњеничким логорима у Немачкој. Докторирао је на Правном факултету у Београду 1956. са тезом под насловом "Географски материјализам". У току 1949-1951. похађао је и завршио Институт друштвених наука (група за филозофију и социологију) у Београду.

Непосредно после рата проф. Милутиновић је радио једно време у Федералној комисији за ратне злочине а затим прелази у Министарство унутрашњих послова ФНРЈ, где је до 1959. вршио дужност директора Више школе за унутрашњу управу. У току 1959. и 1960. године провео је неколико месеци на студијском раду у социолошким и криминолошким установама у Паризу. Године 1960, по оснивању Института за криминолошка и криминалистичка истраживања (касније Института за криминолошка и социолошка истраживања) изабран је за директора Института и на том месту остао је двадесет пет година. За доцента за предмет Општа социологија на Правном факултету у Београду биран је септембра 1957, за ванредног професора фебруара 1962, а за редовног професора изабран је септембра 1965, када и заснива стални радни однос на Факултету, на коме ради све до одласка у пензију - 1. октобра 1985. године.

Првих година проф. Милутиновић је изводио општу и последипломску наставу на Правном факултету у Београду из предмета Општа социологија а касније из предмета Криминологија са пенологијом. Те предмете предавао је једно време и на правним факултетима у Новом Саду, Крагујевцу и Подгорици. Држао је по позиву и предавања на већини правних факултета у бившој Југославији, а био је и члан бројних комисија за оцену и одбрану магистарских и докторских радова. У својству ментора највећег броја кандидата који су се одлучили за теме из области Криминологије и њој сродних дисциплина он је дао значајан допринос формирању научних кадрова у тим областима.

На Правном факултету проф. Милутиновић је обављао бројне дужности. Декан факултета био је у току школске 1969/70. и 1970/71, а биран је и за председника Савета и шефа Катедре за социологију права. Изван Факултета био је председник Југословенског удружења

за кривично право и криминологију, члан извршног одбора Савеза удружења правника Југославије, члан Савезног савета за правосуђе, председник Научног већа Института друштвених наука у Београду, члан Југословенске комисије за UNESCO и председник њеног одбора за друштвене науке, председник Комисије за друштвене науке у Републичкој заједници науке Србије, члан Жирија за доделу Октобарске награде и Награде АВНОЈ-а (поткомисија за област друштвених наука). Такође, проф. Милутиновић је био и главни уредник Зборника Института за криминолошка и социолошка истраживања, иницијатор оснивања и члан редакције "Југословенске ревије за криминологију и кривично право", члан редакције часописа "Социологија" у Београду и "Пенолошке теме" у Загребу.

За књигу Криминологија (издање: Просвета, 1969) добио је Октобарску награду Града Београда, а 1988. награду "Савремене администрације" за посебан опус радова код ове издавачке куће. Ради се о три кључна и обимна дела којима је (уз остале радове наведене у Библиографији коју објављујемо у овом броју Анала) овај аутор ударио темеље савремене криминолошке науке у нашој земљи. То су, поред већ поменуте Криминологије, Пенологија и Криминална политика. У њима су на систематички начин обрађена (или бар додирнута) скоро сва кључна питања ове три посебне дисциплине. У том погледу проф. Милутиновића можемо с правом сматрати пиониром југословенске криминологије и најзаслужнијим за њен развој у току задњих тридесетак година.

Године 1983. проф. Милутиновић је изабран за члана Научног друштва Србије. За ванредног члана Црногорске академије наука и уметности изабран је 1985. а 1990. редовни је члан те Академије.

Делатност проф. Милутиновића одвијала се веома интензивно и запажено и на међународном плану. Дуго година налазио се на листи експерата Уједињених нација за проблеме друштвене одбране (криминалитет и делинквенција). У том својству, заједно са проф. Питхерzenом из Лондона руководио је Трећим циклусом Секције за друштвену одбрану УН за арапске земље, који је био посвећен превенцији малолетничке делинквенције (Дамаск, 1964). Учествовао је активно и у раду студијске групе УН за друштвену одбрану 1965. у Копенхагену, Ослу и Стокхолму, у раду консултативне групе УН за пенитенцијарне проблеме у Женеви 1962. и 1966, III и VI конгреса УН за превенцију криминалитета и третман делинквената (Стокхолм, Киото), V-VIII конгреса Међународног удружења за криминологију (Хаг, Мадрид, Београд, Лисабон), V и VI Међународног конгреса за друштвену одбрану (Београд, Леце), консултативног састанка италијанских и европских кривичара и криминолога посвећеног проблему пораста криминалитета у Италији седамдесетих година (Рим, 1975) и у другим сличним међународним акцијама.

Научно запажени су реферати на међународним скуповима: "Превентивно лишавање слободе" (француско-југословенски правнички дани, Београд и Титоград, 1961); "Превенција у предделинквентном стању сапосебним освртом на промене у Европи и Северној Америци" (на већ поменутом састанку у Дамаску, 1964); "Улога комуне у сузбијању социјалне патологије" (састанак са америчким кримино-

лозима - Дубровник, 1963), "Савремена криминолошка мисао" (скуп чешких правника, Праг, 1966); "Превенција привредног криминалитета" (V семинар Арапске лиге о проблемима друштвене одбране, Каиро, 1966), "The Criminology Function in stamping out Crime and special Function in the Resocialization of the Delinquent" (Семинар европских криминолога и кривичара под називом: "Nuouvelles Perspectives en Criminologie", Цирих, 1974); "Политички и класични криминалитет и његово сузбијање" (Конгрес Социјалистичке партије Италије - "Ordine pubblico e criminalità, Milano, Avanti, 7-9 marzo, 1975). Увише наврата проф. Милутиновић је у иностранству држао предавања; у Центру за међународна предавања у Паризу (1960), на Институту за социологију и филозофију Совјетске академије наука (Москва, 1965) и на Правном факултету Универзитета La sapienza у Риму (1975). Посебно је запажен и допринос који је проф. Милутиновић дао у своје време у својству консултанта у конципирању и разradi међународних студијских пројеката у Институту за друштвену одбрану УН (раније УНСДРИ, сада УНИЦРИ) у Риму.

Афирмацији наше криминологије у свету проф. Милутиновић је нарочито допринео организовањем међународних криминолошких састанака у нашој земљи. Тако је 1969. руководио радом XVIII међународног течаја за криминологију чија су тема били проблеми рецидивизма. Године 1973. организовао је у Београду VII Међународни конгрес за криминологију, на коме је изабран за председника Конгреса и одржао генерални реферат: "Основне тенденције савремене криминологије" и формулисао научне закључке који су акламацијом прихваћени. Сам реферат штампан је на више страних језика и добио је веома позитивну оцену од стране Научне комисије Међународног удружења за криминологију, која је јавно изречена на следећем, осмом Међународном конгресу за криминологију (Лисабон, 1978). У овом контексту треба истаћи да је проф. Милутиновић био члан директоријума и потпредседник Међународног удружења за криминологију са седиштем у Паризу.

Проф. Милутиновић је као познат и цењен криминолог изабран за дописног члана Института за упоредно право у Паризу, за члана консултанта Међународног центра за клиничку криминологију у Ђенови, за дописног члана Института за кривично право и криминологију универзитета у Буенос Аиресу. На лисабонском конгресу 1978. изабран је за заслуге у развоју криминолошке мисли за почасног члана Међународног удружења за криминологију.

О угледу проф. Милутиновића међу криминолошким круговима у свету на свој начин сведочи и чињеница, да је једна тако угледна међународна ревија каква је "Revue internationale de criminologie et de police technique" из Женеви у броју 1 из 1990. упознала читаоце француског говорног подручја са криминолошким схватањима овога аутора. Ради се о уводном тексту (на 15 страна) под насловом "Савремена југословенска криминологија" чији је аутор М. Томић - Малић. Нама се чини да је дело проф. Милутиновића можда најбоље одсликао у предговору наведеног броја ове Ревие један од водећих савремених криминолога Denis Szabo, председник Међународног центра за упоредну криминологију у Монтреалу. Указујући на неправду која погађа

ауторе који стварају на језицима који нису распрострањени у свету, Szabo, захваљује аутору овога текста што је изложила дело југословенског криминолога Милана Милутиновића, веома познатог његовој генерацији "посебно као неуморног организатора VII Међународног конгреса за криминологију, који је обележио историју ове науке на сасвим посебан начин". Његово дело приказано је, каже Szabo, "у контексту златног доба (1955-1975) наше науке у тој земљи када се Милутиновићева криминологија појавила у шест узастопних издања. Ради се о веома добро конципираном размишљању једног правника - социолога марксистичке оријентације који је успео, захваљујући способности свога ума, лишеног сваког догматизма, да integriше научни допринос савремене криминологије, од Садерланда до Пинатела, у оквир контекста историјског материјализма. Овај марксизам који је веома близак Durkheimovom социологизму, очувао је вредност конхерентног објашњења криминалног феномена". У истом смислу могу се донекле схватити и неки вредносни акценти у предлогу Ј. Пинатела за избор проф. Милутиновића за председника VII Међународног конгреса за криминологију, када је у својству председника Научне комисије Удружења рекао да "нам је за председавање једним конгресом као што је овај, коме је намењена у извесном смислу конфронтација основних тенденција савремене криминологије, потребан један велики криминолог чија је репутација заиста заснована на досадашњим делима, на руковођењу студијама и оствареним истраживањима и, такође, на међународним функцијама које је извршавао" па је овај предлог акламацијом прихваћен (Actes du VIIème Congrès internationale de criminologie, т. I, Београд, 1980, стр. 18).

Ова Редакција имала је задовољство да уреди посебан број часописа *Анали* посвећен овом нашем дугогодишњем наставнику и озбиљном научном раднику пре свега у области криминолошких наука. Сигурни смо да на тај начин испуњавамо жељу оних студената и истраживача који су, захваљујући педагошкој и научној активности, закорачили у криминологију или су у његовим радовима могли да нађу елементе и подстицаје за решавање тешких проблема у пракси спречавања и сузбијања криминалитета, који све више узима маха у савременом свету а код нас добија и застрашујуће размере, па му се овим путем захваљујемо са жељом да још поживи на опште задовољство његових колега, бивших студената, породице и пријатеља.

Издавање посебног броја часописа Анали Правног факултета у Београду посвећеног професору Милану Милутиновићу прилика је да застанемо и осврнемо се на пређени животни и радни пут нашег уваженог колеге. Иако нисам стручњак за област кривичних наука, и у њој за ужу област криминологије и сродних јој наука пенологије и криминалне политике, ипак ћу се осврнути на рад професора Милутиновића у овим областима. мада не са стручног гледишта, него са гледишта њиховог положаја у широкој области правних и њима сродних наука које представљају важан део научног истраживања и наставе на Правном факултету. То ће нам пружити прилику да назначимо значајан допринос који је научној обради проблема криминалитета својим несебичним и пожртвованим радом дао цењени колега Милутиновић. Пре њега ови предмети су на Правном факултету били прилично запостављени. У области кривичноправних наука наш Факултет је до Другог светског рата имао академика Тому Живановића, човека изванредног стваралаштва, а у историји Факултета једног од малог броја врхунских професора са светским угледом. Али, мада се у свом свеобухватном раду проф. Живановић дотицао и криминологија, ипак су то биле споредне области његовог рада, у првом реду усмереног на кривично право. Тек је професор Милутиновић био у ситуацији да обраду и наставу ових наука издигне на висину осталих традиционалних наука на Факултету. Његове заслуге у осавремењивању и систематизовању ових наука утолико су веће што њихов значај, на жалост, у овим ратним условима расте, не само у вези са нужним јачањем друштвеног поретка већ и посебно са захтевима који долазе споља о кажњавању ратних злочинаца на нашем тлу. Решавање ових питања захтева велику стручност наших надлежних органа, који ће у делима професора Милутиновића наћи оно најбоље у савременој науци у тој области.

Остављајући онима који су више надлежни да о овим питањима говоре подробније, овде ће бити речи само о положају ових научних дисциплина у односу на социологију, с којом су оне везане у најмању руку бар исто онолико колико и са правним дисциплинама.

Ова веза са социологијом је увек постојала, али она добија све већи значај управо због чињенице да је социологија, и код нас и у свету још увек релативно "млада" наука, која још утврђује свој положај међу другим наукама, како уопште, тако и у настави на правним факултетима. Од рата наоვაмо и у нас и у целом свету, социологији и сродним наукама придаје се све већи значај. Није узалуд проглашено да је човек "друштвена животиња", биће које без друштва и његових тековина не може да опстане ни најкраће време. Појачавање ратне и друге друштвене кризе још више уздижу значај социологије и сродних јој дисциплина. Човек је много подробније и дубље успео да проучи и мртви и живи свет, него свој сопствени свет, себе и своје друштво. Уосталом, упознати себе много је теже него упознати другог, јер човек себе не може гледати објективно, што је претходни услов сваког проучавања. Није узалуд још Сократ поставио захтев "упознај себе". Може се рећи да је кривичним наукама пао у део најтежи део тог посла - да упознају оно у човеку што

је најјачи и најчвршћи остатак његовог животињског порекла - уколико уопште имамо право да себе сматрамо бољим од животиња. Оне се, наиме, задовољавају да униште друга жива бића само у мери која је заиста нужна за опстанак, док човек уништава далеко више од онога што захтева његова егзистенција. Што је још горе, он тежи да обезбеди свој опстанак чак и по цену опстанка других људи. Ниједна животињска врста по правилу не уништава своју сопствену врсту. То једино чини човек.

Продрети у тај тамни вилајет људског бића задатак је низа друштвених наука и наука о човеку од психологије па до кривичноправних наука. Међу овим последњима, посебан значај имају криминологија, пенологија и криминална политика - дисциплине којима је тако значајан допринос дао професор Милутиновић и уздигао их на висину која се да упоредити са оном у савременом свету.

Задатак који је стајао пред њим није био нимало лак. Захтевао је да се подједнако познају бар две дисциплине: кривично право и социологија, поред довољног познавања психологије, а по могућству и бар основа психијатрије. Наш Правни факултет је правилно схватио потребу за проучавањем ових дисциплина а у професору Милутиновићу је нашао стручно и педагошки способног и савесног наставника. Разрадио је подробно методе наставе ових дисциплина и подигао младе снаге које настављају његов рад. Али његов рад се није ограничио само на факултетску наставу и припрему стручњака за рад у службама које примењују кривичне законе. Он је деловао и на широком пољу ван Факултета, повезујући наставу и научни рад са осталим областима друштвеног ангажовања. Будући да сам и сâм био наставник социологије, могу најбоље посведочити колико је успешно професор Милутиновић повезао социологију и кривичне науке. О томе најбоље сведоче његови радови и још више стручњаци које је образовао у свом наставном раду, повезаном на најбољи начин за праксу.

Треба такође забележити да је професор Милутиновић добар познавалац и страних достигнућа науке и праксе у овој области, као и да је успешно сарађивао с низом реномираних научних центара у свету. Један од најкрупнијих захвата на том пољу је и врло успешан, значајан међународни конгрес криминолога одржан 1973. године у Београду. Професор Милутиновић је на њему окупио најугледније светске стручњаке из своје области и пружио им могућност да се упознају са стањем науке, наставе и праксе. Нарочито важно било је успостављање веза и сарадње наших млађих научника са познатим стручњацима у свету. Као човек који се бави социологијом могу да истакнем и компетентност професора Милутиновића у овој области, као и допринос и корист коју социолози у раду имају од познавања кривичних наука којима се он бави.

др Радомир Д. Лукић

др Живојин Алексић,
редовни професор Правног факултета у Београду

МАЛОЛЕТНИЧКА КРИМИНАЛИСТИКА (1)

Ураду се пледира за стварање малолетничке криминалистике као посебне дисциплине која би се бавила утврђивањем личних особина непунолетних преступника и битних црта њихових деликата, све ради помоћи органима гоњења у откривању и расветљавању дела која спадају у малолетничку деликвенцију.

Затим се истичу биолошки и социјални аспекти младалачког доба, даје се генеза развоја личности од предшколског, преко периода латенције, до пубертета и адолесценције. Најзад, указује се и на потребу проучавања личности малолетника као једног од кључних фактора малолетничке делинквенције. С тим у вези, истиче се значај овог, у нашој криминалистичкој литератури запостављеног, проблема.

Кључне речи: *Малолетник - Криминалистика - Личност делинквента - Фактори криминалитета.*

Многе научне студије посвећивале су своју пажњу криминалитету малолетника настојећи да, углавном, објасне узроке овог криминалитета, одреде третман према малолетним делинквентима, затим видове генералне и специјалне превенције и др. Међутим, ниједна од ових студија у нашој земљи није посветила посебну пажњу откривању малолетних делинквената и њихових кривичних дела, иако је несумњиво да брзо откривање оваквих малолетника не значи само ефикасну заштиту друштва, већ и боље изгледе за ресоцијализацију откривеног малолетника.

Мислимо да је питање откривања малолетних делинквената данас посебно актуелно, када се има у виду стање криминалитета малолетника у нашој земљи и став нашег друштва према овој друштвено негативној појави. Кретање криминалитета малолетника, и у свету и у нас, показује, у последњим годинама, заиста забрињавајући пораст. Оно што посебно забрињава то је бржи пораст овога криминалитета од пораста криминалитета пунолетних. Упоредо са овим запажа се и ширење листе кривичних дела која врше малолетници, посебно испоља-

(1) Идеја стварања малолетничке криминалистике детаљно је разрађена у монографији *Малолетничка делинквенција*, изд. "Научне књиге", 1989. године у којој сам имао част да будем коаутор са академиком проф. др Миланом Милутиновићем, који је значајан утицај имао у моме научном раду.

вање обести и грубости при вршењу кривичних дела, нарочито при групним тучама које су учестале у већим градовима наше земље, а настају обично после завршетка фудбалских утакмица, у редовима за градски саобраћај, на играњима и сл. Слична је ствар и при вршењу прекршаја од стране малолетника.

Све ово несумњиво говори о потреби што већег проширења круга учесника акције за борбу против криминалитета малолетника и њихове васпитне запуштености, јер за потребу овакве широке акције не говоре само разлози хуманизма него и друштвене корисности. Нема сумње да сузбијање малолетничког криминалитета има далеко већи значај од сузбијања криминалитета одраслих. Са малолетником који није на време враћен са лошег пута, друштво мора да се бори много дуже и да сноси штету од његових поступака дуже него са одраслим лицем.

Данас се у литератури све више запажа тенденција, која има свој основ у потреби праксе да се област криминалитета малолетника издвоји из опште криминологије и да се цело ово поглавље осамостали као *"омладинска криминологија"* (в. у немачкој литератури *Jugend-kriminologie*). Слична је ствар и у криминалистици, где се тежи стварању једне, назовимо је у овом тренутку *малолетничке криминалистике*.

І БИОЛОШКИ АСПЕКТ МЛАДОСТИ

Младост је позорница две, па чак и три велике физичке и менталне кризе. Прва је криза пубертета. Добро познате соматске промене уско су повезане са психичким променама. Противречна стања духа имају одраз на менталну слику. Снажни нагон за лутањем и скитањем ублажен је болном чежњом за кућом. Институт самоодржавања је час јако потиснут, а час претерано изражен. Постоји склоност за непосредна и потпуна решења свих проблема, ватрена лојалност према пријатељима и безгранична мржња према непријатељима. Постојећи ауторитети, имајући при том у виду и друштво и породицу, одбачени су и изложени сумњи, док се истовремено показује нова и добровољна лојалност према сумњивим вођама.

У овом периоду потајно се јављају многи ментални поремећаји. Бројке о самоубиствима и несрећним случајевима расту. Изгледа да пубертет мобилише све телесне и менталне слабости младог створења и доводи их до опасних искушења. И у највећем броју случајева, пубертет се завршава тек средином двадесете године.

Биолошке промене су, у извесној мери, од великог друштвеног значаја. С појавом пубертета развијају се и разорни импулси. Они нападају чврстину породице. Они су, изгледа, од саме природе усађени у сва млада бића. Стога се може подржати поставка да прави криминалитет може бити уско повезан са органском агресивношћу пубертета и да је у суштини симптом пубертетске кризе. Одлике полног сазревања су слепи нагон за презиrom, за нетрпељивошћу, за напуштањем "гнезда", односно фобија према породици и склоност за изградњом нових заштитних група.

Када посматрамо идоле омладине, видимо колико су њене имажинације наивне и једноставне и колико оне нагињу прошлости коју

смо оставили за собом пре много стотина година. Сва људска достигнућа су презрена, осим малог броја исконских квалитета. Највећа слава се постиже "снагом", без обзира на облик у коме се манифестује ова снага, било као гангстер, полицајац, одметник или фанатик.

Криза израстања малог бића уско је повезана са поремећајима пубертета. Криза растења је подложна и климатским осцилацијама. Стога не грешимо када ове чињенице повезујемо с малолетничким криминалитетом. Глад детета одликује се опсесивном снагом која је непозната одраслом човеку. Често ће младо биће прибећи незаконитим средствима да би задовољило своје прохтеве. Незапосленост оца, која има за последицу смањење исхране породице, много теже погађа децу него мајку и оца. И друге појаве откривају изванредну наглашеност са којом криза растења захвата младо биће. Отпорност према обољењима је ослабљена. Иако је често тешко одвојити последице пубертета од растења, ипак изгледа да је болесно самопоуздање у овим годинама живота пре резултат растења него пубертета, јер је од свих дуго прижељкиваних облика једнакости највиталнија физичка једнакост са "одраслим угњетачима", којој се малолетник у овим годинама приближава.

Биолошки проблем младог бића није исцрпен указивањем на две велике кризе, наиме, на кризу пубертета и кризу растења. Поред ових, постоји и функционална криза, ако се тако може назвати. Она управља делатностима младог бића и стога је непосредно повезана с његовим криминалитетом. (в. Graberger)

Младост је сама по себи један период слабости и несавршености. Она је нерепродуктивна у много чему, чак и паразитска, и било би сасвим природно што жели да што брже прође кроз овај период. Али, без обзира на то, постоји тежња код свих живих бића на вишем степену развоја да овај "бескорисни" временски размак продуже, како би уграбили што више од живота. Ова парадоксална појава може се објаснити жељом за постизањем највеће користи у животној борби.

У биолошком погледу, младост је период прилагођавања. Прилагођавање тражи организам који још није довршен и постављен, односно који је још гибак и подесан за лако формирање. Младост је експериментална фаза живота.

Младо створење располаже изванредном виталношћу да би могло, уз минималан ризик, да опроба све стимулусе живота, да би могло да господари својим телом, да увежбава своја чула, да прикупља искуства и да експериментише са свим врстама прилагођавања. Ово очигледно обиље енергије свакако није толико стварни вишак, колико привремена попустљивост инхибиција.

Младост и смрт изгледа да су у уској вези због тога што је младост доба развојне слабости. Ова веза је раскинута жртвом старије генерације, односно родитеља. Младо биће је заштићено родитељском љубављу од свих животних недаћа, од својих сопствених слабости, неискुства и неопрезности. У међувремену се све резерве његове снаге, његова лака покретљивост и његова изванредно осетљива чула, могу усмерити ка једном циљу; да се игра живота и да на тај начин научи како се живи. Овај експериментални период мора бити искоришћен до крајње границе. Срећна околност да се оствари прилагођавање у једном безбедном појасу са осетљивим и недовршеним, али стога прилагод-

љивим телом - представља циљ младости. Малолетнички криминалитет мора да одржава ове основне чињенице.

II СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТ МЛАДОСТИ

Претпоставља се да је породица од помоћи младом бићу. Међутим, уместо тога породице често искоришћују децу и излажу их новим опасностима. Родитељи могу постављањем изузетних ограничења да изазову супротстављање од стране деце, а претпостављањем једног детета другом могу да расточе јединство читаве породице. Често породица није пристаниште у коме се одмарају дух и тело, већ легло немира у коме цветају сукоби и емоционална напетост. Каткада је однос између дечака и суровог спољашњег света. Под оваквим околностима један здрав, активан и веома осетљив дечак може да скрене с пута и да склизне у криминал, а насупрот њему - "један неагресиван, повучен у себе, плашљив, суздржљив, детињаст, несамосталан и неенергичан дечак", може да остане по страни од криминалитета. Када се говори о породици, требало би у основи разликовати услове у кући и држање породице.

У многим слојевима савременог друштва, отац више није извор знања и мудрости, већ занемарена и одгурнута особа, док се дечак осећа мудар и супериоран. Одбачени су корисни и признати односи између генерација и "дете учи бабу како се легу пилићи".

Руководство прелази с породице на банду, биоскопе и друге јефтине посреднике практичних знања. Међутим, они су рђави помоћници кад мора да се дође до сукоба са истинском физичком или друштвеном опасношћу. И онда када породица остане на окуп, али са уздржаним моралним основама, може се догодити да отац, придржавајући се грчевито својих стандарда, несвесно отера дете у криминал.

Године старости дају својој групи специфичну економску вредност. Мало дете је обавеза, односно пасива, а исто то може бити и деда. Највећу економску вредност имају мушкарци од 20 од 40 година живота, ако су здрави и квалификовани. У периодима криза они су поседњи који се отпуштају с посла. Млада особа је увек у непродуктивној фази учења, а ако је запослена плаћена је мање него одрастао човек, јер јој недостаје квалификација, односно поузданост за коју плаћамо високу цену одраслим личностима. Ова економска инфериорност малолетника је у упадљивој супротности према броју и интензитету његових жеља. Стога није никакво чудо што уместо резигнације и одлагања остварења својих жеља, ови млади људи прибегавају криминалним средствима.

Низ истраживања криминалитета младих показао је да су први и најчешћи знаци девијантног понашања малолетника обично исполњени прилично видљивим манифестацијама. Наиме, не поштује се нпр. школска обавеза, запажа се груб однос према својим друговима и према другим одраслим члановима школе - према послужитељима и чистачицама школе, а затим, крађе и пријанчења. Испитивање Завода за проучавање социјалних проблема града Београда показало је да постоје слаби резултати у отклањању негативног односа ученика према раду, сузбијању крађа и пијанчења. Ово истраживање показало је да ни сами школски колективи нису задовољни оним што се постиже у овој

области, иако школе улажу велике напоре, често се ангажује читав школски колектив али резултати нису адекватни уложеном труду. Ово истраживање констатовало је да су почетни видови асоцијалног понашања најизразитији и најчешће се појављују између 13. и 14. година старости. Борба против васпитне запуштености у појединим школама Београда, апсорбује велики део снага наставника, али је успех јако мали. Чињеница је да су психолози и социјални радници свакако најстручнији да интервенишу у правом тренутку, да спрече, да каналишу развој, али то само у склопу акције целе школе. Међутим, од дванаест школа на територији једне београдске општине, свега неколико има психолога и баш у тој школи ове делинквенције скоро нема. Даље је чињеница да се у многим школама не поклања довољно пажње проблему стручног васпитног рада са омладином, као ни неговању погодних услова и односа за такав васпитни рад. Смишљеније дејствовање у овом правцу, сигурно би се поправило увођењем психолога и социјалних радника у те школе.

1. Предшколски узраст

Дете је људско биће које је наслеђем стекло одређена физичка својства и темперамент; оно има карактеристичан нервни, моторни и метаболички систем и извесне потенцијалне могућности интелектуалног развоја, али је у свему осталом незрело и зависно од околине у којој одрасте. У тренутку рађања оно је најнезрелије међу живим бићима и од свих сисара је најмање еволуирало од свог феталног облика, али је његов развојни пут најдужи и најуспешнији.

Иако у тренутку рађања поседује низ способности, дете би било неспособно за даљи развој без неге одраслог човека. Уз помоћ мајке, или особе која замењује мајку, и касније уз помоћ оба родитеља, незрелост омогућава много дужи период развоја и учења, јер су дечији нагони далеко мање изражени, мање крути и подлежу далекосежним модификацијама. Овакав специфичан развој човека одређује и развој карактера и способности, да би у крајњем исходу дете било најмање зависно од средине, способно за социјално прилагођавање - за разлику од стереотипне адаптације примата и других животиња.

Сем биолошких специфичности, у његовом развоју и сазревању огромну улогу игра мајка, породица и касније друштво. После рођења дете се налази у "симболичној мембрани" са својом мајком, у такозваном "психолошком ембрионалном односу". Дете је потпуно зависно од мајке, оно нема своје ја које се касније јавља да би преузело интегративно-координационе функције које првобитно даје мајка.

Да би развој могао да се одвија, неопходно је да се између мајке и детета одвијају "сигнали" - знаци. Ако дође до поремећаја или прекида тих сигнала, долази до поремећаја који се испољавају на разне начине, па се због тога говори да је патологија прве године живота - патологија удвоје. Овај однос може да буде поремећен и због биолошких неспособности детета, или извесних специфичности у реаговању које проистичу из наслеђа.

Од огромног је значаја да ли је дете испунило очекивања родитеља. Кад је мајка незадовољна, напета, несигурна, кад често мења

ставове када претерује у ограничавању, систем мајка-дете може да се поремети и да угрози даљи успешан развој. У овом периоду споразумевање иде преко чула - преко устију и коже се постижу сва задовољења.

Када дете научи да се креће и говори, створена је и другачија могућност измене сигнала, као и могућност наметања одређених и одмерених ограничења која су неопходна у сваком васпитању. Овај процес социјализације траје током целог развоја и дете постепено учи да прихвата норму средине у којој ће се сутра кретати и у којој ће активно учествовати.

У првој години дете је делимично остварило однос са мајком и овладало низом моторних радњи; у другој години оно влада и одређеним фондом речи који му омогућава стицање нових сазнања и омогућава боље учење одлагања својих потреба. Ствара се и однос са оцем и процес тзв. идентификације са оба родитеља. Однос између мајке и оца, као и однос између мајке, оца и детета је значајан и у првој години, јер он одређује атмосферу у кући и ставове мајке према детету, али се очева фигура издваја јасно тек у другој години.

У трећој години процес сазревања и стварање сопственог ја напредује. У почетку везано за аутономне функције, оно се мења и обогаћује, физички се ограничава према спољњем свету и према извору нагонских тежњи. У овом узрасту оно је већ овладало читавим низом компликованих моторних радњи, али и мисаоним и говорним процесом. Јавља се говор у првом лицу, способност прихватања шире заједнице је много већа. Све дуже може да се игра и научило је да се растеређује преко игре. У процесу овладавања спољним светом, појављује се потреба да се многе радње самостално обављају: хоће само да једе, само да се обуче, итд.

Око треће године и касније настаје период радозналости са нарочитим интересом за разлику полова и рађање деце. Дете је сексуално биће од свог рођења, с одређеном функцијом ендокриних жлезда. У упознавању себе и спољњег света, оно наилази и на разлику полова и поставља одређена питања, која никада немају значај који им придају одрасли. Чињеница је да деца увек мање траже да им се објасни, него што одрасли претпостављају и због тога реагују забранама које само могу да појачају интерес деце. На плану сексуалног обавештавања, претеране забране и застрашивања која се понављају могу да буду одговорне за касније сметње, јер онемогућавају правилну и правомену сексуалну организацију.

Сем интереса за разлику полова и рађање деце, деца се интересују и за односе полова. Јављају се познате игре "маме и тате", најчешће прихватане од стране родитеља, али повремено и кажњавање, нарочито ако те игре нису "наивне", ако деца покушавају да одиграју односе родитеља. Праве деце неузроке и поремећаји увек имају порекло у поремећеним породичним срединама и нису везане за грађу личности као код одраслих.

Уобичајено је и знак је нормалног развоја да се ови интереси јаве утолико раније уколико је дете напредније. Појавиће се и "брачне понуде", понављаће се у различитим варијантама, да би се крајем пете или шесте године изгубиле, када дете зна да ће једног дана имати свог мужа или своју жену и да ће тата и мама увек остати само тата и мама.

Сем ове радозналости, јављају се и страхови од разних дивљих животиња, некада невиђених, страх од мрака, од неких замишљених бића. У овом узрасту страхови ове врсте су нормална појава, иако су веома блиски неуротичним страховима одраслих.

Дете је научило да се задовољава преко разних активности а директно задовољење од којег је пошао процес хуманизације доживљава се само као дужност, оно већ поседује у извесној мери оно што се назива морална свест или *Над-Ја*.

У својим играма није више изоловано, јер је стекло способност играња у групи и може да прихвати нова ограничења која сада намеће шира заједница.

2. Школски период - период латенције

У току целог живота личност је приморана да се прилагођава разним срединама. Постоје периоди живота који не захтевају велике напоре, јер су спољне и унутрашње промене мале, за разлику од периода који могу да захтевају изузетне напоре, када су ове промене значајне. Један од најзначајнијих периода прилагођавања је полазак у школу, са свим новим нормама и непрекидним захтевима које намеће учење и нова средина. Сигурно је да ће прилагођавање на школу бити далеко лакше детету које је током предшколског периода стекло одговарајућу психолошку и социјалну равнотежу и зрелост, али та равнотежа још није довољна да би спољашње промене могле да се савладају без напора. Васпитна настојања школе и могућност деце увек представљају тешкоћу која може да угрози осећање сигурности и успешности детета.

Спремност детета да се укључи у наставу може да буде ометана на разне начине. Идентификација са учитељем ("учитељ је други родитељ") је неопходна за свако дете, а успешношћу овог односа може да буде угрожена из различитих узрока. Претерано агресиван родитељ, или родитељ који се на било који начин не сналази у својој улози може да онемогући идентификацију, исто као и претерано брижан родитељ који је створио претерано зависно дете. Ако се наставник поистовети са родитељем и покушава да тешкоће детета искорени истим поступцима које је примењивао родитељ, код детета се јављају отпори и даљи развој тешкоћа. Проблем односа је значајан не само у релацији учитељ-дете, већ га стално налазимо и у релацији учитељ-родитељ-дете, и о томе се увек мора водити рачуна када се говори о прилагођавању и насталим тешкоћама. Однос родитељ-наставник је изванредно значајан током школовања и никада не треба заборавити да нема васпитања "без и против воље родитеља".

Поласком у школу и савлађивањем прилагођавања на нову средину, дете улази у такозвани "период латенције" који траје до пред пубертет. Престала је радозналост за односе родитеља и разлику полова, оно сада воли групу и интересује се за оно што се одиграва ван његове породице. Осећа нова задовољства у овладавању писања и читања, у припадању пионирској организацији, горанима, у разним спортским активностима. Међутим, ако је током предшколског развоја било тешкоћа и ако ове тешкоће нису савладане, дете се далеко теже прилагођава и показује различите осећајне поремећаје који могу и да

се не препознају, јер се најчешће одражавају на слабом успеху и у немиру. Ово се често тумачи злоћом, невоспитањем, безобразлуком, лењошћу и губи се драгоцено време за лечење детета, који на овај начин показује своје тешкоће.

Око десете, једанаесте године, зависно од низа чинилаца, дете улази у предпубертет. Период латенције (мировања) се губи и јављају се нове потребе и нове способности. Дете је сада способно да прихвати већи број наставника (укључује се у вишепредметну наставу), спремно је да ову и следеће етапе развоја успешно савлада, ако је досадашњи развој текао уредно.

3. Пубертет и адолесценција

Пубертет, доба физиолошке нестабилности, нова је и значајна етапа на путу сазревања, као и адолесценција, доба младалаштва коју неки аутори поистовећују са пубертетом.

У пубертету долази до наглог развитка примарних и секундарних сексуалних карактеристика (маљавост, мутирање, раст груди, итд.). Неравномеран пораст појединих делова тела, нарочито удова, доводи до познате неспретности младих људи. Овако брзе телесне промене стварају несигурност, јер се мора прихватити нова представа о себи, овладавање новом телесном схемом, што некада условљава изворе патње, повлачења или непријатељског понашања.

У младалачком добу долази и до познатих побуна против ауторитета и побуне су утолико јаче уколико су ставови родитеља били више заштитнички или ограничавајући, а зависност детета јаче изражена. Открива се сопствена личност, своје ја, које околина тешко прихвата: јавља се склоност критизерству, тврдоглавост, прецењивање, па чак и мегаломанске идеје. Многи родитељи свесно теже осамостаљењу своје деце и улажу огромне напоре да им омогуће сазревање, али се свесно или несвесно и супротстављају осамостаљивању разним забранама које још више појачавају побуну. Недоследни ставови родитеља отежавају овај период у коме се ствара лични идентитет, толико важан за каснији доживљај Себе и успешност у друштву у коме хоће да нађу своје место. Јавља се жеља за истицањем по сваку цену што може да буде мање или више социјално прихватљиво. Међутим, уместо активне борбе за независност, може да дође и до супротне, далеко мање вредне реакције: ако је реалност тешка и не може да јој се супротстави долази до повлачења у себе због губитка самопоуздања.

У пубертету се завршава развој интелектуалних способности, достиже се највећи ниво. Развијено је апстрактно мишљење и логично расуђивање, јавља се посебна склоност анализирања себе и околине, али емоционалне тешкоће представљају сметњу да се стечене способности најбоље користе. После овог периода интелигенција, у ствари, не расте, али се стиче већа способност коришћења постојећих способности што даје утисак даљег напредовања интелектуалних могућности. Кад постигне равнотежу, после извесног периода времена и уз подршку околине, када превазиђе променљива стања самопоуздања и малодушности, прецењивања и потцењивања себе, оно постепено стиче умешност у савлађивању тешкоћа и сврсисходније управља своју енергију ка савлађивању одређених циљева.

До пубертета сексуалност постоји, али је неиздиференцирана, или се јавља у аутоеротском облику (сисање палца, чупкање косе, грижење ноктију, примитивна онанија, итд.). У пубертету физиолошко сазревање сексуалности значи и почетак осећајне усмерености према супротном полу, али до потпуног преузимања хетеросексуалне улоге прелази један дуг пут, утолико мучнији уколико је претходна сексуална организација, започета још у најранијем детињству, била више угрожена несврсисходним забранама и застрашивањима.

Мастурбација и пролазна хомосексуалност која се најчешће задржава на нивоу познатих пубертетских пријатељстава, само су нормална, прелазна етапа за постизање зреле сексуалности, способности за хетеросексуалне односе и осећајно прихватање партнера супротног пола. Лака одступања јављају се у различитим облицима: продужена фаза мастурбације, осећајног везивања за партнера истог пола, страх и нелагодност у друштву партнера супротног пола коју некада изражава нетрпеливошћу, прерана или закаснела, појачана или смањена осећања и нагонске потребе. Тешкоће овакве врсте најчешће се успешно превазилазе и не остављају последице на будући живот, али могу и да се задрже - "фиксирају" - ако је претходна психосексуална организација била недовољна или због нецелисходних поступања околине која реагује паником или агресивношћу.

Пубертет и адолесценција су плодно тле за појаву поремећаја који су и до тада постојали, али се нису примећивали. Овај период је тешко искушење за ону децу која су у предшколском добу и у периоду мировања показивала и незнатна карактерна одступања. Грешке у васпитању, учињене свесно или несвесно, иако увек са најбољом намером за бољу успешност детета, доводе код адолесцената до поремећаја које је некада веома тешко лечити. Без припреме на психолошком, социјалном и биолошком плану, адолесцент улази недовољно спреман у тешку борбу за своје место у друштву. У превирању које смо описали, адолесцент пролази кроз кризе напетости и нестабилности што резултира из откривања своје личности, борбе за афирмацију у породици и друштву и нужних конфликта који из тога произлазе. Пролазни, лакши поремећаји овог узраста не могу се сматрати патолошким појавама, јер у мањој или већој мери такве појаве срећемо код сваког адолесцента. Чињеница да у том узрасту долази до избијања неких психијатријских болести није резултат овог нужног превирања и криза; пубертет и адолесценција их само открива, оне су и пре постојале; сада се само појачавају и коначно везују за личност.

III ЛИЧНОСТ КАО ФАКТОР МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ

При разматрању узрочних фактора малолетничке делинквенције, обично се диференцирају фактори личности од социјалних фактора; међутим, подела је као и свака систематска, вештачка, јер се унутрашњи и спољни патогени фактори преплићу на разне начине. Ако се личност не може схватити као константна, него као процес или како је то Мугау рекао - историја личности је личност, тада то мора важити поготово за личност деце и адолесцентата. Коначно, на уверењу о пластичности овакве личности и на очекивању да се на тај процес може споља дело-

вати, базирају се и сви теоретски и практични системи васпитања и учења.

У интеракцији личност - околина, зависи све до правца гледања стављањем нагласка над једним од ова два фактора. Најоправданији приступ проблему био би вероватно универзални - биосоцијални проблем (Murphy). Изоловано посматрање појединих од ова два фактора, могло би задовољити само на подручју крајности. Наиме, или у случајевима искључиво органски условљених сметњи личности и понашања, или на подручју малолетничке делинквенције, где се она презентира као чисто социолошки проблем, као резултат формирања субкултуре унутар цивилизованих урбанизованих ареа. Између ова два екстрема, остаје врло компликована проблематика која је захвална материја за стварање бројних спекулација, али истовремено и незахвална материја за стварање јаснијих закључака.

Желели бисмо, на крају, да нагласимо да се питању личности учиниоца кривичног дела у нашем друштву посвећује недовољна пажња и да би ово проучавање личности требало по правилу да се врши тимски од стране квалификованих стручњака, и то у одговарајућим установама за посматрање и испитивање, затим центрима за социјални рад и у другим установама за испитивање личности делинквената. У овим установама било би потребно да постоје квалификовани стручњаци и потребна опрема, тако да би центри служили искључиво за проучавање личности. С друге стране, требало би да и судови посвете већу бригу стручном прикупљању података и утврђивању околности које се односе на личност окривљеног и средину у којој живи. Садашња ситуација, по нашем мишљењу, испитивања личности као фактора малолетничке делинквенције не задовољава, не само због тога што не постоји довољно квалификованих центара за оваква испитивања, већ и зато што се на научном плану запажа дефицит домаћих фундаменталних истраживања посвећених личности као фактору малолетничке делинквенције. Наши стручњаци умногоме су још увек ослоњени на инострану искуства и иностране материјале чију валидност за наше услове није лако утврдити. Укратко речено, мислимо да, и ако се о овом проблему много говори и пише, још увек је веома мало учињено када су у питању малолетни делинквенти, а скоро ништа кад су у питању одрасли делинквенти.

На оваквим основама може се тада развити *Малолетничка криминалистика* и дати свој допринос у борби криминалитета код деце и малолетника, брзим откривањем уз наношење што мање траума.

(Примљено 30. априла 1994)

*Dr. Živojin Aleksić,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

JUVENILE CRIMINALISTICS

Summary

There is a necessity for creating the juvenile criminalistics, as a particular discipline, to deal with determining personal characteristics of juvenile delinquents and essential features of their delicts - in order to assist prosecution agencies in discovering offences classified under juvenile delinquency.

In relation to the above, biological and social aspects of youthful age are reviewed, together with the origin of development of personality beginning with the pre-school age, through the period of latency and up to puberty and adolescence. Finally, the need is emphasized of studying the personality of adolescent as one of the principal factors of juvenile delinquency. These studies have been until now rather neglected in criminalistic literature.

Key words: *Minor. - Criminalistics. - Delinquent's personality. - Criminality factors.*

*Živojin Aleksić
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LA DÉLINQUANCE DES PERSONNES MINEURES

Résumé

L'auteur plaide dans son travail en faveur de la création de la criminalistique pour les personnes mineures en tant que discipline spéciale qui s'occuperait de l'établissement des caractéristiques personnelles des délinquants mineurs et des traits essentiels de leurs délits, en vue d'aider les organes de la poursuite dans la détection et l'élucidation des actes du domaine de la délinquance des personnes mineures.

L'auteur souligne par la suite les aspects biologiques et sociaux de l'âge mineur, il présente la genèse du développement de la personnalité depuis l'âge préscolaire, en passant par la période de la latence, jusqu'à la puberté et l'adolescence. Il souligne enfin la nécessité d'étudier la personnalité du mineur comme un des facteurs clé de la délinquance des mineurs. Dans ce contexte, il souligne l'importance de ce problème, négligé dans notre littérature criminalistique.

Mots clé: *La personne mineure. - La criminalistique. - La personnalité du délinquant. - Les facteurs de la criminalité.*

*др Драгољуб Атанацковић,
редовни професор Правног факултета у Београду*

ПЕНОЛОШКА СХВАТАЊА ПРОФЕСОРА МИЛУТИНОВИЋА

Полазећи од идеје ресоцијализације, проф. Милутиновић је обраду пенолошке проблематике засновао на рехабилитационом и специјално-превентивном концепту кривичних санкција који захтева превентивно-терапеутски приступ личности учиниоца кривичног дела и у први план ставља питање третмана.

Сходно томе, проф. Милутиновић питању третмана поклања посебну пажњу упуштајући се у веома опсежне анализе фактора који утичу на његово успешно спровођење.

Осим анализе питања везаних за спровођење третмана, проф. Милутиновић разматра и друга питања од којих зависи успешна ресоцијализација осуђених лица. Једно од тих питања је свакако и питање организације и структуре самих затворских установа. Проф. Милутиновић затворске установе не проучава само са гледишта њихове формалне организације, већ их посматра и као посебну социјалну средину у којој не постоје само правно регулисани односи, већ и неформални (неконвенционални) односи људи који деле мрачну судбину изолације. На тај начин проф. Милутиновић улази у једно сасвим посебно поглавље пенолошке проблематике - у једну веома сложену и суптилну социолошку и психолошку студију затвора.

Кључне речи: *Кривична санкција - Осуђеник - Ресоцијализација - Третман.*

Пенолошке концепције проф. Милутиновића изложене су у његовим многобројним радовима и то не само оним који су посвећени пенолошкој проблематици, него и у оним који се односе на обраду других питања а пре свега питања из области криминологије и криминалне политике, што је разумљиво када се има у виду комплементарна повезаност пенологије са овим научним дисциплинама. Но, најзначајније дело проф. Милутиновића, у коме је он на један систематичан и целовит начин изнео своја пенолошка схватања, свакако је његов уџбеник *Пенологија - наука о извршењу кривичних санкција и ресоцијализацији осуђеника*.

Већ из самог поднасловa поменутог уџбеника се види да је проф. Милутиновић чврсто опредељен за концепт ресоцијализације осуђених лица и да тај концепт сматра једном савременом алтернативом пенолошке теорије и праксе.

Пенологија је млада научна дисциплина. Од момента када се конституисала као самостална наука није прошао ни цео век, али је упркос томе њен еволутивни пут био веома буран и пун конфронтација крајње опречних схватања. Овај еволутивни пут се кретао од идеје одмазде и застрашења до идеје ресоцијализације. Мада се може рећи да је данас идеја ресоцијализације постала доминантна, ипак се мора констатовати да су корени идеје о застрашујућем и репресивном дејству казне још увек доста јаки.

Залажући се за ресоцијализацију и специјално-превентивни концепт кривичних санкција, проф. Милутиновић не пориче да оне још увек садрже елементе репресије. То нарочито важи за казне, али је то донекле случај и са другим кривичним санкцијама. Све кривичне санкције, а нарочито казне, извршавају се тако што се учиниоцу кривичног дела одузимају или ограничавају извесна права или слободе, тако да их он доживљава као репресију. Међутим, проф. Милутиновић је уверен да репресивни призив кривичне санкције мора постепено бити потиснут процесом ресоцијализације. Оваким својим схватањем проф. Милутиновић се сврстава у ред поборника најпрогресивнијих идеја модерне пенолошке доктрине.

Реч је о једном специфично нерепресивном приступу кривичним санкцијама у коме доминира став да приликом њиховог изрицања, а посебно приликом њиховог извршења, треба имати у виду личност учиниоца кривичног дела првенствено са гледишта потребе његове социјалне рехабилитације и оспособљавања за живот у складу са друштвеним нормама. Ограничења која се учиниоцу кривичног дела намећу у току извршења кривичних санкција, па чак и казни, не треба да буду инспирисана тежњом да се реторзијом одговори на тежину учиненог дела и кривицу учиниоца, већ тежњом да се према учиниоцу примени најадекватнији третман ради његовог што успешнијег преваспитања. Ради се, дакле, о једном рехабилитационом концепту који захтева превентивно-терапеутски приступ личности учиниоца кривичног дела и који стога у први план избацује питање третмана, као централно питање савремене пенолошке теорије и праксе. То је разлог што и проф. Милутиновић овом питању посвећује посебну пажњу.

У том смислу проф. Милутиновић истиче да се ресоцијализација осуђених лица може постићи само применом таквог третмана који је у стању да измени њихову личност, њихова схватања о вредностима и ставове према њима, њихов начин живота и рада, навике и тежње, а самим тим и њихово понашање у друштву. То значи да преваспитни третман треба да полази од сваког појединачног осуђеника, од његових личних својстава - биолошких, психолошких и психосоцијалних, од карактера криминогених фактора који су утицали на његово криминално понашање. Та својства морају служити као полазна основа за његово одређивање и примену. Тиме етиолошки фактори добијају функционалне импликације у одређивању и примени третмана. Такво схватање третмана захтева да се осуђенику појединачно прилази и да се избегавају априорни шаблони преваспитања, јер је то неспојиво са индивидуализацијом третмана као неопходним условом ресоцијализације.

Истичући велики значај индивидуализације третмана за успешну ресоцијализацију, проф. Милутиновић истовремено упозорава на опасности од претеривања, у која је, при оцени тог значаја, могуће запасти. Оваквим претеривањима у оцени значаја индивидуализације су склони представници клиничког правца у криминологији и пенологији, чија схватања често добијају екстремне облике, лишавајући тиме пенитенсијарну индивидуализацију њене апликативне могућности и стварне вредности. Значај пенитенсијарне индивидуализације, дакле, не треба предимензионирати до те мере да она постане сама себи циљ, јер би то нужно довело до занемаривања друштвене условљености криминалног понашања, која се мора имплицативно испољити у процесу терапеутске акције, на чему с правом инсистирају представници интеракционистичког схватања. Ултраиндивидуалистичка концепција показује недовољно интересовање за социо-културну условљеност криминалног понашања. Заступници ове концепције сматрају да осуђеници болују од тзв. "криминалне болести" и да се сходно томе индивидуализација исцрпљује искључиво у њиховом лечењу, што у крајњој линији води горе поменутом закључку да је индивидуализација сама себи циљ.

Индивидуализација, међутим, мора бити подвргнута основном циљу кажњавања, а то није само "лечење", већ пре свега омогућавање постизања оптималних могућности ресоцијализације, што се свакако не може постићи ако се занемаре социо-културне детерминанте девијантних ставова осуђених лица које потичу из њихове интеракције са социјалним групама. Ако се пође од оваквог посматрања ствари, онда постаје јасно да социјална група може имати "дводимензионално" дејство: с једне стране, својим негативним ставовима и опредељењима може утицати на јављање криминалног понашања појединца а са друге стране, својим позитивним ставовима и опредељењима може утицати на његову рехабилитацију. Ако се осуђеник налази у групи која истиче позитивне вредности, која се понаша по важећем нормативном систему, то може довести до позитивних промена у његовој личности. Отуда се групно прилажење третману у процесу ресоцијализације никако не би смело пренебрегнути.

Имајући то у виду проф. Милутиновић се залаже за један флексибилан приступ решавању овог проблема. По њему и индивидуално и групно прилажење третману има неоспорно научни смисао и логику, мада свако од њих има и својих недостатака. Оптимална решења треба тражити у диференцираном приступу третману, зависно од личности осуђеног и непосредног корективног циља који се жели постићи посредством терапеутске акције.

У вези с тим проф. Милутиновић посвећује посебну пажњу проучавању корекционих метода и техника помоћу којих се конкретизује примена третмана, указујући на услове за њихову успешну примену, али истовремено и на тешкоће у њиховој реализацији.

Главне тешкоће у спровођењу институционалног третмана по мишљењу проф. Милутиновића лежи у самом затворском амбијенту и тешкој психолошкој клими која није погодна за примену третмана и преваспитање. Томе треба додати и отпор осуђеника да се подвргну третману који је у тесној узрочној вези са неповољном васпитном

атмосфером у затвору. С једне стране тај отпор је последица наведене затворске атмосфере а са друге стране он доприноси стварању такве атмосфере. Многе тензије, пуне конфликтних набоја, које врше притисак на институционални живот, долазе управо од оних осуђеника код којих су дубоко усађене тежње у правцу асоцијалног понашања. Ту је најчешће реч о професионалним делинквентима, мултирецидивистима и делинквентима из навике. Такви делинквенти тешко увиђају да им третман може помоћи и нису спремни да га прихвате.

Имајући у виду наведене тешкоће у спровођењу институционалног третмана, неки пенолошки стручњаци песимистички закључују да затвор није погодан за терапију и рехабилитацију тј. да затвор не води успеху у ресоцијализацији осуђених лица, те да га стога не треба примењивати.

Проф. Милутиновић се одлучно противи оваквим песимистичким опредељењима, тврдећи да она нису научно прихватљива, без обзира што одређење тешкоће у спровођењу институционалног третмана оправдано изазивају сумње у његов успех. Но, постојање тих тешкоћа, истиче проф. Милутиновић, треба управо да мотивише да се оне превазиђу. Проблеми не могу нестати самим тим што ће се одустати од њиховог решавања, већ се једино могу отклонити ако се приступи њиховом решавању.

У том смислу неопходно је мењати неповољну затворску атмосферу и учинити је погодном за терапеутску акцију. Пресудну улогу у тој трансформацији затворске атмосфере може и треба да одигра затворско особље. У том смислу проф. Милутиновић се залаже за адекватно екипирање затворског персонала. То треба да буду посебно одабрана лица, која морају имати специјална педагошка и друга знања и искуства, стручне и личне квалитете и способности за вршење терапеутске активности. Та лица морају показати стрпљивост, смисао и интерес за хуману акцију, способност за успостављање, развијање и одржавање таквих односа са осуђеницима који ће им омогућити да држе терапеутски процес у својим рукама. У том погледу од изузетног значаја је како ће терапеути успоставити прву комуникацију са осуђеницима и да ли ће успети да створе климу поверења, од које зависи у великој мери њихов даљи успех у спровођењу терапеутске акције.

Спровођење терапеутске акције свакако не зависи само од терапеутског особља. Оно такође у великој мери зависи и од структуре осуђеничке популације. У затвору се не налазе само они који показују изразите тенденције ка асоцијалном понашању и који су отпорни на терапеутски третман. Међу осуђеницима има и таквих лица која су извршила кривично дело случајно, нехатно, под претежним дејством спољних неповољних фактора. Криминално понашање таквих лица није нека закономерна појава у њиховом животу, већ би се пре могло рећи да представља изузетак од уобичајеног начина њиховог живота. Код таквих делинквената није потребно вршити значајне промене у њиховим ставовима, навикама и склоностима. То су у основи нормално социјализирана лица са исправним схватањима о вредностима и са мање или више развијеним осећањем одговорности према себи и друштву. Била би грешка да се такви осуђеници означавају као "непријатељи друштва". То може код њих да изазове отпор према сваком па и

најситнијем виду помоћи и третмана и да угрози постизање њихове друштвене рехабилитације.

Из тих разлога третмански процеси, методе и технике морају бити специфичне, односно саображене разним психичким и психо-социјалним карактеристикама осуђеника. Имајући то у виду, проф. Милутиновић поклања посебну пажњу проблему испитивања тј. опсервације личности осуђеника.

Испитивање делинквената, каже проф. Милутиновић, представља сложен процес, који треба сазнајно да продре у све елементе личности, који управљају његовим понашањем. То сазнање треба да обухвати објективне и субјективне елементе, који испољавају криминогено дејство а који иницирају веома различите и индивидуализиране правце терапеутске акције. Према томе, посматрање и испитивање се мора односити на социјалну, психолошку и медицинску страну осуђеног лица, како би се добила потпуна слика о његовој личности. Та слика не сме бити израз једне механички схваћене равнотеже фрагментарно узетих елемената, већ треба да представља једну комплексну синтезу личности осуђеног, која треба да послужи као основа за циљеве дијагнозе, третмана и социјалне адаптације. Говорећи о разлици између емпиријског и научног посматрања осуђеника, проф. Милутиновић истиче да су то два различита нивоа посматрања и изучавања, који се историјски различито димензионирају - са емпиријским се почело, а научно се налази у центру савремених тежњи.

Опсервација личности осуђених лица је у тесној вези са њиховом класификацијом. Не може бити успешне класификације без претходно спроведене опсервације. У том смислу може се рећи да опсервација представља нужну претпоставку успешне класификације, а да и опсервација и класификација са своје стране представљају *conditio sine qua non* за успешну индивидуализацију.

Има, међутим, мишљења да класификација није у пуном складу са индивидуализацијом. Класификација се односи на распоређивање осуђеника у одређене групе у циљу примене истих мера преваспитања, а индивидуализација значи примену мера и третмана саобразно личним особинама појединог осуђеника. То значи да се ова два процеса не могу до краја усагласити тј. да се класификацијом не постиже пуна индивидуализација.

Сходно свом схватању да значај индивидуализације не треба димензионирати, проф. Милутиновић у овој контраверзи између класификације и индивидуализације не види непремостив проблем. Пошто је третмани - каже проф. Милутиновић - који управо захтевају групно прилажење затвореницима. Захтев за индивидуализацијом се, дакле, задовољава и онда када се у оквиру осуђеничких група, створених на основу претходних испитивања и класификације, примењују третмани строго везани за личност осуђеног, и онда када се примењују групно индивидуализирани третмани.

Расправљајући даље питање класификације осуђених лица, проф. Милутиновић говори о подели ове класификације на екстерну (према објективним критеријумима као што су пол, старост, повратништво, тежина дела и сл.) и интерну (према субјективним карактеристикама

осуђеника и њиховим преваспитним могућностима). Док екстерна класификација више служи спречавању криминалне заразе, интерна класификација управу служи организовању адекватног третмана ради спровођења ресоцијализације. Међутим, између ове две врсте класификације не постоји никаква противречност. Напротив, оне су тесно повезане и у крајњој линији воде истом циљу - што успешнијој ресоцијализацији осуђених лица. За екстерну класификацију се каже да "уноси неки општи ред" у процес извршења, док интерна класификација улази суптилније у поделе осуђених у циљу индивидуализације третмана.

Дилеме око тога да ли треба ићи на формирање хомогених или хетерогених група, проф. Милутиновић разрешава дајући примат хомогеним групама, јер сматра да хомогене групе обухватају осуђенике истих психичких и психо-социјалних обележја, што омогућава лакшу примену одређених третмана. Према приговорима да хетерогене групе више одговарају условима живота на слободи и да су с тога ефикасније у погледу припремања осуђеника за тај живот - проф. Милутиновић сматра да се треба са пажњом односити, али је ипак мишљења да они нису у свему одрживи и прихватљиви, бар уколико је реч о осуђеничкој популацији у затворским установама, јер се сукобљавају са принципима индивидуализације и другим принципима и искуствима савремене пенитенсијарне праксе. У сваком случају - истиче проф. Милутиновић - за потпуно разрешење ове дилеме неопходни су експерименти и емпијска истраживања, која ће најбоље указати на правац акције у погледу стварања терапеутских група, који највише одговара преваспитавању осуђеника у затворским установама.

Сходно свом схватању да је питање третмана централно питање савремене пенолошке теорије и праксе, проф. Милутиновић поклања посебну пажњу проучавању облика третмана. Као најделотворније, а самим тим и најважније облике третмана наводи следеће: морално-педагошко васпитање и образовање, рад и професионално оспособљавање, организовање слободног времена, учешће осуђеника у свом преваспитању (тзв. осуђеничка "самоуправа"), награђивање и кажњавање, приближавање осуђеника условима живота на слободи (тзв. "нормализација" институционалног живота осуђених), психотерапију и групну терапију (групно саветовање и групну психотерапију).

Анализирајући поменуте облике третмана, проф. Милутиновић истиче да њихова вредност зависи од тога да ли се правилно и стручно примењују. Зато је од великог теоријског и практичног значаја да се егзактним емпијским истраживачким путем сазна њихово стварно дејство и повећа њихова ефикасност. Због тога процес преваспитања мора бити праћен сталном истраживачком активношћу, која ће пружити елементе за корекцију третманских акција. У литератури се често дају позитивне или негативне оцене појединих третмана, које се не заснивају на резултатима истраживачког рада. Неправилно је одређене промашаје у ресоцијализацији (нпр. проценат рецидивизма), без одговарајуће емпијске провере тумачити неефикасношћу појединих облика третмана. У таквим случајевима треба егзактно утврдити у ком обиму је промашај резултат рада у установи, а у којој су мери ту деловали спољни друштвени и други чиниоци. Наравно ту се појављују

одређене методолошке тешкоће у утврђивању издвојеног дејства појединих чинилаца. Ове тешкоће се ослобађају тиме што још увек недостају објективно проверљиви критеријуми за оцену њиховог утицаја на понашање осуђеног лица.

Осим проучавања институционалног третмана, проф. Милутиновић поклања велику пажњу проучавању и ванинституционалног третмана, у коме види значајно средство социјалне рехабилитације делинквената. Разне форме ванинституционалног третмана препоручује код малолетних делинквената, али истиче да такав третман у извесним случајевима може бити веома успешан и код пунолетних учинилаца кривичних дела. У то смислу указује на значај постпеналне помоћи, као једне врсте ванинституционалног третмана, која као завршна фаза процеса ресоцијализације, у извесним случајевима може бити од пресудног утицаја за успешну социјалну реинтеграцију осуђеног лица. Ванинституционални третман проф. Милутиновић препоручује и као једну од могућних варијанти замене кратких казни лишења слободе, за које каже да представљају "најслабију тачку" савремене пенолошке теорије и праксе - мада сматра да се решења неких проблема које собом носе кратке казне лишења слободе, могу наћи и у примени специфичних облика институционалног третмана.

Поред третмана, као централног пенолошког проблема, проф. Милутиновић расправља и друга питања од којих зависи успешна ресоцијализација осуђених лица. Једно од тих питања је свакако и питање организације и структуре самих затворских установа. Оно што је овде важно нагласити јесте да проф. Милутиновић затворске установе не проучава само са гледишта њихове формалне организације, онако како су оне нормативно структуриране. Он, наиме, затворску установу посматра као једну посебну социјалну средину, као једну микро-социјалну заједницу у којој не постоје само официјелни и правно регулисани односи, већ неформални (неконвенционални) односи људи који у тој заједници живе и деле мрачну судбину изолације. На тај начин проф. Милутиновић улази у једно сасвим посебно поглавље пенолошке проблематике - у једну веома сложену и суптилну социолошку и психолошку студију затвора. У том смислу проф. Милутиновић указује на то да у затворској установи функционишу два контраверзна система вредности и норми понашања. Један је формални, а други неформални систем. Ови системи су два тесно повезана антипода у оквиру исте установе, која испољавају узајамно дејство у разним облицима и димензијама. Проф. Милутиновић веома детаљно изучава интеракцијске односе ова два система, указујући на бројне импликације ових односа на сам процес ресоцијализације. У том циљу проф. Милутиновић посвећује посебну пажњу проучавању настанка и самог механизма функционисања неформалног система, који се јавља као реакција на услове живота у оквиру осуђеничке заједнице.

Осуђеничка заједница је једна специфична социјална средина, која врши снажан утицај на формирање мишљења, уверења, вредносних оријентација, колективних ставова и расположења осуђеника. У затвору се не успоставља само однос између особља и осуђеника, већ и однос између самих осуђеника. У том смислу може се говорити о

постојању једног посебног система односа међу осуђеницима, о њиховом структуисању у мање групе у оквиру којих постоје "хијерархијски односи" и различите "друштвене улоге" и "функције", о формирању посебног "језика" којим осуђеници међусобно комуницирају и коначно о постојању посебног "кодекса" понашања осуђеника, што све представља специфичну "осуђеничку културу".

Ова "осуђеничка култура" се ствара и развија као израз реакције на услове живота у затвору, или психолошки речено, као начин адаптације осуђеника на затворску животну ситуацију. Помоћу ње осуђеници теже да ублаже тешкоће које им намећу затворски услови живота и да решавају своје психолошке, социјалне и друге проблеме, који произлазе из лишења слободе. У том смислу може се рећи да "осуђеничка култура" врши функцију одбрамбеног механизма од "мука" затвореничког живота, које проистичу из разних фрустрација и депривација са којима се осуђено лице сусреће у затворском амбијенту. С друге стране она представља и својеврстан израз прилагођавања осуђеника на затворске услове живота, које се у литератури назива "призонизацијом" или "затворском социјализацијом", а које значи усвајање ставова, схватања, навика и образаца понашања у оквиру међусобних односа осуђеника и њихових комуникација у оквиру затворске установе.

Сазнавање наведених односа међу осуђеницима има велики практични значај за рад терапеутског особља, јер ти односи чине "друштвени миље" у коме се врши његово формирање и преваспитање. Особље је дужно да прати те односе како би могло благовремено да онемогућава негативна понашања, тенденције и појаве, и да подстиче осуђенике на стварање односа, који иду на руку њиховој ресоцијализацији. Другим речима, потребно је користити снагу осуђеничког колектива у правцу развијања позитивних особина код осуђеника. А да би се то постигло, потребно је дубоко проникнути у сложени механизам функционисања осуђеничког колектива. То се, међутим, не може постићи само практичним радом, већ је у том правцу нужно вршити обимна научна истраживања, заснована на искуствима и методама разних научних дисциплина, а посебно социологије и психологије.

У том смислу проф. Милутиновић подвлачи да се ефикасни процес ресоцијализације не може замислити без изучавања психолошких и друштвених реакција осуђеника. Само такво организовање затворског режима, које се базира на резултатима психолошких и социолошких истраживања, може довести до стварања позитивних навика код осуђеника и до позитивног развоја њихове личности уопште.

Увођење социологије и психологије у процес пенолошких истраживања, у потпуности одговара већ поменутом схватању проф. Милутиновића да је пенологија наука о ресоцијализацији осуђених лица, које је схватање, као што је речено, дошло до изражаја и у самом поднаслову његовог уџбеника. Реч је о једном значајном обогаћењу предмета и метода пенолошких истраживања, које представља доследно спровођење идеје да концепт ресоцијализације мора лежати у основи научног проучавања материје извршења кривичних санкција. Оваквим приступом пенологији проф. Милутиновић значајно допри-

носи проширењу њених хоризоната и повећању њених научних домета, чинећи да она прерасте чисто правне оквире проучавања и постане вишедимензионална, поливалентна научна дисциплина.

(Примљено 22. децембра 1993)

*Dr. Dragoljub Atanacković,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

PENOLOGICAL CONCEPTIONS OF PROFESSOR MILUTINOVIĆ

Summary

Basic starting idea of Professor Milutinović in elaborating the problems of penology is the one of resocialisation of convicted persons. He thus accepts a purely rehabilitation concept of criminal sanctions, which requires the preventive-therapeutic approach to personality of a perpetrator of a criminal offence, meaning that the principal emphasis should be placed on the issue of treatment. Related issue is therefore the individualisation of treatment, not only regarding the individual, but also regarding the group. In this respect the importance is pointed out of correction methods and technique of treatment, including the conditions of a successful application thereof.

Further discussed in relation to basic problems of institutional treatment are the difficulties in the implementation, their cause and proposed solutions. Milutinović favours differentiated approach to treatment and thorough analysis of problems connected to observation and classification of convicts. He also treats the problems of various forms of treatment, emphasizing that effects of individual forms are not yet sufficiently studied. This is why it is important to have empirical research in order to find out the real effect of different forms of treatment and to increase their efficiency.

Out-of-institutional treatment is also elaborated by Professor Milutinović, as a significant means for social rehabilitation of delinquents. Other issues include those significant for successful resocialisation of convicted persons, such as that of organisation and structure of detention institutions. These are studied by him not only from the point of view of formal organisation, but also as specific social environment with informal relations between people sharing a dark destiny of isolation. This is a particular area of penology involving complex sociological and psychological study of prison.

Key words: *Criminal sanction. - Convict. - Resocialisation. - Treatment.*

*Dragoljub Atanacković,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LES CONCEPTS PÉNOLOGIQUES DU PROFESSEUR MILUTINOVIĆ

Résumé

La principale idée de départ du professeur Milutinović dans le traitement des problèmes de la pénologie est celle de la résocialisation des personnes condamnées. Partant de cette idée, le professeur Milutinović accepte en fait un concept purement rééducatif des sanctions pénales qui exige une approche préventive et thérapeutique de la personnalité de l'auteur de l'acte criminel et qui fait ressortir de ce fait au premier plan

la question du traitement. Le professeur Milutinović accorde donc une attention particulière à la question du traitement. Dans ce sens, il parle de l'individualisation du traitement, préconisant dans le traitement non seulement une approche strictement individuelle mais aussi une approche de groupe. Dans ce contexte, il accorde une attention particulière à la étude des méthodes de correction et des techniques par lesquelles on concrétise l'application du traitement, tout en indiquant les conditions de leur application efficace.

Parlant des problèmes essentiels du traitement institutionnel, le professeur Milutinović souligne les difficultés dans sa réalisation, en dépistant les principales causes de ces difficultés et en proposant des solutions pour leur élimination. Il préconise une approche différentielle du traitement, de sorte que dans ce sens, il examine en détails les problèmes liés à l'observation des personnes condamnées. Il examine également les problèmes liés à l'application de certaines formes du traitement. Il souligne que les effets de certaines formes du traitement n'ont toujours pas été suffisamment étudiées, de sorte qu'il considère qu'il est d'une grande importance théorique et pratique qu'on dépiste par des recherches empiriques exactes leur véritable effet et qu'on augmente leur efficacité.

Outre le traitement institutionnel, le professeur Milutinović accorde aussi une grande attention au traitement extrainstitutionnel dans lequel il voit un moyen important de la rééducation sociale des délinquants.

Outre l'analyse des questions liées à l'application du traitement, le professeur Milutinović examine également d'autres questions dont dépend la résocialisation efficace des personnes condamnées. Une de ces questions est certainement celle de l'organisation et de la structure des prisons elles-mêmes. Il faut souligner ici que le professeur Milutinović n'étudie par les prisons uniquement du point de vue de leur organisation formelle. Il considère la prison comme un milieu social spécial dans lequel existent non seulement des rapports réglementés par le droit, mais aussi des rapports non formels (non conventionnels) des gens qui vivent dans ce milieu et qui partagent le sort sinistre de l'isolement. C'est ainsi que le professeur Milutinović ouvre un chapitre tout à fait spécifique de la problématique pénologique - celui d'une étude sociologique et psychologique très complexe de la prison.

Mots clé: *La sanction pénale. - La personne condamnée. - La résocialisation.*
 - Le traitement.

др Станко Бејатовић,
ванредни професор Правног факултета у Крагујевцу

ИНСТИТУТ ГОЊЕЊА ПО ПРЕДЛОГУ ОШТЕЋЕНОГ И ПРЕДСТОЈЕЋЕ ИЗМЕНЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

У раду се разматра институт кривичног гоњења по предлогу оштећеног за чије се озакоњење аутор залаже већ приликом првих измена у југословенском кривичном законодавству. За основ оваквог залагања аутор узима, пре свега, чињеницу да и у југословенском кривичном праву постоји одређени број кривичних дела код којих се мора узети у обзир и став оштећеног према кривичном гоњењу њихових извршилаца, будући да она на посебан начин дирају личну сверу његовог живота, али истовремено имају и такав друштвени значај да њихово кривично гоњење не може бити у потпуности препуштено оштећеном.

*Поред анализе кривичних дела за извршење којих кривично гоњење треба предузимати по предлогу оштећеног, аутор у раду обрађује и процесноправна питања овог института. Даље, полазећи од схватања да предлог оштећеног за кривично гоњење, по највећем броју кривичнопроцесних питања, треба третирати на исти начин као и приватну тужбу, аутор кроз обраду низа питања овог института даје и предлоге *de lege ferenda* по питању приватне тужбе у југословенском кривичнопроцесном законодавству.*

Кључне речи: *Кривично дело. - Кривично гоњење. - Оштећени. - Предлог за кривично гоњење. - Приватна тужба*

У југословенском кривичном законодавству све до доношења Кривичног закона СФРЈ, републичких и покрајинских кривичних закона и Закона о кривичном поступку из 1976. године, постојао је институт кривичног гоњења по предлогу оштећеног. Наиме, поред кривичних дела за која се кривично гоњење предузимало по службеној дужности и кривичних дела за која се гонило по приватној тужби, постојао је и изванредан број кривичних дела за која се кривично гоњење предузимало по предлогу оштећеног. Случај, нпр. са кривичним делима: принуде - члан 149; угрожавања сигурности - чл. 153. нарушавања неповредивости стана - чл. 154. ст. 1; повреде тајности писма или других пошљици - члан 156. ст. 1. и 2; оштећења туђе ствари - чл. 257. ст. 1. (ако је оштећена приватна имовина); оштећења туђих права - чл. 264. Кривичног зако-

ника (1). Слично овим кривичним делима, законодавац је и код извесног броја других кривичних дела дао превагу заштити међусобних односа оштећеног и извршиоца и овластио оштећеног да цени опортунитет кривичног гоњења. Сходно овом критеријуму, ако извршилац живи у заједничком домаћинству са оштећеним, онда се на основу чл. 266. ст. 2. Кривичног законика кривично гоњење предузимало по предлогу оштећеног и за кривична дела: крађе - чл. 249; тешке крађе - чл. 250; утаје - чл. 254. ст. 1, 3. и 4; одузимање моторног возила - чл. 254а; одузимања туђе ствари - чл. 256; оштећења туђе ствари - чл. 257; преваре - чл. 258; злоупотребе поверења - чл. 260. ст. 1; оштећења туђих права - чл. 264. и прикривања, - чл. 265. Кривичног законика.

Доношењем Кривичног закона СФРЈ, републичких и покрајинских кривичних закона и Закона о кривичном поступку из 1976. године овај институт је укинут, уз образложење да споразум оштећеног с окривљеним у поступцима за кривична дела за која се гони по предлогу доводи до обуставе поступка, чиме оштећени "може изиграти сав досадашњи труд и ангажовање јавног тужиоца и суда и без обзира на то што у конкретном случају стоје сви елементи кривичног дела". Кривична дела код којих се гоњење предузимало по предлогу оштећеног пребачена су како у кривична дела за која се гони по приватној тужби, тако и у кривична дела за која се гони по службеној дужности. Овакво законско решење у својој досадашњој практичној примени показало је извесне негативне последице. Са једне стране, природа знатног броја кривичних дела која су пребачена у групу кривичних дела за која се гони по приватној тужби, остала је и даље таква да тражи одређени ангажман и средства за њихово гоњење којим оштећени не располаже (а која је раније надокнађивала држава ступањем својим прогоном преко јавног тужиоца на место оштећеног). Са друге стране, показало се да сва она кривична дела која су пребачена у групу кривичних дела за која се гони по службеној дужности, ипак нису таква да их увек и безусловно треба гонити независно од воље оштећеног. Код појединих кривичних дела (посебно кад су у питању кривична дела где поступак залази у личну и интимну сферу оштећеног или где су оштећена, односно угрожена лична права и интереси, а правни поредак не трпи од тога значајнију штету) друштво не може имати већи интерес за кривични прогон од самог оштећења. Постоји одређени број кривичних дела код којих треба узети у обзир став оштећеног према кривичном гоњењу њихових учинилаца, јер она на посебан начин дирају личну сферу његовог живота или пак однос који постоји између оштећеног и учиниоца кривичног дела, а која истовремено имају такав друштвени значај да њихово кривично гоњење не може бити у потпуности препуштено оштећеном. Код ових кривичних дела нужно се мора поставити питање како обезбедити најбезболнију и најправилнију равнотежу различитих интереса у кривичном поступку, у ситуацији када постоји интерес оштећеног да буде поштеђен непријатности кривичног поступка али и интерес, како његов тако и интерес друштва, да учинилац буде оглашен кривим и кажњен. Чини се, сасвим оправдано, да се решење овог питања може наћи кроз поновно озакоњење института кривичног гоњења

(1) "Службени лист ФНРЈ", број 13/51.

по предлогу оштећеног. Из ових разлога у југословенској кривично-правној теорији и судској пракси све више су присутна мишљења да у материјално кривично законодавство треба поново вратити овај институт, а у Закон о кривичном поступку уградити одговарајуће одредбе процесног карактера. С обзиром на оправданост оваквих мишљења, поставља се питање како би требало регулисати овај институт у предстојећим изменама југословенског кривичног законодавства.

Посматрано са аспекта одредаба Закона о кривичном поступку из 1953. године (2) у којем је, на сасвим задовољавајући начин, био већ регулисан овај институт, као и са аспекта присутних схватања у теорији кривичног процесног права и нашој судској пракси по овоме питању, основне карактеристике института гоњења по предлогу оштећеног у предстојећим изменама југословенског кривичног законодавства требале би да буду:

1. Предлог оштећеног за кривично гоњење треба да представља процесну претпоставку која је неопходна да би јавни тужилац могао да покрене кривични поступак. Од воље оштећеног треба да зависи да ли ће се кривични поступак не само покренути, већ и наставити и редовно окончати код ове групе кривичних дела. Наиме, у случају ових кривичних дела, јавни тужилац не би могао захтевати спровођење истраге нити подићи непосредну оптужницу, односно оптужни предлог, све док оштећени не стави предлог за кривично гоњење, а кривично гоњење се не би могло наставити ако оштећени одустане од предлога (3). Но, кад јавни тужилац прими предлог за кривично гоњење он даље поступа као у случајевима када се ради о кривичним делима за која се гони по службеној дужности. С обзиром на ово, предлог за кривично гоњење би био изузетак од принципа легалитета кривичног гоњења, јер чини да покретање кривичног поступка и његово одржавање у току, зависи од воље оштећеног. При одлучивању о томе да ли ће се ставити предлог или већ стављени предлог повући, оштећени не би био везан никаквим обавезама које проистичу из закона, већ искључиво својим схватањем и осећањем целисходности кривичног гоњења одређеног извршиоца (4).

2. Предлог оштећеног за кривично гоњење третирао би се, по низу питања, на исти начин као и приватна тужба. У више одредаба све што је постављено као правило за приватну тужбу важило би и за предлог оштећеног за кривично гоњење. Ово би се превасходно односило на:

(2) "Службени лист ФНРЈ", број 40/53.

(3) Сходно овоме, решавајући о приговору против оптужнице, веће би одлучило да нема места оптужби и да се кривични поступак обуставља и ако би установило да нема предлога оштећеног за кривично гоњење. Исто тако, суд би изрекао пресуду којом се оптужба одбија ако не би било потребног предлога оштећеног или ако би оштећени одустао од предлога за кривично гоњење.

(4) У случају када би оштећени поднео предлог за кривично гоњење против непознатог учиниоца, јавни тужилац би могао тада затражити од органа унутрашњих послова да предузме поједине истражне радње, односно могао би предложити истражном судији да предузме поједине истражне радње у вези са извршењем кривичног дела од стране непознатог извршиоца. Међутим, неовисно од тако постављеног предлога, оштећени би морао, када се утврди ко би могло бити извршилац односно за кога постоје основи сумње да је извршилац, посебно да се изјасни у погледу гоњења тако индивидуално одређеног лица, јер би тек тада предлог оштећеног за кривично гоњење био потпун.

рок у којем се има поднети предлог; прелажење права на предлог на наследнике; недељивост предлога; право одустанка од предлога; подношења предлога у случају када је оштећени малолетник или лице које је потпуно лишено пословне способности.

Сходно изнетом, и предлог оштећеног за кривично гоњење као и приватна тужба морали би бити поднети у року од три месеца од дана када је овлашћена особа сазнала за кривично дело и учиниоца. Значи, и код кривичних дела за која се гони по предлогу оштећеног, рок застарелости предлога за кривично гоњење рачунао би се од дана када је овлашћена особа сазнала за кривично дело и учиниоца, а не само од дана сазнања за кривично дело. Предлог за кривично гоњење могао би бити поднет и после три месеца од дана када је овлашћено лице сазнало за кривично дело под условом да није истог дана сазнало и за учиниоца. Даље, као и код приватне тужбе, сврха и смисао прописа по којем би се предлог морао поднети у року од три месеца од дана сазнања за кривично дело и учиниоца, састоји се у томе што се претпоставља да оштећени не намерава или да је одустао од намере да захтева прогон ако предлог није ставио у овом року. Исто тако, одређивањем овог рока, временски се ограничава и несигурност и неизвесност окривљеног по питању да ли ће против њега бити покренут кривични поступак или не, а тиме и могућност за евентуално вршење недозвољених притисака од стране оштећеног према окривљеном.

3. У случају да је извршењем кривичног дела за које се гоњење предузима по предлогу оштећено више лица, онда би сваки од тих оштећених имао посебно - сопствено овлашћење на подношење предлога за кривично гоњење, с тиме што би све те предлоге, уколико су благовремени, требало сматрати као једну јединствену целину, јер је у питању само једно кривично дело (5).

4. У случају смрти оштећеног с предлогом за кривично гоњење по питању сукцесије важило би, такође, све оно што важи и за приватног тужиоца. Наиме, ако би оштећени умро у току рока за подношење предлога или у току поступка, његов брачни друг, деца, родитељи, усвојиоци, браћа и сестре могли би у року од три месеца после његове смрти поднети предлог за кривично гоњење, односно дати изјаву да поступак продужују. С обзиром на овакву законску могућност, могло би се поставити неколико питања. Прво, да ли би набројана лица једно друго искључивала са правом првенства према реду који је означен у тексту или би сва она била овлашћена без икаквог ограничења, па би им се захтеви спајали у једну целину тако да би се сва та лица сматрала једним колективним процесним субјектом. Чини се оправданим друго решење под условом да захтеви свих тих лица која учествују у поступку, као један субјект, буду благовремени, јер благовременост сваког захтева узетог појединачно, условљава учешће сваког од тих лица у поступку. Даље, основ за исправност оваког схватања лежи и у чињеници да сваки од наведених субјеката, изузев брачног друга, може имати више лица међу којима унутар тога круга не може бити никакве разлике. Уз то, не може се од свих тих лица захтевати да знају за намере у односу на ово питање које имају остала лица из наведеног круга субјеката. Друго,

(5) Тако и Спасоје Милићевић, *Основи кривичног права и кривичног поступка*, Београд, 1959, стр. 154.

с обзиром на чињеницу да се у брачном и породичном праву положај ванбрачне заједнице, посебно у оним ситуацијама где она дуже траје, све више приближава, а у многим ситуацијама и изједначава са брачном заједницом, нужно се мора поставити питање оправданости прављења разлике у процесноправном положају и кривичном поступку између ванбрачног и брачног друга, што је у низу случајева већ присутно у нашем позитивном кривичнопроцесном законодавству. С обзиром на ову чињеницу, чини се сасвим оправданим изједначити процесноправни положај у кривичном поступку ванбрачног друга са брачним и на тај начин предвидети и могућност ванбрачном другу да се појави у својству сукцесора не само приватног тужиоца и оштећеног с предлогом за кривично гоњење већ и оштећеног уопште. Исправност оваквог схватања не сме бити доведена у питање ни чињеницом да доказивање постојања ванбрачне заједнице није увек једноставно. Уосталом, и поред досадашње присутности тога проблема у пракси, ванбрачна заједница је и по садашњем решењу ЗКП, на пример основ за изузеће судије или судије поротника, истина само за факултативно а не и за обавезно, као што је то случај са брачном заједницом (6).

5. Малолетници, као ни лица која су потпуно лишена пословне способности не би били овлашћени на подношење предлога за кривично гоњење. За та лица, предлог за кривично гоњење, као и приватну тужбу, уколико се ради о кривичним делима за која се гони по приватној тужби, подносили би њихови законски заступници. Међутим, малолетник који је навршио шеснаест година, могао би и сам поднети предлог, односно приватну тужбу.

6. Од предлога за кривично гоњење, као и од приватне тужбе, оштећени би могао одустати све до завршетка главног претреса. У том случају долазило би до окончања кривичног поступка и оштећени би губио право на поновно подношење предлога, што такође потврђује већ изнету констатацију да би предлог за кривично гоњење био строго лично право. Уз то, оштећени који би одустао од предлога за гоњење, сносио би трошкове под даљим условом да окривљени није изјавио да ће их сносити. Изјава о одустанку од кривичног гоњења морала би да буде дата органу - суду пред којим се води поступак, а не и пред неким другим органом.

У разматрању питања права оштећеног да одустаје од већ уложеног предлога за кривично гоњење, треба имати у виду и чињеницу да би овлашћено лице које је поднело и предлог за кривично гоњење и предлог за остваривање имовинскоправног захтева у кривичном поступку могло у току кривичног поступка - такође до завршетка главног претреса, да одустане од имовинско-правног захтева. Међутим, тим одустанком он истовремено не одустаје и од предлога за кривично гоњење. Ово из разлога што предлог за кривично гоњење и предлог за остваривање имовинскоправног захтева у кривичном поступку не би били у међусобној зависности. Оштећени би могао поднети предлог за кривично гоњење а уопште не истицати имовинскоправни захтев настао извршењем кривичног дела. Лице овлашћено на подношење имовинскоправног захтева у кривичном поступку има пуну слободу из-

(6) Члан 39. ст. 6. Закона о кривичном поступку ("Сл. лист СФРЈ", бр. 4/77).

бора за остваривање имовинскоправног захтева насталог извршењем кривичног дела (да ли ће га остварити у кривичном поступку или у парници) као и пуно слободу накнаде промене раније изабраног пута остваривања већ постављеног имовинскоправног захтева, и то независно од било какве везе са предлогом за кривично гоњење (7).

7. За разлику од одустанка од предлога не би, сасвим нормално, била предвиђена могућност да се оштећени свог права на подношење предлога за кривично гоњење може унапред одређи. Оштећени може само ово право не искористити или пак, као што је то већ речено, да одустане од већ поднетог предлога, а не и да се унапред од њега одрекне (8).

8. Предлог за кривично гоњење оштећено лице треба да поднесе непосредно државном органу који је овлашћен за пријем кривичне пријаве, а то је надлежни јавни тужилац. Међутим, ако се предлог поднесе суду, органу унутрашњих послова или ненадлежном јавном тужиоцу, они ће предлог примити и одмах га доставити надлежном јавном тужиоцу. У таквом случају, благовременост предлога се цени према времену предаје овим државним органима, а не према томе када је он од стране тих органа достављен надлежном јавном тужиоцу. С обзиром на то, и предлог за кривично гоњење био би поднет на време ако је пре истека остављеног тромесечног рока поднет било којем државном органу које је у смислу члана 150. ст. 3. ЗКП овлашћен за пријем кривичне пријаве, без обзира на то што је тај предлог достављен надлежном јавном тужиоцу после истека рока од три месеца.

9. Садржина предлога оштећеног за кривично гоњење, као ни његова форма, ни начин подношења не би били посебно прописани законом. Сходно овоме, када су у питању кривична дела за која се гони по предлогу, имало би се сматрати да је оштећени поднео предлог у случају кад постоји његова несумњиво изражена воља да учинилац за одређено кривично дело буде кривично гоњен. Форма у којој се то изражава може бити различита. То може бити у виду предлога за кривично гоњење, кривичне пријаве, предлога за остваривање имовинскоправног захтева, а под одређеним условима и у виду приватне тужбе. Уз то, предлог се може поднети писмено - поднеском, или усмено - на записник. Према томе, довољно је да је једним од ових начина оштећени изразио вољу да учинилац буде кривично гоњен за извршено кривично дело. При томе је одлучујуће да се јасно види на које се противправно поступање та изјава оштећеног односи и на ког учиниоца се односи, а уз то, предлог мора да садржи и означавање доказа којима се има утврдити постојање чињеница важних за одлуку. Није нужно да оштећени означи и правну квалификацију дела, због тога што се предлог доставља надлежном јавном тужиоцу, дакле органу који врши кривично гоњење и који је стручан да да претходну оцену правне квалификације, док коначну правну оцену дела одређује суд.

10. У случају ако је оштећени поднео кривичну пријаву или је ставио предлог за остваривање имовинскоправног захтева у кривичном

(7) Види: Др Славко Бејатовић, *Оштећени у кривичном поступку*, Нови Сад, 1993. године, стр. 121-159.

(8) За супротно мишљење види: Др Бранко Петровић, *Приручник за практичну примену Законика о кривичном поступку*, Београд, 1968, страна 114.

поступку, има се сматрати да је тиме ставио и предлог за гоњење (законска претпоставка), јер само подношење кривичне пријаве или предлога за остваривање имовинскоправног захтева у кривичном поступку укључује у себи и предлог за кривично гоњење. Исто тако, благовремено поднета приватна тужба, има се сматрати благовремено поднетим предлогом оштећеног за кривично гоњење ако се у току поступка утврди да се ради о кривичном делу за које се гони по предлогу. Са друге стране, ако је оштећени поднео кривичну пријаву или предлог за кривично гоњење, а у току поступка се утврди да се ради о кривичном делу за које се гони по приватној тужби, пријава, односно предлог, имају се сматрати правовременом приватном тужбом, само ако су поднети у року предвиђеном за приватну тужбу.

11. У покренутом кривичном поступку оштећени са предлогом за кривично гоњење био би особени кривичноправни субјект а јавни тужилац кривичнопроцесна странка. Поред права одустања од предлога он би имао и бројна друга права која су законом прописана за оштећеног и приватног тужиоца. Тако, на пример имао би право да у истрази указује на све чињенице и доказе који су од важности за утврђивање кривичног дела и имовинскоправног захтева. Даље, имао би право да разгледа списе истраге, с тим што би му се оно могло ускратити док не буде саслушан као сведок. На главном претресу имао би право да предлаже доказе, да поставља питања оптуженом, сведоцима и вештацима, да износи своје примедбе и објашњења у погледу њихових исказа, као и да даје друге изјаве и да ставља друге предлоге.

Имајући у виду предње изнето, може се закључити да би предлог за кривично гоњење као и приватна тужба представљали, не само процесну претпоставку за покретање и ток кривичног поступка, истина код двају одвојених група кривичних дела, већ би то биле и одвојене претпоставке које би се сасвим оправдано, по највећем броју питања третирали на скоро исти начин. Но, ипак, и поред тога између приватне тужбе и предлога оштећеног за кривично гоњење постојале би и значајне разлике. Оне би се састојале, пре свега, у томе што би у поступку за кривична дела за која се гони по приватној тужби приватни тужилац био једини тужилац, он је *dominus litis*, док би у поступку за кривична дела за која се гони по предлогу јавни тужилац био главни - примарни тужилац. С обзиром на ово, у литератури су присутна схватања по којима су кривична дела за која се гони по предлогу оштећеног у ствари, кривична дела за која се поступак води по службеној дужности, због чега је јавни тужилац и позван на подизање и заступање оптужбе (9). Но, и поред овога, и између кривичних дела за која се гоњење предузима по предлогу и кривичних дела за која се гони по службеној дужности такође би постојала важна разлика. И поред тога што би и код кривичних дела за која се гони по предлогу јавни тужилац био главни и примарни тужилац, ипак би његова активност везана за покретање и вођење кривичног поступка била условљена вољом оштећеног, што није случај код кривичних дела за која се гони по службеној дужности. Ово из разлога што код првих, јавни тужилац не би могао започети кривични поступак док оштећени не стави предлог за кривично го-

(9) Др Божидар Марковић, *Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије*, Београд, 1930. година, стр. 173.

њење. Уз то, у тако покренутом кривичном поступку, одустанком оштећеног од предлога долазило би аутоматски до обуставе кривичног поступка. Значи, независно од воље јавног тужиоца.

Усвајајући разлоге због којих држава треба да води рачуна о интересима оштећеног и да допусти његов утицај у поступку, ипак тај утицај оштећеног, као што видимо, код кривичних дела за која се гони по предлогу не би био тако свемоћан као што је то случај код приватне тужбе. Ово је сасвим нормално, јер и поред велике сличности у разлозима из којих се мора допустити утицај оштећеног у поступку, постоји ипак и одређена разлика у њиховој јачини код ове две групе кривичних дела. У групи кривичних дела за која се гони по приватној тужби, треба да улазе само она кривична дела код којих је интерес оштећеног стално и несумњиво изнад интереса државе па се због тога и цела судбина поступка предаје у руке приватном тужиоцу који самостално и покреће и води кривични поступак. Насупрот овоме, у групу кривичних дела за која се гони по предлогу, треба да уђу таква кривична дела код којих је интерес државе за кривично гоњење јачи, с тим што држава истовремено води рачуна и о интересима оштећеног утолико што му препушта самоиницијативу за покретање поступка. Но, како су овде у ствари претежнији јавни од приватних интереса, то чим је предлог стављен, држава преко јавног тужиоца предузима даље гоњење.

(Примљено 5. априла 1993)

*Dr. Stanko Bejatović,
Associate Professor of the Faculty of Law in Kragujevac*

THE INSTITUTE OF PROSECUTION AFTER THE PROPOSAL BY THE PERSON SUFFERING DAMAGE AND THE ONCOMING AMENDMENTS OF YUGOSLAV CRIMINAL LEGISLATION

Summary

The author favours the introduction into Yugoslav criminal legislation of the institute of prosecution after the proposal by the person suffering damage, already in the process of imminent amending of that legislation. The ground for such view is found in the existence of a number of criminal offences where the attitude of the person damaged by such offences should be taken in consideration because his personal sphere is affected, but at the same time such cases can not be entirely left out to the initiative of the person damaged.

In addition to the analysis of criminal offences included in the above category, the author deals with procedural issues of this institute. Beginning with the concept that the proposal for criminal prosecution by the person damaged, in most instances of criminal procedure, should be treated as private actions, the author, while elaborating a series of issues of the institute, proposes *de lege ferenda* changes concerning it.

Key words: *Criminal offence. - Criminal prosecution. - Person suffering damage. - Proposal for criminal prosecution. - Private action.*

Stanko Bejatović,
professeur à la Faculté de droit de Kragujevac

L'INSTITUT DE LA POURSUITE PÉNALE SUR PROPOSITION DE
LA PARTIE LÉSÉE ET LES FUTURS CHANGEMENTS DE
LA LÉGISLATION PÉNALE YUGOSLAVE

Résumé

L'auteur examine dans son travail l'insitut de la poursuite pénale sur proposition de la partie lésée dont la légalisation il préconisait dès l'introduction des premiers changements dans la législation pénale yougoslave. Il prend pour base d'un tel engagement avant tout le fait que dans la législation pénale yougoslave aussi, il existe un certain nombre d'actes criminels chez lesquels il faut prendre également en considération la position de la partie lésée vis-à-vis de la poursuite pénale des auteurs de ces actes étant donné que ces actes touchent d'une manière spécifique la sphère personnelle de sa vie, tout en ayant en même temps une telle importance sociale que leur poursuite pénale ne peut pas être abandonnée uniquement à la partie lésée.

Outre l'analyse des actes criminels chez lesquels la poursuite pénale doit être entreprise sur proposition de la partie lésée, l'auteur traite aussi dans son travail les questions de procédure pénale liées à cet institut. Par la suite, partant du concept que la proposition de la partie lésée pour la poursuite pénale doit, en ce qui concerne la majeure partie des questions de procédure pénale, être traitée de la même manière qu'une plainte privée, l'auteur élabore toute une série de questions de cet institut pour donner des propositions *de lege ferenda* au sujet de la plainte privée dans la législation yougoslave ayant trait à la procédure pénale.

Mots clé: *L'acte criminel. - La poursuite pénale. - La partie lésée. - La proposition de poursuite pénale. - La plainte privée.*

*др Драгомир Давидовић,
редовни професор Дефектолошког факултета у Београду у пензији*

ДОПРИНОС АКАДЕМИКА МИЛАНА МИЛУТИНОВИЋА РАЗВОЈУ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА У ОБЛАСТИ КРИМИНОЛОГИЈЕ

Прилог се бави доприносом академика Милутиновића оснивању и раду једне од најзначајнијих научно-истраживачких установа у ранијој Југославији - Института за криминолошка и криминалистичка истраживања.

У време док је њим руководио проф. Милутиновић, Институт је био носилац низа запажених пројеката, издавач многобројних вредних монографија и публикација и организатор домаћих и међународних научних скупова. У Институту су, такође, стасали изузетни кадрови од којих су неки касније наставили рад као професори кривичних предмета на више универзитета.

Кључне речи: Криминологија. - Истраживање. - Научни кадрови.

Научно-педагошка активност академика проф. др Милана Милутиновића није се исцрпљивала само на Правном факултету Универзитета у Београду, већ и у области организовања и руковођења научно-истраживачким радом у криминолошкој области (шире схваћеној) у оквиру посебне, самосталне научноистраживачке установе у Београду. Формирање једне овакве установе иницирао је сам професор Милутиновић и њоме руководио више од двадесет година и то тако успешно да се за њено постојање и за резултате који су се у њој постизали, знало и у Европи и у САД. О овој активности академика Милана Милутиновића, желимо да кажемо неколико речи.

Крајем педесетих година, у време формирања и учвршћивања новог друштвеног система, као што обично бива, и у нас се у области науке и образовања а посебно у области научно-истраживачког рада, ишло веома споро. У криминолошко-криминалистичкој области ова чињеница је посебно долазила до изражаја. Највећа пажња поклањала се формирању и стручном оспособљавању оперативних државних органа чији је задатак био да се ангажују на сузбијању криминалних и уопште друштвено негативних појава, док је научни рад у објашњавању, а посебно у откривању етиолошких корена криминалитета, био тек у повоју. Ту чињеницу је академик Милутиновић, који је у то време био

директор Више школе за унутрашње послове при Савезном секретаријату за унутрашње послове, јасно сагледао, као и чињеницу да се само кроз образовни рад за непосредну стручну акцију, како на нивоу републике, тако и на опште југословенском нивоу, не могу сагледати сви релевантни фактори антидруштвеног понашања који би требало да буду основа за стварање нове криминалне политике у социјалистичкој Југославији.

Та потреба за организовањем озбиљнијег научног рада, нарочито у области етиологије криминалитета била је толико присутна и вршила је тако озбиљан притисак на оне који су били ангажовани у овој области, да су у појединим републикама средином педесетих година почеле да се формирају научноистраживачке или сличне установе које би биле у стању да колико толико задовоље потребе. Све ове установе односно институти, углавном су формиран при правним факултетима а негде и при републичким секретаријатима за унутрашње послове. Тако је формиран "Криминалистички институт" при Правном факултету у Београду, затим, "Институт за криминологију" Правног факултета у Љубљани, "Криминолошки институт" Правног факултета у Сарајеву, "Институт за криминалистичка вештачења и криминолошка испитивања" при републичком СУП-у у Загребу и "Институт за социологију и политичко-правна истраживања" Универзитета "Кирило и Методије" у Скопљу. Све су то биле релативно мале установе без довољно стручног а нарочито научног кадра, које нису могле да дају задовољавајуће одговоре на многа питања која су све интензивније тражила одговоре о мерама којима би се ефикасније зауставили све већи таласи криминала који су у то време већ почели да заплјускују ново социјалистичко друштво.

Уочивши врло добро општу ситуацију и потребе друштва, професор Милутиновић је развио велику активност у конкретизовању замисли која га је и до тада окупирала а која се усредсређивала на разраду предлога за формирање једне југословенске научно-истраживачке установе која би била у стању да кроз извесно време употпуни празнину у области научноистраживачког рада на плану откривања узрока криминалитета и предлагању мера за његово сузбијање.

Захваљујући великом угледу који су уживали и он лично и установа којом је руководио, предлог који је он разрадио и систематизовао, прихваћен је и 31. маја 1960. године Савезно извршно веће донело је Уредбу о оснивању *Института за криминолошка и криминалистичка истраживања* као самосталне научне установе са седиштем у Београду. Замишљен као југословенска установа, у Уредби је био разрађен и садржај предмета рада Института са конкретно утврђеним, врло сложеним задацима:

- Систематско проучавање криминалитета и појава у вези са њим, разрада савремених научних сазнања и истраживачких поступака у тој области;

- Истраживања у области спречавања криминалитета, криминалне политике, извршења кривичних санкција, криминалистике и других сродних и допуњујућих наука (правна психологија и медицина);

- Усавршавање стручних кадрова у правосуђу, јавном тужилаштву, у служби извршења кривичних санкција и у другим службама задуженим за сузбијање и спречавање криминалитета;

- Организација националних и интернационалних научних и стручних скупова;
- Прикупљање и обрада статистичких података и документације;
- Издавање публикација из области материјалног и процесног кривичног права, криминологије, криминалне политике, друштвене патологије, пенологије и криминалистике;
- Стална сарадња са југословенским и страним научним установама и познатим стручњацима.

Као што се види, предмет рада Института за криминолошка и криминалистичка истраживања дефинисан је врло широко и захватио је свеукупну проблематику криминалитета а истовремено осветљавао и већ тада прихваћен теоријски поглед професора Милутиновића на ову друштвену појаву. Разрађујући детаљније своје схватање предмета криминологије, он каже: "Криминологија је дужна да изучава структуру и структурне промене криминалног понашања, да открива његове корене у датим друштвеним условима, да сазна законитост његовог јављања, да покаже у чему се састоји законитост његове еволуције у тим условима, укључујући ту и изучавање непосредних криминогених фактора и утицаја. Једном речју, криминологија је дужна да објасни зашто се криминално понашање јавља у једној средини, упркос постојању кривично-правних норми и санкција, које се предвиђају за такво понашање, и упркос разним другим мерама које се предузимају у оквиру криминалне политике. То значи да у основи криминологије мора стати приоритетно социолошка оријентација и да је с тога треба третирати као социолошку грану науке" (1).

Овако гледање на криминалитет као појаву и криминологију као науку о криминалитету, значајно се разликовало од схватања других југословенских криминолога у то време, који су на криминалитет углавном гледали као на појединачну, индивидуалну појаву, а на његове узроке - да леже у деформацији личности, односно у деформисаним личним особинама. Другим речима, преовладавали су антрополошки, кривично-правни, психолошки и други правци према којима у центру пажње криминологије као науке треба да стоји извршилац кривичног дела као личност и његове физичке, психичке, психосоматске и друге карактеристике. (Детаљније о овим и другим теоријским проблемима, види у другим прилозима.)

Одмах после доношења Уредбе, професор Милутиновић је почео да ради на избору кадрова и организовању првих курсева у области методологије истраживања криминалитета, како би се ти кадрови оспособили за велики посао који им је предстојао. Чињеницу да је Институт југословенског карактера, он је потврђивао и избором кадрова из целе Југославије, што је у то доба било значајно са становишта утврђивања легитимитета Института као југословенске научно-истраживачке установе.

Поред сталних сарадника Института, професор Милутиновић је успевао да око Института окупи и најпознатија имена из области кривично-правних, криминолошких, социолошких и других наука, професоре са Правног, Филозофског и других факултета у Београду, Љуб-

(1) М. Милутиновић, *Криминологија са основама криминалне политике и пенологије*, Савремена администрација, Београд, 1973, стр. 26.

љани, Загребу, Сарајеву и другим центрима. Они су били спољни сарадници Института и значајно допринесли његовом развоју, утврђивању програма рада и нарочито, општем угледу у земљи.

Углед академика Милутиновића на међународном плану битно је доприносио успостављању веза са истим или сличним установама у другим земљама. Још од самог почетка рада Института, делимично самостално а делимично преко професора универзитета и других научних радника окупљених око Института као спољних сарадника, успостављени су односи сарадње са криминолошким или криминалистичким институтима у Француској, Енглеској, Италији, Пољској, Саветом за превенцију криминалитета у Шведској, затим са одговарајућим установама у Совјетском Савезу итд. Тако се Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања у Београду врло брзо по свом оснивању, а захваљујући пре свега угледу и ангажовању професора Милутиновића, уврстио у ред истих или сличних институција у Европи. Преко сарадника Института који су или као стипендисти или као visiting professors одлазили у САД и са овом земљом су успостављене везе и сарадња која је такође била веома значајна за развој Института.

Професор Милутиновић је, као директор Института, уобличавао све ове односе, контакте и сарадњу, тако да се никада није скретало са курса искључиво научне и научноистраживачке сарадње кроз коју је Институт, односно његови кадрови имао највише користи. Таква оријентација била је брзо запажена и од стране органа Уједињених Нација, а посебно од стране Института Уједињених нација за истраживање у области друштвене одбране (УНСДРИ), чије је седиште у Риму, као и хелсиншким институтом за превенцију и контролу криминалитета који је такође под покровитељством Уједињених Нација.

Активности Института у сарадњи са другим институтима у Европи највише се огледао у узајамним научним посетама, предавањима, округлим столовима и сл, затим у организовању краћих курсева за усавршавање кадрова у појединим стручним областима, у организовању међународних састанака, симпозијума и конгреса. Посебно значајан вид сарадње били су заједнички интердисциплинарни научно-истраживачки пројекти, кроз које су радови Института добијали тако потребну међународну научну верификацију.

За првих десет година постојања Институт је, захваљујући веома мудром и успешном руковођењу професора Милутиновића, постао већ добро позната научноистраживачка установа у свету а бројни радови који су дотле објављени, допринели су њеној научној верификацији. Међутим, неуморан, какав је увек био, професор Милутиновић се није задовољавао постигнутим, већ је развио велику активност и консултације са бројним научним радницима на компетентним местима у то време, са циљем да дође до спајања Института за криминолошка и криминалистичка истраживања којим је он руководио и Социолошког института Србије у једну јединствену установу која би носила назив Институт за криминолошка и социолошка истраживања. У томе је наишао на подршку свих релевантних фактора и тако је дошло до спајања ове две научноистраживачке установе и стварања садашњег института са тим називом.

Колико је ово утицало и на програме појединих истраживачких пројеката, кроз које је требало испитивати на конкретним емпиријским подацима и научно прихваћену концепцију или теорију да је криминалитет превасходно друштвени феномен и да у области његове етиологије друштвени фактори носе превагу, или бар да су једнако значајни као и субјективни фактори починилаца, указаће, вероватно, аутори других, посебних прилога. Овде само желимо да истакнемо да је и овај напор уложен од стране професора Милутиновића, донео још веће резултате и већи углед самом Институту.

Нови програми овако организоване научноистраживачке установе обухватали су следеће криминолошке области: област етиологије криминалитета, област превенције криминалитета у оквиру које су научни радници значајно допринели развоју доктринарно-теоријске концепције Друштвене самозаштите, област извршења кривичних санкција са посебном пажњом на изучавању личности делинквената, област друштвене патологије у оквиру које су изучаване појаве на граници криминалитета или друштвено веома штетне али неинкриминисане итд.

Преовладавала су истраживања емпиријског карактера али је увек било и чисто теоријских којима је академик Милутиновић посвећивао велику пажњу. Над свим тим огромним радом стално је бдио академик Милутиновић, усмеравао, координирао пројекте, подстицао нарочито млађе и помагао гдегод је и колико год је могао. Резултати нису изостали. Институт је објавио на десетине и десетине студија, монографија, анализа, реферата, предлога итд.

Поред свега до сада реченог желим посебно да истакнем једну особину личности академика Милутиновића којој многи од нас који смо прошли кроз Институт за криминолошка и социолошка истраживања имамо да захвалимо за много тога што смо у каснијем раду постигли. То је његово поштовање друге личности и њеног рада, људско и дубоко демократско одношење према другим људима, свесрдно омогућавање, помагање и вођење бриге нарочито о младим кадровима. Једном речју, то је велики, уман и племенит човек. Само такав човек могао је битно допринети да научно-истраживачка установа којом је руководио, поред видног доприноса развоју криминолошке мисли у нас, постане и расадник кадрова који је њима богатио бројне факултете и универзитете у нашој земљи. Више од 20 научних радника Института постали су професори на универзитету у Београду, Новом Саду, Крагујевцу и другим местима. Неки од њих су добро познати и у другим земљама нарочито у научноистраживачким установама.

О личном научном раду академика Милутиновића и великим и цењеним резултатима тога рада који су нарочито видни у објављивању три капитална дела: Криминологија, Криминална политика и Пенологија, говориће други професори у својим прилозима.

(Примљено 1. фебруара 1993)

Dr. Dragomir Davidović,

Retired Professor of the Special Education Faculty in Belgrade

CONTRIBUTION OF THE ACADEMICIAN MILAN MILUTINOVIĆ TO THE DEVELOPMENT OF RESEARCH IN THE FIELD OF CRIMINOLOGY

Summary

The paper deals with the contribution of the Academician Milutinović in establishing and work of one of the most significant research institution in former Yugoslavia - namely, the Institute for Criminological and Sociological Research.

At the time of his leading that Institute as director, Professor Milutinović was a protagonist of a series of remarkable projects, editor of many valuable monographs and publications and the organizer of national and international symposia. He also was active in developing research associates who continued, in most cases their work as professors of criminal law courses in various universities.

Key words: *Criminology. - Research. - Research associates.*

Dragomir Davidović,

professeur à la Faculté de défecologie à Belgrade

LA CONTRIBUTION DE L'ACADÉMICIEN MILAN MILUTINOVIĆ AU DÉVELOPPEMENT DU TRAVAIL SCIENTIFIQUE ET DE RECHERCHE DANS LE DOMAINE DE LA CRIMINOLOGIE

Résumé

L'article est consacré à la contribution de l'académicien Milutinović à la création et au fonctionnement d'une des plus importantes institutions scientifiques et de recherche dans l'ex-Yougoslavie, l'Institut de recherches criminologiques et criminalistiques.

A l'époque où le professeur Milutinović se trouvait à sa tête, cet Institut réalisait de nombreux projets, publiait de nombreuses monographies et éditions précieuses et organisait des réunions scientifiques nationales et internationales. L'Institut formait aussi d'excellents experts dont certains sont devenus professeurs à plusieurs Universités.

Mots clé: *La criminologie. - Les recherches. - Les experts scientifiques.*

др Владимир Водинелић,

професор Правног факултета у Крагујевцу, у пензији

ДА ЛИ ЈЕ КРИМИНАЛИСТИКА КРИМИНОЛОШКА НАУКА

Тзв. аустријска концепција криминологије (Gross, Seelig, Grassberg, Mergen) убраја криминалистику међу криминолошке науке, као криминолошку допунску дисциплину. Писац доказује да ова школа мишљења замењује интердисциплинарни повезаност кривичних наука са њиховим научним системом. После терминолошке анализе израза "криминалистички", Водинелић образлаже тезу да је криминалистика додуше блиска криминологији, али самостална наука у породици кривичних дисциплина. Он разликује општи (заједнички) објект кривичних наука од предмета сваке поједине научне дисциплине. Криминалистика се разликује од осталих кривичних наука по томе што има специфичан предмет, своје методе, теорије и самосталан садржај. Водинелићева дефиниција криминалистике одражава огроман теоретски развој криминалистике у свету, који се одвија од седамдесетих година. На почетку сваке науке преовладава прагматичка концепција при њеном дефинисању, али је данас могуће развијати информационо-гносеолошко схватање, које јасно разграничава сродне науке, криминологију и криминалистику.

Кључне речи: *Кривичне науке. - Криминологија. - Криминалистика. - Информационо-гносеолошка дефиниција криминалистике.*

С академиком проф. др Миланом Милутиновићем ме од педесетих година веже трајно и стамено пријатељство, које је било и остало чисто и непомућено. Непосредно сам пратио његов педагошки и научни успон. Сведок сам његовог израстања у светски значајног и признатог криминолога. Већ дуго времена Милутиновића преводе и стално цитирају подједнако на Западу и Истоку.

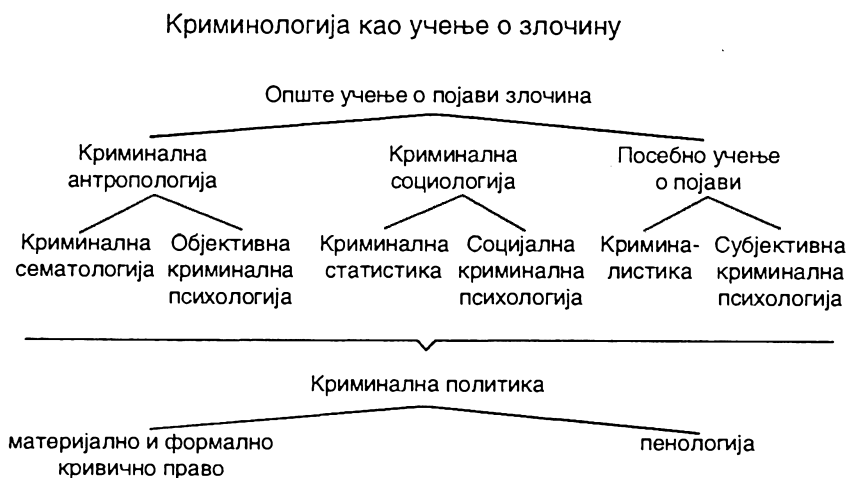
Све док сам живео у Београду уживао сам привилегију да читам његове радове како су настајали још у рукопису. Наука је његов интелектуални кисик. Неуморан, пасиониран стваралац, сваку је реченицу упорно самокритички преиспитивао и цизелирао. Не морам затворити очи да бих сасвим јасно, као на длану, поново дочарао редован приказ: Милутиновић, као руководилац на Вишој школи и Криминолошком институту, стално прима сараднике. Али, још се нису иза њих затворила врата кабинета, он је опет удубљен у свој текст. Ретко сам видео толику способност тренутачног дубоког усредсређивања пажње на

нови објект. На томе смо му сви завидели. За Милутиновића уистину важи афоризам Ж. Фабра: "Никада не постижеш толику срећу као у оним сатима када Ти рад не оставља слободном ни минута!"

У протеклим деценијама често смо и живо дискутовали. Размишљајући о избору теме свог скромног прилога општем омажу у част проф. Милутиновића сетих се да смо давно једном приликом расправљали о аустријској концепцији криминологије.

I GROSSOVA КОНЦЕПЦИЈА КРИМИНОЛОГИЈЕ

Аустријску концепцију криминологије створио је Hans Gross (1) (1847-1914), родоначелник криминалистичке науке (у предговору четвртог издању свог фундаменталног уџбеника). Њу предочава табела:

Гросова концепција је нашла свој израз и у називима књига и часописа. Нпр. чувени часопис, чији је он оснивач и данас носи наслов *Archiv für Kriminologie*, иако све време у њему углавном излазе прилози са подручја криминалистике и криминалистичке медицине. Није тако само на немачком говорном подручју (2).

(1) Hans Gross, *Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*, München, 1908. (пето издање). Дело је доживело десет издања. Шест за ауторова живота. Седмо је прерадио др Е. Höpfer, осмо осавременио др Е. Seelig, а десето др F. Geerds 1977. Стално је преводио на многе језике. Gross је прво (у трећем издању) у појам "криминалистике" био укључио све кривично-правне дисциплине и њихове помоћне науке, дакле, криминалистику надредио криминологији, док је већ у четвртом издању поступио обратно. F. v. Liszt је, насупрот обе науке ставио у исти ранг (J. Goldschmidt, *Franz v. Liszt*, *Archiv für Kriminologie*, 2(1921)).

(2) Нпр. 1973. године излази Morland-ова књига: *An Outline of Scientific Criminology*, која уопште није оно што сугерише наслов.

У нашој земљи не само неупућени грађани него и универзитетски професори мешају те појмове и науке.

Grossovo учење о систему криминологије прихвата низ писаца, а неки и данас (3), не само у Аустрији и Немачкој него и у неким другим европским земљама. Ernst Seelig (4) наглашава да криминологију сачињавају два главна сегмента: учење о реалним појавама извршења злочина и учење и о реалним појавама сузбијања злочина. Због додељеног простора нисам, на жалост, у могућности да прикажем његове две модификације Grossovog система. То исто важи и за модификацију, коју је компоновао R. Grassberger (5).

A. Mergen (6) наглашава да је тенденција издвајања криминалистике из криминологије неутемељена и штетна по науку и праксу. Криминологија, према њему, није могућа без криминалистике, а криминалистика би издвојена, тобоже, изгубила свој "опипљиви објект". Mergen, као и остале присталице Grossove концепције криминологије, *праве пресудну методолошку погрешку, мешајући мултидисциплинарну повезаност кривичних наука са њиховим научним системом*. Они наопако заснивају наводну припадност једне науке другој на непобитној чињеници да без криминалистике није могуће успешно решавати низ криминолошких проблема и обратно.

A. Mergen се жали да "неки писци стављају криминалистику изван криминологије, други је сматрају главном криминолошком науком, свуда царују нејасноће". Место криминалистике је, по њему, унутар клиничке (на тај начин практичне или примењене) криминологије у сфери дијагностике. Криминалистика је помоћна дисциплина дијагностици, јер коректна примена криминалистичких метода и техника омогућује постављање дијагнозе.

Said Evis сматра да криминалистика укључује у себи етиологију криминалитета, пенологију и криминалистику (област откривања криминалаца). Такво схватање криминологије је "научно оправдано", јер "ако хоћемо да схватимо појаву злочина као повреду права, морамо изучити криминални акт, учиниоца и жртву. Дужни смо истражити криминални чин, тип тог чина, време извршења, лице места и начин његовог извршења" (фуснота 3).

(3) E. Wulfenn, *Kriminalpsychologie*, Берлин, 1925, п. 11; Max Hagemann, *Kriminalistische Monatshefte*, 6/1931, п. 134; Arnold Lichem, *Die Kriminalpolizei*, Грац, 1935, п. 550; M. Julier, *Ein weiterer Beitrag zur Kriminalwissenschaftlichen Terminologie und Systematik*, *Kriminalistische Monatshefte*, 8/1935, п. 180-181; E. Seelig, у *Handwörterbuch der Kriminologie*, Bd II, Берлин, 1935, п. 73; (*Lehrbuch der Kriminologie*, Грац, 1951, п. 11; Seelig-Bellavic, *Lehrbuch der Kriminologie*, Darmstadt, 1963, п. 863); R. Grassberger, *Q'u est-ce que la criminologie?* RCPT, 1949, п. 3/9; R. Kuenecke, *Kriminalistik*, 1953, п. 4; F. Kleinschmidt, *Lehrbuch für den praktischen Kriminaldienst*, Lübeck, 1953, п. 14; P. F. Ceccaldi, *La Criminalistique*, Paris, 1962, п. 71, Zirpins-Terstegen, *Wirtschaftskriminalität, Erscheinungen und ihre Bekämpfung*, Lübeck, 1963; Suad Evis, "Некоторые проблемы криминологии", Вопросы предупреждения преступности, вип. 3, М, 1966, п. 147. Niggemeyer, H. Gallus, H. J. Hoeveller, *Kriminologie*, Wiesbaden, 1967, п. 9; A. Mergen, *Der Platz der Kriminalistik in der Kriminologie*, *Kriminalistik*, 10/1973, п. 9; *Die Kriminologie*, München, 1978, п. 329, 346, 349, 351-356; Hans Joachim Schneider, *Kriminologie*, Berlin-New York, 1977, п. 19; K. Peters, *Strafprozess*, Heidelberg, 1985, п. 54. (компромисан став) итд,

(4) Види фусноту 3.

(5) Види фусноту 3.

(6) Види фусноту 3.

Није у мојој компетенцији да се упуштам у разматрање дефиниција и систематике *криминолошке* науке (7).

II КРИМИНАЛИСТИКА НИЈЕ КРИМИНОЛОШКА НАУКА

Прво сам принуђен на терминолошку расправу о изразу "криминалистички", који се у нас одомаћио посвуда, те се чак говори о криминалистичком филму и роману! 1946. године је у нашој земљи дотада уобичајени израз "криминална полиција" замењен изразом "криминалистичка служба". (Реч "криминалистички" је изумео у том смислу неко у ССУП-у, јер смо се и тиме хтели разликовати од Запада, верујући да стварамо из темеља нови свет). У Вујаклијином "Лексикону страних речи и израза" "кримен" се прецизира као "злочин, кажњиво дело", "криминалан" се одређује као "који се односи на казнено право или казнени" "поступак", "кривични казнени, *злочиначки, зликовачки*", а "криминалистика као наука о реалијама кривичног права". У првој Југославији су сви говорили и писали "криминална техника", "криминална тактика", "криминална антропологија". Како се може нпр. "криминална политика" претворити у "криминалистичку политику"? 1946. године нико у другој Југославији није ни помишљао на криминалистичку науку, из простог разлога што она код нас није *joш* ни постојала. (Знало се само за "криминалну технику", коју су после I светског рата у Србију увели својим доласком руске криминалистике, Трегубов и пионир светске криминалистике Reiss).

Невоља је у томе што се придев "криминалистички" може и сме изводити само из именице "криминалистика", која означава само и искључиво сасвим одређену науку и не сме имати неко друго значење. Израз "криминална полиција" јасно и недвоумно значи службу која открива криминал, а не "полицију која примењује криминалистичку науку". Израз "криминалистички органи" наводи и заводи на назадну и штетну мисао да су једино и само органи унутрашњих послова позвани и надлежни да примењују криминалистичке алгоритме (моделе) поступања, да је криминалистика тобоже некаква полицијска дисциплина, која нема значаја за рад органа кривичног поступка. Опште је познато колико је тај чудовишни и антинаучни стереотип дубоко усађен у свести форензичких практичара. Он судбоносно продубљује општу кризу утврђивања чињеничног стања. Уз то је и наша полиција врло далеко од познавања и примене алгоритама (модела) поступања, која је усавршила и пронашла модерна криминалистичка наука. Дакле, није у питању терминолошко цепидлачење доконог професора.

Криминалистика је млада наука, која припада систему *криминалних (= кривичних) наука* (правних и неправних). Додуше, она је блиска криминологији, сестринска, али самостална научна дисциплина у великој породици кривичних наука. Она *не може бити допунска криминолошка научна дисциплина*.

(7) О томе види М. Милутиновић *Криминологија са основама криминалне политике и психологије*, Београд, 1976, стр. 3-34; Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Београд, 1992, стр. 10-41; многи кривичари, међу њима и криминолози, упуштају се и у разматрања о криминалистичкој науци, при чему нужно западају у озбиљне грешке. О томе би се могао написати занимљив чланак.

Потребно је инсистирати на доследном разликовању "објекта" науке од "објекта" праксе. Научна класификација се може по природи ствари односити само на појмове, а не на ствари, те је недопустиво замењивање и идентификовање предмета науке и предмета праксе (8). Откривањем, истраживањем и утврђивањем кривичних дела баве се дакако практичари, а не наука.

Наука је, зна се, систем знања о закономерностима и основним својствима одређене предметне области. Сцијентологија тврди да је садржај и главни циљ сваке науке да открије и изучи оне закономерности, које владају одређеним системом појава. То значи да ниједна права наука не представља само акумулирање чињеница. Она се не сме задовољити тиме да игра улогу неке врсте "складишта" искуственог материјала, јер је њен главни задатак да се не бави једино феноменом него управо да открива и испитује специфичне закономерности, које владају одређеним кругом појава.

При разматрању односа између криминологије и криминалистике од пресудне је методолошке важности да исцрпно применимо критерије, који су нужни за разграничење обе научне дисциплине. То су предмет, циљеви, истраживачке методе и однос према сродним наукама.

1956. године израдио сам *прагматичку* дефиницију криминалистике (9) коју су, мање или више спретно, парафразирали каснији писци уџбеничке литературе. Када сам се касније све више бавио теоретским проблемима криминалистике и доказне теорије утврдио сам да у светској литератури влада права појмовно-терминолошка збрка (10). Истражујући узроке тог каоса, дошао сам до сазнања да је за то криво *неразликовање општег од посебног објекта (предмета) сваке поједине науке* (11). Спознао сам да све кривичне науке имају заједнички општи објект истраживања - закономерности, које владају злочинем, злочинцем и жртвом - али је, уза све то, предмет истраживања сваке од њих *специфичан*, само њој својствен. Општи тај објект (злочин, злочинац и жртва) супротстављен је спознајућем субјекту у *његовој предметно-практичној делатности и теоретском раду само неком одређеном страном и односима*. Као предмет сваке науке јавља се одређена целина, која је издвојена из општег објекта апстраховањем. Појам предмета науке је, према томе, по свом садржају ужи од појма њеног општег објекта, означеног изразом "криминалитет". Научно знање о општем објекту јесте сума знања о предметима спознаје. Општи објект кривичних наука је "криминалитет", чије закономерности изучавају све кривичне науке (правне и неправне). Један исти општи

(8) У светској и југословенској литератури је та методолошка грешка честа. Примерице, др В. Кривокапић пише: "Криминалистика је наука, која се уз помоћ практичних метода и средстава бави спречавањем и сузбијањем криминалитета ("Криминалистичка тактика", Београд, 1989, стр. 71). Према др Андрији Макри "криминалистика се бави истраживањем и утврђивањем кривичних дела", "Приручник", 3/1988, стр. 243).

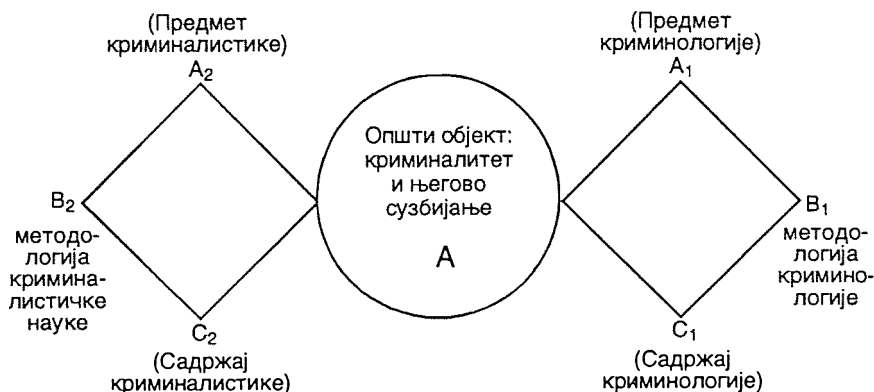
(9) "Криминалистичка тактика", Београд, 1956, стр. 3.

(10) О томе исцрпно у В. Водинелић, *Криминалистика - откривање и доказивање*, I том (стр. 1-574), II том (575-1186), издање Универзитета "Кирил и Методије" у Скопљу, 1985, уџбеник за последипломске криминалистичке студије.

(11) Исто.

објект (откривени и неоткривени криминалитет као друштвену и индивидуалну појаву) проучавају све кривичне науке (појам шири од појма "кривично-правне", али и од појма "криминолошке" јер их све обухвата). Свака од кривичних дисциплина има ранг самосталне науке, јер има свој предмет, поред заједничких метода и своје специјалне; свој посебан садржај; поред општег, заједничког циља и своје посебне; као и своје теорије.

Узмимо као пример човека. Он је биолошки организам, али и социјална појава, која подлеже и друштвеним закономерностима. Човек је свакако једна реална појава, али је он, са гносеолошког становишта, "разбијен" на многе аспекте. Свака поједина његова страна, однос је специфичан објект (предмет посебно науке). И тако човека изучавају разне науке: медицина, антропологија, социологија, психологија итд.

Кривично дело није само правни феномен. Номо *juridicus* постоји само у апстракцији. Злочин и злочинац имају свој животни лик, појавност. По мом мишљењу, у складу са резултатима мојих истраживања, предмет криминалистике (као хеуристичке науке, која се на специфичан начин бави закономерностима откривања злочина и криминалца) не чине непосредно кривична дела и њихови учиниоци него управо *кривични догађаји* (12) под углом њиховог откривања и испитивања да ли се у њима, као језгро у ораховој љусци, не крије кривично дело, а са циљем да се пракси пружи најоптималнији алгоритми (модел) предузимања криминалистичке контроле, криминалистичке обраде, вршења истражних и расправних радњи, *Информационо-гносеолошку структуру*

(12) Кривични догађај дефинишем као ону штетну последицу, која наговештава да би могла бити проузрокована умишљајно или нехатно од стране познатог или непознатог проузроковача, кога треба разоткрити. Искрпно у мојој студији *Што је откривање, а шта разјашњавање кривичног дјела и разоткривање учиниоца?*, Загреб, 1990, стр. 17-76.

туру откривачке и доказне делатности као и *криминалистичке превенције*, можемо изнаћи само тако да из целокупне делатности ОУП и правосуђа, издвојимо (апстрахујемо) онај аспект, *који је могуће истражити само криминалистичким методама*. Криминалистичка наука не сме случајно и произвољно одредити свој предмет истраживања. Стога сам као њен посебан објект узео *кривични догађај* (као *могуће кривично дело*), тачније информационо-гносеолошке закономерности које владају процесом откривања дела и разјашњења девет златних питања криминалистике. По природи функције те науке, *њен предмет може бити управо сам кривични догађај* као носилац оперативних и доказних информација. Предмет криминалистике чине четири следећа елемента. Да би била призната самосталном науком, она мора проучавати оне закономерности, које владају предметом њеног истраживања. Уистину, свако мора признати да *једино она* истражује и проучава закономерности настанка (у кривичним догађајима) оперативних и доказних информација о њима као могућим кривичним делима. Спознавање тих закономерности представља основу за израду научно-техничких средстава и тактичких начина и метода откривања, прикупљања, фиксирања, испитивања, оцене и употребе оперативне и доказне информације о делу, учиниоцу и жртви. То је други елеменат предмета криминалистике. Да би усавршила постојеће и изнашла нове методе, начине и научно-техничка средства откривања и доказивања постојања кривичних дела у кривичном догађају и разоткривању учинилаца, криминалистичка наука мора проучавати не само кривичне догађаје него и оперативну праксу кривичног поступка, али *увек са информационо-гносеолошког гледишта*. То је трећи елеменат предмета криминалистичке науке. Четврти елеменат чини проналажење средстава и модела превенције кривичних дела *методама које ствара криминалистичка наука*. Криминалистика истражује закономерности, које владају оперативним и доказним информацијама настанака кривичних догађаја (као масовне појаве), њиховим прикривањем, откривањем тих информација путем оперативне контроле, обраде, током истраге и главног претреса (дакле, бави се њиховом садржајном гносеолошком страном), а ради разраде и препоруке најоптималнијих алгоритама (модела) технике, тактике и методике откривања, доказивања и разјашњавања кривично-правно релевантних чињеница (13). *Ниједна друга наука се не бави тим предметом*. У структури теоретске функције криминалистичке науке ваља сагледати три сливене подфункције: 1) *гносеолошку* (открива наведене закономерности), 2) *конструктивну* (ствара нове моделе (алгоритме) откривачке и доказне делатности, усавршава и усавремењује постојеће) и 3) *комуникативну* (усмерену на прикупљање, чување, ширење и пренос криминалистичког знања нпр. публикацијом и педагошким радом).

Криминалистика, надаље, ако је самостална наука, мора поред заједничких метода истраживања, располагати и властитим, само њој својственим методама и теоријама. Специјалне методе управо карак-

(13) Види девет златних питања криминалистике у В. Водинелић, *Криминалистика*, шесто издање, Београд, 1987, стр. 30-37.

теришу сваку посебну научну област, јер је и предмет истраживања специфичан (14). Криминологија нема исти посебни циљ, специјални предмет, специјалне методе са криминалистиком. И теорије су им различите. И садржај.

Међу специјале методе смемо убрајати само оне, које је израдила само криминалистичка наука са специјалним циљем да се примене у пракси. Примерице, папилоскопски метод је само криминалистички. То исто важи и за метод говорног портрета, графоскопски метод, све врсте трасолошких метода, одоролошки метод, хејлоскопски метод, индицијални метод откривања, метод елиминисања, тактика и техника фиксирања микро-трагова итд, тактичке методе и начине вођења разговора са грађанима (у смилу чл. 151 ЗКП), саслушавања лажних сведока, испита окривљених, итд. Ту спадају и методе организације, планирања, примене комплексних тактичких начина, стварања и проверавања верзија итд. Криминалистичка наука је до данас изградила, у складу са својим предметом истраживања, двадесет *својих теорија*, које не припадају ни једној другој кривичној науци.

На овом месту могу само пружити неколико илустрација за правилност тезе да криминологија и криминалистика имају своје самосталне, различите предмете научног истраживања. Свакоме је јасно да криминалистичка наука не изучава структуру и динамику криминалитета, услове и узроке његовог настанка и развоја, његово стање. Неко ће рећи: али, криминологија и криминалистика се баве разрадом превенције криминалитета. На то је лако одговорити да криминалистичка наука, на основу властитих истраживања, израђује своје моделе (алгоритме), што ће рећи, само оних и онаких превентивних мера, које припадају криминалистичкој техници, тактици и методици (15). Она ствара нпр. специјалне начине и техничка средства за спречавање крађа, фалсификата новца и исправа, проучавајући начине извршења тих дела. Криминалистичку превенцију чини систем оперативно-тактичких и оперативно-техничких мера, које отежавају и пресецају извршење конкретних кривичних дела и прекидају криминалну делатност конкретних учинилаца. Криминологија разрађује систем специјалне превенције уобличавањем фактора, који су усмерени на отклањање услова, који погодују вршењу кривичних дела.

Словеначки криминолози (16) су од Водинелића посудили девет златних питања криминалистике, схваћајући да она у криминологији морају имати битно другачију функцију. Нпр. питање: "Зашто?" у криминологији иницира истраживање закономерности, да тако кажемо, општих узрока криминалног понашања и њихове превенције, док полицајац-практичар њиме добија алгоритам за примену метода елиминисања особа, које по мотиву не долазе у обзир као могући учиниоци и за сужавање круга сумњивих. Криминологију занимају ток и садржај мотивисаних психичких процеса некако генерално, док се криминалистика бави криминалним мотивима како би израдила алгоритме

(14) Предмет истраживања у великој мери саопређује и модификације метода.

(15) Нпр. В. Водинелић, *Клопке (замке) у криминалистици*, Безбедност и друштвена самозаштита, 7-8/1990, стр. 53-67, 9/1990, стр. 17-33.

(16) Водопивец - Кобал - Бавцон - Скалар, *Криминологија*, I дио, Загреб, 1966, стр. 40.

(моделе) за откривање дела и учинилаца (чиме се не бави ниједна друга наука) (17).

Виктимологија, део криминологије, бави се, као што је познато, личношћу жртве и њеном улогом у криминогенези (виктимогенезом). Личност жртве је и за криминалистику од прворазредне важности, али у светлу откривања дела и учиниоца (18).

1985. године сам превазишао ранију прагматичку дефиницију криминалистике и изградио нову (19), која у себи сажима данашњи прогрес те науке у свету. Временски размак између те две дефиниције (1956 - 1985) значи и победу концепције о криминалистици као самосталној науци са специфичним предметом и методама истраживања.

Ј. Kürzinger (20) је у праву: "Једно друго схватање... убраја и криминалистику у криминологију. Такво проширивање није се могло пробити у Немачкој. Ми смо скоро јединствени у одвајању криминалистике од криминологије, како у теорији тако и у пракси."

(Примљено 27. јануара 1993)

*Dr. Vladimir Vodinelić,
Former Retired Professor of the Faculty of Law in Kragujevac*

IS CRIMINALISTICS A CRIMINOLOGICAL SCIENCE?

Summary

While not entering into analysis of so-called Austrian conception of criminology, the author challenges its attitude according to which the science of criminalistics is a complimentary criminological discipline. He consistently distinguishes the general object of all criminal sciences from the particular subject-matter of individual criminal sciences. All of them have a common and general object of research (regular rules characteristic for crime, perpetrator and victim). By the nature of its function, criminalistics may have as its object only the criminal event, namely, informational-gnoseological regular rules characteristic for operational control, operational processing and criminal procedure. (The very criminal event is treated from the informational-gnoseological point of view). In order to develop the existing and to find new algorithms (models), the discovering of operational and other relevant material serving as evidence concerning the crime, the perpetrator and the victim, the science of criminalistics has to study operational and criminal-procedural practice, but only in its informational-gnosological aspect. No other science deals with that topic. Criminalistics has also, in addition to common, its special methods, its theories to be developed, its substance. In such a way it is clearly distinguishable in relation to all other criminal sciences.

Key words: *Criminal sciences. - Criminology. - Criminalistics. - Informational-gnoseological definition of criminalistics.*

(17) Видети и В. Водинелић, *Leonhardtova метода*, Југ. ревија за криминологију и кривично право, 2/1989, стр. 21-35; *Функција мотива кривичног дела у преткривичном и кривичном поступку*, "Југ. ревија за криминологију и кривично право", 2/1991, стр. 31-43.

(18) В. Водинелић, *Криминалистичка виктимологија - ново учење у криминалистичкој знаности*, Безбедност и друштвена самозаштита, 1,3/1990.

(19) "Криминалистика је наука, која изучава закономерности настанка, прикупљања, испитивања, оцене и кориштења оперативне и доказне информације, као и техника, тактике и методе спровођења информационих процеса", *op. cit.* под 10, том I, стр. 20.

(20) J. Kürzinger, *Kriminologie*, Stuttgart, München, Hannover, 1982, p. 11.

*Vladimir Vodinelić,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LE CRIMINALISTIQUE EST-ELLE UNE SCIENCE CRIMINOLOGIQUE

Résumé

Sans se lancer dans l'analyse du concept autrichien de la criminologie, Vodinelić nie la position de ce dernier selon lequel la science criminologique serait une discipline criminologique supplémentaire. Il distingue de manière conséquente l'objet général de toutes les sciences pénales de l'objet (objet particulier) de chacune des sciences pénales. Toutes les sciences pénales ont un objet commun, général, de recherche (les lois qui régissent le crime, le criminel et la victime). Selon Vodinelić, de par la nature de la fonction de la criminalistique, son objet peut être uniquement l'événement criminel, c'est-à-dire les lois informatives et gnoséologiques qui régissent le contrôle opérationnel, le traitement et la procédure pénale. (L'événement criminel lui-même est traité du point de vue informatique et gnoséologique). Afin de perfectionner les algorithmes (modèles) existants et d'en trouver d'autres pour la détection des informations opérationnelles et de preuve sur le crime, le criminel et la victime, la science criminalistique doit effectuer des recherches de la pratique opérationnelle et de procédure pénale, mais uniquement sous la forme informatique et gnoséologique. Aucune autre science ne traite cet objet. La criminalistique utilise, qui plus est, non seulement les méthodes communes mais aussi des méthodes spéciales, elle élabore ses théories et possède son contenu. C'est ainsi qu'elle se distingue clairement de toutes les autres sciences pénales.

Mots clé: *Les sciences pénales. - La criminologie. - La criminalistique. - La définition informatique et gnoséologique de la criminalistique.*

др Мирослав Ђ. Ђорђевић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ПОСРЕДНИ ИЗВРШИЛАЦ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Човек се у извршењу кривичног дела може користити различитим средствима (оруђима и другим предметима, природним силама или животињама), па се поставља питање да ли се може користити и другим човеком и преко њега извршити кривично дело. Ово се питање нарочито поставља онда кад непосредни извршилац кривичног дела, према закону, због недостатка неког елемента, није извршилац кривичног дела, а на страни саучесника тај елемент постоји, чиме се остварују сви услови да он буде за то дело одговоран. У теорији кривичног права у том циљу изграђен је појам посредног извршиоца који је посредно извршио кривично дело помоћу лица које је подстрекнуо (или му помогао). Постоји више ситуација када може да се примени институт посредног извршилаштва, а да ли ће његова примена бити потребна зависи од тога да ли се применом важећих законских прописа може наћи адекватно решење у тим ситуацијама да би се конституисала кривична одговорност саучесника и онда када непосредни извршилац кривичног дела није кривично одговоран. Такви случајеви захтевају одговарајућа решења и у нашем кривичном праву, па их треба тражити и применом института посредног извршилаштва. У том циљу треба у кривичном закону разградити одговарајуће одредбе.

Кључне речи: *Извршилац кривичног дела. - Саучесник. - Посредни извршилац. - Кривично дело. - Кривична одговорност.*

При извршењу кривичног дела извршилац се често служи одређеним средствима. То могу бити различита оруђа или други предмети (алат, оружје, камен), могу бити природне силе које он ставља у дејство или омогућава њихово деловање (електрична струја, ватра, вода) а могу бити и животиње које је обучио (дресирани пси, мајмуни) или којима омогући њихово спонтано деловање (дивље звери, отровне змије). Међутим, поставља се питање да ли и човек може да буде искоришћен као средство за извршење кривичног дела, тј. да ли се може преко другог посредно извршити кривично дело.

У теорији кривичног права ово питање постављено је још у прошлом веку када је и иначе дошло до наглог развоја науке кривичног права. Проблем се појавио у вези са применом тада владајуће а и данас највише прихваћене теорије о правној природи саучесништва према

којој је саучесништво зависне природе тако да одговорност саучесника зависи од постојања кривичног дела које је извршио извршилац. Према тој концепцији саучесништва у случају када у остварењу кривичног дела учествује више лица постоји само једно заједничко кривично дело које је извршио извршилац кривичног дела а чијем су остварењу допринели остали саучесници. Због тога се ово схватање назива монистичким схватањем саучесништва (за разлику од плуралистичког према коме се делатност сваког саучесника сматра као посебно кривично дело, тако да постоји онолико кривичних дела колико има саучесника, при чему сваки од њих одговара за своје кривично дело) или схватање о акцесорној или зависној природи саучесништва, јер ако је учињено кривично дело заједничко онда од дела које је извршио извршилац зависи постојање одговорности свих саучесника. При усвајању овакве концепције саучесништва саучесници, дакле, одговарају за кривично дело извршиоца, па ако тог дела нема онда нема ни одговорности саучесника. Због тога се при решавању питања одговорности саучесника као прво поставља питање да ли је извршилац извршио кривично дело, тј. да ли је извршилац остварио све елементе потребне за постојање кривичног дела. У то време владајуће схватање о појму кривичног дела било је објективно-субјективно схватање појма кривичног дела према којем се кривично дело схвата као скривљено проузроковање забрањене последице, тако да кривично дело постоји само ако је извршилац урачунљив и вин. Ако је такво кривично дело остварено за њега поред извршиоца одговарају и подстрекачи и помагачи. Међутим, догађа се да извршилац оствари проузроковање забрањене последице али без постојања наведеног субјективног елемента (скривљености дела), јер извршилац није био урачунљив или није био вин (на пример извршилац није урачунљиво лице или се налазио у неотклоњивој стварној заблуди). У таквом случају, због недостатка субјективног елемента, извршилац није извршио кривично дело, па онда нема ни кривичног дела за које би одговарали саучесници. Међутим, криминално-политички разлози захтевају да се у оваквом случају вини и урачунљиви саучесници казне, јер је потреба за њиховом одговорношћу очигледна (на пример ако неко наговори неурачунљиво лице да изврши кривично дело).

Да би се у оваквим случајевима конституисала одговорност саучесника тражена су различита решења. Једно од њих било је ограничавање акцесорности само на објективне елементе дела, тако да је за одговорност саучесника довољно само да је извршилац извршио дело а не и да је био урачунљив и вин (теорија ограничене акцесорности). До истог резултата водило је и објективно схватање појма кривичног дела које се касније појавило у науци кривичног права. Међутим, они који су остали доследни потпуној акцесорности саучесништва (теорија екстремне акцесорности) и објективно-субјективно схватању појма кривичног дела, решење овог проблема нашли су у теорији посредног извршилаштва. Према том схватању извршилац радње кривичног дела који није урачунљив или вин није у ствари прави извршилац, већ представља оруђе којим се саучесник, на пример подстрекач, послужио за извршење кривичног дела, па је према томе у оваквом случају подстрекач прави извршилац кривичног дела, али пошто није непосредно

вршио радњу извршења већ помоћу другог он је посредни извршилац, па се тако конституише његова извршилачка одговорност за учињено кривично дело.

Изградња и усвајање појма посредног извршиоца ускоро је нашло своју примену у још неким ситуацијама у којима непосредни извршилац по закону није извршио кривично дело па се учињено дело приписује његовом саучеснику као посредном извршиоцу. У том смислу може се разликовати пет карактеристичних случајева код којих се може појавити посредно извршилаштво. Ипак треба имати у виду да и од других решења усвојених у кривичном законодавству одређене државе зависи да ли ће се у конкретним ситуацијама сматрати да постоји посредно извршилаштво или ће се случај решавати помоћу других законских решења.

Први од поменутих пет случајева, који је већ изложен у претходном излагању и који је био повод за изградњу појма посредног извршилаштва, постоји уколико је у законодавству усвојено екстремно акцесорно схватање правне природе саучесништва и објективно-субјективно схватање појма кривичног дела а кривично дело је извршено од стране неурачунљивог лица, детета, лица које није поступало са виошћу или лица које је поступало из нехата а у питању је кривично дело које се може извршити само са умишљајем. У свим тим ситуацијама непосредни извршилац са гледишта закона није извршио кривично дело па се саучесник (подстрекач или помагач) сматра посредним извршиоцем коме је непосредни извршилац био средство помоћу кога је посредно извршио кривично дело.

Други случај посредног извршилаштва појављује се уколико се усваја субјективна теорија о одређивању извршилаштва односно саизвршилаштва и разграничавању саизвршилаштва од саучесништва. За разлику од других теорија о овим питањима (објективна теорија, објективно-субјективна теорија, теорија поделе посла, теорија власти над делом) према којима је онај који учествује у радњи извршења (а под одређеним условима и неки други) извршилац односно саизвршилац дела, према субјективној теорији извршиоцем односно саизвршиоцем кривичног дела сматра се онај који је у остварењу тог дела учествовао као у свом делу, који је, дакле, то дело схватао као своје, без обзира на то из којих се радњи његово учествовање у остварењу дела састојало. Ако, при усвојеној оваквој концепцији појма извршилаштва односно саизвршилаштва, неко, на пример, за извршење кривичног дела које схвата као своје ангажује односно наговори другога да изврши потребну радњу извршења а тај други дело не сматра својим већ ради за другога (из пријатељства, за награду, да би му помогао), он није извршилац кривичног дела већ је помагач, а онај који га је ангажовао, иако је у овом примеру вршио радњу подстрекавања, сматра се извршиоцем, јер је схватао дело као своје. Овакав извршилац није непосредно вршио радњу извршења, већ је за то користио другога, због чега се не појављује као непосредни већ као посредни извршилац кривичног дела.

Трећи случај посредног извршилаштва појављује се код кривичних дела код којих је намера конститутивно обележје кривичног дела. Она постоје само ако је код извршиоца постојала одређена намера са којом је дело извршио. Уколико такве намере нема извршене радње

нису кривично дело. Уколико лице које има такву намеру не обави само одговарајућу радњу извршења већ наговори другога да за њега ту радњу изврши, непосредни извршилац није у таквом случају извршио кривично дело, јер није поступао са одређеном намером без чега његово дело није кривично дело. Међутим, лице које га је наговорило остварило је све елементе кривичног дела укључујући и намеру, због чега се појављује као извршилац дела али, пошто није непосредно вршило радњу извршења већ је за то користило другога, оно није непосредни већ посредни извршилац кривичног дела.

Четврти случај појављује се код кривичних дела која могу да изврше само лица са одређеним личним својством (на пример службено лице, војно лице и др.). Ова кривична дела (која се у теорији називају "delicta propria") не могу бити извршена од стране лица која то својство немају, тако да уколико те радње предузму лица која немају потребно својство оне не представљају кривично дело (у неким случајевима могу представљати неко друго кривично дело). Ако неко лице, које има потребно својство да би могло бити извршилац оваквог кривичног дела, ангажује неко друго лице, које то својство нема (наговори га, нареди му, плати му), да изврши радњу потребну за извршење кривичног дела које је у питању, извршилац радње извршења није извршилац кривичног дела јер он то дела према закону не може да изврши, а онај који га је ангажовао и поступао као подстрекач појављује се као извршилац кривичног дела јер има потребно лично својство, али пошто није сам извршио радњу кривичног дела већ ју је остварио помоћу другога, он је посредни извршилац кривичног дела.

Пети случај у коме може да се појави посредно извршилаштво настаје уколико кривично дело буде извршено под дејством силе или претње. Према неким схватањима у оваквим ситуацијама извршилац који је поступао под дејством силе или претње, под одређеним условима, није са гледишта закона извршилац кривичног дела па се учињено дело ставља на терет саучеснику као посредном извршиоцу. То зависи од тога каква су решења у кривичном законодавству усвојена у погледу значаја који има извршење кривичног дела под дејством силе или претње (у вези са апсолутном силом и од схватања о појму радње кривичног дела), а исто тако и од тога да ли је у питању апсолутна сила или компулзивна сила или претња.

Уколико је у питању апсолутна сила тј. сила којој се присиљени апсолутно није могао супротставити онда постојање посредног извршилаштва зависи од тога како се схвата појам радње кривичног дела. У том смислу, уколико се радња схвата у објективно-субјективном смислу тј. као вољни телесни покрет (или вољно пропуштање да се изврши дужно чињење) лице које се појављује као непосредни извршилац у ствари уопште није никакав извршилац, јер није извршило никакву радњу у кривичноправном смислу, па је лице које је употребило апсолутну силу у ствари непосредни извршилац кривичног дела, док присиљени није са кривичноправног гледишта учинио ништа, па се не може сматрати да га је други применом апсолутне силе искористио да му обави радњу извршења кривичног дела, што би било потребно за постојање посредног извршилаштва. Међутим, уколико се појам радње кривичног дела схвати објективно тј. као телесни покрет (или пропу-

штање), без обзира на то да ли је вољно или без воље учињен, присиљени би био извршилац а лице које га је принудило могло би се сматрати посредним извршиоцем али само ако непосредни извршилац, иако је извршио радњу извршења, није по закону извршио кривично дело (ако закон искључује постојање кривичног дела за оног који је деловао под дејством апсолутне силе).

Ако је у питању кривично дело извршено под дејством компулсивне силе (која није у апсолутном смислу неодржива али која утиче на вољу присиљеног да уради оно што се од њега захтева) или под утицајем претње (која такође изнуђује одлуку принуђеног да учини оно што лице које му прети од њега захтева), могућа су два решења зависно од тога који значај закон даје извршењу дела под дејством компулсивне силе или претње. У том смислу постоје два схватања: према једном кривично дело принуђеног у оваквом случају постоји али он није за њега кривично одговоран, јер је његова воља била изнуђена (или се сматра да није остварен субјективни елеменат кривичног дела), док према другом, у оваквом случају искључује се у погледу извршиоца постојање кривичног дела због крајње нужде у којој се налазио (наравно уколико су испуњени услови који се иначе траже за постојање крајње нужде). Уколико је у закону прихваћено прво схватање принуђени је као непосредни извршилац остварио кривично дело у објективном смислу али није за њега кривично одговоран, јер нема субјективног елемента тј. скривљености дела, ситуација је иста као и код изложеног првог случаја могућег постојања посредног извршилаштва тј. ако се прихвата објективно-субјективна концепција појма кривичног дела и екстремна акцесорност саучесништва принуђени није извршио кривично дело а принуђивач је посредни извршилац кривичног дела, а ако се прихвата ограничена акцесорност саучесништва или објективна концепција појма кривичног дела принуђени је извршио кривично дело али за њега није кривично одговоран а принуђивач остаје саучесник - подстрекач, јер је за његову саучесничку одговорност при оваквим законским решењима довољно само да је извршилац остварио све потребне објективне елементе за постојање кривичног дела.

Из изложеног се може закључити да је постојање посредног извршилаштва у наведеним случајевима и под наведеним условима не само могуће већ и да је оно неопходно да би се такви случајеви на задовољавајући начин могли решити. При томе је карактеристично да се у свим наведеним случајевима непосредни извршилац, који је извршио радњу извршења кривичног дела, не појављује са гледишта закона као извршилац кривичног дела, јер недостаје на његовој страни неки од за то потребних елемената, а да се тај елеменат појављује на страни саучесника који се у оваквом случају сматра као посредни извршилац. Стога у случајевима када на страни непосредног извршиоца стоје сви услови који се по закону траже да би се он могао да сматра извршиоцем кривичног дела постојање посредног извршиоца није могуће.

С обзиром на изложено поставља се питање каква је ситуација у нашем кривичном праву у погледу могућности постојања посредног извршилаштва. Ово утолико пре што наше кривично законодавство о овом питању не садржи никакве изричите одредбе па се такви случа-

јеви, који се у пракси могу да појаве, морају решавати са ослоном на друга законска решења која су усвојена и из којих се могу извести потребни закључци у односу на проблем посредног извршилаштва, а уколико и та решења нису довољна или потпуна, морају се узети у обзир и теоријске поставке које се у нашем кривичном праву усвајају. Стога је потребно у даљем излагању осврнути се на све раније изложене случајеве посредног извршилаштва и проценити како се они могу решавати у нашем кривичном праву и да ли је за њихово решавање потребно прибегавати примени института посредног извршилаштва.

Први од раније изложених могућих случајева постојања посредног извршилаштва, са гледишта нашег кривичног права не решава се применом института посредног извршилаштва. Ако је извршилац кривичног дела остварио све потребне елементе кривичног дела али није у односу на то дело урачунљив или није вин он неће по општим правилима нашег кривичног законодавства бити кривично одговоран а његови саучесници (подстрекачи и помагачи) одговараће за заједничко кривично дело (које је извршио извршилац) као саучесници, уколико стоје општи услови за њихову кривичну одговорност. Ово стога што је у нашем кривичном праву у погледу правне природе саучесништва усвојена теорија ограничене акцесорности, према којој одговорност саучесника зависи само од тога да је извршилац остварио све потребне објективне елементе кривичног дела а не мора бити у погледу тог дела урачунљив и вин, тако да у наведеном случају не постоји потреба да се саучесници проглашавају за посредне извршиоце, јер они могу да одговарају као саучесници, дакле у својству у којем су стварно у остварењу кривичног дела и учествовали.

Други наведени случај могућег постојања посредног извршилаштва са гледишта нашег кривичног права такође не захтева примену института посредног извршилаштва. Кривични закон одређује саизвршилаштво тако да оно постоји "ако више лица, учествовањем у радњи извршења или на други начин, зајединички учини кривично дело", па је у том смислу лице које изврши радњу извршења кривичног дела увек извршилац односно саизвршилац кривичног дела, док лица која у остваривању дела учествују на неки други начин могу бити саизвршиоци зависно од тога да ли се њихово учествовање може сматрати као заједничко чињење кривичног дела. Ако начин њиховог суделовања у остварењу кривичног дела не указује на то да се они могу сматрати саизвршиоцима, они ће се појавити као саучесници (подстрекачи или помагачи). Према томе, пошто у сваком случају постоји непосредни извршилац, лица која су вршила саучесничке радње могу бити само саучесници (евентуално и саизвршиоци) али ни у ком случају посредни извршиоци.

Трећи случај могућег постојања посредног извршилаштва, који се односи на кривична дела код којих је намера конститутивно обележје дела, нема за своје решавање изричит ослонац у закону али је применом општих одредаба кривичног закона и других законских решења као и закључака који се из њих могу извести случај могуће решити и то једино прибегавањем посредном извршилаштву, тако да у случају када непосредни извршилац радње кривичног дела нема намеру која се за постојање тог дела тражи, саучесник који га је навео на

извршење дела или који му је у томе помогао има се сматрати посредним извршиоцем кривичног дела уколико је он потребну намеру имао.

Четврти случај у којем се посредно извршилаштво може да појављује а који се односи на кривично дело чији извршилац може да буде само лице које има одређено лично својство, такође није у кривичном закону изричито регулисан, али се и он применом института посредног извршилаштва може успешно решити, тако да се саучесник, на пример подстрекач који је ангажовао друго лице које нема потребно лично својство да изврши радњу извршења, сматра посредним извршиоцем кривичног дела, наравно уколико он сам има лично својство које се тражи за постојање тог кривичног дела.

Пети раније изложени случај посредног извршилаштва, који се односи на кривична дела која су извршена под принудом тј. под дејством сила или претње које је друго лице применило према извршиоцу дела, у нашем кривичном праву мора се решавати на основу више одредаба закона које се у везу са оваквим случајем могу да доведу, јер изричитих општих одредаба о сили и претњи у општем делу Кривичног закона СР Југославије нема. Као што је већ речено овакви случајеви различито се решавају зависно од тога да ли је питању апсолутна сила која је примењена према непосредном извршиоцу или је према њему употребљена компулсивна сила или претња.

Ако је у питању апсолутна сила, принуђени није извршио вољну радњу (у питању је воља да се изврши телесни покрет а не воља да се проузрокује забрањена последица што спада у домен утврђивања виности), па како се радња кривичног дела у нашем кривичном праву, у смислу објективно-субјективног схватања појма кривичне радње, управо тако и схвата, то се у случају примењене апсолутне силе према извршиоцу радње сматра да он у ствари и није извршио никакву радњу у кривичноправном смислу, па се он уопште не сматра извршиоцем кривичног дела. Доследно томе онај који га је применом апсолутне силе принудио једини је извршилац у таквом случају па је он непосредни извршилац кривичног дела а не посредни извршилац.

Уколико је према непосредном извршиоцу примењена компулсивна сила или претња он је извршио вољну радњу али је та воља код њега дејством компулсивне силе или претње била изнуђена. Са гледишта нашег кривичног права на овај случај могу да се примене одредбе о крајњој нужди тако што се зло које се применом компулсивне силе принуђеном чини или зло које му се претњом ставља у изглед узима као нескривљена опасност у смислу крајње нужде, па уколико стоје и остали услови који се за постојање крајње нужде захтевају (да се опасност отклања повредом добра неког трећег субјекта, да се опасност ни на који други начин није могла да отклони, да није учињено веће зло од оног које је претило, да није постојала дужност излагања опасности), сматра се да принуђени који је извршио радњу извршења и остварио сва обележја кривичног дела у питању није извршио кривично дело. С обзиром на то лице које је применило компулсивну силу или претњу мора бити сматрано извршиоцем кривичног дела, али пошто је у овом случају радњу извршења дела извршило лице које са гледишта закона није извршилац кривичног дела, може се узети да се принуђивач

послужио принуђеним за извршење кривичног дела, па се зато појављује као посредни извршилац.

Из свега изложеног види се да се неки од случајева у којима се може да појави посредни извршилац у нашем кривичном праву решавају на други начин и да примена института посредног извршилаштва у тим случајевима није потребна (први и други изложени случај као и пети случај уколико се код њега ради о апсолутној сили), док се остали случајеви наведени у овом раду (трећи и четврти као и пети случај уколико се код њега ради о примени компулсивне силе или претње) решавају применом института посредног извршилаштва. Стога се може закључити да је институт посредног извршилаштва прихватљив са гледишта нашег кривичног права али да се он примењује само у оним случајевима када случајеве карактеристичне за посредно извршилаштво није могуће на други задовољавајући начин решити. При том је карактеристично, да се посредни извршилац може да појави само уколико са гледишта закона нема непосредног извршиоца (било зато што се на основу примене одговарајућих законских одредаба извршилац не сматра учиниоцем кривичног дела или што он није остварио све елементе који се за постојање кривичног дела на његовој страни траже), док саучесник који се у том случају сматра посредним извршиоцем испуњава све услове који су за његову одговорност у том случају потребни, укључујући и постојање код њега оних елемената који код непосредног извршиоца недостају.

Прихватање појма посредног извршиоца у нашем кривичном праву корисно је за успешно решавање одговарајућих случајева који у пракси кривичног правосуђа могу да се појаве. Иако су такве ситуације у животу релативно ретке треба и о њима водити рачуна јер су могуће, па за њих морају постојати одговарајућа решења. Она се на изложени начин могу налазити и могу се примењивати на одговарајуће случајеве, иако су та решења, у недостатку изричитих законских прописа о томе, у извесном смислу напрегнута и могу стварати извесне тешкоће и дилеме приликом примене. Стога, иако се наведена питања у смислу изложених могућности могу успешно решавати било би целисходно да се проблематика посредног извршилаштва изричито и детаљно регулише у општем делу Кривичног закона СР Југославије. Зато би требало очекивати да ће ова материја која се тиче посредног извршилаштва у предстојећој ревизији нашег кривичног законодавства наћи своје место у новом Кривичном закону и добити своју одговарајућу обраду.

(Примљено 9. фебруара 1994)

Dr. Miroslav Đorđević,
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

INDIRECT PERPETRATOR OF CRIMINAL OFFENCE

Summary

In perpetrating a criminal offence, a man may use various means, tools and other objects, natural forces or animals, so that the question may arise as to whether he may make use of another man in order to commit through such man a criminal act. This is particularly true if a direct perpetrator, according to law, due to non-existence of some element of criminal offence, is not the perpetrator of the specific act, while in terms of the accomplice such element does exist, so that there is a ground for his liability. The criminal law theory therefore knows of the notion of indirect perpetrator, who has committed the act through a person he has instigated (or who was helped by him). There are several situations in which the institute of indirect perpetration may be applied. This, however, depends on whether the application of relevant provisions may obtain the solution according to which criminal liability on the basis of accomplices may be instituted, even if direct perpetrator is not criminally liable. Such solutions should be introduced into our criminal legislation by implementing the institute of indirect perpetration of criminal offence.

Key words: *Perpetrator of criminal offence. - Accomplice. - Indirect perpetrator. - Criminal offence. - Criminal liability.*

Miroslav Đ. Đorđević,
professeur à la retraite de la Faculté de droit de Belgrade

L'AUTEUR INDIRECT DE L'ACTE CRIMINEL

Résumé

Dans l'exécution d'un acte criminel, l'homme peut utiliser divers moyens (outils et autres objets, forces naturelles ou animaux) de sorte que la question se pose de savoir s'il peut utiliser aussi un autre homme et exécuter à travers lui un acte criminel. Cette question se pose surtout lorsque, selon la loi, en raison de l'absence d'un certain élément, l'auteur direct d'un acte criminel n'est pas l'auteur de cet acte, alors que du côté du complice cet élément existe, ce qui réalise toutes les conditions qu'il soit coupable de cet acte. Dans la théorie du droit pénal on a élaboré à cet effet le concept de l'auteur indirect qui a commis indirectement l'acte criminel à travers une personne qu'il avait instiguée (ou aidée). Il y a plusieurs situations dans lesquelles on peut appliquer l'institut de l'auteur indirect, et la réponse à la question de savoir si son application sera nécessaire dépend de la réponse à la question de savoir si en appliquant les lois en vigueur on peut trouver une solution adéquate dans ces situations pour constituer la responsabilité pénale des complices même dans les cas où l'auteur direct de l'acte criminel n'est pas pénalement responsable. De tels cas exigent des solutions adéquates, dans notre droit pénal aussi, et il faut les rechercher entre autres en appliquant l'institut de l'exécution indirecte d'un acte criminel. Il faut élaborer dans ce but des dispositions adéquates dans la loi.

Mots clé: *L'auteur de l'acte criminel. - Le complice. - L'auteur indirect. - L'acte criminel. - La responsabilité pénale.*

др Ђорђе Игњатовић,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ТРИАНГУЛАЦИЈА У КРИМИНОЛОГИЈИ (1)

Рад се бави једном у нашој досадашњој криминолошкој литератури непознатом категоријом. Настала као термин у криминолошкој методологији пре нешто више од две деценије, триангулација се најчешће схвата као специфичан методолошки поступак. Међутим, она може - схваћена као сустицање теоријских концепата - послужити и за објашњење самог криминалитета као појаве. Најзад, на логици на којој почива триангулација може се, по мишљењу аутора, конституисати и сам систем криминологије као јединствене синтетичке науке која свом предмету - криминалној појави - приступа обухватајући све три њене димензије - етиолошку, феноменолошку и виктимолошку.

Кључне речи: *Триангулација - Метод - Теорија - Криминолошки систем - Синтеза.*

Израз "триангулација" потиче из латинског језика (*triangulus* - троугао) и означава посматрање истог објекта из различитих углова (2), или, још општије, комбиновање различитих приступа истом предмету у циљу његовог свестраног сагледавања. Први га је у криминологији употребио N. Denzin 1970. године. Он је, наслањајући се на један рад Webba (3), до тада већ практикованој примени различитих прилаза у истом истраживању дао и назив и неопходно уопштавање. Denzin разликује триангулацију у погледу техника прикупљања чињеница, методолошких приступа, делатности истраживача и најзад, самих теоријских основа истраживања (4).

Тако је већ у почетку указано на два могућа значења овог израза - триангулација се може схватити у ужем смислу и тада би се односила

(1) Сарадња у овом броју Анала пружа аутору задовољство да и на тај начин изрази поштовање и захвалност коју дугује свом учитељу професору Милану Милутиновићу.

(2) Триангулација у топографији означава вид мерења терена при коме се на основу познатог размака између вертикалних ознака одређује површина терена (в. De Agostini, *Grande dizionario della lingua italiana*, Firenze, 1990, с. 2148.), а слично значење израз има и у математици (в. *Webb's Third New Dictionary*, vol. III, Chicago, 1981, с. 2440).

(3) Webb E. et al., *Unobtrusive Measures: Nonreactive Research in the Social Sciences*, Chicago, 1966.

(4) Denzin N., *The Research Act*, Chicago, 1970, с. 301 et seq.

на "удвајање" метода. У ширем, под овај израз подвела би се и координација различитих теоријских објашњења истог криминалног догађаја.

Прва поглавља у раду су посвећена излагању ова два вида триангулације. Треће ће се бавити доприносом триангуларизирајућег приступа конципирању једног новог криминолошког система који заступа аутор.

I ТРИАНГУЛАЦИЈА У УЖЕМ СМISЛУ

1. Појам и врсте

Једна од најзначајнијих особина криминолошке методологије у данашње време је плурализам поступака и концепција у истраживањима. Разлоге за такво стање укратко можемо систематизовати у четири групе:

прво, сложеност проблема са којима се срећемо у криминолошком истраживању. Њих не можемо решити без довољно широког спектра одабраних метода за прикупљање чињеница;

друго, епистемиологија јасно указује на концептуалну ограниченост сваког од метода у хуманистичким наукама. Та непоузданост покушава се отклонити њиховим комбиновањем;

треће, криминалитет као предмет истраживања није једнозначан феномен. Он има различите аспекте и димензије. Злочин није само број у криминалним статистикама. Он има посебан значај и за учиниоца и за жртву, о чијем квалитету и јачини не можемо довољно сазнати из статистика или било ког другог посебног метода. Отуда је, када се планира примена методолошких поступака, уместо представе о ексклузивности појединог, потребно имати у виду њихову недовољност и потребу координације и међусобног прожимања;

четврто, истраживања се углавном врше екипно. Како се и код квалитативних метода поставља питање поузданости резултата до којих је посматрањем дошао сваки од њих, као одговарајућа техника за обезбеђење поузданости појављује се триангулација.

Она се, у *ужем смислу*, своди на технички термин који означава употребу два или више метода за прикупљање чињеница, односно ангажовање најмање два истраживача у истом пројекту како би се избегле грешке као последица њихових предрасуда или једностраности (5). Триангулација је у првом значењу - употребе више поступака у истом истраживању - данас (без обзира да ли научници користе овај израз) често у примени. И када из објављених резултата изгледа да се оперисало само са једним методом, у пракси је углавном другачије: експеримент је обично праћен посматрањем, етнографска метода интервјуима, а многи истраживачи посматрање комбинују са упитницима како би дошли до информација из других извора. Сви они користе се у исто време анализом докумената. Штавише, многе технике за прикупљање података "триангулирају се" употребом историјских и компаративних података да бисмо им дали временску и просторну димензију.

(5) Shipman M., *The Limitations of Social Research*, London, 1988, c. 43.

Могу се комбиновати и индивидуални и колективни ниво посматрања, психолошки и социолошки аспект (6).

У криминологији овакав приступ није нов. Многи истраживачи, већ више деценија користе комбинације методолошких захвата и истраживачких техника како би обезбедили највећу могућу поузданост података до којих долазе. Од посебног је значаја комбиновати употребу оних метода који почивају на субјективном ставу, мишљењу, утиску респондента (све врсте испитивања - анкете и интервјуи) са објективним показатељима појаве коју истражујемо. Слично је и у ситуацијама у којима се субјективност истраживача појављује као препрека валидности његових закључака. Тако је посматрање са учествовањем потребно упоредити са званичним и осталим подацима о групи и њеном деловању које поседују органи и појединци изван тог колективитета.

С обзиром на међусобни однос комбинованих метода и техника, у литератури се разликују: *унутрашња* и *спољашња* триангулација. О првој се говори када се у оквиру истог захвата комбинују различите технике прикупљања чињеница, док је код друге реч о употреби разноврсних метода истраживања за проучавање истог предмета (нпр. када се при проучавању девијантне субкултуре примењују званичне статистике, посматрање, прикупљање биографија - како су то чинили представници "чикашке школе") (7).

Оцена резултата овакве триангулације зависи од домета и слабости примењених метода, али начелно се може рећи да она продубљује сазнања јер досеже до оних аспеката предмета истраживања до којих није могуће доћи коришћењем било ког издвојеног поступка.

2. Познати случајеви триангулације метода

Међу методима за расветљавање "тамног поља" ("тамне бројке") криминалитета, као једног од најзначајнијих криминолошких проблема, посебно место имају студије самооптуживања код којих испитивач анкета грађане да ли су до сада извршили неко кажњиво дело које не фигурира у званичним евиденцијама криминалитета. Колико год били упућени на овај метод, истраживачи су истовремено свесни и његовог највећег недостатка - истинитост исказа респондента (а тиме и веродостојност и резултата истраживања) зависи од његове искрености.

Не мирећи се са тим, неки криминолози су као средство контроле истинитости исказа анкетираних малолетника користили и испитивања информатора (учитеља или социјалних радника) који су били упознати са њиховим владањем. Овде се радило о *унутрашњој триангулацији метода* (8).

Други су, као Clarke и Tifft после тестирања помоћу упитника респонденте подвргавали полиграфском испитивању (помоћу "детек-

(6) *Ibid.*, с. 114-115.

(7) Anastasi A., *Psychological Testing*, New York, 1982, с. 102.

(8) На основу оваког проверавања, Martin Gold је закључио да "изгледа како је 72% младих говорило истину, 17% су лагали, док су одговори осталих под знаком питања". - в. Gold M., *Undetected Delinquent Behavior* - у: Wolfgang, Savitz and Johnston N. (eds.) *The Sociology of Crime and Delinquency*, New York, 1970, с. 87.

тора лажи") како би утврдили говоре ли истину (9), а Hardt-ови су упоређивали одговоре младих након извршених деликата са подацима у полицијским записницима (10). Ови случајеви су примери *спољашње триангулације метода*.

Као илустрација оваквог приступа изван студија самооптуживања може се узети и истраживање о професионалним јатацима које је извршио Klockars. Он је метод испитивања ових лица о њиховој животной историји, поткрепио интервјуисањем јатакових пријатеља и породице, посматрањем његовог пословања са лоповима, муштеријама и другима и са анализом доступних личних и "професионалних докумената" (евиденције сиротишта, исечци из новина, извештаји о пробацији, писама, фотографија, рачуна, потврда о складиштењу робе и слично) (11).

Ипак, као најбољи пример спољашње триангулације метода у литератури, може се без сумње издвојити "свеситуациона" ("панситуациона") метода која представља комбинацију низа разнородних истраживачких стратегија и техника. Развио ју је немачки аутор Armand Mergen који је 1941. у Тиролу, Аустрија, започео изучавање посебне врсте преступника који као чергари лутају са породицама у колицима (н. Kargner). Према званичним подацима, ова лица су у огромном броју вршила лакша кривична дела (крађе, пољске и крађе старог материјала, преваре и друга).

На основу површних контаката са средином "карнера", кратког увида у историју овакве субкултурне групе на бази оријентационих података из званичних аката и разговора са појединцима који су са њима често долазили у контакт, Mergen је закључио да је неопходно стварање нове, типу истраживања прилагођене методе. Она је морала бити мултидимензионална и мултидисциплинарна како би групу и њене чланове посматрала у различитим и променљивим ситуацијама међу које је спадала и опсервација понашања оних који су издржавали казну у затворима. Као контролна група служили су возачи који нису у групи и са породицама, као и Цигани чергари који су истраживани у коначишту које су користили заједно са "карнерима" (12).

Mergen указује на четири фазе кроз које је прошла његова метода: 1) посматрање при коме истраживач живи у групи као прихваћени члан; 2) прикупљање и увид у податке који се могу добити из званичних евиденција, постојеће литературе и разговора; 3) клиничка испитивања чланова групе; 4) добијени резултати се доводе у међусобну везу и могу

(9) Резултат је био да је 18,5% под утицајем полиграфског испитивања променило своје одговоре. Прикривање је било три пута чешће од претеривања у пријављивању наводних деликата - Clarke J. and Tafft L., *Polygraph and the interview validation of self-reported deviant behaviour*, American Sociological Review, 1966/1, с. 516-523.

(10) Констатовали су да је 78% говорило истину, док је мање од 10% "признало" дела која уопште нису извршили - в. Hardt R. and Hardt S., *Self-Reporting of Delinquency* - у: Savitz L. and Johnston N. (eds.) *Crime in Society*, New York, 1978, с. 82-92.

(11) Klockars C., *The Profesional Fence*, London, 1974, с. 224.

(12) Резултати истраживања (објављени у делу - Mergen A., *Die Tiroler Karren*, Mainz, 1949.) показали су код око 82% "карена" криминалне активности. Само 15% њих до своје четрнаесте године нису већ кажњавани. Још интересантнији су подаци о структури криминалитета и односу према припадницима своје и других субкултура - в. Игњатовић Ђ., *Криминологија*, друго издање, 1992, с. 57.

се касније користити у терапеутске или експерименталне сврхе. Аутор сматра да је ова метода специфично криминолошка. Она повезује посматрање, посматрање са учествовањем, експеримент и клиничке методе, због чега је Mergen сматра интердисциплинарном и мултифакторијалном (13).

II ТРИАНГУЛАЦИЈА У ШИРЕМ СМИСЛУ

1. Проблем удвајања теоријских приступа

Поред наведеног, у литератури се појму триангулације придаје и *шире значење*. Из већ наведене Denzinove одредбе могла би се извести и *шира дефиниција* по којој је триангулација *употреба различитих стратегија у истом истраживању како би се обухватило што шири круг аспеката и димензија предмета истраживања, његови резултати учинили проверљивим, а појава коју изучавамо била објашњена потпуније*.

Нарочит значај има последњи вид триангулације који наводи Denzin. То је употреба различитих теоријских приступа у датој студији. Пре но што пређемо на излагање о потреби оваквог захвата, требало би поменути чињеницу да криминологија спада у оне науке које карактерише изузетно богатство теоријских оријентација. Због тога се нужно поставља питање откуда такав теоријски плурализам у криминологији. Разлога за ово има више:

а) пре свега, многе су дисциплине у току историјског развоја криминологије имале утицаја на њена истраживања (медицина, психологија, психијатрија, право, статистика, историја, социологија, социјална политика...) што је природно довело до импортовања њихових теоријских приступа у ову науку;

б) неке од ових дисциплина су своје унутрашње тензије, спорове и конфликте (у психологији сукоб схватања о личним особинама као урођеним и као стеченим, у социологији супротстављање функционалистичке и конфликтне оријентације) пренеле и у криминологију;

ц) у криминологији су значајан утицај извршили и такви теоријски приступи који нису створени да би се посебно бавили злочином и криминалитетом (пример су они које су заступали Eysenck, Durkheim и Marx);

д) неки концепти изричито се односе на криминалитет, али је он, будући да се ради о теоријама са много ширим захватом, узет само као илустрација за објашњење;

е) најзад, у криминолошко наслеђе уграђени су бројни широки теоријски приступи (о индивидуалним склоностима и предодређеностима, о друштвеној условљености на микро и макросоциолошком нивоу...) (14).

Постојање више теоријских приступа у криминологији не утиче на основну оријентацију неких криминолога када приступају објашњењу злочина и криминалитета. Они и данас сматрају да постоји само једна "права", "научна" теорија, због чега злочин покушавају да објасне деловањем само једног фактора.

(13) Mergen A., *Die Kriminologie*, München, 1978, с. 60.

(14) Jupp V., *Methods of Criminological Research*, London, 1989, с. 16-18.

Насупрот њима, све већи број аутора последњих деценија покушава да координира теоријске приступе при објашњењу криминалног акта. Таква *триангулација теорија* доноси истраживањима и самој криминологији као науци многе користи: она је одличан лек против сваког теоријског застрањивања коме често подлежу криминолози под утицајем општег приступа који заступају; друго, резултати истраживања биће плодотворнији када их употребимо за проверу поставки више теорија, него када се ограничимо само на једну; треће, триангулација обезбеђује користан систематски и стални међуоднос између теорије и истраживања и најзад, она охрабрује онај приступ који би се могао означити као *сустицање теоријских концепата* (15).

2. Покушај објашњења узрочности криминалитета који полази од триангулације

Овај последњи моменат од огромног је значаја за даљи развој криминологије као науке, јер њен досадашњи развој показује да *ниједан теоријски оквир не омогућава потпуно и универзално објашњење злочина, и свих типова криминалитета*. Управо због тога, нужно је истовремено разматрање бројних различитих концепата и поставки које пружају постојећи теоријски приступи у криминологији.

Ти приступи могли би се уклопити у један покушај објашњења криминалитета који се чини рационалан. Пре његовог излагања, изложићемо неколико напомена:

- пре свега, треба раздвојити узрочност појединачног криминалног понашања од каузалности криминалитета као укупности свих таквих понашања на одређеном простору и у датом времену;

- друго, потпуно је јасно да се једним чиниоцем (ма колико он уопштено био одређен) не може објаснити нити свако поједино дело, нити њихов тоталитет. Ни органска структура човека, нити његова личност, ни друштвена дезорганизација, ни криза нормативног система, још мање сиромаштво или богатство, деловање средстава масовне комуникације, аномија нити алијенација, класна борба или сукоб култура - ниједан од наведених или неспоменутих чинилаца (на које казују многобројне криминолошке теорије) не може, сам за себе, објаснити ни појединачно дело - злочин, а још мање читав њихов микрокосмос (криминалитет). Ово, наравно не значи да се тиме негира да ови чиниоци, или бар највећи њихов део утичу, на неки начин, да до извршења дела дође;

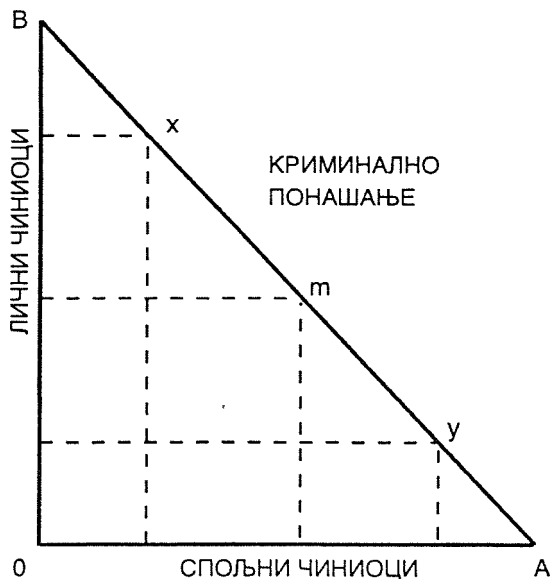
- даље, поставља се питање утицаја који у овој области има постојање масе извршених, а нерегистрованих злочина. Ово не утиче на утврђивање појединачне узрочности злочина за које знамо, али делује на објашњење криминалитета као целине. Оправданост тежње да се постави универзална теорија о криминалитету као тоталној појави без увида у масу извршених, а неоткривених злочина, у најмању руку је дискутабилна;

- најзад, мора се водити рачуна и о чиниоцима да је разматрање узрока криминалитета једно од оних питања у којима у великој мери долази до изражаја идеологизација. Пажљивим праћењем и упоре-

(15) *Ibid.*, с. 83.

ђивањем, могла би се утврдити непосредна веза између друштвено политичких прилика и доминантних каузалних криминолошких експликација у одређеним периодима развоја модерног друштва. Тврдња о слободи воље, третирање учиниоца као болесника, револуционарне идеје о решавању проблема злочина радикалном променом суштине постојећег друштва или објашњење да је криминалитет у државама "прелазног периода" изазван пре свега остацима старог предреволюционарног периода - нису ништа друго до дубоко идеологизовани ставови.

Све ово је разлог за предлагање једног приступа узрочности криминалног феномена који се чини рационалним, а који у исто време не задире у филозофске проблеме детерминизма појава - посебно људског понашања. На почетку треба рећи да се овим приступом не негира очигледна проузрокованост злочина као појаве. По нашем мишљењу, свако криминално понашање изазвано је спојем две групе чинилаца - личним цртама појединца и спољним (пре свега социјалним) чиниоцима. Наравно, њихово дејство нема исту снагу код свих дела. Код неких, претежан је утицај индивидуалних, код других спољашњих фактора, док код трећих и једни и други делују са приближним интензитетом, као што се може запазити на приложеној слици.

На њој апсциса О-А указује на утицај спољних чинилаца злочина, а ордината О-Б индивидуалних. Линија А-Б односи се на криминално понашање. Када утицај спољних, социјалних чинилаца на дато криминално понашање доминира, место која означава њихов сусрет са индивидуалним факторима ближи се тачци А (случај у на слици). Када

доминирају лични чиниоци, тачка сусрета се ближи тачци Б (случај х), док равнотежу утицаја ове две групе фактора означава средњи размак између тачака А и Б (случај m на слици) (16).

Тешко је, иначе, за неки тип дела уопштено рећи да ли у његовом настанку превагу има дејство једне или друге групе чинилаца. Начелно, силовање је дело код кога доминирају индивидуални, док је нпр. код крађе претежнији утицај спољних чинилаца. Међутим, вршење конкретног дела крађе може бити плод таквог каузалног склопа у коме значајније делују индивидуални фактори (клептоманске крађе на пример).

Наведену шему, као и сваки покушај раздвајања нераскидиво повезаних појава, треба схватити само условно. У стварности, сваки конкретни злочин је плод заједничког утицаја тесно преплетених спољних и унутрашњих, историјских и ситуационих чинилаца. На овај начин превазилазимо оба вида застрањивања и једностраности: крајње индивидуалистичко објашњење и, ништа мање прихватљиви, социологизам.

Када говоримо о проузрокованости криминалитета, од криминологије као науке не би требало очекивати више но што она може да пружи. На овом ступњу њеног развоја, требало би се задовољити сазнањем о вишеструкој функционалној повезаности многобројних појава са криминалитетом - или прецизније - са појединим типовима криминалитета. Таква сазнања су од користи за његово боље упознавање, као и за организовање рационалне активности од стране субјеката социјалне контроле. Ти субјекти требало би да та сазнања преточе у конкретне превентивне програме и рационалну казнену политику.

Све су ово разлози зашто је у криминологији, не без извесног разочарања, временом напуштено оно оптимистичко веровање првих представника италијанске школе да је уз помоћ метода "позитивне" науке могуће утврдити узрок злочина са истом поузданошћу као да се ради о појави у природи (пад тела под утицајем земљине теже). Уместо заблуда какве су били Ферријев "закон криминалне засићености" и сличних претеривања, уместо тражења "гвоздених" и безизузетних научних закона - данас се криминологија задовољава да утврди каузални склоп у коме је дошло до криминалног понашања и да на основу проучавања мноштва таквих случајева укаже на неке правилности у настанку одређених врста криминалитета. Те правилности које би се могле назвати и "*криминолошке константе*" никако не треба мешати са категоријом научног закона, који носи црту општости због чега важи безизузетно за све случајеве (17).

(16) Упореди: Ponti G., *Criminologia* (Compendio di), Milano, 1980, с. 280.

(17) Разлику између ове две категорије објаснићемо на једном примеру: у многим криминолошким истраживањима је одавно утврђено да постоји однос између густине насељености и стопе криминалитета - што је густина насељености на једном подручју већа, већи је и број кривичних дела на 100.000 становника. Међутим, има и делова света - Јапан на пример - у којима се таква правилност не може утврдити - в. Bayley R., *Crime in Japan* - у: Datman E. (ed.): *Crime and Society*, New York, 1979.). Отуда се она не може сматрати научним законом јер не важи у свим срединама и у свим временима, али остаје једна од криминолошких константи.

Чини се да је прошло време великих, свеобухватних и свеобјашњавајућих теорија у хуманистичким наукама, па и у криминологији. У овој науци, оне не само да нису успеле у свом науку, већ су, уместо да помогну разумевању изванредног богатства криминалног феномена, оване приступиле редукционистички. Бавиле су се само оним криминалним активностима и њиховим учиниоцима чије се објашњење уклапало у замишљене шеме. То је стварало проблеме нарочито органима социјалне контроле криминалитета, који су увек најбоље могли да оцене валидност сваког етиолошког објашњења.

III ТРИАНГУЛАЦИЈА И КОНСТИТУИСАЊЕ СИСТЕМА КРИМИНОЛОГИЈЕ КАО НАУКЕ

Као и код свих младих и неиздиференцираних наука, и у случају криминологије, посебан значај има изградња њеног научног система који се не своди само на начин организовања њене материје, односно сазнања до којих је дошла. Тим поступком се омогућава и установљавање јасне релације ове дисциплине са осталим (пре свега кривичним) наукама, али и успостављање њене оптималне унутрашње структуре. У свему томе, може се запазити и нужан лични печат аутора и његова оригиналност.

Претпоставка за постављање система криминологије као науке је јасно одређивање њеног предмета. По нашем мишљењу, предмет криминологије је *криминални феномен* схваћен као јединство којим се означава злочин (индивидуално криминално понашање), криминалитет (као масовна појава), учинилац дела, његова жртва и начин на који друштво реагује на друштвено опасна дела (контрола криминалитета). На основу овакве одредбе предмета, чини нам се да је могуће прецизно одређивање њеног односа са другим наукама (18)

За изградњу криминолошког система од још већег је значаја одређење аутора за или против унутрашње поделе ове науке на низ дисциплина. Јер, захваљујући чињеници да су се проучавањем злочина у почетку бавили истраживачи специјалисти различитих наука о човеку и друштву (лекари, психолози, психијатри, правници, социолози и др.) који су из њих, произвољно и са мање или више фантазије, преносили сазнања и истраживачке поступке, криминологију је дуго карактерисао независан развој низа криминолошких дисциплина.

Почело је са *криминалном антропологијом* односно изучавањем специфичне условљености злочина органском структуром појединца. Од френолога, преко Ломброса као најзначајнијег представника, преко осталих заступника италијанског позитивизма, може се провући заједничка нит која се своди на идеју о постојању конституционалног типа злочинца.

На ово учење надовезало се оно које злочин повезује са одређеним психичким особинама - *криминална психологија*. На њу се у извесној мери надовезује *криминална психопатологија* која полази од тезе да је злочин израз поремећаја ума учиниоца. Ове две дисциплине разликују

(18) В. Игњатовић Ђ., *Однос криминологије са другим наукама и криминолошким дисциплинама*, Безбедност, 1992/93, с. 376-385.

се по томе што прва третира преступника као у основи душевно здравог, али са специфичним личним цртама, док друга полази од тога да је у питању болесна, патолошка личност.

Спој криминалне антропологије и психологије најчешће се означава као *криминална биологија*. Она условљеност криминалне активности тражи у човеку као био-психо конституционалном типу.

Најзад, као дисциплина која последњих деценија несумњиво врши најзначајнији утицај појављује се *криминална социологија*. Према њеном учењу злочин се може објаснити првенствено из друштва.

Досадашњем развоју криминологије није толико сметало само постојање наведених дисциплина (њихов развој доприносио је стране проучавању сложених и разнородних аспеката криминалног феномена) - основни проблем се састојао у њиховом патернализму и својатању криминологије, са последицама на теоријском и истраживачком плану. Настале су разне "врсте криминолога", често међусобно супротстављених, а утицај историјског наслеђа и научних ауторитета имао је за последицу доминацију одређених студија (као што су биолошке у Италији или социолошке у САД) (19).

Још веће тешкоће развоју криминологије као самосталне науке представљало је одсуство интеграције њихових сазнања. Једни су занемаривали друштвене утицаје, а други чињеницу да је свако (па и криминално) дело, акт конкретног лица у извесној мери одраз његове непоновљиве индивидуалности.

Све наведено имало је за последицу да је криминологија до сада била пре прост збир различитих дисциплина, него самостална наука. Да би се развила у том смислу, потребно је изградити чврст систем у коме сазнања до којих су у свом развоју дошле све наведене дисциплине имају своје место. Јер, како истиче Mergen, она је више од криминалне антропологије, биологије, психологије или социологије. Да би као наука могла да опстане, она мора интегрисати те дисциплине у систем који ће потпуно обухватити оно што криминологија проучава, јер свака форма захтева одговарајућу садржину (20).

Овај *интегративни приступ* неопходно је првенствено остварити у објашњењу настанка злочина и криминалитета. Целовит поглед на узрочнике криминалног феномена захтева обједињавање сазнања криминалне антропологије, биологије, психологије и криминалне социологије. У криминологији је уобичајено да се тај аспект њеног бављења криминалним феноменом означава као *криминална етиологија*, за разлику од *криминалне феноменологије*, која се бави појавним облицима злочина и криминалитета.

На овој се подели нарочито инсистирало у старијој немачкој и ранијој совјетској литератури. Сматрало се чак да се ради о самосталним криминолошким "наукама", одн. дисциплинама (21). У основи, то гледиште и у нашој литератури заступа већина аутора. Тако Милутиновић у свом уџбенику наводи да криминологија има два основна

(19) Ferracuti F., *L'indirizzo interdisciplinare in criminologia*, - u: Trattato di criminologia..., Vol. 1, Milano, 1987, s. 1-29.

(20) Mergen A., *Die Kriminologie*, op. cit., c. 1.

(21) Milutinović M., *Kriminologija*, Београд, 1990, c. 161, 253.

подручја: криминалну етиологију и криминалну феноменологију (22). Професор Милутиновић је као пионир криминолошке науке код нас одлучујуће утицао на прихватање такве концепције у југословенској литератури (Ж. Хорватић, В. Пешић, Р. Купчевић).

Такво гледиште било је мотивисано очигледним постојањем два аспекта са којих се може посматрати криминални феномен: *дескриптивни (феноменолошки)* и *каузални (етиолошки)*. Даље, усвајање ове поделе корисно је и за лакше излагање материје у систематским делима. Међутим, то није довољно да се из тих разлога изучавање ове две димензије исте појаве подели у одвојене и самосталне дисциплине, криминалну феноменологију и криминалну етиологију. Тиме се на један вештачки начин омета посматрање криминалног феномена као целине. Да се радило о једној доста условној подели, види се и по проблемима у систематизацији материје у делима аутора који је усвајају.

Због тога, чини се да је боље говорити о феноменолошком и етиолошком аспектима криминалне појаве, него о посебним дисциплинама које би се њима бавиле. Последњих деценија, бројна истраживања о жртвама злочина, открила су криминолозима један нови угао посматрања криминалног феномена. То је поглед из перспективе жртве која је дуго била запостављена иако је њен допринос настанку дела и конкретном облику у коме се оно појављује често одлучујући. Од не мањег значаја је и чињеница да од тога да ли ће жртва пријавити дело често зависи и да ли ће оно фигурирати у званичним евиденцијама и бити део апарентног криминалитета. Зато се нужним указује на изучавање и ове треће равни посматрања криминалног феномена (23).

Ако се криминолошки систем схвати на наведени начин, помоћу њега се може конституисати нови, тродимензионални концепт криминалног феномена, који обухвата његову етиолошку, феноменолошку и виктимолошку димензију. Криминологија, да би га у потпуности проучила, мора поћи од логике триангулације као захвата који тежи да у проучавању једне појаве узме у обзир све њене стране. Отуда се триангулација појављује као изузетно значајно упутство при конституисању криминолошког система. Она нас усмерава да ову науку конституишемо као синтетичку, а њен предмет проучавамо као јединствену појаву која се у животу испољава у више димензија односно равни.

(Примљено 10. фебруара 1993)

(22) *Ibid.*, с. 37.

(23) Како се види, не прихватамо ни становиште које виктимологију одређује као самосталну науку која изучава "све оне који пате" које се у литератури оправдано критикује (в. Gassin R., *Criminologie*, Paris, 1988, с. 216.) нити да је виктимологија грана криминологије. Овако гледиште - о потреби да се виктимолошка сазнања интегришу у криминологију - заступа и италијански аутор Gulotta. Он сматра неприхватљивим и само залагање за издавање виктимологије као засебне дисциплине у оквиру криминологије. То је, по њему, нови вид кидања нераскидиве везе која између аутора дела и његове жртве постоји. Ако је ранија криминологија била криминал-центристичка, таква би дисциплина нужно била виктимо-центристичка, са сличним последицама по сазнање (Gulotta G., *La vittimologia: aspetti criminologici*, - у: *Trattato di criminologia...*, Ferracuti F. ed., Vol. 3, Milano, 1987, с. 105-167.).

Dr. Đorđe Ignjatović,
Associate Professor of the Faculty of Law in Belgrade

TRIANGULATION IN CRIMINOLOGY

Summary

There are two basic meanings of the term "triangulation". In its narrow meaning, it is a term covering the use of two or more methods, namely of engaging two research workers for one and the same project. In terms of the nature of combined methods there are external and internal triangulations. In its wider meaning, the term includes the use of various, first of all theoretical, approaches to the same research.

This second meaning ("coinciding of theoretical concepts") served as a basis for explaining the causality of crime. Every criminal conduct is caused by a connection of two groups of factors - personal characteristics of the individual and external (first of all social) factors. Relevant effect is not always the same in all act (those where external factors dominate are marked in the graph by "y", the act where personal factors prevail is marked by "x", while "m" is the mark for acts where there is some kind of balance of these factors).

Finally, the logic which is a ground for triangulation has served to the author also in setting forth the system of criminology as a science. Along these lines, criminology is a single science which should not be divided into independent disciplines (such as criminal anthropology, psychology, biology or criminal sociology). It integrates their knowledges (integrative approach) which relate to its subject-matter - namely, criminal phenomenon, conceived as a common term for the crime, for the perpetrator and for the victim, as well as for the criminality and social reaction to socially dangerous acts. In its widest meaning - as observation of the same object from different angles - triangulation points at the necessity to approach such subject-matter of criminology so as to include all three relevant dimensions: etiological (causal), phenomenological (descriptive) and victimological (victim's aspect). In such a way artificial division is eliminated of criminology into branches - criminal phenomenology, criminal etiology and victimology.

Key words: *Triangulation. - Method. - Theory. - Criminological systems. - Synthesis.*

Đorđe Ignjatović,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LA TRIANGULATION DANS LA CRIMINOLOGIE

Résumé

L'auteur dégage dans son travail les deux significations essentielles de l'expression "triangulation". Au sens plus restreint, ce terme désigne l'utilisation de deux ou plusieurs méthodes, c'est-à-dire l'engagement de deux chercheurs pour un même projet. En fonction de la nature des méthodes combinées on distingue la triangulation externe et interne. Au sens plus large, le terme désigne l'utilisation de diverses approches - notamment théoriques - lors d'une même recherche.

Ce deuxième sens du terme cité ("le concours des concepts théoriques") a servi de base à l'explication de la causalité des crimes. Selon ce concept, tout comportement criminel est provoqué par la combinaison de deux groupes de facteurs - les traits individuels du particulier et les facteurs externes (avant tout sociaux). Par ailleurs, leur effet n'a pas la même puissance chez tous les actes (au tableau, les actes chez lesquels dominent les facteurs externes ont été marqués par un "y", ceux chez lesquels dominent les facteurs

personnels ont été marqués par un "x", alors que ceux chez lesquels il existe une sorte de balance de ces facteurs ont été marqués par un "m").

Et enfin, la logique sur laquelle repose la traingulation a servi à l'auteur à définir le système de la criminologie comme science. Selon cette option, la criminologie est une science unie qui ne doit pas être divisée en disciplines autonomes (telles que l'anthropologie criminelle, la psychologie, la biologie ou la sociologie criminelle). Elle intègre leurs acquis (approche intégrée) ayant trait à son objet - le phénomène criminel compris en tant que terme commun désignant l'acte criminel, son auteur et la victime, la criminalité sociale et la réaction aux actes socialement dangereux. La traingulation au sens le plus large - en tant qu'observation d'un même objet à partir des angles différents, indique de l'avis de l'auteur, qu'il est nécessaire que l'objet de la criminologie défini ainsi soit abordé en englobant ses trois dimensions - étiologique (causale), phénoménologique (descriptive) et victimologique (l'aspect de la victime). C'est ainsi qu'on évite la division artificielle de la criminologie en branches - phénoménologie criminelle, étiologie criminelle et victimologie.

Mots clé: *La triangulation. - La méthode. - La théorie. - Le système criminologique.*
 - La synthèse.

др Душан Јаковљевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

КРИВИЧНО ДЕЛО УГРОЖАВАЊА СИГУРНОСТИ ЛИЦА ПОД МЕЃУНАРОДНОМ ЗАШТИТОМ (чл. 155б. КЗЈ)

Ово кривично дело уведено је у југословенско кривично право Новелом КЗЈ из 1990. године. Према одредбама чл. 155б. КЗЈ дело се састоји у извршењу отмице или неког другог насиља према лицу под међународном заштитом, нападу на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство (ст. 1) или угрожавању његове сигурности озбиљном претњом да ће се напасти на њега, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство (ст. 4). Закон предвиђа и два тежа облика. Први тежи облик постоји кад услед извршења основног дела из ст. 1 наступи као тежа последица смрт једног или више лица (ст. 2) и други, најтежи облик кривичног дела кад је при извршењу дела из ст. 1 неко лице са умишљајем лишено живота (ст. 3). Дела из ст. 1 кажњива су затвором најмање једну годину, а дело из ст. 4 од једне до десет година затвора. Теже дело из ст. 2 кажњава се затвором најмање пет година, а најтеже дело из ст. 3 затвором најмање десет година или смртном казном.

Кључне речи: *Кривично право. - Кривично дело. - Лице под међународном заштитом.*

I УВОД

Крајем 60-тих и почетком 70-тих година била је у наглом порасту једна нова форма криминалних понашања међународног карактера. Та форма попримила је вид напада на службене представнике страних држава против њихове слободе, живота или физичког интегритета, који су се некада завршавали трагично по лица која су била објект напада. Тако F. Przetacznik у 1973. години бележи да је извршено само за период од три године преко двацаест случајева отмица и аката насиља против дипломатских службеника страних држава у шест подручја западне хемисфере од којих су у девет случајева били жртве држављани САД (1). У тим догађајима били су жртве такође и службеници Немачке, Швајцарске, бившег Совјетског Савеза, Бразила, Велике Брита-

(1) F. Przetacznik, *Convention on the special protection of officials of foreign states and international organizations*, Revue belge de droit international, 1973-2, Vol. IX, p. 455.

није и др. (2). Умножавање оваквих догађаја забринуло је јавно мњење читавог света. При томе се изражавала брига појединих држава за безбедност ефикасног вршења функција дипломатских и других њихових службеника у страним земљама са гледишта њихове посебне заштите. Ова забринутост је узрокована и чињеницом да ти и такви акти угрожавају не само пријатељске односе између заинтересованих држава, већ се такође веома неповољно одражавају на нормално одржавање међународних односа уопште и на интересе целокупне међународне заједнице на пољу међународне сарадње и мира у свету.

Оваква атмосфера и дух размишљања пренели су се у круг Организације Уједињених нација у чијем крилу је изнедрила иницијатива о изради допунских правила о заштити и неприкосновености дипломатских и других страних представника у форми једне међународне конвенције којом би се на универзалном плану осудили и санкционисали напади овакве врсте (3). Ова иницијатива је уродила плодом и Генерална Скупштина УН на свом XXVIII заседању (1973) усвојила је Конвенцију о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица која уживају међународну заштиту, укључујући дипломатске агенте (4). По свом значају и садржини поменути Конвенција представља у ствари допуну правила о заштити и неприкосновености дипломатских представника и других лица која уживају међународну заштиту чија кодификација је извршена у оквиру три општа међународна уговорна акта (Бечке конвенције о дипломатским односима, Бечке конвенције о конзуларним односима и Конвенције о специјалним мисијама). Истовремено ова Конвенција се уклапа у ширем смислу у борбу против међународног тероризма.

Поменути Конвенцију УН наша земља је ратификовала Законом од 25. новембра 1976. године (5). Међународна обавеза преузета ратификацијом поменути Конвенције УН преточена је посредством ЗИД Кривичног закона СФРЈ од 28. јуна 1990. године (6) у члан 155б. КЗЈ којим се установљава ново кривично дело под насловом угрожавање лица под међународном заштитом.

II ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА УГРОЖАВАЊА ЛИЦА ПОД МЕЂУНАРОДНОМ ЗАШТИТОМ

Пре него што се пређе на саму анализу кривичног дела угрожавања лица под међународном заштитом из чл. 155б. КЗЈ потребно је упознати се са појмом овог дела.

Појам поменутог кривичног дела одређен је у члану 155б. КЗЈ слично одредбама члана 2. Конвенције УН из 1973. Најпре у ставу 1.

(2) *Ibid.*, p. 455 et s.

(3) Уп. Б. Бабовић, *Допунска правила о заштити и неприкосновености дипломатских представника*, "Анали Правног факултета у Београду", бр. 2, 1973.

(4) Doc. UN, Rés. 3166 (XXVIII), 14. déc. 1973. Tekst в. код S. Glaser, *Droit international pénal conventionnel*, Vol. II, Bruxelles, 1978, p. 264 et s.

(5) Закон о ратификацији Конвенције о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под међународном заштитом, укључујући и дипломатске агенте, Службени лист СФРЈ, бр. 54, стр. 1135 и сл. (Међународни уговори).

(6) Службени лист СФРЈ, бр. 38 од 6.VII 1990, ЗИД КЗ СФРЈ од 22.IX 1992, измењен је назив у КЗ СРЈ.

поменутог члана утврђује се да "ко према лицу под међународном заштитом изврши отмицу или неко друго насиље или нападне на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство, казниће се затвором најмање једну годину." У ставу 2. предвиђа се као тежи облик дела случај "ако је услед дела из става 1. овог члана наступила смрт једног или више лица", када је учиниоцу запређено казном затвора најмање пет година. Став 3. наводи "ако је при извршењу дела из става 1. овог члана учинилац неко лице са умишљајем лишио живота, казниће се затвором најмање десет година или смртном казном." И најзад у ставу 4. утврђује се да "ко угрози сигурност лица из става 1. овог члана озбиљном претњом да ће напасти на њега, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство, казниће се затвором од једне до десет година."

Према овоме као угрожавање лица под међународном заштитом из члана 155б. КЗЈ подразумева се извршење отмице или неког другог насиља према лицима под међународном заштитом, напад на њихове службене просторије, приватан стан или превозно средство или угрожавање сигурности таквих лица озбиљном претњом да ће се напасти на њих, њихове службене просторије, приватан стан или превозно средство. Отуда произилази да су карактерна обележја кривичног дела угрожавања лица под међународном заштитом из члана 155б. КЗЈ изражена: 1) у радњи извршења која се састоји у отмици, одн. неком другом насиљу према лицу под међународном заштитом, или нападу на његове службене просторије, приватан стан, одн. превозно средство или озбиљној претњи да ће се напасти на лице под међународном заштитом, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство и 2) субјективном елементу који се састоји у умишљају учиниоца кривичног дела.

II ОБЈЕКТ КРИВИЧНОГ ДЕЛА УГРОЖАВАЊА ЛИЦА ПОД МЕЂУНАРОДНОМ ЗАШТИТОМ

1. Групни заштитни објект

Као групни заштитни објект кривичног дела из члана 155б. КЗЈ се сматра човечност и међународно право, јер глава XVI КЗЈ у којој се налази ово кривично дело носи наслов "Кривична дела против човечности и међународног права."

Кривична дела обухваћена овом главом имају свој основ у повреди одређених правила међународног права којима се одређени поступци забрањују и утврђују као кривична дела чији учиниоци треба да буду позвани на кривичну одговорност и кажњени. Због тога се говори, како се то у наслову ове главе истиче, да су то кривична дела против међународног права. Истовремено у наслову ове главе се истиче да се овде ради и о кривичним делима против човечности. Појам човечности мора се овде схватити у ширем смислу, као поштовање, везано за правила међународног права, основних људских права и слобода, а у случају рата, непосредних ратних разарања и репресалија у смислу непримењивања нечовечних поступака забрањених законима и обичајима рат-

ног права. У том смислу прожимају се овде као групни заштитни објект две категорије истовремено: правила међународног права и човечност.

Вредности које се кривичним делима из ове главе штите и које међународна заједница подиже на ниво универзалних људских вредности, су у исто време и вредности сваког појединог друштва-државе, па и нашег друштва-државе. У том смислу треба схватити да кривично право СР Југославије те вредности инкриминацијама Главе XVI КЗЈ штити испуњавајући у исто време међународне обавезе које је на себе преузела наша земља, али и као вредности нашег друштва-државе.

2. Посебни објект

Како се посебни објект кривичног дела према уобичајеном схватању разликује на заштитни, нападни и граматички објект (7), поставља се питање шта је заштитни, а шта нападни и граматички објект код кривичног дела угрожавања лица под међународном заштитом из чл. 155б. КЗЈ.

Одговор на ово питање може да се добије једино из садржаја самог кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ, пошто се одређивање објекта кривичног дела врши на основу садржине појединих кривичних дела. Према својој садржини поменуто кривично дело се појављује као извршење отмице или другог насиља према лицу под међународном заштитом, или напад на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство или угрожавање сигурности поменутог лица озбиљном претњом да ће се напасти на њега или његове службене просторије, приватан стан или превозно средство. На основу овакве садржине поменутог дела као његов заштитни објект може се означити сигурност лица под међународном заштитом. Међутим, нападни објект овог дела било би међународно заштићено лице, док су његова добра живот, телесни интегритет и слобода, као и имовина ("његове службене просторије, приватан стан или превозно средство") његов граматички објект.

Сигурност лица под међународном заштитом јесте заштитни објект кривичног дела из члана 155б. КЗЈ, што се овом добру на првом месту пружа заштита против таквих радњи неког лица које означавају отмицу, одн. неко друго насиље према лицу под међународном заштитом или напад на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство или озбиљне претње да ће се напасти на поменуто лице, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство.

Правно добро је дакле сигурност лица под међународном заштитом као гаранција нормалног одржавања и функционисања система међудржавних и дипломатских односа неопходних за сарадњу међу државама у интересу целокупне међународне заједнице и мира у свету. Другим речима то је стање правне сигурности лица под међународном заштитом коју је територијална држава пријема или седишта дужна да пружи поменутиим лицима сагласно правилима међународног права.

(7) О овим облицима објекта кривичног дела в. Т. Живановић, *Основи кривичног права*, општи део, Београд, 1935, I, с. 109-112; Е. Beling, *Die Lehre von Verbrechen*, Tübingen, 1906, с. 209-219.

Ово је значење сигурности лица под међународном заштитом са објективног гледишта, сигурности лица под међународном заштитом таква каква она постоји у датој држави пријема или седишта поменутих лица. Међутим, сигурност лица под међународном заштитом је и једна субјективна, психичка чињеница, наиме уколико се посматра са гледишта осећања лица под међународном заштитом. Са тог субјективног гледишта сигурност лица под међународном заштитом се појављује као једно одређено психичко стање лица под међународном заштитом у држави његовог пријема или седишта. То психичко стање и према томе сигурност лица под међународном заштитом са гледишта субјективног је осећање лица под међународном заштитом да стање његове правне сигурности постоји у држави његовог пријема или седишта.

Међутим, као нападни објект поменутог дела се појављује лице под међународном заштитом непосредно или посредно, а непосредно његове службене просторије, приватан стан или превозно средство, пошто се радња извршења појављује као напад директно на ово лице или индиректно, а директно на његове поменуте вредности. Како појам лица под међународном заштитом у нашем КЗЈ није дефинисан, то се мора решити питање која су лица тим појмом обухваћена у смислу ст. 1 чл. 1. Међународне конвенције УН (1973), јер је она у нас ратификацијом добила снагу закона.

По ставу 1. члана 1. поменуте Конвенције појам "лице под међународном заштитом" обухвата две групе особа. У прву групу улазе шефови држава, укључујући и сваког члана колективног тела које врши функције шефа државе на основу устава заинтересоване државе, затим шефови влада и, најзад министри иностраних послова. Сва ова лица заједно са члановима породице који их прате имају право на посебну заштиту у складу са поменутом Конвенцијом УН, па према томе представљају нападни објект кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ, кад год путују у иностранство или се налазе у страниој држави, без обзира на циљ њиховог пута или посете, независно од тога да ли пут или посета има службени или приватан карактер (8). У другу групу "међународно заштићених лица" сврставају се представници и функционери држава, односно функционери и службена лица међувладиних међународних организација који, у време и на месту где је извршено кривично дело против њихове личности, њихових службених просторија, приватног стана или превозног средства, имају, у складу са међународним правом, право на посебну заштиту против сваког напада на њихову личност, слободу и достојанство ради неометаног обављања функција у име њихове државе, односно међувладине међународне организације. Заштита се простире и на чланове њихове породице који сачињавају њихово домаћинство. Како се пружање посебне заштите лицима из друге групе везује за обављање службених задатака, то поменута лица заједно са члановима њихових породица само у тим случајевима представљају нападни објект у смислу инкриминације из чл. 155б. КЗЈ. То би значило да дипломатски представник, на пример који се налази на одмору у нашој држави, која није држава његовог пријема или седишта,

(8) В. Конвенција о спречавању и кажњавању кривичних дела против лица под међународном заштитом, *op. cit.*, стр. 1136.

не би имао право на посебну заштиту, па према томе не би ни могао да представља нападни објект у смислу овог кривичног дела.

Што се тиче граматичког објекта кривичног дела - самих добара лица под међународном заштитом на којима се врши радња извршења овог кривичног дела, ова могу да буду различите природе. Најчешће то ће бити живот, телесни интегритет, слобода или имовина ("његове службене просторије...").

IV ЕЛЕМЕНТИ (ОБЕЛЕЖЈА) КРИВИЧНОГ ДЕЛА УГРОЖАВАЊА ЛИЦА ПОД МЕЂУНАРОДНОМ ЗАШТИТОМ

1. Радња извршења и последица

А. *Радња извршења.* У законском опису кривичног дела угрожавања лица под међународном заштитом из чл. 155б. КЗЈ као радња извршења се наводи: извршење отмице или неког другог насиља према лицу под међународном заштитом, напад на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство или озбиљна претња да ће се напасти на лице под међународном заштитом, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство. Према томе, кривично дело из члана 155б. КЗЈ може да се изврши само помоћу једне од ових радњи (9), јер само оне дају типично обележје овим делу и на основу њих се може да одреди и разликује од других кривичних дела.

По свом опису кривично дело из чл. 155б. КЗЈ садржи у себи више различитих радњи извршења од којих је свака поједина довољна за извршење овог кривичног дела и за заснивање кривичне одговорности. Другим речима за извршење овог кривичног дела потребно је да се оствари једна од наведених алтернатива из поменутог члана. Обзиром на то, кривично дело угрожавања лица под међународном заштитом може да се појави у три своја облика и то: а) извршење отмице или другог насиља према лицу под међународном заштитом, б) напад на службене просторије, приватан стан или превозно средство лица под међународном заштитом, и ц) претња нападом на лице под међународном заштитом, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство.

а) Извршење отмице или другог насиља према лицу под међународном заштитом

Како се отмица сматра посебним обликом насиља то треба узети да овај облик кривичног дела поприма вид дела насиља према лицу под међународном заштитом.

Под делом насиља према лицу под међународном заштитом подразумева се извршење насиља према поменутом лицу. У литератури постоје различита мишљења о карактеристикама насиља које би ушле у његов појам. Ипак два његова обележја су неспорна. Једно се односи на употребу физичке снаге на савлађивање неког отпора, а друго да се насиље односи на лица или имовину. Нека друга питања што су обу-

(9) Уп. Т. Живановић, *Основни проблеми кривичног права*, Београд, 1930, стр. 74-76; Ђ. Beling, *op. cit.* 20-31.

хватала насиље и претњу, или где су границе између насиља и претње, остала су предмет спорења (10). Када се имају у виду инкриминације кривичних дела у којима насиље представља њихово посебно обележје или квалификаторну околност, види се да се појам насиља не може одредити на један општи начин (11). Због тога одређивање овог појма могуће је само у вези са конкретним кривичним делом.

Сходно реченом, а сагласно опису кривичног дела из става 1. произилази да насиље обухвата овде употребу силе према одређеном лицу ("међународно заштићеном лицу") или према имовини ("његовим службеним просторијама...") којим се проузрокује последица кривичног дела. Према овоме, насиље овде означава пре свега употребу против лица под међународном заштитом снаге која физички дејствује у правцу наступања последице овог дела (о насиљу према имовини в. под б). Употребљена снага не мора да буде телесна (сопствена или животињска) или механичка. Сила ће постојати према изричитој одредби чл. 113 ст. 10 КЗЈ и онда, кад је лице под међународном заштитом хипнозом или извесним омамљујућим средствима стављено против своје воље у бесвесно стање или онеспособљено за отпор.

Сходно горе изложеном насиље у форми силе увек претпоставља једно агресивно понашање према лицу под међународном заштитом. Да би сила садржана у једном агресивном понашању према поменутом лицу могла произвести своје кривичноправно дејство потребно је да се употреби снага, како се то неодређено каже, значајнија (12). Уопште узев, сматра се да агресивно понашање садржано у употреби значајније снаге постоји када се примењује таква сила која не значи нарушавање благостања телесног интегритета (на пример поливање прљавом или масном водом, гађање парадајзом или јајима, и сл.), већ нарушавање телесног интегритета (13). У том смислу у појам насиља, тј. силе према лицима под међународном заштитом улазила би неоспорно употреба снаге која у себе укључује наношење лаке или тешке телесне повреде.

Када се за насиље овде сматра употреба снаге у изложеном смислу, може да се постави питање да ли појам насиља овде обухвата и употребу снаге која укључује у себе и лишавање живота лица под међународном заштитом? На ово питање законодавац при конкретизацији обележја кривичног дела из става 1. изричито не даје одговор. Ипак, сматрамо да одговор треба тражити у оквиру других одредаба члана 155б. КЗЈ које упућују на одређена решења. Ако би се пошло од одредаба става 2. и става 3. поменутог члана у којима се предвиђају тежи облици овог кривичног дела, први "ако је услед дела из става 1. ... наступила смрт једног или више лица...", и други "ако је при извршењу дела из става 1. ... учинилац неко лице са умишљајем лишио живота...", онда се да закључити да употребљена снага објективно узев у тим случајевима означава силу, одн. насиље које има за последицу "смрт ... лица", одн. "лишавање живота" "неког лица". За правилан одговор на

(10) Коментар Кривичног закона СФРЈ, група аутора под редакцијом Н. Срзентића, Београд, 1978, стр. 444. и сл.

(11) *Ibid.*, стр. 444-448.

(12) В. Т. Живановић, *Кривично право*, општи део, *op. cit.*, стр. 126.

(13) Љ. Лазаревић, *Кривично право*, посебни део, Београд, 1981, стр. 26; Љ. Јовановић, *Кривично право*, посебни део, 1983, стр. 19.

постављено питање је одлучно да ли се под појам "лице" (ст. 2), односно "неко лице" (ст. 3) има сматрати и лице под међународном заштитом. У ситуацији кад је законодавац остао недоречен и недовољно прецизан, а у недостатку судске праксе има се узети до доношења прецизнијих законских решења на плану *de lege ferenda*, да одредбе ставова 2. и 3. члана 155б. КЗЈ у погледу цитираних појмова се односе и на лица под међународном заштитом. Ако би то био случај, насиље, односно сила у смислу ст. 1. обухватала би све облике телесне повреде (лаке и тешке) тако да између овог кривичног дела и телесне повреде нема стицаја.

Отмица лица под међународном заштитом је посебан облик насиља према личности поменутог лица. То је принудно или преварно одвођење или задржавање лица под међународном заштитом на одређеном месту и одузимање или ограничавање његове слободе кретања док се не испуне услови за његово ослобођење уз претњу да ће бити примењен тежи облик насиља ако услови не буду испуњени (14).

б) Напад на службене просторије, приватан стан или превозно средство лица под међународном заштитом

Ово је други облик кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ према његовој радњи извршења. Како је радња извршења предходног облика била директно управљена на личност међународно заштићеног лица, то радња извршења садржана у нападу код овог облика поменутог кривичног дела је директно управљена на службене просторије, приватан стан или превозно средство лица под међународном заштитом, а индиректно на личност наведеног лица.

Појам напада у смислу овог кривичног дела може се схватити у ужем или ширем смислу. У ужем смислу напад значи примену физичке силе према службеним просторијама, приватном стану или превозном средству лица под међународном заштитом. Примена силе овде претпоставља једно агресивно понашања према поменутим објектима. Да би сила садржана у агресивном понашању била овде кривичноправно релевантна потребно је да се примењује таква снага која значи уништење или оштећење службених просторија, приватног стана или превозног средства лица под међународном заштитом. У ширем смислу под нападом се може схватити свака радња агресивног карактера која је усмерена према службеним просторијама, приватном стану или превозном средству лица под међународном заштитом, па према томе и она радња која још не оштећује поменуте објекте. Практика наших судова о појму напада у смислу овог кривичног дела се није још изјаснила. У недостатку судске праксе могло би се заступати ово шире схватање појма напада, тако да би се осим уништења или оштећења службених просторија, приватног стана или превозног средства у смислу овог кривичног дела могле сматрати и радње као што су бацање одређених предмета подобних да се униште или оштете поменути објекти, или предузимање неких других сличних делатности које су усмерене на уништење или оштећење таквих објеката.

Поред тога, напад треба да буде такав да може довести у опасност личност или слободу лица под међународном заштитом. Ослонац за

(14) Љ. Лазаревић, *Кривично право*, посебни део, Београд, 1991, стр. 155 и сл.

овакво схватање појма напада може се наћи како у одредбама става 1. члана 155б. КЗЈ, тако и у одредбама члана 2.б. Конвенције УН која после ратификације има у нас снагу закона.

ц) Претња нападом на међународно заштићено лице, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство (ст. 4)

Овај облик кривичног дела из ст. 4 чл. 155б. КЗЈ постоји кад се угрози сигурност лица под међународном заштитом озбиљном претњом да ће се напасти на њега, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство. Отуда сама претња (озбиљна) представља радњу извршења овог облика кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ.

Претња овде означава најављивање, одн. стављање у изглед напада на личност међународно заштићеног лица (тј. напада на његов живот, телесни интегритет или слободу) или на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство. Претња у овим случајевима не мора да буде непосредна, претити се може нападом у смислу овог дела који ће уследити у скоријој или даљој будућности.

У опису овог кривичног дела изричито се говори да претња мора бити озбиљна. Озбиљном се претњом сматра само она претња која се може остварити (15). Према томе, уколико би претња била неостварива, због објективне или субјективне немогућности њеног остварења не може се сматрати озбиљном у смислу овог кривичног дела. Озбиљност претње мора се овде ценити и према томе да ли је објективно могла створити утисак да ће бити реализована, односно да ли је жртва имала основа да поверује да ће претња бити остварена. Отуда претња би била озбиљна и онда ако учинилац не би могао да оствари своју претњу из разлога који су непознати лицу под међународном заштитом у време извршења дела. Према овоме, могли би у закључку да подвучемо да би била озбиљна она претња која је подобна да по свом карактеру и свим околностима датог случаја изазове осећање личне несигурности код лица под међународном заштитом.

Б. *Последица*. Како се последица кривичног дела, односно њиме проузрокована промена или стање у спољњем свету састоји у некој штети насталој на објекту овог дела, а кривично дело угрожавања лица под међународном заштитом из чл. 155б. КЗЈ има различите објекте, то се и последица поменутог дела може различито да значи.

Пре свега као последица кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ може да се сматра она штета која је нанета његовом заштитном објекту. Према овоме, последица овог кривичног дела би била штета која се наноси сигурности лица под међународном заштитом. Ова би се састојала, пре свега у нарушавању сигурности (објективне) поменутог лица, односно поремећају (повреди) правне сигурности коју је територијална држава пријема или седишта дужна да пружи овом лицу сагласно међународном праву (ст. 1). Затим, последица се састоји такође у нарушавању сигурности (субјективне), тј. осећања лица под међународном зашти-

(15) *Коментар Кривичног закона СРС*, група аутора под редакцијом Н. Срзентића, стр. 181 и сл; уп. Н. Срзентић, А. Стајић и Љ. Лазаревић, *Кривично право*, општи део, Београд, 1978, стр. 177-178.

том да стање његове правне сигурности постоји у држави његовог пријема или седишта (ст. 4).

Као последица кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ може се означити и она штета која настаје на његовом нападној објекту. Према томе, као последица овог кривичног дела појављује се наношење какве штете лицу под међународном заштитом. Она може да се конкретно манифестује у виду противправног стања насталог услед личне слободе кретања и одлучивања, повреде физичког интегритета или имовине ("службених просторија...") (ст. 1) или створеног стања угрожености код лица под међународном заштитом које се изражава у страху за свој (или чланова своје породице) физички интегритет, слободу или имовину.

Ц. *Тежи облици кривичног дела из чл. 155. КЗЈ.* Закон предвиђа два тежа облика кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ.

а). Први тежи облик овог кривичног дела постоји кад услед извршења основног дела из ст. 1 поменутог члана наступи као тежа последица смрт једног или више лица (ст. 2). За овај тежи (квалификовани) облик кривичног дела потребно је да постоји узрочна веза између радње извршења неког од основних облика из става 1. и теже последице наведене у ставу 2. поменутог члана. Поред овог, треба да се са умишљањем изврши кривично дело из става 1. и да услед тог наступање смрти једног или више лица може да се припише нехату извршиоца. Према томе, постоји ово кривично дело без обзира на број умрлих лица. Наступање смрти више лица може служити само као отежавајућа околност, а никако као основ за стицај. Закон одређује максималну последицу и она апсорбује све остале мање штетне последице.

б). Најтежи облик кривичног дела предвиђен је у ставу 3. и постоји кад је при извршењу дела из става 1. чл. 155б. КЗЈ неко лице са умишљањем лишено живота. У овом случају остварена су два кривична дела и то: кривично дело насиља према лицу под међународном заштитом или напад на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство и убиство из ст. 1. и убиства. При томе за постојање овог облика кривичног дела није од значаја да ли је реч о обичном или квалификованом убиству, али је неопходно да се лишавање живота врши у вези са извршењем кривичног дела из става 1. Због узајамне повезаности ова два дела треба узети да постоји тежи облик дела из члана 155б, а не његов стицај са кривичним делом убиства.

2. Виност код кривичног дела из чл. 155б. КЗЈ

Међу елементима кривичног дела угрожавања лица под међународном заштитом из чл. 155б. КЗЈ који карактеришу његову субјективну страну јавља се умишљај пошто се одговорност за неки други облик виности не предвиђа.

Умишљај извршиоца дела састоји се најпре у свести о свим стварним околностима (обележјима) кривичног дела угрожавања лица под међународном заштитом као и вољи да изврши ово дело. Како су обележја кривичног дела околности које конкретизују радњу и последицу, то је за виност код овог кривичног дела потребна свест о околностима којима се конкретизује радња извршења кривичног дела, свест о последици и свест о узрочној вези између радње и последице. Поред

изложеног потребно је код овог дела и свест извршиоца о објекту, тј. лицу под међународном заштитом, одн. његовим службеним просторијама, приватном стану или превозном средству.

Свест о околностима које карактеришу радњу извршења овог кривичног дела обухвата пре свега свест да се врши отмица, одн. неко друго насиље према лицу под међународном заштитом, напад на његове службене просторије, приватан стан или превозно средство или да се озбиљно прети да ће се напасти на његову личност, његове службене просторије, приватан стан или превозно средство. Што се тиче свести о последици она се састоји у свести да је радњом извршења створено противправно стање личности слободе кретања и одлучивања, повреде физичког интегритета или противправно стање изазвано нападом на имовину ("његове службене просторије..."), или да је створено стање личне несигурности лица под међународном заштитом. Свест о узрочној вези између радње и последице огледа се у свести извршиоца да је његова радња узрок последице. Поред овога, извршилац овог кривичног дела треба да је свестан објекта радње кривичног дела, тј. да радњу извршења врши према лицу под међународном заштитом непосредно или посредно, тј. према "његовим службеним просторијама..."

Воља као волунтаристички елеменат умишљаја кривичног дела, садржана је у хтењу дела, другим речима у хтењу извршиоца да његовом радњом проузрокује последицу кривичног дела. Према томе, код овог кривичног дела за виност извршиоца није довољно постојање свести о радњи, последици и узрочној вези између радње и последице, већ и хтење (16). То ће бити случај на пример, ако је извршилац био свестан да насиље које врши према лицу под међународном заштитом проузрокује противправно стање против физичког интегритета (телесну повреду) поменутог лица и он то хоће.

Умишљај извршиоца кривичног дела може да се састоји и у свести да услед предузете радње извршења може да наступи последица овог дела, па пристаје на њено наступање.

(Примљено, 10. фебруар 1994)

*Dr. Dušan Jakovljević,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

CRIMINAL OFFENCE OF ENDANGERING THE SAFETY OF PERSONS UNDER INTERNATIONAL PROTECTION (ARTICLE 155b OF THE CLY)

Summary

This criminal offence has been introduced into Yugoslav criminal legislation by amending the CLY in 1990. According to the provisions of article 155b of the Law, the offence consists of kidnapping or of other act of violence against a person under international protection, then of attacking his official premises, private apartment or transportation vehicle (paragraph 1), or endangering his safety by a serious threat of attacking his

(16) Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, *Кривично право*, општи део, *op. cit.*, стр. 157; Љ. Јовановић, *Кривично право*, општи део, Београд, 1986, стр. 228-230.

person, his official premises, private apartment of transportation vehicle (paragraph 4). The Law provides for two serious forms, too. To first exists of, due to committing the basic act specified in par. 1, a serious consequence does take place in the form of death of one or several persons (par. 2) and the second, the most serious form of this criminal offence, exists if, in committing to act specified in par. 1, a person has been wilfully killed (par. 3).

Offences specified in par. 1. are threatened by imprisonment of not less than one year, while that in par. 4 - by imprisonment of not less than five years. The gravest offence (par. 3) is punishable by imprisonment of not less than ten years or by capital punishment.

Key words: *Criminal law. - Criminal offence. - Person under international protection.*

*Dušan Jakovljević,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

L'ACTE CRIMINEL DE LA MENACE DE LA SÉCURITÉ DES PERSONNES SOUS LA PROTECTION INTERNATIONALE (ART. 155b DE LA LOI PÉNALE DE YOUGOSLAVIE)

Résumé

Cet acte criminel a été introduit dans le droit pénal yougoslave par la nouvelle de la Loi pénale de Yougoslavie de 1990. Aux termes de l'art. 155b de la Loi pénale de Yougoslavie, cet acte consiste à enlever une personne sous la protection internationale ou à exercer une autre violence contre elle, à attaquer ses locaux officiels, son immeuble privé ou son véhicule (par. 1) ou à porter atteinte à sa sécurité par une menace sérieuse qu'une attaque serait perpétrée contre elle, contre ses locaux officiels, contre son immeuble privé ou contre son véhicule (par. 4). La Loi prévoit également deux formes plus graves. La première forme plus grave existe lorsqu'en raison de l'exécution de l'acte principal du par. 1 intervient, comme conséquence plus grave, la mort d'une ou de plusieurs personnes (par. 2) et l'autre forme, la plus grave, de cet acte criminel est si lors de l'exécution d'un acte du par. 1 une personne est tuée avec préméditation (par. 3). Les actes du par. 1 sont punissables par une peine d'un an de prison au moins, alors que l'acte du par. 4 est punissable par une peine allant d'un an à dix ans de prison. L'acte plus grave du par. 2 est sanctionné par une peine d'emprisonnement de cinq ans au moins, alors que l'acte le plus grave du par. 3 est sanctionné par une peine d'emprisonnement d'au moins dix ans ou par une peine de mort.

Mots clé: *Le droit pénal. - L'acte criminel. - La personne sous la protection internationale.*

*др Жарко Јашовић,
редовни професор Дефектолошког факултета у Београду*

КРИМИНОЛОШКА МИСАО АКАДЕМИКА МИЛАНА МИЛУТИНОВИЋА

Овај рад представља осврт на допринос академика Милутиновића развоју криминологије као науке. У њему је особита пажња посвећена његовом теоријском приступу и изучавању криминалитета као индивидуалне и друштвене појаве. На основу увида у основне одреднице тог приступа, његову целовитост и кохерентност, произлази да је тај концепт умногоме оригиналан и јединствен у криминолошкој литератури.

У раду су даље анализирани најбитније импликације које тај приступ има како у домену емпиријског изучавања феноменологије и етиологије криминалитета тако и на плану критичког пропитивања раније и савремене криминолошке мисли.

Посебно је истакнуто да проф. Милутиновић основну вредност научних сазнања криминологије види у њиховој примени у пракси, у смислу да она служе као полазна основа у разрешавању најважнијих проблема праксе спречавања и сузбијања криминалитета и ресоцијализације делинквената.

Кључне речи: *Криминалитет. - Криминологија - Феноменологија. - Етиологија - Етиолошка учења.*

1. Академик проф. др Милан Милутиновић је оснивач и родоначелник савремене криминолошке науке на ширем југословенском простору. Он је то по више основа и критеријума.

У одсуству значајније традиције у неговању криминолошке мисли и истраживачке активности, захваљујући пре свега проф. Милутиновићу, формиран је југословенски научно-истраживачки институт за проучавање криминалитета. Као његов оснивач, први и дугогодишњи руководилац, он је ударио темеље једне по концепцији модерне и у много чему особене истраживачке установе, која је временом прерасла у својеврсну школу кадрова у области која је била доста запостављена.

Упоредо с тим, професор Милутиновић је дуго година био веома активан универзитетски наставник на неколико наших универзитета (Београд, Титоград, Нови Сад, Скопље и др.), где је на нивоу редовних и постдипломских студија, поред других дисциплина, предавао криминологију. Његово менторско ангажовање на великом броју магистар-

ских и докторских радова, такође је било у функцији јачања кадровских потенцијала у овој области наше друштвене праксе и науке. Може се стога, без икаквог претеривања, рећи да је проф. др Милан Милутиновић, у најбољем смислу значења, учитељ безмало свих криминолошких кадрова у нас, од којих су многи универзитетски наставници, успешни истраживачи и вршиоци значајних функција у правосуђу и шире.

Највећи допринос академик Милутиновић је, међутим, остварио својим научним опусом, садржаним у његовим бројним и обимним радовима. И летимичан увид у то стваралаштво упућује на закључак да је у питању писац широког захвата доста разноврсне проблематике, почев од оштрих филозофскосоциолошких, преко криминолошких, криминално политичких и пенолошких проблема, до особене проблематике социологије кривичног права. Добар број тих радова има пионирски карактер, са завидним квалитетима и сазнајним донетима. То се особито односи на његову трилогију посвећену трима блиским и релативно самосталним наукама: криминологији, криминалној политици и пенологији.

У питању су систематска и синтетичка дела неуобичајено обимног садржаја, која чине једну заокружену и теоријско-методолошку кохерентну целину ванредно високих квалитета. Такав подухват и резултат јединствен је у нашој литератури, а мало је и приближно сличних у светској науци. Оно што у свету раде тимови аутора и када су у питању систематски радови из једне од ових области, што је посебно случај у совјетској литератури, то је у нас урадио проф. Милутиновић за сва три сродна подручја. Сличних подухвата се клоне и велике научно-истраживачке институције које свестрано изучавају криминални феномен.

Гледано у овом светлу академик Милутиновић, својим обимним и квалитетним делом, представља својеврсну институцију и неприкосновени научни ауторитет, не само у националним већ и у међународним размерама. У прилог томе говоре веома честа позивања на његове научне ставове и њихово цитирање у домаћим и светским студијама о криминалитету. У нас нема ни једног мало озбиљнијег рада о криминалитету, који се не ослања и не налази инспирацију и поуздану теоријску основу у научном опусу проф. др Милутиновића. То се у пуној мери односи на његове криминолошке радове.

2. Не умањујући ни најмање вредност осталих радова академика Милутиновића, ми управо мислимо да је он највећи домет остварио у области криминологије као науке. Његово капитално дело *Криминологија*, које је уз сталне дораде и освежења новим сазнањима, доживело већи број издања, служи као незаобилазан и обавезан уџбеник на правним и другим факултетима и кадровским школама. На тај начин је овај мислилац и посредним путем вршио и врши улогу учитеља криминологије.

У *Криминологији* је проф. Милутиновић на систематски начин поставио, обрадио и дао одговоре готово на сва значајнија питања везана за феноменолошку и етиолошку димензију криминалитета као изразито негативне друштвене и личне појаве. Оно што због разлога сразмерности или упитности није било целисходно унети у Уџбеник,

то је он потпуније развио у радовима уже тематске усмерености и обима. Стога је заиста тешко наћи неко крупније питање или проблем у оквиру криминологије, кога Милутиновић није шире или уже обрадио и указао на правац његовог разрешавања.

О доминантности криминолошке мисли у научном опусу проф. Милутиновића на свој начин говори и редослед стварања његових основних дела. Реч је наиме, о томе да је он, након огромног и минуциозног рада, прво објавио *Криминологију*. У првим издањима овог дела криминално-политички, а затим и пенолошки проблеми, чинили су засебне тематске целине у којима су обрађени основни елементи ових области, које строго гледано, излазе изван оквира предмета криминологије као науке. Тек касније ће уследити продубљенија и сепаратна обрада садржаја ових посебних наука о криминалитету. На такав поступак су свакако утицали извесни практични разлози и потребе, на које аутор указује у предговорима основног дела.

Поступак о коме је реч у највећој мери је, по нашем мишљењу, детерминисан доследним ставом проф. Милутиновића по коме у основи разрешавања најважнијих питања спречавања и сузбијања криминалитета као и ресоцијализације делинквената, морају бити феноменолошка и посебно, етиолошка сазнања криминологије као науке. Тако се у ствари, претходно изучавање криминолошке проблематике показује као својствена припрема и предуслов за конципирања и обраду питања друштвене и државне реакције.

3. Овим путем др Милутиновић је на најбољи начин решио најмање две скоро класичне дилеме у области изучавања криминалитета. Прва од њих се тиче међусобних односа криминологије, криминалне политике и пенологије, о чему постоје два супротстављена становишта. По првом, криминологија обухвата једну или обе ове дисциплине као интегралне делове (поглавља) њеног предмета изучавања. По другом схватању у питању су посебне науке о криминалитету, које заступа и проф. Милутиновић. За разлику од других, он, међутим, посебно наглашава неопходност њихове међусобне повезаности и међузависности, како на теоријско-сазнајном плану тако и у погледу њихових импликација у пракси, сматрајући при томе да, како смо истакли, криминолошка сазнања представљају полазиште и значајну основу криминално-политичке и пенолошке праксе.

Посматрано из тог угла показује се вештачком и дилема везана за карактер и функцију криминологије као науке. Питање, да ли је криминологија теоријска, синтетичка, академска или практична, односно примењена наука, је наиме, беспредметно. Она је истовремено све то, јер њена сазнања до којих долази било фундаменталним или тзв. примењеним истраживањима налазе своју примену у области праксе спречавања и сузбијања криминалитета и ресоцијализације делинквената. Она је и настала из потребе друштва да упозна и објасни криминалитет како би се могло утицати на њега.

Истакнимо и то да проф. Милутиновић сматра да су криминолошка сазнања од драгоцене користи и у изналажењу најадекватнијих нормативно-правних, кривичних и других решења и њихову примену у пракси. То се односи и на друге науке о криминалитету које он не баш срећно, назива допунским криминолошким дисциплинама, што може

да сугерира негирање њихове самосталности. У питању су посебне дисциплине: судска психологија, судска психијатрија, судска медицина и криминалистика, које иако су комплементарне криминологији, имају самосталан карактер. Однос о коме је реч није по др Милутиновићу једносмеран већ обостран у смислу да сазнања сваке од ових наука користе продубљивању криминологије као и других наука о криминалитету.

И када је реч о криминолошком изучавању криминалитета академик Милутиновић се, такође, залаже и у највећој мери у својим анализама успева да оствари интердисциплинарни приступ, који води комплексном осветљавању појавне - манифестне и, пре свега, етиолошке стране криминалитета.

Ово по нашем мишљењу, фундаментално теоријско-методолошко опредељење др Милутиновића намеће потребу нешто детаљнијег образложења. То се најбоље може постићи ако изложимо основне поставке на којима се темељи његов полазни теоријски оквир у изучавању криминалитета.

4. Криминалитет као противправна и противдруштвена појава у свом елементарном виду се испољава у индивидуалним понашањима и акцијама појединаца, те у том смислу има карактер индивидуалне или личне појаве. На том нивоу он је "тесно повезан са личношћу извршиоца инкримисаних радњи". Сагласно томе објашњење криминалитета као индивидуалне појаве нужно подразумева свестрано изучавање личности делинквената, његових био-психичких особености, и то "као у процесу његовог формирања у делинквентну личност, тако и време извршења инкримисане радње" (1).

Остајање, међутим, на том нивоу значило би свођење криминологије на науку о индивидуалним случајевима криминалног понашања, односно на такорећи непрегледан низ појединачних експертиза делинквената као субјекта инкриминисаног понашања. То би, даље, било приклањање схватањима по којима се детерминанте криминалног понашања искључиво налазе у био-психичким својствима делинквената. Ствар се битније не мења ни тиме што је на основу проучавања индивидуалних случајева могуће изводити извесне генерализације мањег или већег опсега. Стога проф. Милутиновић инсистира на осветљавању друштвене стране, односно криминалитета као друштвене појаве - "појаве у животу друштва".

Друштвена страна инкриминисаног понашања, и под претпоставком да је оно последица био-психичких особина делинквената, садржана је у томе што су и та својства приоритетно друштвено одређена и то како историјски гледано тако и у сваком појединачном случају. Појединачни криминални акт је такође друштвено одређен, у форми одговарајуће забране и као такав је друштвена појава и "производ". "Не постоји ни једна активност", сматра проф. Милутиновић, "која би представљала кривично дело по својим априорним особеностима, већ друштво одређује које се активности сматрају инкриминисаним" (2). Осим тога, те активности се манифестују у друштвеној стварности и једино

(1) М. Милутиновић, *Криминологија*, "Савремена администрација", Београд, 1973, стр. 21.

(2) *Ibid.*

се у тој равни могу идентификовати као појаве које угрожавају друштвене вредности до којих је односном друштву посебно стало.

Друштвени карактер криминалног понашања у још већој мери долази до изражаја када је у питању криминалитет као општи феномен, односно општа категорија. Реч је о "укупности таквих инкриминисаних акција, извршених у одређеном временском и просторном оквиру". Та укупност није, међутим, "само прост збир извршених кривичних дела", већ појава "вишег реда", која супсумира општа и заједничка својства свих појединачних и посебних инкриминисаних делатности, чинећи тако "колективни предмет", односно својеврсну негативну друштвену појаву. Као такав криминалитет је повезан и одређен другим друштвеним појавама, процесима и творевинама и то "како у етиолошком погледу тако и по својим последицама", које остварује у укупном друштвеном животу. Из тога јасно произлази да се манифестације, правилности, законитости и посебно, етиолошко објашњење криминалитета може једино остварити његовим довођењем у везу са другим друштвеним појавама, процесима и односима, или, како др Милутиновић каже "само у светлу историјске и структуралне интерпретације" (3).

Таква интерпретација нужно мора поћи од општих или најдубљих детерминација друштвеног карактера, које "се налазе у крајњој линији у материјалним условима датог друштва, у његовим економским, класним и другим односима и структурама" (4). Она међутим, не може остати само на том општем нивоу, већ мора нужно изучити и утицај других противуречности и негативних друштвених појава, које истина рефлектује тај "узрок у крајњој инстанци", али које непосредније "утичу на дезинтегрисање и отуђење човека", дајући "његовој индивидуалности делинквентну и девијантну оријентацију у понашању" (5). У питању су бројне материјално-економске, културне, идејно-политичке, микро-групне и друге појаве социјалног порекла са негативним предзнаком, које процесу социјализације личности дају "негативно исходиште".

Тако овај, у својој суштини социолошки приступ објашњењу криминалитета као друштвене појаве, као завршну и најнепосреднију карик у каузалног осветљавања сматра кумулацију или кристализацију спољних утицаја у личности делинквента и његовим психичким својствима. Ово просто зато што се личност делинквента "формира под дејством друштвених утицаја и услова конкретне животне ситуације", као општих услова социјализације, "па су стога психолошке реакције, мотивације и други процеси и својства личности, који представљају субјективни извор делинквентног понашања, условљени приоритетно друштвеним чиниоцима и утицајима" (6).

У том каузалном сплету се и "утицај биолошке структуре" и њених поремећаја остварују "на специфичан начин". Биолошка основа је предуслов "за развој човека, за манифестовање његове психологије и

(3) *Vise: Ibid.*

(4) Види: М. Милутиновић, *Основне тенденције у савременој криминологији*, ЈРКК бр. 3/73, стр. 354.

(5) *Ibid.*, стр. 355.

(6) *Ibid.*

његових понашања, који су друштвено детерминисани" (7). Биолошки поремећаји, хендикепи и други недостаци свакако представљају отежавајуће околности за развој и социјалну промоцију појединца. Они, међутим, нису сами по себи довољни да нужно воде у криминалитет, јер и њихово дејство зависи од друштвеног третмана, који се изражава и преко психологије таквих лица. То значи да се деловање биолошких, као и психолошких фактора, мора сагледавати из угла и кроз призму деловања друштвених фактора, који су примарни у односу на претходне, за које се може рећи да су секундарни или да тако кажемо, дијалектички укинуги у друштвеном карактеру криминалитета као појаве.

Из последњег става било би погрешно схватити да у сазнајном процесу објашњења криминалитета треба занемарити деловање личних, психолошких и биолошких фактора. Напротив, тај процес ако жели бити плодотворан мора нужно "обухватити два поља изучавања - објективно и субјективно", која су међусобно тесно и вишеструко повезана. Спољни утицаји не делују механички и "независно од субјективних елемената личности, као што ни субјективни елементи немају значаја у одсуству друштвених услова живота" (8). Сагласно томе узрочност криминалитета представља такав дијалектички јединствен процес у коме објективни, пре свега, друштвени утицаји као одлучујући делују "посредством и на основу субјективних услова" (9), и, рекли бисмо, у јединству с њима.

Напред означене основне одреднице теоријског приступа у изучавању криминалитета у Милутиновићевом делу су знатно потпуније и шире развијене и, што је нарочито значајно, веома доследно примењене у осветљавању конкретних проблема криминолошке науке. С тим у вези ваља приметити да је овај концепт ослоњен и да налази своју подршку у марксизму, односно историјском материјализму, као опште-теоријском и методолошком оквиру изучавања друштвених појава. Он је међутим, ослобођен сваке догматике и истргнутог позивања на класике и њихове следбенике. По томе је Милутиновићев теоријски концепт у многоме оригиналан и свакако јединствен у криминолошкој литератури. Због тога и своје унутрашње кохерентности и целовитости, овај прилаз заслужује продубљену критичку валоризацију, што у тексту ограниченог обима није могуће постићи.

5. Могуће је међутим, указати на најважније импликације које из њега произлазе. Тај концепт, најпре, намеће потребу да криминолошко изучавање криминалитета обухвати овај феномен као истовремено друштвену и индивидуалну појаву. Другим речима то значи да "изучавање криминалитета као посебне друштвене појаве не искључује, већ напротив, претпоставља проучавање и његових индивидуалних манифестација" (10).

Приказани приступ, даље, с обзиром на чињеницу да у узроковању криминалитета учествују бројни фактори, који потичу, како из објективне (друштвене) тако и субјективне (био-психичке) стварности -

(7) *Ibid.*

(8) *Ibid.*

(9) *Криминологија, op. cit.*, стр. 21.

(10) *Ibid.*

мора бити мултифакторски оријентисан, како би се изучили не само друштвени већ и биолошки и психички детерминизми. То пак са своје стране подразумева коришћење сазнања и методолошких могућности социолошких, психолошких, биолошких и других наука. И више од тога, у циљу целовитог изучавања етиологије криминалитета, криминологија је дужна да у свом оквиру развија посебне дисциплине, као што су криминална биологија, криминална психологија, криминална социологија и др. У томе се и састоји, раније поменути, интердисциплинарни карактер криминолошког приступа изучавању криминалитета.

Овај у својој суштини плуралистички приступ носи у себи опасност од еклектицизма и сепаратног изучавања појединих парцијалних детерминизма и на тој основи некритичког пренаглашавања њиховог значаја, што је чест случај не само у ранијој већ и у савременој криминолошкој литератури. Најбољи начин предупређења поменутих опасности проф. Милутиновић види у идеји синтезе и интегрисања резултата научне мисли у својеврсну "заједничку хармонију". Наравно, идеја синтезе није нова и њу заступају и други аутори, који пренаглашавају психолошки, или, што је чешћи случај, "биолошке елементе, а психолошки, социолошки и други елементи добијају другостепено место, споредну улогу" (11). За разлику од њих, академик Милутиновић сматра да се таква синтеза може успешно остварити само "ако се полази од друштвених структура, услова и елемената као основне детерминације криминалног понашања" иако у том приступу "добију адекватно место биолошки, психолошки и други фактори понашања" (12).

Таква синтеза и интеграција сазнања, и ако приоритетно заснована на социолошкој оријентацији, није искључиво социолошка нити криминологију своди на социолошку дисциплину. Напротив, она је дужна да "изучава криминални феномен са свих страна, јер су његови узроци друштвени, психолошки и биолошки". "Само тако конципирана идеја синтезе је прихватљива и може служити за изградњу криминологије као посебне друштвене науке" (13). На тој основи криминологија поприма карактер уопштавајуће, синтетичке, односно комплексне науке о криминалитету, чиме се истовремено избегавају својеврсни социологизми, биологизми и психологизми, који су нужно присутни и у савременој криминолошкој науци.

Полазећи од свог теоријског концепта и имајући у виду поменуте и друге његове импликације, проф. Милутиновић је критички изучио бројне друге концепте и ушао у интерпретацију многих феноменолошких и етиолошких сазнања криминологије као науке.

6. Академик Милутиновић је у *Криминологији* и другим посебним радовима, знатну пажњу посветио учењима о етиологији криминалитета. Он је успео да на свеобухватан начин изучи криминолошку мисао од најранијих времена до савремених учења о узрочној страни криминалитета.

Поред увида у најзначајније, најчешће узгредне, мисли о карактеру и пореклу криминалитета из времена пре настанка кримино-

(11) *Ibid.*, стр. 13.

(12) *Ibid.*

(13) *Ibid.*

логије као науке, он је анализирао скоро непрегледан мозаик теоријског промишљања етиологије криминалитета. Сва та учења др Милутиновић је, према томе којим утицајима и чиниоцима припадају искључив или примарни значај, систематизовао у шест основних оријентација: антрополошку, биолошку, психопатолошку, психолошку, социолошку и марксистичку.

Анализирајући теоријске концепте исте оријентације он је уочио да се, и поред заједничких полазних позиција, доста разликују и да међу њима има таквих који у извесној мери респектују деловање чинилаца који припадају другим подручјима детерминизма. Ову ванредно компликовану проблематику, са мноштвом варијанти и теоријских исхода, академик Милутиновић је скоро до најситнијих детаља изучио и критички превредновао.

У методолошком погледу он је поступио тако што је најпре изложио суштину и аргументацију теорија које су имале виднији утицај на развој криминологије и њених емпиријских истраживања. Након тога, а негде и упоредо с тим, настојао је да афирмише њихове позитивне стране и рационалне елементе, као и да јасно идентификује њихове ограничености, и промашаје. Као теоријско полазиште у томе вредновању послужио му је његов, раније приказан, општи теоријски приступ објашњењу криминалитета.

Посебну вредност овог увида у научно наслеђе и савремене мисаоне токове криминолошке науке чини, не само његова целовитост и суптилност, већ и одмереност, коректност критичких опсервација ослобођених идеолошке искључивости и других анимозитета. По томе су ове анализе и интерпретације без премца у укупној и посебно, домаћој литератури.

7. На темељу тако солидне теоријске "припреме" академик Милутиновић се са великом сигурношћу упушта у конкретизацију и детаљнију обраду феноменолошке и етиолошке проблематике, као основних подручја предмета криминологије. И овде он поступа на доста оригиналан начин излажући посебно феноменолошку, а затим етиолошку проблематику, што други аутори не чине, или то не чине у довољној мери и доследно.

За њега криминална феноменологија, као "засебно подручје предмета криминологије, која изучава појавне облике, структуру, структуралне промене и динамику криминалитета", (14) представља полазни аспект у криминолошком изучавању криминалитета. Логично је, наиме, да се пре било ког покушаја изучавања генезе, односно каузалног објашњења неке појаве претходно таква појава идентификује у стварности и сагледају њене реалне манифестације. Ово тим пре кад су у питању сложене појаве као што је криминалитет, који се испољава преко мноштва облика различитих по свом карактеру и када су ти облици и њихова укупна структура, подложни сталним променама.

Имајући то у виду академик Милутиновић знатан простор *Криминологије* посвећује феноменолошким димензијама криминалитета, анализирајући историјско-временску, просторно-еколошку и социјално-демографску дистрибуцију криминалитета, њихове законитости и

(14) *Криминологија, op. cit.*, стр. 139.

друге правилности. У циљу сагледавања унутрашње структуре криминалитета изложени су могући критерији систематизације његових облика у поједине врсте и типове испољавања. Најзначајнији од тих типова, као што су привредни, политички, саобраћајни, професионални и малолетнички криминалитет, као и рецидивизам, посебно су обрађени са феноменолошког и донекле етиолошког становишта. У свим тих анализама др Милутиновић наглашава вредност феноменолошких сазнања за праксу супротстављања криминалитету и посебно, њихов индикативни карактер за етиолошка истраживања.

Централни, најважнији и најпродубљенији аспект криминолошког изучавања криминалитета у Милутиновићевој *Криминологији* и другим радовима, заузима, управо, криминална етиологија, којој иначе и други аутори посвећују приоритетну пажњу. Тај део криминолошке науке је у његовом делу до детаља и веома обимно обрађен. Зато њега, због богатства рефлексија, идеја, ставова и емпиријске грађе, није могуће резимирати без опасности од поједностављивања. Стога ћемо само назначити структуру тих разматрања.

Материја о којој је реч обрађена је у оквиру већих тематских целина, које су логички ситематизоване по принципу од општег ка појединачном. У првој од њих осветљени су општи узроци или корен криминалитета, које аутор види у општем карактеру појединих типова друштвене организације и њиховим противречностима.

Непосредним факторима социогеног карактера посвећен је знанто већи простор, почев од сагледавања њиховог појма и карактера деловања до конкретног изучавања најважнијих таквих фактора, материјално-економског, идејно-политичког и микрогрупног карактера. Овде је изучена етиолошка повезаност других појава социјалне патологије са криминалитетом као најтежим видом такве патологије. Посебан део је посвећен ендогеним-личним факторима криминалитета, биолошке, психолошке и психопатолошке природе.

Завршавајући овај пригодни текст о криминолошкој мисли академика Милутиновића, морамо рећи да није било могуће сажети све што чини вредност његовог научног стваралаштва. Верујемо, међутим, да ће његово, и по оцени проф. Б. Златарића, "велико научно дело" (15) добити своју праву оцену у неком другом потпунијем критичком вредновању.

(Примљено, 28. марта 1993)

(15) др Богдан Златарић: М. Милутиновић, *Криминологија*, ЈРКК, бр. 2/1969, стр. 315.

Dr. Žarko Jašović,

Professor of the Special Education Faculty in Belgrade

CRIMINOLOGICAL THANKING OF THE ACADEMICIAN MILAN MILUTINOVIĆ

Summary

Academic creativity of the Academician Milutinović includes various problems of criminality as a phenomenon. Some of his works are of a pioneering nature, with high-level quality and significant achievements. This is particularly true for his trilogy dedicated to three close and relatively independent sciences of criminality: criminology, criminal policy and penology. This is a unique undertaking in our literature and rather rare internationally.

His highest level has been reached, however, in the sphere of criminology and he is rightly considered as the founder of contemporary criminology in the wider Yugoslav area. In his capital work - Criminology, an other numerous works, he has elaborated almost all significant issues of criminology, as a science. In doing this, he has used the results of relevant thinking and of empirical research of our own and foreign authors.

On the ground of detailed and genuine critical insight into many schools concerning etiology of criminality, Milutinović has set forth and developed his own, in many respect original and unique theoretical conception of studying criminality. This conception leads to the explanation of phenomenal-manifestational and, first of all, etiological side of criminality. According to him, that science appears as a synthetic interdisciplinarily based social science of criminality as individual and as social phenomenon.

Mentioned and other contributions of Professor Milutinović are of such a quality that they make him belong to the most eminent of contemporary criminologists.

Key words: *Criminality. - Criminology. - Phenomenology. - Etiology. - Etiological schools.*

Žarko Jašović,

professeur à la Faculté de déféctologie de Belgrade

LA PENSÉE CRIMINOLOGIQUE DU PROFESSEUR MILUTINOVIĆ

Résumé

La création scientifique de l'académicien Milutinović englobe divers problèmes de la criminalité comme phénomène. Parmi ses oeuvres il y a des travaux de pionnier aux qualités et aux portées scientifiques extraordinaires. Cela s'applique avant tout à sa trilogie consacrée à trois sciences proches et relativement autonomes sur la criminalité: la criminologie, la politique criminelle et la pénologie. Cette entreprise est unique dans notre littérature, et des entreprises de ce genre sont très rares aussi dans la science mondiale.

Cependant, Milutinović a réalisé les plus grands acquis dans le domaine de la criminologie, où il est considéré à juste titre comme fondateur de la criminologie moderne sur le vaste espace yougoslave. Son oeuvre capitale systématique, *La criminologie*, et ses nombreux autres travaux traitent avec succès presque toutes les questions essentielles de la criminologie en tant que science. Il a utilisé par ailleurs de manière très consciencieuse tous les résultats de la pensée criminologique et des recherches empiriques des auteurs yougoslaves et étrangers.

Sur la base d'une connaissance critique détaillée et correcte de nombreuses théories sur l'étiologie de la criminalité, Milutinović a conçu et développé son propre concept

théorique de l'étude de la criminalité, concept qui est à bien des égards original et unique. Ce concept mène vers une élucidation complexe du côté manifeste et avant tout étiologique de la criminalité. Dans cette lumière, la criminologie devient une science sociale synthétique, interdisciplinairement fondée, de la criminalité en tant que phénomène individuel et social.

Les contributions évoquées et les autres contributions du professeur Milutinović sont telles qu'elles le rangent parmi les plus éminents criminologues contemporains.

Mots clé: *La criminalité. - La criminologie. - La phénoménologie. - L'étiologie. - Les théories étiologiques.*

др Загорка Лекић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПОЈАМ, РЕЛАТИВНОСТ И ЗНАЧАЈ КРИВИЧНОПРОЦЕСНИХ НАЧЕЛА

Рад има неколико целина: 1. Појам кривичнопроцесних начела; 2. Релативност кривичнопроцесних начела и 3. Значај и рангирање кривичнопроцесних начела. Основни циљ рада је да укаже на разноликост дефиниција кривичнопроцесних начела, као и правних начела уопште. Посебно је указано на давно анализирано својство релативности процесних начела, с тим што сам аутор уводи термине објективне и субјективне релативности. Дат је и критички осврт на покушај рангирања процесних начела по њиховом значају.

Кључне речи: Начело. - Кривични поступак. - Дефиниција релативности.

Кривичнопроцесно право је, као и свако друго право, изграђено је на одређеним начелима, одн. принципима. Регулишући поједине установе кривичног поступка, законодавац је поставио одређене принципе на којима је засновао и читав систем кривичног процесног права. Међутим, идентификација тих начела у теорији кривичног процесног права показује велику разноликост. До овога долази не само зато што закон не одређује та начела термилошки, иако је нека од њих сврстао под наслов "Основна начела" у оквиру I главе његових општих одредаба (чл. 1-21), него и због тога што се под појмом начела не подразумева увек иста садржина. Отуда, између свих теоретичара кривичног процесног права постоје разлике не само по броју, него и врсти тих начела, мада су нека од њих присутна код свих (нпр. начело истине, оптужбе, раправности и др.).

Исто тако, анализа општих кривичнопроцесних норми које је законодавац означио као "основана начела" показује да само неки од њих имају својства начела, док друге представљају нека основна права окривљеног (право на одбрану); неоправдано осуђених лица (право на накнаду штете); затим, права свих субјеката (права на употребу свог језика у кривичном поступку); извесне претпоставке (презумпција невиности окривљеног) или једоставно одређена правила која регулишу неку ситуацију у кривичном поступку. Према томе, основна начела наведена у глави I ЗКП-а не обухватају све норме нашег кривичног процесног права у том смислу да би се све оне могле свести на та начела.

Но, она обухватају одређени број врло значајних норми кривичног процесног права, па постављање тих начела доприноси бољем схватању тог права (1). Супротно томе, могу се у оквиру других одредаба Закона о кривичном поступку, било његовог општег или посебног дела, утврдити и друга начела, а не само она која је законодавац изложио у оквиру основних начела кривичног поступка (нпр. начело јавности из чл. 287. и др.). Код издвајања начела која ће бити изложена у неком систему кривичног процесног права морају бити узете у обзир све одредбе ЗКП-а.

І ПОЈАМ КРИВИЧНОПРОЦЕСНИХ НАЧЕЛА

Код дефинисања кривичнопроцесних начела треба поћи од оних одлика које су својствене свим правним начелима и које издваја и општа теорија права, као и неке појединачне правне дисциплине. У том светлу сагледана, прихватљива су сва она тумачења која принципе називају "општим правилима" и "основним мислима" кривичног и грађанског поступка (2) или у њима виде само "израз, обележје једног начина који треба да у највећој мери доприноси остварењу задатка као самосталне установе и задатка права као целокупности" (3). Слично је и схватање по коме је "сваки принцип по својој природи, дејству и обиму, само средство за постизање извесног циља" (4), тј. да су "начела инструменти за остваривање циљева поступка" (5) или "општи захтеви, без обзира да ли је у питању ова или она процесна радња, одн. процесни субјект" (6).

Као што видимо, у теорији права уопште, а посебно у кривичном процесном праву, налазимо само парцијално, понекад и узгредно (Васиљевић), издвајање неких својстава правних начела уместо њихове свеобухватне дефиниције. Дакле, теорија овакву дефиницију још није изградила. То је, уосталом, случај и са неким другим појмовима - на пример, процесним претпоставкама, што констатује и немачки теоретичар Karl Peters (7). Тешкоће око дефинисања принципа вероватно су разлог што многи теоретичари кривичног процесног права (домаћи и страни) уопште не дају њихов општи појам (на пример, Karl Peters (8)) или их излажу само појединачно (као Б. Марковић (9), Н. Henkel (10), Löwe-Rosenberg (11) и др.).

(1) Bayer V., *Југославенско кривично процесно право*, Загреб, 1980, стр. 155.

(2) Живановић Т., *Основни проблеми кривичног и грађанског процесног права* (поступка), Београд, 1940, стр. 51.

(3) Благојевић Б., *Начела приватног процесног права*, Београд, 1936, стр. 262.

(4) Благојевић Б., *op. cit.*, стр. 263.

(5) Васиљевић Т., *Систем кривичног процесног права Југославије*, 3. изд., Београд, 1981, стр. 57.

(6) Живановић Т., *op. cit.*, стр. 51.

(7) Peters K., *Strafprozess*, 9. Auflage, Karlsruhe, 1966, стр. 236.

(8) *Ibid.*

(9) Марковић Б., *Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије*, Београд, 1937, стр. 194-216.

(10) Henkel H., *Strafverfahrensrecht*, 2. Auflage, Köln, 1968, стр. 83-115.

(11) Löwe-Rosenberg, *Die Strafprozessordnung*, Коментар, 18. Auflage, Berlin, 1929, стр. 44-45.

Поред наведене дефиниције, у терији кривичног процесног права се јавио и проблем редоследа излагања начела. По неким ауторима (нпр. Димитријевић, Е. Kern (12) битна је класификација процесних начела, док ми сматрамо да је за решење овог питања од значаја повезаност одговарајућих начела са основним појмовима кривичног процесног права или појединим њиховим модалитетима - субјектима, радњама, одлукама и поступком у целини. Тако би, узимајући овај критеријум за одређивање места сваког појединог начела у теоријском систему кривичног процесног права, код субјекта могло бити речи о начелу *ne bis in idem*; код кривичног суда о начелу зборности; код државног тужиоца о начелу облигаторности итд. Сличан методолошки приступ имају још неки аутори (Т. Живановић и Т. Васиљевић (13)), иако се код њих уочава извесна недоследност у том погледу па се, мимо наведене повезаности, излажу поједини принципи и као самосталне целине.

II РЕЛАТИВНОСТ КРИВИЧНОПРОЦЕСНИХ НАЧЕЛА

Релативност, као особину кривичнопроцесних начела, не истичу сви правни теоретичари. Међутим, та чињеница не умањује тачност наведеног својства ових процесних института. Оправданост те констатације произаћи ће као логичан закључак после излагања неких одабраних (иако супротних нама) ставова о природи процесних начела и њиховим особеностима.

По снази аргумената, као прво можемо издвојити схватање Б. Благојевића. По њему, процесни принципи "не представљају никакве априорне постулате који би се као нужности, једном за свагда, наметали у погледу поступка. Ови принципи добијају, онда када буду као појаве доведени у тесну везу са процесним установама (а преко њих и са свим друштвеним чиниоцима) један *релативистички* карактер" (14). То се односи како на природу ових принципа, тако и на њихов *обим* и *дејство*. Они се, схваћени овако, "јављају као одблесак општих друштвених појава и тежњи у области процесних института и процесног права па, следствено и нужно, прате и промене које настају у овом погледу. Отуда, с обзиром на особину релативитета друштвених појава и преображаја у погледу њиховог постојања (особину која је опште обележје свих друштвених чињеница), принципи процесног права не представљају сами по себи никакве апсолутне захтеве и истине. Они имају задатак само да изразе начин на који се може најбоље постићи остварење циља поступка као друштвене установе и, у крајњој линији, коначног циља права" (15).

На релативност процесних начела посебно је указао Т. Васиљевић који анализира њихову трансформацију како у југословенском, тако и у неким страним процесним законодавствима (француском, немачком

(12) Kern E., *Strafverfahrensrecht*, 7. Auflage, München, 1965, стр. 40-65.

(13) Живановић Т., *op. cit.*, стр. 51; Васиљевић Т., *op. cit.*, стр. 57.

(14) Благојевић Б., *op. cit.*, стр. 263.

(15) *Ibid.*

итд.) (16). Исти аутор указује и на факторе који утичу на промену или увођење процесних принципа уопште, а који се налазе и у области права и ван те области (ови други су многобројнији и значајнији). "Најважнији фактор стварања, преображаја и нестајања процесних принципа јесте подизање општег нивоа културе, напретка знања људи, већа развијеност осећања хуманости и свести о општем интересу, тј. у једној друштвеној клими која чини да одређени процесни принцип мора да дође или да оде. Та стања изазивају формирање нових принципа, али много чешће имају за последицу проширивање важећих на нова подручја и нове објекте који, по ранијем стању у друштву, нису могли бити обухваћени. То се чини утолико пре, што је током времена потреба заштите неких објеката дефинитивно отпала или је битно смањена и то дозвољава да се обухвате нове области: принцип заштите личне слободе грађана примењује се данас, када личну слободу грађанина власти мало угрожавају; на заштиту интимног живота учесника кривичног поступка, посебно окривљеног (иако је таква заштита до недавно сматрана крајњим претеривањем, она се сада прихвата или јој се бар нико озбиљно не супротставља" (17).

Од свих утицаја на процесне принципе, по мишљењу истог аутора, свакако је најснажнији утицај моралних ставова маса, подручје на које су масе најмање индиферентне и где је раскорак са науком и позитивним правом највише могућ: дефинитивни ставови у погледу укидања тортуре, забране нарко-анализе при испитивању окривљеног; искључење употребе доказа прибављених на незаконит начин, формирани су управо под пресудним утицајем овог фактора (18).

У области права, један од фактора који утиче на процесне принципе су измене у области материјалног кривичног права (нпр. индивидуализација казне, решење питања кривичне одговорности малолетника и др.) (19). Исто тако, дешава се да неки процесни принцип остаје, али да се мења циљ коме он треба да служи, односно да се мењају разлози за његово постојање. Као пример наведен је принцип учешћа грађана у суђењу који је "имао неколико генерација разлога" за своје постојање, а они су се сукцесивно смењивали (20).

Према томе, можемо да закључимо да процесна начела нису непроменљива, иако се то често губило из вида (21). Такође, не сме се дозволити да се поједина основна начела окамене и претворе у догму и да, од некадашње напредне покретачке снаге, постану кочница нормалног развоја процеса (22).

Наведени облик релативности кривичнопроцесних принципа можемо означити као *објективну релативност* јер се њихово увођење и промена везују за извесне реалне друштвене околности. За разлику од

(16) Васиљевић Т., 2, *Трансформација принципа кривичног процесног права*, "Анали Правног факултета у Београду", 1969, бр. 3-4, стр. 297-306.

(17) Васиљевић Т., 2, *op. cit.*, стр. 300.

(18) *Ibid.*

(19) *Ibid.*

(20) *Ibid.*

(21) *Ibid.*

(22) Васиљевић Т., 1, *op. cit.*, стр. 57.

овога, евидентно је и то да сваки аутор прави другачији каталог процесних начела у целини. Тако на пример, неки издвајају начело процесне економије (Димитријевић), начело поштења процесних учесника поступка (Васиљевић) (23), начело "in dubio pro reo" (Kern) (24) итд. До тога долази јер се аутори руководе сопственом оценом о значају појединих начела и потреби да се одређени институти означе као процесни принципи. Ту је, свакако, реч о *субјективној релативности*. Тачније, у питању је различити методолошки приступ код обраде појединих института, а он може бити предмет само једне научне полемике у којој би аргументи "за" и "против" укрстили своју снагу и оправдали њихову одрживост.

Ипак, треба рећи да се у радовима свих теоретичара кривичног процесног права може наћи извештај број подударних принципа, дакле оних који су недвосмислено означени као процесна начела (истина, слободно судијско уверење, јавност, непосредност и др.).

III ЗНАЧАЈ И РАНГИРАЊЕ КРИВИЧНОПРОЦЕСНИХ НАЧЕЛА

Значај кривичнопроцесних начела произлази већ из њихове дефиниције као средства која су, по својој природи, дејству и обиму, погодна за постизање одређеног циља у кривичном поступку. Међутим, поред овог општег и заједничког обележја свих процесних начела, неки аутори су покушали да рангирају принципе према њиховом појединачном значају, издвајајући тако оне који су на врху те лествице и друге који имају маргиналну улогу у поступку. Најдоследнији у спровођењу овакве концепције је Б. Петрић који сматра да је принцип *истине* основно начело кривичне процедуре, а да су сва остала начела у функцији утврђивања истине (25). Други аутори (нпр. Васиљевић) издвајају *основна начела* кривичног поступка јер се на њима "заснива систем кривичног поступка, инспирише организација поступка и уређење појединих процесних института" (26). По речима истог аутора, та основна начела су некад израз политичких тенденција, некад резултат техничког и стручног искуства, а најчешће комбинација једног и другог (27).

Поједини теоретичари везују основна начела за процесне *субјекте* (истражно и оптужно начело) (28) и процесне *радње* (начело усмености, јавности и непосредности, начело поштења учесника поступка и сузбијање злоупотребе процесних права итд.) (29). Томе треба додати и начела која су релевантна за процес судског *одлучивања* (начело већине, начело слободног судијског уверења и двостепености судског одлучивања) (30). Супротно оваквој концепцији која преов-

(23) Васиљевић Т., 1, *op. cit.*, стр. 254.

(24) Kern Е., *op. cit.*, стр. 40.

(25) Петрић Б., *Коментар Закона о кривичном поступку*, 2. изд., Београд, 1986, I књ., стр. 38.

(26) Васиљевић Т., 1, *op. cit.*, стр. 56.

(27) *Ibid.*

(28) Васиљевић Т., 1, *op. cit.*, стр. 64.

(29) Васиљевић Т., 1, *op. cit.*, стр. 235-255.

(30) Јекић З., *Кривично процесно право*, 4. изд., Београд, 1990, стр. 186-188.

лађује у теорији кривичног процесног права, налазимо тумачење Eduarda Kerna (немачког аутора) по коме постоје и начела битна за доказе. Поменути теоретичар издваја начело непосредности извођења доказа, оцене доказа и начело "in dubio pro geo" (у сумњи, повољније за окривљеног) (31).

Као што се види, рангирање процесних начела је, у ствари, њихова класификација за коју смо већ рекли да сама себи не може бити научно оправдани циљ јер нема никакву сврху ни функцију. С друге стране, свако начело има своје место и улогу у кривичном поступку како у одређеној процесној ситуацији, тако и за поступак у целини, било да су у питању процесне радње, субјекти, судске одлуке или докази. За сваки од њих карактеристична су три елемента: *природа*, *обим* и *дејство*. Поштовање или повреда било ког од њих има својеврсну процесну последицу: валидност или неправилност процесне радње, истинитост или погрешку у судским одлукама. Према томе, сва начела кривичног поступка морају да се реализују на правилан начин, онако како то налажу устав и закон и нема унапред прописане формуле која би, упркос повреди неког принципа, обезбедила "опстанак" судске одлуке и додала јој атрибут "законите". Другим речима, принципи се не примењују изоловано, већ сукцесивно или истовремено у свом тоталитету, па их је немогуће изоловати ни у њиховом научном разматрању.

(Примљено 2.4.1994)

Dr. Zagorka Jekić,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE NOTION, RELATIVITY AND SIGNIFICANCE OF PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE

Summary

Out of the multitude of definitions of principles of criminal procedure, the author attempts to choose those which most completely express the essence of these procedural institutes. It is not possible to single out just one as being correct, since each one of them points at different essential property of these institutes. Particular attention is dedicated to the relativity of principles of criminal procedure and to some principal factors influencing their transformation. These factors emerge out of the sphere of law or outside it (real social circumstances). Also introduced are the notions of objective and subjective relativity which are explained and classified into relevant categories. Finally, the review is made of various methodological approaches by individual authors treating the principles of criminal procedure, who connected them with subjects, actions, judicial decisions or evidence.

Key words: *Criminal procedure principles. - Criminal procedure. - Definition of relativity.*

(31) Kern E., *op. cit.*, стр. 40.

*Zagorka Jekić,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LE CONCEPT, LE CARACTÈRE RELATIF ET L'IMPORTANCE DES PRINCIPES DE PROCÉDURE PÉNALE

Résumé

L'auteur a essayé avant tout de choisir, parmi de nombreuses définitions des principes de procédure pénale, celles qui, de son avis, reflètent l'essence de ces instituts de procédure. On souligne dans ce sens l'impossibilité de dégager une seule définition comme exacte, étant donné qu'elles insistent sur diverses caractéristiques essentielles des principes de procédure. L'auteur accorde une attention particulière au caractère relatif des principes de procédure pénale, tout en énumérant certains facteurs importants qui influent sur leur transformation, et qui découlent du droit lui-même ou de certains domaines qui sont en dehors du droit (des circonstances sociales réelles). L'auteur introduit aussi les notions de relativité objective et subjective, tout en exposant en même temps les motifs d'une telle classification. A la fin, l'auteur présente les diverses approches méthodologiques utilisées par divers auteurs qui exposaient les principes de la procédure pénale en les rattachant aux sujets, aux actes, aux décisions des tribunaux ou aux preuves.

Mots clé: *Le principe. - La procédure pénale. - La définition du caractère relatif.*

др Владимир Кривокапић,
професор Више школе унутрашњих послова и Дефектолошког факултета

ОСНОВНЕ ОДРЕДНИЦЕ КРИМИНАЛНО-ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ АКАДЕМИКА МИЛУТИНОВИЋА

Академик, проф. др Милан Милутиновић, поред великог научног доприноса на подручју криминологије, дао је и значајан допринос на плану криминалне политике. Ова научна опредељења проф. Милутиновића карактеришу следећа настојања: инсистирање да у основи криминално-политичке праксе морају бити научна сазнања о извориштима криминалитета; залагање за друштвену (социјалну) превенцију, односно што потпуније ангажовање јавности на криминално-политичком, превентивном плану; инсистирање на неопходности координације мера превентивног и репресивног карактера у реализацији криминално-политичке праксе. Сходно наведеном, рад се састоји из три дела у којима аутор излаже поменути криминално-политичка опредељења академика Милутиновића.

Кључне речи: *Узроци криминалитета - Научна истраживања - Превенција - Репресија*

Поред великог научног доприноса проф. др Милана Милутиновића који је у својој суштини криминолошки, он је дао и значајан допринос на плану криминалне политике настојећи да ову важну научну и практичну делатност постави на следећим основама:

I. Инсистирање да у основи криминално-политичке праксе (спречавања и сузбијања криминалитета) морају бити научна сазнања о извориштима криминалитета;

II. Залагање за широко схваћену друштвену превенцију, односно инсистирање на криминално-политичкој улози јавности;

III. Истицање нужности координације мера превентивног и репресивног карактера у оквиру савремене криминално-политичке праксе.

I

Идеја савремене криминолошке мисли у нас да се тежиште супротстављања криминалитету пренесе из наслеђене и уске области кривично-правног, репресивног реаговања на план опште друштвене

превенције, заслуга је, највећим делом, научних опредељења и напора академика, проф. др Милана Милутиновића.

У критичком сагледавању досадашњег стања у овој области, проф. Милутиновић истиче у својим радовима (Криминологија, Криминална политика и др.) (1), да је у класичној криминологији придат апсолутни примат закону, друштвени живот почива на правном систему и легалитету, односно читава реакција на криминалитет садржана је у кривичном закону. Јасно да овакво кривично право није могло да се бави само индивидуализацијом казне у превентивном циљу, већ је систем напредовао побољшањем кривичног права, тако да он обухвати што више инкриминација. За разлику од ове модерна политика сузбијања криминалитета, означава се као научна, социјална и хумана. Она почиње Позитивистичком школом крајем XIX века која прокламује као један од основних циљева: трагање за узроцима криминалитета (2).

Посредством криминолошке литературе учавамо да у подручје криминалитета значајније улази наука. Основни циљ науке је да открије узрок феномена којим се бави. Тек са откривањем узрока, наука пружа шансе људској пракси да овлада неком појавом у реалности. Ово је несумњиво један од основних циљева данашњих напора криминологије, као уопште и других наука.

Категорија узрочности је међутим, једна од најпроблематичнијих у историји науке и филозофије и ти проблеми су доживљавали и доживљавају и данас различита решења и бивају увек изнова дискутовани. Зато ћемо се овим појмом само делимично позабавити, улазећи у њ само у оној мери колико се може правдати нашим основним циљем: да боље схватимо појам узрочности и њен значај за превенцију криминалитета, а сходно објашњењу ових категорија у радовима нашег водећег криминолога проф. др Милана Милутиновића.

Дакле, пошто је прошло време када су криминологија и на њој засноване криминална политика и практичне кривично-правне дисциплине, имале претежно карактер једне дескриптивне класификаторске области, она је принуђена да води рачуна о свим проблемима који се данас иначе постављају развијеним наукама. Један од основних задатака криминологије је да дефинише природу и врсту детерминизма у области криминалних феномена. Зато се у радовима проф. Милутиновића срећу појмови као што су: детерминизам, узрок, услов, повод. Криминалитет је битна друштвена појава па се природно његов детерминизам мора означити као врста друштвеног детерминизма. Основна поставка је да се ништа не дешава произвољно и незаконито, да све има

(1) Аутор свих публикација које су коришћене у овом раду, а наведене су у Ф.Н. је др Милан Милутиновић.

(2) У радовима проф. Милутиновића пратимо идеје о превенцији које се срећу још код античких мислилаца (Платон, Аристотел) у рационалном напору старих Грка да свет објасне узроцима у њему самом, а што је уопште последица њиховог смисла за практични живот.

Знатним делом, међутим, идеје о превенцији криминалитета у савременој криминалној политици настале су на бази доприноса који су јој дали: покрет Нове друштвене одбране и у нешто мањој мери извесне поставке Класичне, Позитивистичке и Социолошке школе. Школа Нове друштвене одбране, међутим, већи значај придаје ресоцијализацији делинквената, него што верује у општу друштвену превенцију (*Криминологија*, СА, Београд, 1976, стр. 392).

своје узроке и услове. Једна појава је детерминисана када је последица неког скупа претходних стања или услова од којих неке називамо узроцима. Условом обично зовемо појаву од које нека друга појава зависи делимично или у целини, односно без које се не би десила на исти начин или се уопште не би појавила. Узроком се обично назива услов који има две особине: у његовом одсуству дата појава се не би уопште десила, а његова присутност неминовно изазива појаву чији је узрок у питању. Остали услови би одређивали њене специфичне и мање битне карактеристике.

Разликовање услова и узрока је мање више релативно, али је разликовање услова и повода значајније. Да би се избегла опасност да се узрок поистовети са онтолошки и епистемолошки и по томе што се повод, по правилу, манифестује активним одвијањем у одређеној средини, или је пак његово одвијање видљиво. Повод, међутим, нема утицаја на настанак детерминистичких компоненти самог узрока.

У данашњој криминологији, међутим, не постоји сагласност о узрочности криминалитета. С обзиром на бројна и различита мишљења, разумно је поставити питање: шта се све у модерној криминологији данашњег времена сматра узроком криминалних појава? Савремена научна мисао, међутим, није јединствена ни када су у питању и нека друга фундаментална значења криминалитета. Разлике у мишљењима, постоје, првенствено због наслеђеног, идеолошки разноврсног прилаза изучавању друштвених појава па и криминалитета. Идеолошка обојеност појединих теорија заснива се, између осталог и на различитом приступу етиолошког значења друштвених појава. Неки познати западни теоретичари своје интерпретирање етиологије криминалитета допуњавају великим бројем теорија о узроцима криминалитета. Већина тих теорија сагласна је са функционализмом који не види прогрес у друштвеним променама, већ настоји да одржи постојећи систем као целину. Природно је да се ни у таквим друштвеним оквирима не може развити успешна превентивна делатност, која би нешто дубље задирала у узроке и услове криминалитета. Свакако да би и у најнапреднијим системима данас требало извршити значајне измене да би поједини узроци криминалитета нестали. И овде имамо суштину основног става проф. Милутиновића према коме је погрешно, научно неодрживо и недијалектички изучавати друштво као збир великог броја разноврсних појава: економских, културних, психолошких, социјално-патолошких, не доводећи их у динамичку структуралну везу и односе. Проучавање појединих од ових појава као изолованих показује да поједини грађанских теоретичари немају довољно слуха да сагледају друштво у његовом дијалектичком развоју у коме се не могу проучавати поједини социјални фактори одвојено од целокупне економске и социјалне структуре одређеног друштва. Сем тога објашњење криминалитета мора се тражити првенствено у дејствовању друштвених утицаја који имају временске и географске елементе - димензије (3). Треба имати у виду чињеницу да се криминологији око одговора на многа од ових питања не слажу у основи или појединостима одговора које дају, или што је можда још важније, не слажу се ни око тога

(3) *Криминологија*, СА, Београд, 1973, стр. 219-257.

да ли треба и да ли се уопште може трагати за најдубљим узроцима криминалитета. Разлози овоме неслагању су многобројни и разноврсни, а могу се и претпоставити. Интерес за узроке не иде увек укорак уз интензивну емпиријску оријентацију, уз број истраживања, па ни уз њихов висок квалитет и методолошку фундираност. Америчка криминологија је на пример, интензивно истраживачки оријентисана и располаже огромним бројем важних података. Међутим, ти подаци би збиља много добили на снази када би били интерпретирани и поткрепљени теоријским знањем другог типа од функционалистички оријентисане америчке теорије о друштву.

Да ли је могуће данас дати коначан одговор о узроцима криминалних појава, тешко је тврдити, а још теже да је коначан узрок већ нађен. Неопходно је међутим, претпоставити некакве одговоре, јер облик и садржина друштвене акције (а поготову оне превентивно оријентисане) имплицитно захтева некакав одговор који се данашњим ступњем знања бар делимично хипотетички може правдати.

Између многих гледишта о питањима узрока криминалитета наводимо мишљење проф. Милутиновића које није искључиво и изгледа заснованије и примереније од других етиолошких криминалних понашања. Ово схватање истиче сву комплексност друштвеног и психолошког детерминизма који је у основи криминалитета и сумњу у могућност егзактног утврђивања неког универзалног узрока, односно универзалног типа законитости по коме би се владале криминалне појаве. Без обзира што нису истражени односи на релацији социолошког и психолошког детерминизма, треба подвући да је психички детерминизам важна компонента детерминизма криминалних феномена и друштвеног детерминизма, уопште. На то указује проф. Милан Милутиновић када каже да "изучавање криминалитета мора бити социолошко-психолошко, засновано на анализи социјалних и психолошких чинилаца" (4).

Истичући тешкоће стварања једне јединствене теорије о криминалитету, међу ауторима постоји слагање да данас свако повезивање неких антеценденаса са криминалним понашањем мора да прати свест истраживача и криминолога о томе да је криминалитет слојевито и вишеструко детерминисан, а да "ни један фактор узет сам за себе не може да доведе до криминалног понашања" (5).

Професор Милутиновић у својим капиталним делима (Криминологија, Криминална политика) у великој мери отклања и терминолошку збрку која се односи на основне методе супротстављања криминалитету. Нећемо погрешити, поводећи се за садржајем ових радова, ако термин "превенција" вежмо за активности које су усмерене на отклањање узрока криминалног понашања и имају за циљ спречавање кривичних дела, а термин "репресија" на оне које се баве последицама криминала, а за то употребљавају ма која средства откривања, кажњавања, принуде.

Из овога произилази да се о превенцији тешко може говорити ако се нема одређена концепција о узроцима, теорија или објашњење, или бар хипотетичка веза која превазилази просто констатовање корелације

(4) *Криминологија*, СА, Београд, 1976, стр. 273.

(5) *Криминологија*.

између две појаве. То значи да наука не може да се задовољи деструкцијом корелативног односа, већ мора продрети у дубље слојеве условљености до узрочног објашњења појаве. Таква корелација је упућена на стална проверавања у пракси и тек то је солидна основа за изградњу једне превентивне криминалне политике. Сходно наведеном, проф. Милутиновић у објашњењу превенције полази од опште социјалне превенције као облика који нужно мора да се ослања на систем узрочности у горе наведеном смислу. Уз општу социјалну превенцију су: посебна и индивидуална, односно примарна, секундарна и терцијарна (6).

Из радова проф. Милутиновића уочљиво је да два основна метода супротстављања криминалитету (репресивни и превентивни) нису нити могу бити сасвим супротстављени један другоме.

Прво, није свако бављење последицама репресивно. Неке постделиктне мере у појединим областима криминалитета немају у потпуности репресивни садржај. Доста илустративан пример за то су мере постделиктог карактера које се примењују према малолетним преступницима у циљу уклањања објективних и субјективних услова њиховог преступничког понашања и онда када изврше кривично дело. Ради се о обавези државних и социјалних служби које би требало да пруже помоћ младима да савладају објективне и личне тешкоће "властитог развоја и позитивне социјализације" (7). Треба имати у виду да општа и посебна превенција садрже мере које се примењују антиделиктно, значи са крајњим циљем да се предупреди, односно спречи криминално понашање док би индивидуална (терцијална) превенција била она која се састоји из појединих конкретних пределиктних мера и поступака према лицима у односу на које постоји прогноза криминалног испољавања, као и мере ресоцијализације, као постделиктно поступање.

Општа и посебна превенција ни у једном друштву до данас не показују такву организацију и резултате да би представљале успешан метод превентивног супротстављања криминалитету, због чега се морају ослањати на индивидуалну. Такође треба имати у виду да индивидуална (терцијална) превенција, данас, у знатној мери замењује процес ресоцијализације, а инсистирање на индивидуализацији казне доприноси каквој таквој успешности, иако је она у тесној вези са мерама принуде и лишавања (8). Други проблем представљају такозване пределиктне мере, јер до разлога за њихово увођење дошло се на пример, научним предвиђањем. Случај када се у таква научна предвиђања има највише поверења, и то се чини оправдано, је повратништво, као посебан проблем криминологије и криминалне политике. Међутим, могућности предвиђања данас, а поготову у друштвеним наукама, није најјачи критеријум тачности неке теоријске концепције, нити наша способност да предвиђамо значи да смо допрли до узрока неке појаве. Осим тога, чињеница да смо можда у стању да предвидимо нечије криминално понашање не мора да значи да ће се оно и неминовно догодити, поготову ако се нисмо и практично упустили у отклањање

(6) *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 316-322.

(7) *Криминологија*, СА, Београд, 1973, стр. 280-281.

(8) *Основне тенденције у савременој криминологији*, ЈРКК, бр. 3/1977.

најактуелнијих узрока односно услова њиховог манифестовања, или пак њиховог настајања.

Узроци криминалитета, превентивни планови и програми су основне категорије без чијег научног, евалуативног истраживања нема успешне социјалне превенције (9). Уз делимично усаглашавање са превентивним програмом све то утиче да се ипак у пракси појединих земаља далеко већи значај придаје репресивној делатности, делимично и због тога што на плану супротстављања криминалитету репресивно делује читав низ утицајних друштвених органа којима је друштвена функција управо репресивна. Осим тога, сва деликатност проблема криминалитета у уској је зависности од конкретних друштвених услова у једној земљи. Сметње интензивнијем практичном остварењу конкретног превентивног програма у једној земљи, данас свако друштво може лако да оправда борећи се са тешкоћама сопственог развоја, па и опстанка у данашњим сложеним условима односа на унутрашњем и међународном плану.

Но, и поред тога сасвим је извесно да успешност превенције криминалитета зависи од научне разраде, односно теоријске осмишљености њеног програмирања, планирања и реализовања. Од изузетног значаја је помоћ науке која се односи на организовање и развијање социјалне превенције, као и на оцењивање вредности планова и програма превенције криминалитета, односно на "оцењивање ефикасности и последица стратегије - позитивних или негативних, очекиваних или неочекиваних - и њене друге социјалне елементе" (10). Ове вредносне оцене доприносе нашем сазнању, односно прогнозирању превентивних ефеката које је могуће очекивати и убудуће (11).

Посебан значај за развој социјалне превенције имају истраживања која доприносе правилном конципирању превентивних планова и програма. У основи оваквих истраживања је "решавање социјалних и културних проблема повезаних са узроцима и условима криминалитета, која откривају путеве ефикасније друштвене превенције, државних и друштвених органа и установа" (12). У питању су криминолошка истраживања са циљем откривања услова и узрока криминогеног значаја, а која могу бити у непосредном односу са пределинквентним стањем лица и као такви корисно послужити у сврхе индивидуалне превенције. Уколико истраживање обухвата више различитих феномена (криминолошких, криминално-политичких), утолико је реч о свестранијем осветљавању различитих аспеката проблема криминалитета, што по правилу доприноси квалитетнијем конципирању па и реализацији превентивног програма, наравно уколико су испуњени и други услови (13).

(9) *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 369-371.

(10) *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 369.

(11) *Исто*.

(12) *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 370.

(13) На Шестом конгресу УН за превенцију криминалитета и Третман делинквената расправљало се о сметњама у појединим земљама које отежавају оцену превентивних планова и програма. Једна од њих је што радници кривичног правосуђа информације о криминалитету држе у тајности. То изискује потребу за остваривањем уске сарадње између истраживача и органа правосудне делатности (*Криминална политика*, стр. 371).

Научна истраживања на подручју превенције криминалитета била су предмет расправе на Трећем, Четвртом и Петом конгресу УН који су се односили на спречавање криминалитета и третман делинквената. Расправе на овим конгресима довеле су до становишта по коме оцењивање вредности превентивних планова и програма треба предузимати благовремено од самог почетка њихове реализације, с обзиром да је само на тај начин могуће извршити коректно евентуалне интервенције и корекције. Свако накнадно поправљање већ реализованих планова и програма представљало би закаснелу реакцију и не би допринело успешности превенције.

II

Јавност у најширем смислу, односно њено криминално-политичко ангажовање, предмет су посебног разматрања у радовима проф. Милутиновића (14). Делом посредством ове литературе сазнајемо да се јавност организује у разним земљама на различите начине, а према специфичним условима и потребама средине у којој криминално-политички делује (15). Неке од ових земаља "нису још увек способне да задају одговарајући ударац негативним појавама у друштву у које спада и криминалитет, да утицај јавности претворе у снажан инструмент једне радикалне, широко схваћене социјалне превенције против криминалитета и других појава социјалне патологије" (16). Проф. Милутиновић још раних седамдесетих година, када је етатистичка компонента (и у криминалној политици) била доминантна, истиче јавност као значајан фактор социјалне превенције: "Улога фактора јавности у западним земљама, испољава се на разним питањима борбе против криминалитета, као што су: пружање помоћи приликом откривања и хватања извршилаца кривичних дела, организовања и спровођења мера социјалне помоћи, давањем подршке постпеналној фази ресоцијализације. На тој основи долази до формирања разних тела и институција које су мање или више самосталне у развијању своје активности или везане за одређене државне органе до разрађивања посебних програма државне заштите, као и до активирања средстава масовних комуникација у развијању антикриминалне пропаганде" (17).

Под приоритетним мерама криминалне политике (18) проф. Милутиновић подразумева оне које треба предузети у односу на криминалитет који се очекује, који ће се појавити и после више година (десет, двадесет, педесет). Неопходне су бројне и разноврсне мере превентивног карактера предузете од разних субјеката, да би се отклонили негативни утицаји и услови који потичу из друштвене средине и обезбедио нормалан развој личности, нарочито деце и омладине. Тај циљ се може успешно реализовати само интензивном превентивном активношћу постојећих институција (школа, породица, центри за социјални рад и др.) и оснивањем нових одговарајућих институција за анимирање нај-

(14) Детаљно, *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 351-367.

(15) *Криминологија*, СА, Београд, 1981, стр. 462.

(16) *Криминална политика*, СА, Београд, 1984.

(17) *Улога јавности у сузбијању криминалитета*, ЈРКК, бр. 2/63, стр. 188.

(18) Превенција криминалитета у радовима проф. Милутиновића је пре свега криминално-политичка, а затим криминолошка категорија.

шире јавности да делује превентивно. Ту, пре свега, спадају: успостављање друштвених механизма заштите људи и имовине, превентивно усмеравање информативног фактора, организовање институција за образовање и професионално усмеравање, организовање квалитетне социјалне заштите, рекреативно и стваралачко коришћење слободног времена. Професор Милутиновић, такође, у истом циљу инсистира на психолошко-медицинском третирању младих у дужем временском периоду с циљем да се елиминишу лични извори девијантног понашања тамо где они постоје (19). Логичан закључак према коме би реализација овог програма имала за последицу спречавање бројних облика криминалитета и других девијантних појава није довољан, већ је неопходна конкретна друштвена акција, која управо и недостаје (20).

Превенција криминалитета, за разлику од репресије, захтева ангажовање бројних друштвених субјеката, односно јавности у најширем смислу. Но, међутим, није довољно анимирање најшире јавности, појединачно, социјалних установа и др, већ је у истом циљу неопходна и њихова међусобна усклађена интеракција као и она са државним органима: ОУП-а, јавним тужилаштвом, кривичним судом, органима за извршење кривичних санкција. Битан услов је да сама јавност буде позитивно криминално-политички усмерена, односно превентивно оријентисана. Криминалну политику, осим функционисања државних органа треба да интересује и "комплекс криминолошких и социолошких збивања у друштву које она мора изучавати са свога криминално-политичког, посебно превентивног становишта" (21), с обзиром да ослањање искључиво на законе, органе и институције кривичне репресије, претерано поуздање у њихову снагу и моћ, не може значајније утицати на смањење криминалитета (22).

Анализирајући улогу јавности у превенцији криминалитета у земљама запада, проф. Милутиновић истиче да се улога јавности манифестује као "израз иницијативе грађана да се заштите од разних инкриминисаних напада и насиља, мада јавно мњење не придаје тамо бог зна какву вредност превентивној криминалној политици" (23). Улога фактора јавности у овим земљама испољава се на ужим друштвеним сегментима, на иницијативама из различитих средина према посебним интересима ужих група или институција. Ове установе су мање или више самосталне у развијању своје превентивне активности или су везане за поједине државне органе. На ширем друштвеном плану долази до разрађивања посебних програма друштвене заштите, а међу најзначајнијим је активирање средстава масовних комуникација у развијању пропаганде против криминала. Посебни и веома ефектни облици информисања јавности настају као резултат сарадње полиције

(19) *Проблеми казнене политике судова*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1973, стр. 271.

(20) *Улога јавности у сузбијању криминалитета*, ЈРКК бр. 2/63, стр. 202.

(21) *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 352.

(22) Значај улоге јавности за превенцију криминалитета посебно је истицан на Трећем конгресу УН за превенцију криминалитета и третман делинквената у Стокхолму 1965. године, као и на конгресу у Кјоту, 1970. године организоване такође од УН на тему превенције криминалитета и третман делинквената.

(23) *Criminologie et politique, criminelle*, Paris-Montreal, 1978, p. 24, према: М. Милутиновић, *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 352.

и средстава јавног информисања, управо преко публикавања садржаја из полицијске активности, као и популарних емисија које имају ин-структивни и саветодавни карактер, а у циљу заштите лица и имовине.

Средства информисања, осим што могу имати позитивну улогу у превенцији криминалитета неретко имају негативан криминогени значај, пре свега, онда када "болују" од површности, недовољне проверености уношења субјективизма, у циљу задовољења посебних интереса, што може довести до негативних ефеката у јавности (24). Посебан криминогени утицај могу имати описи појединих кривичних дела који се односе на начин њиховог извршења, чиме се постиже атрактивност, сензационализам и популарност како криминалаца тако и њихове криминалне делатности. Очигледно да преовлађују пре интереси дневног тиража него интерес превенције криминалитета. Поједине филмске, односно телевизијске пројекције најчешће не одговарају захтевима васпитања и моралног формирања нарочито деце и омладине, већ гло-рификују имагинарне јунаке, идеализују живот без рада, стварају по-грешне илузије о животу, што посебно делује криминогено на лица склона девијантном понашању.

С обзиром на мање више стални раст криминалитета на западу и немоћ државних органа да озбиљније умање његов растући тренд, у овим земљама полиције настоје да се на широј основи повежу са грађа-нима, средствима информисања, омладинским организацијама, уста-новама за креативно коришћење слободног времена и сличним ус-тановама. Како је у овим земљама сузбијање омладинске делинквенције један од основних криминално-политичких задатака у ту сврху ос-нивају се поред омладинских клубова, савети, одбори, удружења, посеб-ни тимови који имају за задатак спречавање омладинске делинквен-ције.

Настојећи да се поједини програми реализују остајали су, међу-тим, на покушајима из разлога којима није само циљ превенција крими-налитета. На пример формирање омладинских клубова на западу педесетих и шездесетих година (САД, Данска, Јапан, Цејлон, Израел) од стране полиције имало је наизглед за циљ, намеру полиције - да фор-мирањем оваквих клубова надокнади губитак или нестајање породичног ауторитета, као и да се пружи социјална подршка и помоћ, односно да се уз помоћ полиције малолетници школују, стекну професију и сл. Истраживања, међутим, (Ф. Трачер) показују да не постоји однос између овог клупског рада и смањене малолетничке делинквенције. Објаш-њење оваквог стања налазимо у радовима проф. Милутиновића. Он примећује да ове клубове не ствара увек омладина, већ сама полиција самостално или посредно преко других институција, као вид органи-зованог коришћења слободног времена и наводно као израз симпатије омладине према полицији. Међутим, како истиче проф. Милутиновић, разлози ове полицијске активности нису само хуманитарни, или пак искључиво превентивни, већ полиција жели да на тај начин оствари што већи утицај развијајући пријатељски став омладине према поли-цији, односно да омладину првенствено подреди својим циљевима. И зато, сматра се, да оваква решења, која су шездесетих и седамдесетих

година била нарочито актуелна, нису могла водити ка већем успеху у превентивном смислу (25).

У циљу остваривања што уже сарадње између криминалне политике и јавности Европски савет је још 1979. године формирао комитет експерата за развијање веза у циљу унапређења ове сарадње. У Француској су била позната добровољачка друштва за пружање помоћи лицима после издржане казне, али која нису имала много успеха у раду. После другог светског рата основани су тзв. постпенални одбори који су имали карактер судске и социјалне установе (26).

Без обзира на бројне облик укључивања јавности у превенцију, криминалитет у западним земљама, нарочито омладински, из године у годину непрестано расте. Објашњавајући овакав, наизглед парадоксалан исход, проф. Милутиновић истиче да фактор јавности, упркос свом значајном превентивном ангажовању не може сам по себи да доведе до обимнијег смањења криминалитета. Разлози су у друштвено-културним условима, а излаз треба тражити у постепеном ослобађању човека од разних отуђења "које му је створила његова претходна, а и садашња историја" (27).

Превенција криминалитета у савременим условима у знатном броју земаља, као и код нас, нема већих могућности да се развија као успешна социјална акција и пракса друштвених органа и организација, удружења, разних специјализованих и других институција. Поједине организације и институције на овом плану карактерише инертност, пасивност, незаинтересованост (28). У тренутним условима наше друштвене стварности умањен је допринос и научно-стручних удружења иначе познатих по развијању антикриминалне превентивне делатности, као што су Савез удружења за кривично право и криминологију, Савез удружења правника Југославије и сл.

Улога јавности, ако јавност није на адекватан начин организована, може да поприми проблематичан, односно неизвестан садржај. Уколико, ма и у случају минималне криминализације друштва не постоји ефикасна законска и друштвена контрола и уколико ове појаве прати на пример: интензиван пад друштвеног стандарда и пад моралних вредности, проблеми изазвани ратним окружењем, илегално поседовање оружја у већем обиму и други криминогени утицаји, све то захтева посебно друштвено организовање у коме неадекватна мобилизација јавности може довести и до њеног анархичног понашања са тешким последицама. То значи да организовање јавности на превентивним, криминално-политичким основама захтева посебну свесност и одговорност свих субјеката ове јавности, посебно оних којима супростављање криминалитету представља основну функцију. Наравно, тешкоће које стоје на путу било ком превентивном програму не могу бити разлог за одбацивање тога програма.

(25) *Улога јавности у сузбијању криминалитета*, ЈРКК, бр. 1/1963.

(26) О сличним установама у земљама запада, шире, *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 352-356. О превентивној улози јавности у бившим социјалистичким земљама европског истока и код нас, *исто*, стр. 356-363.

(27) *Исто*, стр. 363.

(28) *Исто*.

III

Иако се за казну каже да је "историја казне историја њеног укидања", казна као моћно средство супротстављања криминалитету остала је до данашњих дана, па се пре може говорити о њеном трансформисању, него укидању. Нешто прогресивнија схватања о казни у Европи почињу од XVIII века на овамо као израз реаговања на окрутности и свирепости ранијег система кажњавања "при чему су депортација и казна лишења слободе нове прогресивне казне које треба да остваре и своје превентивне ефекте" (29).

Пратећи историју казне као средства кривичног права и криминалне политике, уочљива је јасна зависност појављивања њених нових облика од развоја и трансформације друштвених односа и као последица тога историјског обогаћивања људске мотивације која је спрам сваке репресивне криминалне политике. То је лако видети на честом примеру лишења слободе. Сигурно је да је ова мера утолико драстичнија, уколико је слобода општа и загарантована друштвена тековина сваког појединца и ако је на тај начин основна претпоставка било какве његове делатности као људског бића. Чињеница је да тежину казне као санкције не чини само њена законска тежина, већ и начин извршења који се током историје у великој мери хуманизовао, чиме се повећавао и њен превентивни ефекат. У радовима проф. Милутиновића, сасвим природно, придаје се већи значај изреченој него предвиђеној казни ("ако је казна за извршено кривично дело изречена, она се понаша у односу на осуђено лице и као превенција и као репресија") (30).

У вези са тим, посебно је интересантно питање "генералне" и "специјалне" превенције. Када је реч о превентивним ефектима које собом носи "генерална превенција" а који би требали да постоје по основу предвиђености казне у закону, очигледно да предвиђена казна тешко може сама по себи да резултира успешном превентивом. Ради се о превентивном ефекту који собом носи кривични законик. У свим случајевима где је извршено кривично дело, значи да је деловање кривичног закона било недовољно. Гледано уопштено број кривичних дела из године у годину стагнира или се незнатно повећава, односно смањује. С друге стране број могућих кривичних дела код којих је кривични законик стварно спречио њихово извршење, остаје обично непознат. Претпоставимо ли да је тај број био велик, превентивно деловање кривичног закона на општем плану је ипак недовољно, иако можемо претпоставити далеко већи број кривичних дела када не би постојао страх од санкције. Најчешће је, међутим, немогуће сазнати који су ендогени и егзогени фактори утицали на потенцијалног извршиоца да се уздржи од вршења кривичног дела на која су га иначе подстицали његови нагони. За сада нису позната емпиријска истраживања, која би дала и приближан одговор на питање у којој мери кривични законик превентивно утиче на потенцијалног учиниоца нити је извесно да ли ће се и када таква метода и открити. Значи, у

(29) *Пенологија*, СА, Београд, 1977, стр. 12-17.

(30) *Криминологија*, СА, Београд, 1976, стр. 499-502.

општем смислу превентивна функција кривичног закона је условљена бројним факторима, ако је уопште оног значаја какав јој се придаје (31).

У свом научном опусу проф. Милан Милутиновић се посебно осврће и на друге ретрибутивне институте у чијем деловању треба очекивати потпуније превентивне ефекте него код казне. То се најпре односи на мере безбедности (32), васпитне мере, судове за малолетнике. За ове последње он и истиче да је смисао њиховог увођења у тежњи "да се малолетни преступник што више заштити и сачува, да се према њему одреди и примени третман на основу научних анализа о његовој личности и условима његовог живота" (33). На тај начин подручје практичног превентивног деловања проширује се на подручје малолетничке делинквенције. И ту је, по мишљењу проф. Милутиновића могуће остварити једну усклађену акцију у најширем смислу, која би резултирала ефикасном превенцијом појава социјалне патологије уопште, посебно младих (34). У питању је заштита и преваспитање младог делинквента, а судија за малолетнике поред правних знања треба да поседује и шира, односно он мора да се обрати за помоћ социолозима, психолозима, лекарима, психијатрима, педагозима и другим стручњацима чија су знања од значаја за третман према малолетницима.

У данашње време ситуација криминологије односно криминалне политике је таква да су на крају сваке расправе у којој се фаворизује превенција, ове науке приморане да одговарају на питање: откуда то да су репресивне акције против криминалитета неопходне, данас више него раније, а то ће вероватно бити и у даљој перспективи. Питање је, међутим, да ли на то треба да одговара криминологија и криминална политика или то питање задире у много шире проблеме основних противуречности људског друштва, људске природе, односа друштва и појединца који рађају нове облике криминалитета за које је свака постојећа организована превенција превазиђена, али ипак не узалудан напор науке и људске праксе. Социјална превенција као најшири оквир људске интеграције који истиче проф. Милутиновић у својим радовима, несумњиво је најпримеренија оваквој акцији с обзиром на њене позитивне, пре свега хумане пропозиције (35). Криминалитет је, међутим, појава која често захтева акцију чак и када иза те акције нису припремљени услови за најцелисходније решење, како према делу и последици, тако и према делинквенту. Овакви објективни разлици као одраз садашње друштвене ситуације као и други чиниоци којима је одређена садржина савремене криминалне политике стварају претпоставку да су данас репресивне мере, мада ограниченог домета далеко ефикасније и скоро једино средство борбе против криминалитета. Ове претпоставке у време обимне криминализације друштва могу изгле-

(31) Проблемом генералне превенције бавио се Међународни криминолошки конгрес одржан у Паризу још 1950. године. Конгрес међутим није дао нека радикалнија решења у горе наведеном смислу.

(32) Шире о мерама безбедности и васпитним мерама, *Криминална политика*, СА, Београд, 1984, стр. 277-230.

(33) *Појава, развој и елементи савремене криминалне политике*, АПФ у Београду, бр. 2-3/67, стр. 180.

(34) *Криминологија*, СА, Београд, 1973, стр. 482-483.

(35) *Појава, развој и елементи криминалне политике*, АПФ у Београду, бр. 3/67.

дати много заснованије него прибегавање превентивним мерама у чији непосредан успех је данас тешко поверовати.

Ма колико превентивна настојања у друштву била прогресивна она нису у толикој мери развијена, нити за сада реално остварљива да се наше друштво може одрећи репресивне акције. Наиме, репресивна делатност нужно ће и даље остати, њу може да замени превентивна, и то само она која ће моћи у потпуности да сузбије корене настанка криминалитета. Колико ће се дуго ова два облика кретати упоредо, односно један другог пратити и допуњавати, релативно је питање, оно зависи од бројних фактора међу којима су на првом месту сузбијање бројних узрока и услова криминогеног значаја, који су веома делотворни у садашњем тренутку наше стварности.

Но, без обзира на то, превентивна акција на плану супротстављања криминалитету увек је најидеалније решење, уколико је успешна. Превенција је ствар дубоко укореееног хуманог гледања на човека и ствар вишег интереса сваког демократског друштва, за коју је неопходна добро и адекватно планирана и припремљена друштвена акција најширих размера. Међутим, успешна превенција не иде уз познате форме кривично-правне институционализације и уске професионализације борбе против криминала, иако захтева више организованости и више стручности него репресивно третирање криминалних појава. Превенција је део ширих и општијих циљева сваког друштва и кад је криминалитет у порасту тај део добија на значају. Утолико је потребније да ови хумани и практични разлози надвладају могуће уске интересе, идеолошке и друге препреке превенцији криминалитета тамо где оне постоје. Многе значајне одговоре на ова питања могуће је наћи у радовима проф. Милутиновића који својом научном заснованошћу и ширином превазилазе просторне и временске оквире и остављају трајна и инспиративна решења на плану супротстављања криминалитету:

(Примљено 8. марта 1993)

*Dr. Vladimir Krivokapić,
Professor of the Advanced School of Internal Affairs
and Special Education Faculty in Belgrade*

BASIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL-POLITICAL THINKING OF THE ACADEMICIAN MILUTINović

Summary

Professor Milutinović has greatly contributed to the sciences of criminology and criminal policy. His criminal-political studies are, however, aimed at analyzing and organizing the prevention of criminality, meaning: criminal-political practice should be primarily based on scientific approach, namely studying of the causes. Professor Milutinović particularly emphasizes the significance of general public and its engagement in prevention of criminality. Until now such activity has not been adequate, and the reasons relate both to objective and subjective factors which in our present-day reality determine the criminogenous characteristics.

While discussing the scientific work of Professor Milutinović, the author also treats the significance of punishment and other repressive measures aimed at preventing criminality. Regardless of numerous shortcomings of punishment as a means in this sphere, it should remain in the future, together with other repressive measures, as a necessary criminal-political instrument.

The prevention of criminality, although a more humane form of opposing criminality, is not that developed or realistically attainable. These two methods (preventive and repressive) will no doubt continue to play their roles and to complement each other, although in the existing conditions in our country the punishment will even gain in intensity. On the other hand, the prevention of criminality also will gain in importance.

Key words: *Causes of criminality. - Scientific research. - Prevention. - Repression.*

*Vladimir Krivokapić,
professeur à la Haute école des affaires intérieures et à la Faculté de défectologie*

LES PRINCIPALES CARACTÉRISTIQUES DE LA PENSÉE CRIMINELLE ET POLITIQUE DE L'ACADÉMICIEN MILUTINOVIC

Résumé

Le professeur Milan Milutinović a fourni une grande contribution scientifique sur le plan de la criminologie et de la politique criminelle. Cependant, ses options criminelles et politiques sont orientées dans une grande mesure vers la conception et l'élaboration de la prévention de la criminalité et peuvent être résumées en tant que positions suivantes: la pratique criminelle et politique doit se baser nécessairement sur les recherches scientifiques, c'est-à-dire sur l'étude des causes de la criminalité. Le professeur Milutinović accorde une importance criminelle et politique particulière à l'opinion publique et à son engagement dans la prévention de la criminalité. L'analyse de certaines formes de son engagement, et aussi les effets de prévention réalisés par cet engagement, impose la conclusion que l'opinion publique n'est pas assez efficace sur le plan criminel et politique et surtout sur le plan de la prévention de la criminalité. Il s'agit de raisons de nature objective et subjective qui, dans les conditions actuelles de notre réalité ont aussi certaines caractéristiques crimogènes.

Suivant les traces de l'oeuvre scientifique du professeur Milutinović, l'auteur discute aussi de l'importance du châtiment et des autres mesures de répression dans la lutte contre la criminalité. Sans égard à de nombreux défauts du châtiment en tant que moyen de lutte contre la criminalité, il doit être maintenu, avec les autres mesures de répression, comme moyen criminel et politique indispensable.

Bien qu'elle soit une forme plus humaine et plus appropriée de la lutte contre la criminalité, la prévention de la criminalité n'est pas tellement développée et pratiquement réalisable. Ces deux méthodes (celle de prévention et celle de répression) se maintiendront certainement parallèlement pendant longtemps, se complétant mutuellement, bien que le châtiment et les autres mesures de répression gagnent en intensité dans les conditions actuelles de notre réalité. Cependant, dans de telles conditions, la prévention de la criminalité devient d'autant plus importante.

Mots clé: *Les causes de la criminalité. - Les recherches scientifiques. - La prévention. - La répression.*

др Љубиша Лазаревић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ОДНОС ИЗМЕЂУ КРИМИНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ И КРИВИЧНОГ ПРАВА - ПРИЛОГ СХВАТАЊИМА ПРОФЕСОРА МИЛУТИНОВИЋА

Рад је посвећен односу криминалне политике и кривичног права, са посебним освртом на идеје које су о томе заступане у радовима професора Милана Милутиновића. Ово питање разматрано је кроз анализу примене начела легалитета, легитимитета и индивидуализације кривичне санкције у југословенском кривичном законодавству.

Кључне речи: *Кривично право. - Криминална политика. - Начела кривичног права. - Легалитет. - Легитимитет. - Индивидуализација кривичних санкција.*

І КРИМИНАЛНА ПОЛИТИКА И КРИВИЧНО ПРАВО

1. Криминална политика спада у ред оних научних дисциплина о којој у кривичноправној и социолошкој теорији постоје различита схватања, можда и због тога што се она релативно касно афирмисала као самостална научна област, а и због неких проблема који се јављају када је треба разграничити од кривичног права и криминологије. Није споран њен циљ који се, глобално узевши, може одредити као спречавање и сузбијање криминалитета, али су схватања доста различита када треба одредити њену садржину. Свакако је у праву М. Анцел када је дефинише као "науку и уметност, односно вештину супротстављања криминалитету", али је то више пластичан израз за одређивање циља криминалне политике, а не прецизирање њене садржине. Дуго времена се садржина криминалне политике везивала за законодавну политику у области кривичног права и кривичног правосуђа, дакле за креирање нормативног система борбе против криминалитета и његово спровођење преко надлежних државних органа. Касније се поље криминалне политике проширује и на друге државне и друштвене органе који се баве појавама друштвено-девијантних понашања. Тиме је пребачен мост на једну другу област која ће заузети значајно место у појму криминалне политике - на друштвену превенцију криминалитета. Сумирајући ове тенденције у одређивању садржине криминалне поли-

тике проф. Милутиновић констатује: "Може се рећи да у савременој литератури постоје два гледања на криминалну политику - једно традиционално и уже, а друго, савремено и шире. Ово прво се односи на критичку анализу улоге кривичног законодавства, кривичног права и правосуђа у погледу његове подобности у борби против криминалитета, а у циљу њиховог усавршавања и оспособљавања за ту борбу, као и на анализу криминално-политичког организовања и повезивања апарата кривичног правосуђа са свим њеним социјалним и криминалним службама. Ово схватање се све више напушта у прилог другог, ширег схватања, које обухвата сваку активност која је оријентисана на сузбијање и спречавање ове појаве, тј. и ван државног апарата за сузбијање криминалитета. То значи, када се помене термин криминална политика, мисли се на све активности које су укључене у процес сузбијања криминалитета... За ово схватање се може рећи да добија све више присталица и постаје, такође, доминантно у савременој литератури" (1).

Своје схватање појма криминалне политике проф. Милутиновић гради на одређивању циља и предмета ове научне дисциплине. Одбацујући схватања грађанске социологије о томе да је криминалитет константан и перманентан свакој друштвеној заједници, па да је према томе "неуништив" и да је могуће говорити само о његовом смањењу, али и схватања криминологије у бившим социјалистичким земљама о "пролазности криминалитета и напорима за његово потпуно елиминисање", он као основни циљ криминалне политике одређује "сузбијање и спречавање криминалитета и деликвенције", а о самом појму криминалне политике каже: "Криминална политика се може дефинисати као теоријско-практична дисциплина која има две димензије - једну теоријску, а другу практичну. Теоријска димензија се односи, узев начелно, на теоријском концепирању криминалне политике као кохерентног и разрађеног система реаговања на друштвено опасна понашања, који се остварује у складу са друштвеном стварношћу и на основу резултата научне мисли у области криминологије, социологије, социјалне патологије, кривичног права и других наука и коришћења постојећих искустава на бази њиховог вредновања. У оквиру овог теоријског приступа полази се најпре од анализе уставних, законодавних и политичких ставова у односу на криминална понашања и даје оцена њиховог значаја у циљу концепирања у начелна опредељења и детерминанте, на основу којих се врши теоријско осмишљавање метода успешнијег вођења борбе против криминалитета и изграђује кохерентан практични систем који би требало да се спроводи у антикриминалној пракси. Практична димензија криминалне политике обухвата осмишљавање и спровођење у живот друштвених акција, метода и мера - репресивног или превентивног карактера, на основу изграђене теорије о циљевима криминалне политике и могућности које пружа друштвена стварност. То је, у ствари, спровођење у живот кривичних и профилактичких односно друштвено-превентивних мера, као и усмеравање ад-

(1) М. Милутиновић, *Криминална политика*, "Савремена администрација", Београд, 1984, стр. 128 и 129.

министрације кривичног правосуђа и других државних и друштвених органа и тела у правцу успешног спровођења у живот метода и мера практичне криминалне политике” (2).

2. Разлике у одређивању појма и садржине криминалне политике заснивале су се углавном на томе да ли се она ограничава само на кривичноправни аспект борбе против криминалитета, рачунајући како нормативни систем тако и правосудну организацију, или га треба проширити и на друге аспекте борбе против криминалитета, који су обухваћени општим појмом друштвене превенције. Евулативност ове научне дисциплине кретала се од првог, ужег, ка другом, ширем схватању. Али, узета у ма ком концепту, криминална политика је и у свом теоретском значењу и као пракса борбе против криминалитета увек била тесно повезана са кривичним правом и кривичним правосуђем. Реч је о дисциплинама које су циљно и функционално повезане и условљене; могло би се рећи да су кривично законодавство и његова практична примена један од основних облика испољавања криминалне политике, а да је она узвратно идејна и политичка основа за изградњу кривичног законодавства. Тиме се наравно не жели умањити друштвена превенција као једна од основних компоненти криминалне политике, али је друштвена реалност и у нас и у свету да се данас борба против криминалитета углавном води применом мера кривичног права. ”Кривично право, са својим кривичним законодавством, има у савременим условима велики односно незамењив криминално-политички значај и утицај, јер се оно концепира и развија у духу постизања криминално-политичких циљева. У кривичном законодавству и кривичном праву је, тако рећи, изражен кривично-правни облик криминалне политике сваке земље, који је данас доминантан у свим земљама... С друге стране, и криминална политика као самостална кривичноправна дисциплина, испољава свој утицај на кривичноправну науку, на њен развој, на њено теоријско неговање и усавршавање. Кратко речено, криминална политика се формира и развија на основу ставова у кривичном праву да би, с друге стране, отворила пут у научно истраживање и послужила усмеравању кривичног права на најефикаснија решења са криминално-политичког становишта и његовом сталном приближавању практичном животу” (3).

II КРИМИНАЛНА ПОЛИТИКА И ОСНОВНА НАЧЕЛА КРИВИЧНОГ ПРАВА

Криминална политика и кривично право су, као што је констатовано, у међусобној функционалној повезаности. Та повезаност је интегрална и у том смислу може се рећи да је кривично право у својој потпуности у функцији остваривања циљева криминалне политике односно да нема ниједне области или института кривичног права који не би могао бити преиспитиван и верификован са аспекта криминалне политике. У неким сегментима та повезаност је израженија, као што је случај са системом кривичних санкција или са системом инкрими-

(2) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 135 и 136.

(3) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 138.

нација, али се и Општи и Посебни део кривичног права узети у целини, као и правосудна организација преко које се они практично реализују, мора изграђивати и усавршавати на основу прихваћених криминално-политичких концепција. Требало би међутим написати читаву студију о овој релацији; подсетићу да је капитално дело проф. Милутиновића из ове области "Криминална политика" без обзира на мноштво и разноврсност питања о којима се у њему расправља, скоро у целини прожето и инспирисано међусобном условљеношћу кривичног права и криминалне политике. У жељи и потреби да ту релацију сведем на нужну меру, ограничићу се само на нека питања кривичног права која су од посебног криминално-политичког значаја. Она би се могла груписати око неколико значајнијих начела кривичног права која су истовремено и начела криминалне политике, као што су: легалитет, легитимитет, индивидуализација кривичних санкција, хуманост, једнакост грађана пред законом и др. Критичка обрада сваког од ових начела предимензионирала би обим овога рада, па ћу се ограничити само на три начела - легалитета, легитимитета и индивидуализације, за која се може рећи да чине суштинске основе криминалне политике кад је реч о њеној "репресивној" компоненти. Уз то, реч је и о начелима која се међусобно повезују и допуњују.

1. Начело легалитета

1. За овај правни принцип може се рећи да представља камен темељац правног система једне државе. Не може се замислити функционисање правне државе ако она није заснована на начелу уставности и законитости. И не само то; законитост се не ограничава само на своју правну функцију, већ има и посебан друштвено-политички значај. То посебно долази до изражаја у сфери кривичног права која покрива заштиту основних друштвених и индивидуалних вредности. "Принцип легалитета одређује друштвени положај човека и границе његовог слободног деловања. Тај принцип је у исто време гаранција за остваривање слобода и права човека и брана против произвољне, самовољне и арбитрарне принуде према човеку" (4). Начело законитости је гарант друштвене стабилности и, како констатује Ф. Бачић" увјет за демократичност свакодневног живота, за културно и слободно деловање и комуницирање. Законитост значи потврду постојања и нужност владавине права насупротив арбитрерности и самовоље кад су у питању основне вредности човека и друштва" (5). Говорећи о криминално-политичком значају начела законитости проф. Милутиновић посебно указује на његову социолошку димензију. "Овде је реч о поштовању закона и других правних норми од стране друштвених и државних органа и организација, службених лица и грађана, у интересу утврђивања и развијања друштвеног система, тенденција његовог даљег развоја и заштите друштвених вредности које су уграђене у основе датог друштва... Међутим, принцип законитости се не може, узев

(4) Н. Срзентић, *Принципи кривичног законодавства - основа за одређивање кривичне репресије*, Годишњак Правног факултета у Сарајеву бр. XXXVI, стр. 278.

(5) Ф. Бачић, *Кривично правосудје и уставност и законитост*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 4/87, стр. 11.

садржајно, сводити само на обавезу придржавања законских норми тј. на правну страну проблема, иако је она веома важна и значајна. То питање има ширу друштвену димензију. У сваком друштву које се залаже за законитост у понашању државних и друштвених органа и грађана она изражава одређени интерес у социолошком и политичком смислу. Ближе речено, она брани своју друштвену структуру, свој друштвено-политички систем и слободу човека које из њега извиру" (6).

2. За успостављање правилне и рационалне релације између криминалне политике и кривичног права од посебног је значаја за утврђивање како је начело законитости реализовано у конституисању кривичноправног система и у којој мери се оно респектује у његовој практичној примени.

Оцена о остваривању принципа законитости у конституисању кривичноправног система може се учинити и компетентније и потпуније на основу његове критичке анализе. При томе се мора поћи од тога да се значај овог начела у кривичном праву не може свести само на законитост у прописивању кривичних санкција и одређивању система инкриминација. Ово начело мора се шире тумачити и садржајно схватити као: *nullum crimen sine lege scripta*, *nullum crimen sine lege stricta*, *nullum crimen sine lege praevia*, *nullum crimen sine lege certa* i *nulla poena sine lege*.

У којој је мери остварен принцип законитости, узет у свом ширем значењу, у нашем кривичном законодавству? Прихватајући у основи оцену да је југословенско кривично законодавство "релативно модерно, демократско и хумано" (7), сасвим је сигурно да се оно не може сматрати потпуно усавршеним и да нема ни потребе ни могућности за његову даљу доградњу. Не улазећи дубље у обим и садржину једне перспективне реформе југословенског кривичног права (8) ограничићу се на указивање неколико могућих праваца његовог критичног преиспитивања, управо са аспекта адекватније примене начела законитости.

а) *Прецизно одређивање законских обележја кривичних дела.* Основни императив у законском одређивању бића кривичних дела је да њихова обележја буду одређена до тог степена прецизности и потпуности да законско решење представља стабилну основу за судску праксу. Суштина кривичног дела, његово реално значење, морају бити јасни како онемо ко дело врши тако и онемо ко примењује закон. Овај императив је, међутим, лакше поставити него остварити. И кривично право се мора, у одређеној мери, служити апстракцијама и генерализацијама, а у неким случајевима је чак и неопходно да се избегну претеране конкретизације. Међутим, критичка анализа система ин-

(6) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 207.

(7) Н. Срзентић, *Развој југословенског кривичног законодавства*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 1-2/86; Љ. Бавцон, *Десет година новог кривичног законодавства у СФРЈ*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 1/88, стр. 39.

(8) Ову проблематику опширније сам разматрао и изложио у својим радовима: *Могући правци даље изградње кривичног законодавства у СР Србији*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 3/89; и *Основи и правци будућег развоја југословенског материјалног казненог законодавства*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 4/89.

криминација, како оног у савезном тако и у републичком кривичном законодавству, указује да су, у не малом броју случајева, обележја појединих кривичних дела непрецизно или непотпуно одређена, што ствара одређене проблеме у судској пракси. То се односи на: радњу кривичног дела, последицу кривичног дела, квалификаторне околности, одређивање објективних услова инкриминације, разграничење бића међусобно сличних кривичних дела и др.

б) *Отклањање несклада у примени неких института Општег дела у Посебном делу.* Одредбе Општег дела кривичног права су универзалног карактера и имају обавезујући значај у конституисању система инкриминација. Оне се у Посебном делу морају примењивати према свом правом и криминално-политичком значењу, одређеном нормама Општег дела кривичног права. Ово законско правило (члан 7. КЗЈ) није доследно спроведено; код појединих кривичних дела њихова обележја или квалификаторне околности одређиване су и применом неких института Општег дела, али у другачијем значењу. Такав је случај са саучесништвом, стицајем кривичних дела и прописивањем казне затвора од 20 година за дела за која се она не може прописати.

в) *Усклађивање прописаних казних оквира са реалном друштвеном опасношћу појединих кривичних дела.* Казнени оквири представљају "Ахилову пету" југословенског кривичног законодавства. За њих су својствене две карактеристике: прихватање доста високих посебних минимума и максимума и потпуна арбитрерност у њиховом прописивању. Начело законитости одређивању кривичних санкција не изражава се само у утврђивању система кривичних санкција и услова за њихову примену, већ и у њиховом прописивању за поједина кривична дела. Прописана казна не сме бити арбитрерно одређена; она мора одговарати реалној друштвеној опасности прописаног дела и на неки начин бити резултанта његових могућих облика. Наша судска пракса већ дуго указује да овај услов није адекватно остварен; изречене ефективне казне су далеко испод прописаног посебног максимума и у великој мери се приближавају посебном минимуму, а у скоро 40% случајева изричу се, применом ублажавања казне, испод тог минимума. Велики распон између посебног минимума и максимума скоро да води неодређености казне за извршено дело.

г) *Преиспитивање споредног кривичног законодавства.* Реч је, о кривичноправним одредбама које се налазе у ванкривичним прописима, којима се прописују одређена кривична дела. Мада је пожељно да сви кривичноправни прописи буду кодификовани у кривичним законима, споредно кривично законодавство се не може избећи, али би га требало свести на нужни минимум. Наиме, реч је о кривичним делима која су садржајно везана за остале прописе садржане у закону; она су, по правилу бланкетног карактера, без конкретизовања њиховог бића, тако да се садржина дела изводи из осталих прописа. Проблем је, међутим, у томе што је пракса споредног кривичног законодавства у нас све чешћа и што се у његовом креирању не води много рачуна о потреби да буде усклађен са општим кривичноправним системом, тако да ова дела у погледу своје конструкције и прецизности далеко заостају за делима садржаним у кривичном законодавству, чиме се нарушава начело легалитета. То нарочито важи за законодавство Републике Србије; скоро да

нема закона донетог у пар задњих година који нема казнене одредбе са прописивањем нових кривичних дела.

д) Најзад, остваривање начела легалитета везано је, у нашим условима, *и за прецизно разграничење законодавне надлежности у области кривичног права*. Ово питање, актуелно иначе за државе са федеративним уређењем, било је у нашем уставноправном систему регулисано на различите начине. Може се рећи да је све од 1971. године била, у основи, прихваћена концепција јединствене законодавне надлежности у кривичном законодавству; федерација је, скоро у целини, својим законима регулисала ову материју, уз веома ограничена овлашћења република да прописују кривична дела која су за њих специфична. Уставним Амандманима из 1971. године, а касније Уставном СФРЈ из 1974. године, напушта се овакво решење и прихвата концепција подељене законодавне надлежности између федерације с једне стране, и република односно покрајина с друге стране. Прихватање оваквог решења није било детерминисано никаквим криминално-политичким разлозима; напротив, оно је стварало низ тешкоћа у примени закона, а југословенска стручна јавност била је у целини против њега. Радило се о чисто политичком потезу који се уклапао у тадашњи тренд преношења законодавних овлашћења са федерације на федералне јединице. Са стварањем нове Југославије и доношењем новог Устава очекивало се напуштање концепције о подељеној законодавној надлежности. Та очекивања нису се међутим остварила. Устав СРЈ не само да задржава, у основи, раније решење, већ је у погледу одређивања компетенција федерације и разграничења са надлежношћу федералних јединица, доста непрецизније од решења прихваћеног у Уставу из 1974. године. На основу одредаба члана 78. Устава СРЈ врло је тешко, скоро и немогуће, прецизно одредити које области из Општег и Посебног дела кривичног права регулише федерација својим законом.

2. Начело легитимности кривичне репресије

1. Принципом легалитета постављају се законске основе и оквири за примену кривичноправних мера, али се тиме не обезбеђује да се одреди реална и друштвено оправдана зона кажњивости и да се мере принуде примењују када је то нужно и у мери која је неопходна. Овај императив демократске криминалне политике треба да се оствари преко начела легитимности кривичноправне репресије. Реч је о два функционално повезана начела. Прво је, међутим, прихваћено и законодавно формулисано много раније и друштвено је много више вредновано, а теорија кривичног права посвећивала му је више пажње. О начелу легитимности почело се свестраније расправљати доста касније, а ретка су кривична законодавства која су изричито прокламовала овај принцип; он више произлази из читавог кривичног система, а посебно из његове примене. Принцип легитимности више је циљ који инспирише кривично законодавство и криминалну политику. Отуда и његова велика актуелност и потреба за његовом што потпунијом афирмацијом.

2. Суштина принципа легитимности примене репресивних мера је да се, с једне стране, разграничи зона нужног и оправданог реаговања

принудним мерама од могуће примене других мера економског, социјалног, идејног или образовног карактера, а у случају кад је на опасна понашања неопходно реаговати кривичним санкцијама, да се избере она врста и количина мере која је најмање ретрибутивна и у датом случају је неопходна и оправдана. У том смислу, примена овога принципа рефлектује се на законодавном плану, у пракси правосудних органа и кроз извршење изречних кривичних санкција. Неопходно је међутим, претходно се осврнути на једно начелно питање, а то је да ли је примена кривичноправних мера уопште легитимна, а посебно да ли одговара једном демократском друштву. То је стари и добро познат проблем о коме су изражени различити ставови. Ипак, мислим да су се и у свету и код нас у овом погледу искристалисала бар два начелна става. Први је, да кривичноправна принуда није, или не треба да буде, основни вид борбе против криминалитета нити је она најефикаснији начин његовог сузбијања. Друго, борба против криминалитета мора се остваривати променом једног синхронизованог и разноврсног система мера, у коме доминантна улога припада мерама опште и специјалне превенције. У том смислу се изјашњава и проф. Милутиновић. "Ако се успешна заштита друштва и човека може постићи само помоћу кривичних санкција, онда је нужна примена кривичних мера, државне репресије. Али, ако се та заштита може успешније остварити другим друштвеним мерама, репресивне мере губе свој друштвени смисао, па је стога нужно сужавати поље њихове примене и проширивати поље примене друштвених, нерепресивних мера" (9). Нико дакле, не негира примарни значај превентивних мера, али један објективни приступ криминалној политици, у њеној прошлости и садашњости, несумњиво упућује на то да је у највећем броју земаља организована превенција тек у рудиментарном облику или је пак научни постулат и друштвени идеал. И друго, ниједно друштво није се ни у прошлости ни у садашњости одрекло мера кривичноправне принуде, па ни у облику казне. "Реч је најпре о недовољној развијености социјалне превенције, о одсуству потребног планирања превенције на основу прогнозирања кретања криминалитета, о поманкању смисла за развијање превенције криминалитета у оквиру друштвених активности које се не баве официјелно овим проблемима, и њиховом повезивању у јединствен систем политике спречавања криминалитета, о одсуству потребне и рационалне основе ове превенције и слично. То се односи у великој мери и на посебну, криминолошку превенцију која се развија на бази сазнања и спречавања дејства криминогених фактора у датој средини... Разуме се, овакво стање на подручју превенције мора имати за последицу давање већег простора кривичноправној димензији борбе против криминалитета" (10). Аболиционистичке идеје и нека схватања радикалне криминологије о укидању кривичног права или његовој потпуној трансформацији, нису наишле на велики број присталица и веома су далеко од њихове практичне реализације. Тренд је изгледа супротан (11). Стога сматрам да дилема савременог кривичног права, па и нашег, није

(9) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 220.

(10) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 106.

(11) О томе опширније видети: З. Стојановић, *Границе, могућности и легитимност кривичноправне заштите*, Савремена Администрација, Београд, 1987.

у томе да ли је оно уопште легитимно, него да ли је зона кажњивости легитимно постављена и да ли су све мере којима се оно користи легитимне.

3. Легислативни аспект начела легитимности рефлектује се углавном на две кривичноправне области - на обим захвата кривичноправне репресије (проблем декриминализације) и на садржину репресије (систем кривичних санкција).

а) *Декриминализација* подразумева "изузимање из надлежности кривичног система одређених понашања (чињења и нечињења) која су инкриминисана од стране кривичног права и њихово оглашавање неинкриминисаним. То је уствари легализовање неких понашања која су инкриминисана у Кривичном закону, а која скоро нико не сматра да треба да буду предмет казнене реакције" (12). Ако се пође од оваквог схватања појма декриминализације, поставља се питање какве су могућности за такве процесе у нашем кривичном законодавству. У одговору на то питање треба имати у виду неколико околности. Прво, наш кривичноправни систем је традиционалан, могло би се рећи да је још постреволуционаран, јер се углавном заснива на решењима из Кривичног законика од 1951. године. Друго, све значајније измене нашег кривичног законодавства, осим оних из 1959. године, нису битно задирале у систем инкриминација, а поготову не у смислу декриминализације. И треће, нема никакве сумње да имамо један хипертрофисани систем кривичноправних прописа, са веома широко постављеном зоном кажњавања. Све то указује да се отвара широко поље за декриминализацију, а тиме и јачу афирмацију начела легитимности кривичноправне принуде.

б) *Систем кривичних санкција* је од посебног значаја за остварење циљева криминалне политике у сфери репресије и представља његову законску основу. "Савремена криминална политика, иако се оријентише све више на социјалну превентивну акцију и ресоцијализацију, не напушта функцију која припада кривичним санкцијама, казнама и органима који те законе и казне примењују и извршавају" (13). Међутим, систем кривичних санкција је значајан и са аспекта легитимности кривичноправне принуде. Питање оправданости примене ових мера, њихове садржине и циља старо је колико и само кривично право. За ову област кривичног права везани су многи теоретски и практични проблеми, посебно они који се односе на регулисање услова примене појединих санкција, њихову садржину и циљеве (14). Овде ћу се ограничити само на пар питања везаних за легитимност постојања неких од њих.

Питање даљег задржавања *смртне казне* као мере кривичноправног реаговања на најтеже облике криминалног понашања, биће увек актуелно. Разлози у прилог и против ове санкције добро су познати.

(12) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 236.

(13) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 208.

(14) Видети о томе Љ. Лазаревић, *Систем кривичних санкција*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право бр. 2/87; Б. Чејовић, *Систем кривичних санкција и будући развој југословенског кривичног законодавства*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право бр. 4/89; З. Шепаровић, *Кривичне санкције и измене у КЗ СФРЈ*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право бр. 2-3/85.

Њена легитимност се не може априори одбацити, али је сасвим сигурно да је у демократским и цивилизованим државама изражена аболитионистичка тенденција ка њеном укидању или максималном ограничавању законских могућности за њено изрицање. Наш кривичноправни систем предвиђа ову казну у систему кривичних санкција, а у посебном делу прописује за одређени број најтежих кривичних дела. Сада је међутим, настала занимљива уставно-правна ситуација у погледу смртне казне. Наиме, Устав Републике Србије садржи одредбу преузету из бившег Устава СФРЈ да се смртна казна може прописати само за тешка кривична дела и изрећи за најтеже обике тих дела. Исту одредбу садржи и Устав Републике Црне Горе који је донет после Устава СР Југославије. Међутим, Устав Југославије (члан 17.) предвиђа да се смртна казна не може предвидети за кривична дела прописана савезним законом. Тиме је створена једна парадоксална ситуација. Наиме, решење прихваћено у Уставу СРЈ изазива неколико дилема. Прво, не би требало бити спорно да се под кривичним законодавством Југославије подразумевају не само кривичноправне одредбе садржане у савезним прописима, већ и одредбе из републичких закона. Стога, устав једне државе, без обзира колико је у њој претежан федерални или конфедерални елеменат, мора да се децидирано изјасни о томе да ли се њеним законодавством може прописивати смртна казна или не. Уместо таквог приступа, Устав СРЈ се ограничио на забрану прописивања ове санкције само за кривична дела прописана савезним законом; ограничење је учињено по једном формалном критеријуму - природи прописа којим се одређују кривична дела, а не природом и тежином дела. Из оваквог решења произлази да савезни устав не предвиђа никаква ограничења у прописивању смртне казне за дела која се регулишу републичким кривичним законодавством, што значи да би у том погледу могле лимитирајуће да делују само одговарајуће одредбе републичких устава, а те одредбе, као што је речено, дозвољавају прописивање смртне казне за тешка кривична дела. Практична последица оваквог решења је да се нпр. смртна казна не би могла прописати за дела геноцида и ратних злочина, ако и даље остану у надлежности федералног законодавства, а могла би се прописати за убиство и још нека дела која су прописана у републичким кривичним законима. Прихваћено решење је спорно и са аспекта законодавне надлежности. Наиме, смртна казна као капитална санкција је саставни део система кривичних санкција, дакле питање Општег дела кривичног права. Одредбе Општег дела су универзалног карактера, оне имају обавезујући значај за све друге кривичноправне одредбе, без обзира да ли су садржане у савезним или републичким прописима. Ако ова казна не би била предвиђена у систему кривичних санкција, она се не би могла прописивати ни за дела из републичког кривичног законодавства. Ова дилема разрешена је тако што је Законом о изменама и допунама Кривичног закона СРЈ од 16. јула 1993. године у став 1 члана 34. поред речи "смртна казна" додато "кад је прописана законом републике". То практично значи да ова санкције и даље егзистира у југословенском кривичном законодавству. Утолико је чудније што су наведеним законом брисане одредбе члана 37 КЗЈ која се односе на ограничење у погледу прописивања и извршења смртне казне.

Начело легитимности кривичноправне принуде изискује испитивање система кривичних санкција у вези са увођењем тзв. *алтернативних мера* као замене казне затвора. Те могућности наше право предвиђа преко условне осуде, судске опомене, ослобођење од казне и изрицања васпитне мере млађем пунолетном лицу уместо казне. Тиме се међутим, не исцрпљује могућност прихватања и других мера које познаје савремено кривично законодавство, као што су кауција о добром владању, викенд затварање, добровољни рад, рад изван затворске ус-танове и др.

3. Начело индивидуализације кривичне санкције

1. Тешко је одредити које од начела кривичног права има већи или мањи значај за реализовање криминалне политике; свако од њих има своје место у том процесу и на одређени начин представља основу или се надовезује за друго начело. Ипак, не умањујући вредност начела легалитета и легитимности, неће се погрешити у констатацији да "душу" криминалне политике чини начело индивидуализације. Са наслоном на законитост и легитимност кривичне принуде, индивидуализација кривичне санкције представља онај процес кроз који се долази до оне кривичноправне мере за коју се, у конкретном случају, сматра да ће се њеном применом најефикасније и најцелисходније остварити циљеви криминалне политике. "Концепт индивидуализације налаже суду да се, у процесу изрицања кривичних санкција, не руководи варљивим импресијама и опсервацијама, да не ради по логици рутине и шаблона, да не доноси пресуду по заслуги, по нормама класичне правичности и слепим антихуманим и репресивним критеријумима и прегаженим циљевима прошлости. Да би суд могао да реализује овај концепт он мора бити сам ослобођен од традиционалних идеја, оптерећења и илузија и еманципован у духу нових сазнања социологије, социјалне патологије, криминологије, пенологије и других наука као и напредних друштвених струјања, преображаја и тенденција" (15).

Израз "индивидуализација казне" одговарао је оном периоду и стању кривичног законодавства када је казна представљала основну и једину кривичну санкцију. Данас се може говорити само о "индивидуализацији кривичне санкције", јер се ово начело управо реализује кроз две фазе; у првој суд одлучује којом врстом кривичне санкције ће реаговати на криминално понашање (казном, мером безбедности, васпитном мером или неком парапепалном мером), а потом унутар одређене врсте врши избор конкретне санкције и одређује меру њеног трајања (ако су у питању казне или неке мере безбедности).

2. О индивидуализацији кривичних санкција написана је у теорији кривичног права и криминалне политике огромна литература. Ја ћу се ограничити да укратко изложим само један од аспеката везаних за широку проблематику индивидуализације, за који ми се чини да је од посебног начелног и практичног значаја. Реч је о *основним претпоставкама* за правилно и ефикасно остварење овог начела. Схваћена као једна од битних компоненти судског одлучивања о избору оне врсте и

(15) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 235.

мере кривичноправне принуде са којом ће се најбоље остварити циљеви криминалне политике, индивидуализација није неки аутономан, сам себи довољан процес, већ је условљена многим кривичноправним, па и другим, решењима која као детерминанте проширују или сужавају могућност избора. Та решења бисмо могли назвати и претпоставкама за остварење индивидуализације кривичне санкције, од којих посебан значај имају:

а) *Развијен систем кривичних санкција*. Избор врсте и мере кривичне принуде претпоставља да за то постоји задовољавајућа законска основа, да кривично законодавство располаже богатим и разноврсним системом кривичних санкција. Ширина или ускост тог система дају веће или мање могућности за реализовање принципа индивидуализације. Логично је да се мора радити о санкцијама које се садржајно и по непосредним циљевима који се желе постићи њиховом применом међусобно значајно разликују. "Кад је реч о хуманој и апликативној страни кривичног права, треба имати у виду да се концепт индивидуализације може адекватно применити у пракси казнене политике само ако судији стоји на располагању широки круг кривичних санкција, мера и института кривичног права, које он може да селекционише и примењује у складу са потребама сваког конкретног случаја и захтевима за постизање максималног успеха у казненој политици" (16). Историја кривичног права показује да је систем кривичних санкција његов најдинамичнији део; од монистичког система који је доминирао током XVIII и XIX века, дошло се до савременог плуралистичког система који се углавном заснива на четири врсте кривичних санкција: казнама, мерама безбедности, васпитним мерама и тзв. парапеналним мерама. Овај еволутивни пут прошло је и наше послератно кривично законодавство. Наша криминална политика располаже данас у сфери репресивног вида борбе против криминалитета са бројним, садржајно различитим санкцијама које обухватају четири казне, седам мера безбедности, осам васпитних мера и условну осуду односно судску опомену као специфичне кривичне санкције. То је задовољавајућа законска основа за адекватну примену принципа индивидуализације.

б) *Законске могућности за остваривање индивидуализације*. Богати систем разноврсних кривичних санкција је неопходна претпоставка за адекватну примену начела индивидуализације. Он мора, међутим, бити праћен одговарајућим законским решењима која ће омогућити суду да изврши правилан избор врсте и мере кривичноправне принуде у конкретном случају. Посматрано са тог аспекта, за наше кривично законодавство могло би се рећи да садржи низ могућих опција чијом се применом може одговорити на оне основне захтеве криминалне политике у вези са применом индивидуализације. Илустрације ради указују на неке од њих. Тако, применом олакшавајућих или отежавајућих околности индивидуализира се казна у границама прописаног минимума и максимума. Од посебног је значаја институт ублажавања казне који се у пракси веома често примењује, као и институт пооштравања казне за случај вишеструког поврата, чија је практична примена веома ограничена. У функцији индивидуализације су и одредбе о одмеравању

(16) М. Милутиновић, *ibid.*, стр. 235.

казне у случају стицаја кривичних дела. Треба истаћи и могућност избегавања кажњавања и кад постоје дело и кривична одговорност, применом института ослобођења од казне. Међутим, посебан значај за индивидуализацију кривичне санкције у правом смислу речи има примена тзв. парапеналних мера односно оних санкција чија је основна сврха да замене казну лишења слободе, нарочито ону кратког трајања. То су условна осуда и судска опомена. Најзад, на линији индивидуализације кривичне санкције је и овлашћење суда да млађем пунолетном учиниоцу кривичног дела изрекне уместо казне васпитну меру.

ц) *Одређивање услова за примену појединих санкција.* Услови за избор врсте и одређивање мере поједине санкције такође су од утицаја на примену принципа индивидуализације. Прихватањем еластичнијих решења проширује се домен могуће примене овог принципа и обратно. У том погледу законодавац је различито поступао, зависно од тога о којој врсти санкције је реч. Само су казне стриктно прописане за свако одређено дело, док су код осталих санкција одређени или општи услови за њихову примену или посебни услови за одређену кривично-правну меру. Тако, кад је реч о васпитним мерама, осим услова да је извршено кривично дело и да је учинилац у време извршења дела био малолетан (односно млађи пунолетник) не предвиђају се никакви посебни услови за њихову примену, тако да суд може изрећи малолетном делинквенту сваку од прописаних мера. Супротна је ситуација код мера безбедности; изрицање сваке мере везано је за постојање одређених објективних и субјективних услова. Такво решење је разумљиво кад се имају у виду специфични циљеви сваке мере безбедности. Примена условне осуде и судске опомене такође је везана за одређене услове, али су они веома еластично постављени тако да омогућују веома широку примену ових мера. Слично је и са изрицањем васпитних мера млађим пунолетницима.

д) *Упознавање личности учиниоца кривичног дела.* Реч је о претпоставци која је веома пожељна у поступку индивидуализације, али је за сада више жеља и императив науке него законска могућност. Логично је и криминално-политички скоро императивно да се избор кривичне санкције не заснива искључиво на природи и тежини извршеног дела, већ да у том процесу посебан значај има личност учиниоца. Суди се човеку, а не делу; није ли онда разумљиво да судија зна коме суди, да што више упозна његову личност пре него што се одлучи за кривично-правну меру. То упознавање не може се ограничити само на генералије учиниоца и субјективне околности под којима је дело учињено (ранији живот учиниоца, личне прилике, држање после извршеног дела). Наука је истакла захтев да упознавање личности делинквентна обухвата његово медико-психолошко и социјално испитивање, чији би резултати формирали тзв. досије о личности и послужили, уз извршено дело, као основ за избор кривичне санкције.

Ова идеја није до сада потпуно реализована ни у једном кривичном законодавству. Само за малолетне делинквенте постоје законске могућности да буду подвргнути оваквом испитивању, док се у односу на пунолетне делинквенте испитивање њихове личности ограничава углавном на утврђивање урачунљивости односно неурачунљивост.

е) Овлашћења суда у избору врсте и мере кривичне санкције. Са одговарајућим системом кривичних санкција и законским могућностима за њихову индивидуализацију тесно је повезано и питање овлашћења кривичног суда да их користи. Суд се свакако мора кретати у оквиру закона, али то не искључује и одређени домен за деловање слободног судијског уверења. Индивидуализација кривичних санкција управо и претпоставља одређени степен слободног судијског деловања у процени целисходности примене појединих законских решења. За наше кривично законодавство може се слободно рећи да у том погледу даје суду веома широке могућности. Оне се крећу у избору мере казне унутар великог распона између минимума и максимума и у процени да ли ће у поступку индивидуализације користити неке од законских могућности наведених под б). Суд је једино обавезан да цени олакшавајуће и отежавајуће околности, док је примена ублажавања казне, ослобођења од казне, поштравање казне, замена казне условном осудом или судском опоменом односно васпитном мером, увек факултативна и у крајњој линији зависи од процене суда. Ова широка овлашћења повлаче, с једне стране, велику одговорност суда, а с друге стране не смеју се претворити у судску арбитражност.

(Примљено 27. априла 1993)

*Dr. Ljubiša Lazarević,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

THE RELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL POLICY AND CRIMINAL LAW
- A CONTRIBUTION TO THE CONCEPTIONS OF PROFESSOR
MILUTINović

Summary

The relationship is analyzed between criminal policy and criminal law - conceived as mutual functional connection, where criminal legislation represents one of the bases for building up criminal policy. The author considers that the function of criminal law in realizing the aims of criminal policy is best reflected through putting into effect some basic principles of criminal law. Related to this issue are the problems connected to three principles, namely: legality, legitimacy, criminal-law compulsion and individualisation of criminal sanctions. After pointing out at their theoretical and practical significance, the author analyzes in a critical manner the implementation of these principles in Yugoslav criminal legislation and submits proposals of a corresponding reform.

Key words: *Criminal law. - Criminal policy. - Principles of criminal law. - Individualisation of criminal sanctions.*

*Ljubiša Lazarević,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LE RAPPORT ENTRE LA POLITIQUE CRIMINELLE ET LE DROIT PÉNAL - UNE CONTRIBUTION AUX CONCEPTS DU PROFESSEUR MILUTINOVIĆ

Résumé

L'auteur analyse dans son travail le rapport entre la politique criminelle et le droit pénal. Comprenant ce rapport comme une interaction et un conditionnement mutuellement fonctionnels, où la législation pénale représente une des bases sur lesquelles s'édifie la politique criminelle, l'auteur considère que la fonction du droit pénal dans la réalisation des objectifs de la politique criminelle se reflète le mieux à travers la réalisation de certains principes élémentaires du droit pénal. C'est dans ce sens qu'il s'occupe de problèmes liés à trois principes: la légalité, la légitimité, la contrainte pénale et juridique et l'individualisation des sanctions pénales. Après avoir souligné leur importance théorique et pratique, l'auteur procède à une analyse critique de l'application de ces principes dans la législation pénale yougoslave, y compris les projets de réforme de ce domaine du droit.

Mots clé: *Le droit pénal. - La politique criminelle. - Les principes du droit pénal. - L'individualisation des sanctions pénales.*

др Видоје Миладиновић,
ванредни професор Правног факултета у Нишу;
др Слободанка Константиновић - Вилић,
ванредни професор Правног факултета у Нишу;
др Војислав Ђурђић,
ванредни професор Правног факултета у Нишу

ПРИМЕНА КРИВИЧНОПРАВНИХ МЕРА ПРЕМА МАЛОЛЕТНИМ ПРЕСТУПНИЦАМА

Кривичноправна политика сузбијања криминалитета малолетника орјентисана је у правцу примене васпитних мера као посебне врсте кривичних санкција чији је циљ првенствено преваспитавање малолетних учинилаца кривичних дела и обезбеђење њиховог правилног развоја. У чланку аутори, на основу резултата истраживања узорка од 639 малолетних преступница, указују на структуру изречених кривичних санкција малолетним преступницама, на разлике у структури изречених кривичних санкција малолетним лицима мушког и женског пола, на специфичности ванинституционалног третмана и пружање постинституционалне помоћи.

Кључне речи: *Кривичноправне мере. - Васпитне мере. - Малолетници. - Ванинституционални и институционални третман. - Пост институционална помоћ.*

I КРИВИЧНОПРАВНА РЕАКЦИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИКА

У сузбијању малолетничке делинквенције, поред општих и посебних превентивних мера, значајну улогу имају кривичноправне мере. Према малолетним делинквентима примењују се посебне мере које су друкчијег карактера од оних које се примењују према пунолетним извршиоцима кривичних дела, због тога што се малолетство карактерише бурним и наглим променама у физичком и психичком развоју личности (1). То су, по правилу, васпитне мере и малолетнички затвор. Основни циљ ових мера је обезбеђење васпитања, преваспитања, пра-

(1) Малолетници имају посебан развој и посебна лична својства која се морају узети у обзир приликом нормирања, изрицања кривичних санкција и одређивања мера њихове ресоцијализације. (Види: Милутиновић М.-Алексић Ж. *Малолетничка делинквенција*, Научна књига, Београд, 1989, стр. 261.

вилног развоја малолетника. Остварење овог циља постиже се пружањем заштите и помоћи малолетним учиниоцима кривичних дела, вршењем надзора над њима, њиховим стручним оспособљавањем и развијањем личне одговорности. С обзиром на овако одређен циљ примене кривичноправних мера према малолетним делинквентима, основни принцип малолетничке криминалне политике је не само заштита одређених добара од криминалног понашања малолетника већ и заштита самих малолетника.

Овај принцип је у основи већине савремених кривичних законодавстава, па и југословенског кривичног законодавства, које прати сва нова достигнућа у овој области. Савремена законодавна решења у потпуности испуњавају минимална стандардна правила за малолетничко кривично правосуђе усвојена од стране Уједињених нација 1985. године, тзв. "Пекиншка правила", а у погледу регулисања неких питања чак и прелазе утврђени минимум.

Имајући у виду специфичност малолетничке делинквенције, југословенско кривично законодавство садржи посебне одредбе којима се регулише положај малолетних делинквената. Кривични закон Југославије у посебној глави садржи општа правила о васпитним мерама и кажњавању малолетника (Гл. VI чл. 71-83), а Кривични закон Републике Србије ближе и детаљније разрађује све те мере, као и услове за њихово изрицање и примену.

Као малолетни делинквенти у кривичноправном смислу речи сматрају се она лица која су у време извршења кривичног дела навршила четрнаест година а нису навршила осамнаест година. Даље, законодавац у оквиру ове категорије разликује млађе малолетнике (од 14 до 16 година) и старије малолетнике (од 16 до 18 година). Ова категоризација је посебно значајна, јер се млађим малолетницима могу изрећи само васпитне мере а старијим малолетницима се може изузетно изрећи, поред васпитних мера, малолетнички затвор, док се мере безбедности могу изрећи само под условима предвиђеним у републичком закону. Према томе, малолетничко кривично право орјентисано је на мере које садрже мање елемената принуде и ограничавања слободе, а више помоћи, бриге, надзора и васпитног утицаја. Васпитне мере су за малолетне делинквенте основне, а истовремено и специјалне кривичне санкције, по много чему различите од других санкција. Основна сврха примене васпитних мера је да се пружањем заштите и помоћи малолетним учиниоцима кривичних дела, вршењем надзора над њима, њиховим образовањем и развијањем личне одговорности - обезбеди њихово васпитање, преваспитање и правилан развој, а када је то потребно и да се спрече у вршењу кривичних дела (чл. 257. ЗИКС Србије). У оваком ставу законодавца јасно је изражен хуманистички приступ код примене васпитних мера.

Кривични закон Југославије познаје три врсте васпитних мера: дисциплинске мере, мере појачаног надзора и заводске мере. Овакав систем васпитних мера прихваћен је и у КЗ Републике Србије. Услови за примену васпитних мера и избор васпитних мера везују се за личност малолетника и потребу његовог преваспитања, а не за учињено кривично дело. Кривично дело има само симптоматски карактер, оно је

повод да се кривичноправно реагује, а није критеријум за избор врсте васпитне мере (2).

II СТРУКТУРА ИЗРЕЧЕНИХ КРИВИЧНОПРАВНИХ МЕРА

Структура кривичноправних мера анализирана је на узорку од 572 малолетне преступнице према којима је вођен кривични поступак због извршеног кривичног дела у 42 општинска и окружна суда у Србији у периоду 1981-1985. (узорак I), док је примена изречене васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом посматрана на узорку од 56 малолетних преступница које су се у истом периоду налазиле у ВП Дому Крушевац (узорак II) и на узорку од 11 малолетних преступница (узорак III) које су се у овом дому налазиле у време истраживања (новембар 1991).

У истраживаном узорку од 572 малолетнице према 444 малолетнице изречене су кривичноправне мере, док је поступак обустављен према 128 малолетница. Избор кривичноправних мера посматран је у односу на врсте кривичноправних мера, прецизније речено, у односу на групни заштитни објект.

ТАБЕЛА 1. – Кривичноправне мере изречене малолетницима

Кривична дела против	Укупно	Дисциплинске мере			Мере појачаног надзора				Заводске мере				Мал. затв.
		мера			појачани надзор				упућивање у				
		укор	дисц. цент.	укуп	род. стар.	у др. пор.	орг. стар.	укуп	васп. уст.	ВП дом	спец. уст.	укуп	
Живота и тела	18	7	*	7	4	*	6	10	1	*	*	1	*
Брака и породице	1	*	*	*	*	*	1	1	*	*	*	*	*
Имовине	403	177	*	177	81	1	115	197	10	18	1	29	*
Безб. јав. саобраћаја	2	2	*	2	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Јав. реда и прав. саоб.	15	10	*	10	4	*	1	5	*	*	*	*	*
Службене дужности	1	1	*	1	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Недоз. прел. преко границе	1	*	*	*	*	*	1	1	*	*	*	*	*
Јав. реда и прав. саоб.	1	*	*	*	*	*	1	1	*	*	*	*	*
Чести и угледа	2	2	*	2	*	*	*	*	*	*	*	*	*
УКУПНО	444	199	*	199	89	1	125	215	11	18	1	30	*
%		44,82	*	44,82	20,05	0,22	28,15	48,42	2,48	4,1	0,22	6,76	*

(2) Стојановић, З., Политика сузбијања криминалитета, Нови Сад, 1991, стр. 106.

Обим изречених мера за поједине врсте кривичних дела приближно је сразмеран структури криминалитета малолетница: од укупно изречених кривичноправних мера, за кривична дела против имовине изречене су 403 мере (90,8%), за кривична дела против живота и тела 18 (4%), а за кривична дела против јавног реда и правног саобраћаја 15 (3,4%). Кривичноправне мере за сва преостала кривична дела учествују са 1,8%.

За посматрање појединачног учешћа сваке од кривичноправних мера код поједине врсте кривичних дела не могу се узети, по логици ствари, оне врсте кривичних дела код којих су изречене само две или једна мера. Стога смо овај однос посматрали код оних врста кривичних дела за која су изречене кривичноправне мере у нешто већем броју. Код кривичних дела против јавног реда и правног саобраћаја суд се најчешће опредељивао за дисциплинске мере као најблаже (66,67%), потом за мере појачаног надзора (33,33%), а заводске мере и малолетнички затвор уопште није изрицао. Сасвим је друкчији редослед код кривичних дела против живота и тела. Мере појачаног надзора учествују са 55,55%, дисциплинске мере са 38,89%, заводске мере са 5,55%, а малолетнички затвор такође није изрицао. За извршена кривична дела против имовине приближно једнако су изрицане дисциплинске мере и мере појачаног надзора. Прве учествују са 43,92%, а друге са 48,88%. У односу на остале врсте, код ових кривичних дела заводске мере изречене су у 7,28% случајева, што је и највеће учешће.

У односу на врсте кривичних дела, укор као најблажа дисциплинска мера и појачани надзор родитеља или стараоца, као најблажа мера појачаног надзора, најчешће су изрицани за кривична дела против јавног реда и правног саобраћаја (учествују са 66,67%, односно са 26,67% у укупном броју изречених мера за ова кривична дела). Изрицање појачаног надзора највише је заступљено код кривичних дела против живота и тела (33,33%), а упућивање у васпитно-поправни дом, као строжа заводска мера, најчешће је код кривичних дела против имовине (4,46%). Стога се може закључити да је присутна тенденција изрицања блажих кривичноправних мера за кривична дела против јавног реда и правног саобраћаја, а тенденција избора строжих мера код кривичних дела против живота и тела.

Подаци о укупно изреченим кривичноправним мерама за све врсте кривичних дела приказују да су судови највише изрицали најблажу меру - укор. Од укупног броја (444), ова мера изречена је у 44,82% случајева. Затим следи појачан надзор органа старатељства, који учествује са 28,15%. Ни у једном случају судови нису изrekli малолетницима малолетнички затвор, нити меру упућивања у дисциплински центар. Занемарљиво је и изрицање појачаног надзора у другој породици, као и изрицање заводске мере упућивања у специјалну установу. Обе ове мере изречене су само по једанпут.

Интересантно би било упоредити казнену политику према малолетницима са казненом политиком према малолетницима. Овај однос посматрали смо упоређујући структуру изречених кривичноправних мера.

ТАБЕЛА 2. – Кривичноправне мере изречене малолетницима

Кривична дела против	Укупно	Дисциплинске мере			Мере појачаног надзора				Заводске мере				Мало лет. затв.
		мера			појачани надзор				упућивање у				
		укор	дисц. цент.	укуп	род. стар.	у др. пор.	орг. стар.	укуп	васп. уст.	ВП дом	спец. уст.	укуп	
Чести и угледа	6	2	*	2	2	*	2	4	*	*	*	*	*
Живота и тела	229	65	1	6	63	2	62	127	13	15	*	28	8
Безб. јав. саобр.	121	49	*	49	39	*	29	68	*	1	*	1	3
Брака и породице	1	*	*	*	*	*	1	1	*	*	*	*	*
Дост. лич.	121	10	*	10	33	*	45	78	12	17	*	29	4
Друш. уређења	9	*	*	*	2	*	2	4	*	*	*	*	5
Имовине	4912	1645	13	1658	1592	5	1209	2799	192	229	7	428	27
Јав. реда и прав. саоб.	79	26	*	26	30	*	17	47	1	1	1	3	*
Опште сигур.	36	18	*	18	7	*	9	16	*	1	1	2	*
Правосуђа	3	*	*	*	2	*	1	3	*	*	*	*	*
Привреде	61	35	*	35	12	*	14	26	*	*	*	*	*
Слободе и права човека	3	*	*	*	1	*	2	3	*	*	*	*	*
Службен. дужности	2	1	*	1	*	*	*	*	*	1	*	1	*
Здравља људи	2	*	*	*	*	*	2	2	*	*	*	*	*
УКУПНО	5582	1851	14	1865	1783	7	1388	3178	218	265	9	492	47
%		33,16	0,25	33,41	31,9	0,1	24,87	56,9	3,9	4,78	0,16	8,8	0,84

Из података приказаних у табели 2 види се да је избор кривичноправних мера изречених малолетницима у односу на врсту кривичних дела друкчији него код малолетница. Код кривичних дела против привреде преовлађује изрицање најблаже мере - укора, што чини више од половине (57,38%) укупно изречених мера за ова дела. Мера појачаног надзора од стране родитеља или староца најчешће је изрицана за кривична дела против имовине (32,41%) и за кривична дела против безбедности јавног саобраћаја (32,23%), а мера појачаног надзора органа старатељства и упућивање у васпитно-поправни дом највише су изрицане за кривична дела против достојанства личности, које учествују са 37,19%, односно са 14,04%.

На основу структуре изречених мера, може се закључити да постоји тенденција изрицања строжих кривичноправних мера малолетницима за кривична дела против достојанства личности и морала. У односу на укупан број изречених мера за ова кривична дела, дисциплинске мере чине 8,26%, мере појачаног надзора 64,48%, а 23,97%

заводске мере. Код малолетница је ова тенденција запажена у односу на кривична дела против живота и тела.

У поређењу са мерама изреченим малолетницама за кривична дела против јавног реда и правног саобраћаја, код којих су више изрицане дисциплинске мере (66,67%) од мера појачаног надзора (33,33%), код малолетника је овај однос у обрнутој сразмери. Малолетницима је за ова кривична дела изречено 61,84% мера појачаног надзора, а 34,21% дисциплинских мера.

Структура изречених кривичноправних мера за кривична дела против имовине, посматрана са становишта процентуалног учешћа појединих мера у укупно изреченим за сва кривична дела, у извесној мери се разликује код малолетница у односу на малолетнике. Малолетницама је за ова кривична дела изречено 48,88% мера појачаног надзора а 43,92% дисциплинских мера. Код малолетника је овај однос 56,98% према 33,75%. Осим тога, према малолетницама су нешто мање примењиване заводске мере у односу на малолетнике (однос је 7,2% према 8,71%), а малолетнички затвор уопште није изрицан малолетницама. Према томе, учешће строжих мера изречених малолетницима за ова дела веће је него код малолетница. Стога би се могло рећи да су судови били строжи према малолетницима приликом изрицања кривичноправних мера за кривична дела против имовине.

У испитиваном узорку од 572 малолетнице (узорак I) значајан удео имају обуставе поступака. Укупно је поступак обустављен према 128 малолетница, што чини 22,78% од свих донетих одлука. Најчешће су јавни тужиоци одустајали од предлога за изрицање васпитне мере наводећи разлоге због којих сматрају да даље вођење поступака није целисходно, па су већа за малолетнике, уважавајући наведене разлоге, доносила одлуке о обустави поступака. Тужиоци су, по правилу, наводили само законску формулацију не објашњавајући детаљније разлоге целисходности којим су се руководили. У доста случајева тужиоци су нецелисходност даљег вођења поступака образлагали, поред осталог, и тиме што малолетница од покретања поступка није наставила са вршењем кривичних дела и да је у међувремену постала пунолетна. Све то указује да је у тим случајевима поступак нешто дуже трајао него што је то реално било потребно.

III ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНИ ТРЕТМАН

Према малолетним преступницима обухваћеним истраживањем, од мера ванинституционалног карактера највише је изрицана мера појачаног надзора органа старатељства. За извршење ових мера, према Кривичном закону и Закону о извршењу кривичних санкција Србије (3), надлежан је орган старатељства, с тим што је за појачан надзор родитеља предвиђено да суд може одредити, при изрицању ове мере, да орган старатељства проверава њено извршење и указује помоћ родитељу и стараоцу. Као орган старатељства у већим градовима и индустри-

(3) Члан 18, ст. 3. КЗ Србије; чл. 282. Закона о извршењу кривичних санкција предвиђа да је орган старатељства дужан да по пријему извршне судске одлуке у року од три дана почне са извршењем васпитне мере појачан надзор органа старатељства.

јским насељима постоји центар за социјални рад, као посебна стручна институција у области социјалне заштите.

Центри за социјални рад остварују извршење васпитне мере појачаног надзора кроз тимски рад стручњака (социјални радник, педагог, психолог, правник, психијатар), користећи мултидисциплинарни приступ, групни и индивидуални рад са малолетним преступницима и њиховим родитељима, као и кроз праћење понашања и успеха у школи. Највећа пажња се посвећује контактима са малолетним преступницима и облицима индивидуалног рада са њима.

Праћење извршења васпитне мере појачаног надзора органа старатељства од стране центра за социјални рад посматрали смо на узорку од 32 малолетне преступнице којима су и Први општински суд и Окружни суд у Београду изrekli ову меру у периоду 1981-1985. У наведеном периоду изречено је укупно 150 васпитних мера и то: укора 66, појачаног надзора родитеља 37, појачаног надзора органа старатељства 32, упућивања у васпитано-поправни дом 8, упућивања у васпитну установу 6, појачаног надзора у другој породици 1, а у 56 случајева поступак је обустављен. Према извештајима центра за социјални рад, који су пратили извршење васпитне мере појачаног надзора родитеља, уз помоћ и контролу органа старатељства, и мере појачаног надзора органа старатељства - ниједна малолетница којој је ова мера изречена није наставила са вршењем кривичних дела, а само једна малолетница је вршила прекршаје. Седамнаест малолетница је завршило школу или се запослило, тако да је изречена мера имала успеха у њиховом поправљању; три су засновале ванбрачне заједнице и напустиле родитеље, док су остале, иако нису вршиле кривична дела, наставиле да се асоцијално понашају - беже од куће, друже се са делинквентима, употребљавају алкохол, скитају, не уче. У два случаја малолетнице нису испуниле посебне обавезе уз појачан надзор органа старатељства - нису завршиле школовање, нису се уздржале од употребе алкохолних пића, нису се редовно јављале центру и нису показивале спремност за сарадњу.

IV ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ТРЕТМАН

Од инситуционалних мера према малолетницама обухваћеним истраживањем највише је изрицана васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом, док су упућивање у васпитну установу и установу за дефектне малолетнике биле незнатно заступљене. Васпитна мера упућивања у васпитну установу изрицана је у мањем обиму, пре свега, због малог броја установа за смештај васпитно запуштене деце и омладине (у Србији постоји Прихватилиште за децу и младеж у Београду, Централно прихватилиште за децу и омладину у Београду, Дом за васпитање деце и омладине у Земуну, Завод за васпитање мушке младежи у Неготину, Завод за васпитање деце у Књажевцу и Завод за васпитање омладине у Нишу). Иако је смисао законске норме био да се ова мера извршава у општој установи (ђачки домови, интернати, домови ученика у привреди и сл.), због недовољног капацитета ових установа и неприлагођености организације и васпитног рада ових установа захтевима извршења васпитне мере, у пракси се мера упућивања у васпитну установу извршава у специјализованим установама за смештај ва-

спитно запуштене, делинквентне деце и омладине. Ове установе су по свом карактеру, структури и методама рада сличне васпитном дому отвореног типа.

1. Испитивање личности малолетница у пријемном одељењу

На почетку извршења изречене васпитне мере заводског карактера (упућивање у васпитно-поправни дом или установу) врши се испитивање личности малолетних делинквената у пријемним одељењима васпитно-поправних институција. Испитивање личности у пријемном одељењу на почетку извршења васпитне мере треба да припреми процес васпитног рада са малолетним делинквентима и омогући примену одговарајућег третмана. Тако је испитивање личности у пријемном одељењу, с обзиром на циљ, природу и околности под којима се врши, део третмана у дому односно у установи.

Закон о извршењу кривичних санкција Србије не садржи одредбе о обавези формирања пријемних одељења, већ предвиђа да се по пријему малолетника у васпитно-поправни дом врши социјално-медицинско, психолошко-педагошко и криминолошко испитивање малолетника, а може трајати најдуже тридесет дана. На основу резултата испитивања малолетника утврђује се садржај, облици и метод рада са малолетником, као и класификација малолетника. На пословима испитивања малолетника раде психолози, педагози, социјални радници, лекари, а по потреби и други стручни радници (чл. 309. ЗИКС-а). Према томе, самим домовима је остављено да предвиде организацију и начин испитивања малолетника приликом пријема малолетника у дом.

Испитивање личности малолетних преступника обухваћених узорком у Васпитно-поправном дому у Крушевцу врши се у одељењу за испитивање личности и професионалну оријентацију, која је у оквиру службе за преваспитање. У пријемном одељењу малолетнице се упознају са правилима у дому према постојећем кућном реду. После испитивања личности, стручни тим (психолог, педагог, социјални радник) сачињава социо-психо-педагошки извештај о личности малолетница опсервационом периоду и прогнозира њихово будуће понашање. Комисија за распоређивање малолетника предлаже управнику дома како да се малолетнице распореде у васпитне групе, на занимања и у школу. Имајући у виду понашање малолетница, структуру њихове личности, мотиве извршења кривичних дела, пријемно одељење даје предлог шта је потребно предузети у почетку и каснијем периоду ресоцијализације. Социо-психо-педагошки извешај, који даје стручни тим одељења за испитивање личности и професионалну оријентацију, садржи податке о родитељима малолетница, односу малолетница према родитељима, односима између родитеља, породичној атмосфери, ранијем понашању малолетница, околностима извршења кривичног дела, психолошким карактеристикама личности малолетница (интелигенцији, емоцијама, карактеру), односу малолетница према вршњацима и супротном полу. У извештају се налазе подаци о понашању малолетница у опсервационом периоду (како се прилагођавају условима живота у дому, да ли постоји отпор и неприхватање правила), предлог даљег третмана, пред-

лог распоређивања у васпитну групу, занимања и школе, као и прогноза будућег понашања (4).

Већина малолетница обухваћена истраживањем у опсервационом периоду реаговала је негативним понашањем - избегавањем радних задатака, непоштовањем правила, повлачењем у себе, агресивним понашањем и сл. То је период њихове адаптације, када углавном не прихватају третман. Међутим, у даљем току примене васпитне мере њихово понашање се мења, труде се да поштују правила дома, испуњавају постављене задатке на плану школовања и професионалног оспособљавања.

2. Васпитно образовни третман

Испитивање личности малолетника у пријемном одељењу предузима се у циљу одређивања одговарајућег третмана. Препоруке пријемног одељења односе се на психофизичке могућности малолетника за стручно образовање, професионалну оријентацију, примену индивидуалног и групног рада. После изласка малолетника из пријемног одељења врши се распоређивање у васпитне групе и категоризација малолетника унутар васпитних група којима руководе васпитачи. Тако се даље васпитно образовни третман са малолетницима одвија у виду групног рада, уз придржавање препорука пријемног одељења, у мери у којој је то могуће, с обзиром на даље испољена психофизичка својства малолетника, њихове склоности и жеље, као и користи од општег или стручног образовања.

У васпитно-поправном дому у Крушевцу примењен је принцип едукације - заједничког васпитно образовног третмана малолетника оба пола. Малолетници се при доласку у дом распоређују у групе према полу. Те су групе издвојене само за време спавања, групног рада са васпитачима и стручно-професионалног образовања (тзв. "чисте радионице", одвојени су вешерај, кухиња, кројачка радионица, фризерска радионица), а за време општег образовања, слободних и других активности малолетници оба пола заједнички учествују у васпитнообразовном процесу, културнозабавном животу, бављењу физичком културом и спортом. Према малолетницима се примењује васпитнообразовни третман путем школског и професионалног образовања. Малолетнице се укључују у процес образовања тако што похађају и завршавају одговарајуће разреде основне и средње школе. Сем тога, малолетнице се и професионално оспособљавају за одређена занимања.

Малолетнице обухваћене истраживањем - узорак од 56 и 11 малолетница - професионално су се оспособљавале за кројачко занимање помоћник конфекционара - 25 малолетница), фризерско-берберско занимање (16), вешерај (10), куварско занимање (помоћник куvara - 7). Пет малолетница није било обухваћено професионалним оспособљавањем већ само основним образовањем, зависно од интелектуалних и других способности.

Унутар васпитне групе малолетница у дому врши се распоређивање у стимулационо-класификационе групе у складу са психофи-

(4) Кућни ред и Правилник о накнадама, наградама и другим новчаним примањима малолетника, Васпитно-поправни дом за малолетнике, Крушевац, април 1986.

зичким способностима малолетница, а на основу резултата у измени ставова, негативних навика и понашања, као и постигнутих резултата у процесу образовања, стручног-оспособљавања, извршења производних задатака, учешћа у друштвеним, културнозабавним и спортскореактивним активностима. Поред васпитачица, наставника, мајстора из радионице, у давању оцена свакој малолетници учествују и оне саме, и то у оним активностима у којима би њихов утицај могао да се позитивно искористи (владање, хигијена и сл.). Поред "Н" или неоцењене групе (малолетнице распоређене из пријемног одељења остају у овој групи највише два месеца) постоје три стимулационо-класификационе групе: "А", "Б", "Ц" (5).)

Највеће погодности добијају малолетнице из "А" групе (коришћење годишњег одмора, наградног одсуства, ванредног одсуства, излазак у град, похвале и сл.), а најмање погодности малолетнице из "Ц" групе. Класификација малолетница може да се промени зависно од понашања малолетница па је могуће премештање малолетница из једне у другу категорију после протекла одређеног времена. Класификација унутар васпитних група значајна је и за васпитаче и за малолетнице. Васпитачи морају свакодневно да прате понашање малолетница у групи, успех у школи и занимању, учешће у слободним активностима и да, на основу својих запажања, примењују све што је потребно за успешну ресоцијализацију малолетница. У том циљу може се предузети појачан индивидуални рад, веће укључивање у поједине активности, помоћ у настави и сл. Давање оцено и класификација имају посебно стимулативно дејство на малолетнице, јер се о томе расправља на састанку васпитне групе, уз учешће свих малолетница из групе, а дата оцена има утицаја на стицање или губљење одређених погодности, посебно на дужину трајања мере и боравка малолетнице у дому.

О прихватању предузетог третмана и понашању малолетница сачињавају се у дому шестомесечни извештаји, достављају суду који је изрекао васпитну меру и центру за социјални рад. Из ових извештаја обухваћених истраживањем произлази да се оне различито прилагођавају условима и приликама у дому, тако да су извештаји један од показатеља успешности примењеног третмана. Неке малолетнице су у почетку примене мере испољиле отежано прилагођавање, касније су се прилагодили и уживале одређене погодности, док су неке малолетнице у почетку примене мере биле дисциплиноване а касније покушавале да беже из дома.

Према малолетницама у дому примењиван је индивидуалан и групни рад. Индивидуални рад се састојао у коришћењу бројних метода и техника, што је зависило од личности малолетнице и конкретне ситуације. Највећу вредност у процесу преваспитавања и индивидуалног рада имао је корективни разговор, обављен једном месечно, а по потреби и чешће, јер се њиме директно утицало на поремећаје у емоционалној и етичкој сфери личности. Групни рад са малолетницама такође се разликује кроз различите облике, на пример, кроз тематске и групне састанке, радом у мањим интерним групама, слободним недиригованим групним састанцима.

(5) Упутство о распоређивању малолетника у стимулативно-класификационе групе унутар васпитних група полуотвореног одељења, Васпитно-поправни дом за малолетнике, Крушевац.

У оквиру васпитне групе оцењује се понашање малолетница, разматрају постигнуте промене у ставовима и навикама, као и резултати у процесу образовања и стручног оспособљавања. У оквиру узорка II, од 56 малолетних преступница постоје подаци о понашању и оцени владања за 49 малолетница. Понашање највећег броја малолетница (31) оцењено је као добро, затим, променљиво (14) и лоше (4). Велики број малолетница користио је погодности у виду одмора и одсуства ван дома (26), изласка у град самостално или са васпитачицом (10), награда и похвала (5) и одласака на радну акцију (4). Неколико малолетница користило је више погодности, на пример, одмор код родитеља и излазак у град самостално и са васпитачицом. Ове малолетнице су показале добар успех у школи, учествовале у раду секција дома (драмске, фолклорне), певале у хору и биле ангажоване у спортским активностима.

Понашање и владање малолетница које су у време истраживања биле у дому (узорак III од 11 малолетница) оцењено је у већини случајева као добро (7). Променљиво понашање имале су три малолетнице, а једна је била у тзв. периоду адаптације. Шест малолетница било је распоређено у "А" групи, три у "Б" групи а две у "Ц" групи. Погодности у виду одсуства користило је 6 малолетница, две малолетнице су излазиле у град са васпитачицом (групни изласци), а три нису користиле погодности.

Према малолетницама које су чиниле одређене дисциплинске прекршаје, пре свега, нису поступале по кућном реду дома нити су се залагале на образовном и професионалном плану, примењиване су дисциплинске мере. Запажа се да је у узорку II од 56 малолетних преступница већи број био дисциплински кажњаван него у узорку III (11 малолетних преступница). У узорку II од 56 малолетних преступница притвором је било кажњено 14 малолетница, издвајањем у посебне просторије 4, а за 4 малолетнице је само наведено да су биле дисциплински кажњаване. Дисциплинске мере су биле примењене према оним малолетницама које се нису на време вратиле са одсуства ("преседеле" одсуство), или су бежале из дома (15), покушавале да беже (једна) и помагале другарици да побегне из дома (две), или су одбијале радне обавезе (две), или имале недозвољене односе са децацима (једна) или конзумирале алкохолна пића за време изласка у град (једна). У узорку III од 11 малолетних преступница 9 није дисциплински кажњавано а три малолетнице су биле кажњене притвором - једна због бекства и две због доласка са одсуства. Међутим, према овим малолетницама у току је била реализација третмана, тако да треба имати у виду могућност промене њиховог понашања.

Неуједначено и променљиво понашање малолетница огледа се и у томе што су неке од њих, у одређеном временском периоду биле више пута кажњаване различитим дисциплинским мерама или су биле више пута награђиване и кажњаване. Сем тога, малолетнице долазе у дом са већ оформљеним негативним навикама и приличним искуством, посебно сексуалним, тако да су недовољно заинтересоване за васпитнообразовни третман. Неке од њих су склоне свађама, интригама и преварама. Велики број малолетница није навикао на пажњу и бригу, тако да у дому траже пажњу, бригу и уважавање. Иако су до доласка у дом биле у

конфликтним односима са члановима породице, посебно родитељима, када дођу у дом, веома су заинтересоване да са њима остваре контакт. Уколико се у томе не успе, несрећене су и незадовољне. Незадовољство и песимизам испољавају кроз самоповређивање, као начин да скрену пажњу на себе. У периоду 1981-1985, једанаест малолетница из узорка II самоповређивало се на разне начине: гутањем таблета и разних предмета (дршке од кашике, жице, хемијске оловке), сечење вена жилетом или стаклом, гашење пикаваца на руци. Малолетнице које су се у време истраживања налазиле у дому, узорак III, нису се самоповређивале у већој мери, што се објашњава тиме да васпитачице посвећују више пажње и емоцијама малолетница.

Предвиђање вероватности будућег криминалног понашања малолетница или "криминолошка прогноза" даје се у току примене васпитне мере институционалног карактера после опсервационог периода и боравака у пријемном одељењу а пре него што малолетница изађе из дома, и то истовремено са доношењем одлуке о обустављању извршења изречене васпитне мере. За већи број из узорка од 56 малолетних преступница констатовано је постизање делимичне ресоцијализације (12), за нешто мањи број (11) да се очекује добро понашање под условом адекватног прихвата, док се за две малолетнице очекује нестабилно понашање. За остале малолетнице из овог узорка није у личним листовима наведена прогноза будућег понашања. За 11 малолетница из узорка III, које су се у време истраживања налазиле у дому, констатовано је да није могуће прогнозирати будуће понашање, јер је у току реализација третмана. Прогнозе дате у дому свакако су неизвесне и имају релативну вредност у погледу остварења. Стога је потребно да центри за социјални рад прате понашање малолетница после изласка из дома, да би се на основу тога добили подаци о ефикасности примењеног третмана у дому.

3. Постинституционална помоћ

Прихватање и помоћ малолетницама после примењене васпитне мере институционалног карактера сматра се продуженим делом третмана. Ова помоћ је неопходна да малолетнице не би наставиле са девијантним и делинквентним понашањем. Боравак у установи оставља одређене последице на личност малолетница, што може негативно да утиче на прилагођавање животу на слободи. Нарочито је критичан период од неколико месеци после изласка из установе или дома, кад услед неадекватног прихватања, малолетнице могу да наставе са вршењем кривичних дела.

Питање постпеналне заштите малолетника регулисано је Законом о извршењу кривичних санкција Србије (чл. 294-297). У пракси се постинституционална помоћ најчешће не остварује на начин предвиђен законом. Највеће тешкоће се јављају приликом обезбеђивања запослења малолетницама и повезивања са породицом и школом. Тешкоће око запослења везане су посебно за раније понашање малолетница, јер вршење кривичних дела и боравак у дому нису добра препорука за запошљавање. Сем тога, установе често не пружају одговарајућу професионалну оспособљеност, јер се не води рачуна о привредној

делатности која је највише заступљена на подручју на коме ће малолетница живети. Повезивање са породицом и школом захтева много веће припреме пре изласка из установе и много већу ангажованост центра за социјални рад и осталих институција које постоје у друштву.

На плану пружања постинституционалне помоћи малолетницима према којима је у Васпитно-поправном дому у Крушевцу извршавана мера, карактеристичан је рад на терену. Овај рад обавља стручни тим из пријемног одељења дома у сарадњи са центрима за социјални рад, судовима и родитељима малолетница, и то још у фази примене мере. Одржавају се родитељски састанци, на којима се разматрају садашњи и будући проблеми у вези са животом малолетнице ван установе. Од 1988. године прати се понашање малолетница отпуштених из дома, путем посебног упитника који се доставља центрима за социјални рад.

На крају, треба истаћи да наведени подаци из истраживања само потврђују напред изречене констатације о нефункционисању постпеналне помоћи. Будући да лоше пружена постпенална помоћ малолетницама утиче на њихово понашање и рецидивирање у периоду пунолетства, треба размишљати о оснивању нових институција (државних установа и служби, добровољних удружења створених на основу приватне иницијативе), које би боље и ефикасније прихватиле малолетне преступнице после примењене институционалне мере.

(Примљено 22. маја 1993)

Dr. Vidoje Miladinović,
Associate Professor of the Faculty of Law in Niš;
Dr Slobodanka Konstantinović - Vilić,
Associate Professor of the Faculty of Law in Niš;
Dr Vojislav Đurđić,
Associate Professor of the Faculty of Law in Niš

APPLICATION OF CRIMINAL-LAW MEASURES TO FEMALE JUVENILE VIOLATORS

Summary

The criminal-law policy of suppressing the criminality of minors is oriented toward the application of educational measures as a specific kind of criminal sanctions, whose primary aim is re-education of juvenile perpetrators of criminal offences, and their further development as persons. On the ground of results of analyzing a sample of 639 female juvenile violators, the authors point at the structure of imposed criminal sanctions against such violators, then at the differences in the structure of imposed criminal sanctions against males and females in this category of violators, at specificities of out-of-institution and institutional treatment, as well as at extending post-institutional assistance.

Key words: *Criminal-law measures. - Educational measures. - Juveniles. - Out-of-institution and institutional treatment. - Post-institutional assistance.*

Vidoje Miladinović,
professeur à la Faculté de droit de Niš;
Slobodanka Konstantinović-Vilić,
professeur à la Faculté de droit de Niš;
Vojislav Đurđić,
professeur à la Faculté de droit de Niš

L'APPLICATION DES MESURES DE JUSTICE PÉNALE ENVERS LES DÉLINQUANTS MINEURS

Résumé

La politique criminelle et juridique de la répression de la criminalité des personnes mineurs a été orientée vers l'application des mesures éducatives en tant que type spécifique de sanctions pénales dont le but est avant tout de rééduquer les délinquants mineurs et d'assurer leur développement approprié. Sur la base des résultats d'une recherche effectuée sur un échantillon de 639 délinquants mineurs, les auteurs se penchent sur la structure des sanctions pénales prononcées à l'encontre des délinquants mineurs, sur les différences dans la structure des sanctions prononcées à l'encontre des personnes mineures du sexe masculin et féminin, sur les spécificités du traitement extra-institutionnel et insitutionnel et sur l'aide post-institutionnelle.

Mots clé: *Les mesures de justice pénale. - Les mesures d'éducation. - Les personnes mineures. - Le traitement extra-insitutionnel et instiutionnel. - L'aide post-institutionnelle.*

др Момир Б. Милојевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

НЕКИ ПРАВНИ ПРОБЛЕМИ МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДСТВА

Стара идеја о оснивању међународног кривичног суда није остварена јер су то спречавале најутицајније државе. За суђење највећим злочинцима из Другог светског рата основани су међународни војни судови у Нирнбергу и Токију. После усвајања Конвенције о геноциду (1948) Уједињене нације су организовале рад на стварању међународног кривичног суда који још није окончан. Политички разлози који су ометали стварање сталног међународног кривичног суда учинили су да посебан суд за суђење лицима оптуженим за ратне злочине у Југославији буде основан од ненадлежног органа и за кривична дела која нису ратни злочини већ кривична дела по унутрашњем праву.

Кључне речи: *Међународни кривични суд. - Ратни злочини. - Грађански рат.*

I ИСТОРИЈАТ МЕЂУНАРОДНОГ КРИВИЧНОГ СУДСТВА

Идеја о установљењу међународног кривичног суда за суђење починиоцима међународних кривичних дела није нова. Иако потиче из прошлог века (1) она још није остварена јер су најутицајније државе увек успевале да је осујете, било непостизањем сагласности било нератификовањем међународних уговора којима је било предвиђено стварање таквих међународних судова. Најпознатија су два таква примера.

Први представља судбина Хашке (XII) конвенције о оснивању Међународног суда за заплене од 1907. године. Суд је требало да решава о жалбама против одлука националних судова о заплени непријатељске имовине (2) а у првом степену ако надлежни национални судови не би донели одлуку у року од две године. Међутим, Конвенција није ступила на снагу јер је нису ратификовале државе које су добиле главна места у суду (3).

(1) S. Glaser, *Introduction à l'étude du droit international pénal*, Paris - Bruxelles, 1954, p. 145.

(2) Према идеји Института за међународно право да се оснује међународни суд за жалбе који је о томе поднео и нацрт 1887.

(3) Аустро-Угарска, Немачка, Русија, Енглеска, Јапан и Италија.

Исту судбину је доживела Конвенција о оснивању Међународног кривичног суда, од 16. новембра 1937. Суд је требало да, у начелу, заседа у Хагу а његов рад је зависио од тога да ли ће му државе издати лица оптужена за тероризам. Против оснивања суда била је Велика Британија сматрајући да још није дошао тренутак за стварање таквог суда. Супротно становиште заступали су СССР и Француска. Конвенцију је потписало свега 13 држава (4) а до почетка другог светског рата није ступила на снагу.

Игра великих сила, тачније несклад њихових речи и поступака био је видљив непуне две деценије раније, на крају првог светског рата. На конференцији Врховног савета у Лондону, 4. децембра 1918, Француска, Енглеска и Русија су се сагласиле да немачког цара Вилема II и његове "главне саучеснике" изведу пред "међусавезнички суд" (5). На енглески предлог, на Конференцији мира у Паризу је, 25. јануара 1919, образована Комисија за проучавање одговорности, састављена од 15 чланова (позната као "Комисија петнаесторице"). У извештају поднетом Конференцији мира, 29. марта 1919, Комисија је истакла да кршење мира и неутралности (Белгије и Луксембурга) није кривично дело а да су то само ратни злочини за чије суђење је предложила стварање "Високог међусавезничког суда". Очигледна је била намера да се избегне суђење бившем немачком цару. С једне стране се истицало да држава не може да одговара кривично док су Јапан и САД истицали, полазећи од својих правних система, да ни шефови држава не одговарају кривично за своје радње. Није чудо што је Конференција још више разводнила питање одговорности па је у Версајском уговору, од 28. јуна 1919, Вилем II Хоенцолерн оптужен само за кршење међународног морала и међународних уговора (чл. 227), што је омогућило Холандији да одбије његово изручење. Од стварања међународног кривичног суда није било ништа јер су за суђење проглашени надлежни судови заинтересованих држава победница. Додуше, члан 229. Версајског уговора је предвидео могућност стварања међународног кривичног суда од стране заинтересованих држава за суђење учиниоцима кривичних дела против припадника више савезничких држава али она није искоришћена (6).

Усвајање више међународних аката о мирном решавању међународних спорова (7) и о забрани рата (8) као и из области ратног пра-

(4) Белгија, Бугарска, Куба, Шпанија, Француска, Грчка, Монако, Холандија, Румунија, Чехословачка, Турска, СССР и Југославија. Конвенцију о сузбијању тероризма су потписале 24 државе. Опширније, И. Пржић, *Међународни кривични суд*, "Архив за правне и друштвене науке", 1939, књ. XXXVIII (LV), бр. 5-6, стр. 504-509.

(5) Према "Мемоарима" Лојда Џорџа с тим се сложио и амерички председник Вилсон.

(6) Опширније о томе М. Радојковић, *Рат и међународно право*, Београд, 1947, стр. 42, - *Међународна заједница и кривична одговорност у доба оружаног сукоба*, "Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања", 1973, бр. 2, стр. 144-147; В. Василијевић, *Међународни кривични суд*, Београд, 1968, стр. 14-16; - J. Graven, *La première initiative consécutive à la guerre mondiale de 1914-1918*, "Toward a Feasible International Criminal Court", World Peace through Law Center, Geneva, 1970, pp. 98-103.

(7) На пр. Женевски протокол о мирном решавању међународних спорова (1924), Локарнски споразуми (1925).

(8) Бријан-Келогов пакт (1928), Пакт Saavedra-Lamas (1933).

ва (9) задржало је и после првог светског рата на дневном реду питање оснивања међународног кривичног суда. Рад на томе је требало да буде олакшан чињеницом да се морао основати један међународни суд како је налагао члан 14. Пакта Друштва народа. Та прилика није искоришћена јер није прихваћена ни надлежност Сталног суда међународне правде у кривичним стварима ни стварање посебног међународног кривичног суда. Савет Друштва народа је сматрао да то питање треба да разматрају међународне правничке организације а III Комисија је сматрала да је то преурађено и да надлежни треба да буду редовни судови а ако би се једног дана поставило питање примене међународног кривичног закона основало би се кривично одељење Сталног суда међународне правде (10).

У периоду од 1922. до 1935. то питање је разматрало више међународних невладиних организација, нарочито Интерпарламентарна унија (1925), Удружење за међународно право (1922-1926) и Међународно удружење за кривично право (1926-1929). На 31. Конференцији Удружења за међународно право (*International Law Association*) у Буенос Аиресу (1922) генерални секретар, професор Белот (*Bellot*) је предложио да се установи *Међународни кривични суд* за суђење за ратне злочине у ширем смислу непосредном применом међународног ратног права (11). Конференција је сматрала да је оснивање таквог суда хитно (*urgente*) и наложила професору Белоту да издаде нацрт његовог статута. У нацрту поднетом 33. Конференцији (Стокхолм 1924) Белот је предвидео стварање суда у облику кривичног одељења Сталног суда међународне правде конвенцијом којој би могле да приступе државе, чиме је надлежност факултативна (12). Због различитих мишљења Конференција није усвојила предлог већ га је упутила посебној међународној комисији на разматрање у којој су били најистакнутији чланови Међународног удружења за кривично право (*Pella, Caloyanni*). Закључци комисије, у прилог стварању међународног кривичног суда, поднети су 34. Конференцији Удружења за међународно право (Беч 1926) која их је усвојила. Предвиђено је да суд буде надлежан за све прекршаје међународног кривичног права, не само за време рата (ратни злочини) већ и у време мира (дрога, пиратерија, фалсификовање новца, кршење права мањина). Новину представља и увођење (свакако под утицајем Пеле) међународне кривичне одговорности државе поред одговорности појединаца (13).

Исте године је, на свом првом конгресу (Брисел 1926), Међународно удружење за кривично право, на предлог двојице известилаца (*Don-*

(9) Нпр. Женевски протокол о забрани употребе загушљивих, отровних и сличних гасова и бактериолошких средстава (1925), Женевске конвенције о заштити жртава рата (1929), Лондонска поморска конвенција (1930), Лондонски протокол (1936).

(10) J. Graven, *Formation de la doctrine et essai de création d'une cour criminelle internationale sous la S.D.N.*, "Toward a Feasible International Criminal Court", p. 106.

(11) Није сувишно приметити да су правници с европског континента (као *Pella, Donnedieu de Vabres, Politis, Caloyanni, Saldana, Soutle*) сматрали да је главни задатак заштита мира помоћу међународног кривичног права а не суђење за ратне злочине.

(12) International Law Association, *Report of the Thirty-third Conference*, Stockholm, 1924, pp. 102 *et seq.*

(13) International Law Association, *Report of the Thirty-fourth Conference*, Vienna, 1926, pp. 113 *et seq.*

nedieu de Vabres и *Pella*), усвојило резолуцију у којој се залаже за стварање кривичног одељења Сталног суда међународне правде. Прихваћен је и став о кривичној одговорности држава и појединаца. Одлучено је да посебна комисија изради нацрт статута суда. Нацрт статута (који је израдио *Pella*) је разматран и усвојен на другом конгресу, одржаном 1929. у Букурешту под снажним утицајем расположења створеног Бријан-Келоговим пактом (1928) (14).

Све је то, као и радови појединаца (15) омогућило да се 1937. усвоји конвенција о оснивању међународног суда за суђење терористима. Иако није било практичних резултата нека основна начела су касније послужила за оснивање међународних војних судова за суђење злочинцима чија дела нису имала "посебно географско опредељење", тј. која су била извршена у више земаља (идеја из члана 229. Версајског уговора) (16). Осим тога примењено је схватање о међународној кривичној одговорности за злочине против мира и за злочине против човечности.

На потребу за сталним међународним кривичним судом указује члан VI Конвенције за спречавање и кажњавање злочина геноцида (1948) који предвиђа надлежност судова држава или међународног кривичног суда који ће бити створен споразумом држава које ће прихватити њихову надлежност. Посебном резолуцијом (17) Генерална скупштина УН је позвала Комисију за међународно право да испита да ли је пожељно и могуће да се оснује међународно судско тело за суђење лицима оптуженим за геноцид и друге међународне злочине а посебно кривичног одељења Међународног суда правде. У том циљу је, 12. децембра 1950, образован Специјални комитет од представника 16 држава са задатком да формулише конкретне предлоге у том смислу. Године 1953. изабран је нови Комитет за међународно кривични суд са задатком да преиспита израђени нацрт статута у светлости примедба и коментара које су ставиле поједине владе, као и дебате која је вођена у Шестом (правном) комитету Генералне скупштине и да јој поднесе нови извештај на њеном деветом заседању (1954). Тада је питање одложено за једанаесто заседања Генералне скупштине (1956). По нацрту суд би био образован конвенцијом (а не одлуком било ког органа Уједињених нација) као орган држава које би прихватиле његову надлежност (18). Због "хладног рата" између водећих светских сила до данас такав суд није образован. Човечанство због тога и данас плаћа велики данак у крви иако је очигледно да данашња међународна заједница још не представља средину погодну за деловање установа као што

(14) J. Graven, *Formation de la doctrine et essai de création d'une cour criminelle internationale*, pp. 113-114.

(15) Нпр. Q. Saldana, *La justice pénale internationale*, "Recueil des Cours de l'Académie de droit international de La Haye", 1925, т. 10, pp. 223-429. Опширније о томе P. M. Carjeu, *Projet d'une juridiction pénale internationale*, Paris, 1953.

(16) Суд за суђење немачким злочинцима основан је Лондонских споразумом од 8. августа 1945. (заседао у Нирнбергу) а суд за суђење јапанским злочинцима основан је прогласом Врховног команданта савезничких снага на Далеком истоку од 19. јануара 1946. Први је престао 1946. а други 1948. године.

(17) Резолуција 260 Б (III), од 9. децембра 1948.

(18) За ревидирани текст нацрта статута суда из 1953. вид. *Documents officiels de l'Assemblée générale, neuvième session, Supplément No 12 (A/2645), Annexe*.

је међународни кривични суд (19). Тиме се може објаснити што још нису узети у разматрање многи предлози и нацрти, међу којима Конференције за светски мир путем права (одржане у Београду од 21. до 25. јула 1971) (20) и Удружења за међународно право (са 61. Конференције, одржане у Паризу од 26. августа до 1. септембра 1984) који су достављени Уједињеним нацијама (21).

Саме Уједињене нације су дошле до овог питања у току рада на Кодексу злочина против мира и безбедности човечанства. Специјални извештач Комисије за међународно право је, неформално, покренуо питање стварања међународног суда, што је наишло на одобравање Генералне скупштине која је позвала Комисију за међународно право да проучи питања међународног кривичног судства, укључујући могућност стварања међународног кривичног суда или неког другог судског тела (22). Пре него што приступи изради нацрта статута суда извештач је покренуо два основна питања: надлежност суда и услови за спровођење у живот (23).

II ИЗВОР СУДСКЕ ВЛАСТИ

Нема сумње да је прво питања правно најважније иако није основно јер се не може решити без тачног одговора на питање извора из кога међународни кривични суд црпи своја овлашћења. Ко суду даје овлашћења? С тим питањем се суочио извештач Комисије за међународно право чим је задигао танку скраму питања надлежности а то је показала и расправа у Комисији (24). Одговор није јединствен јер зависи од схватања односа између међународног и унутрашњег права, макар у овој области. Није ни једноставан јер се често мешају различита питања.

Ако се унутрашње и међународно право посматрају као одвојени правни системи међународни кривични суд би могао црпсти своја овлашћења било из једног било из другог јер би могао бити створен од стране држава или међународних организација. Онај ко би га створио дао би му овлашћења. У првом случају би се на међународни кривични суд преносио део овлашћења државних судова, тј. државе би се у општем интересу одрицале дела својих суверених права. То би се учинило

(19) Искуство с многим међународним уговорима (конвенције о уговорном праву и праву мора, међународни пактови и регионалне конвенције о људским правима) показује да их нису прихватиле највеће државе (пре свих САД).

(20) М. Милојевић, *Светска конференција за светски мир путем права*, "Југословенска ревија за међународно право", 1971, бр. 3, стр. 440.

(21) Резолуција бр. 6. International Law Association, *Report of the Sixty-first Conference*, Paris, 1984, pp. 4-6. Опширније М. Милојевић, *Хуманитарни проблеми на 61. Конференцији Удружења за међународно право*, "Анали Правног факултета у Београду", 1985, бр. 1, стр. 123-125.

(22) Резолуција бр. 45/41, од 28. новембра 1990.

(23) *Rapport de la Commission du droit international sur les travaux de sa quarante-troisième session, 29 avril - 19 juillet 1991, Assemblée générale, Documents officiels: quarante-sixième session, Supplément No 10 (A/46/10)*, p. 219. За текст евентуалне одредбе вид. стр. 234, бел. 300). Резиме расправе на стр. 236-256.

(24) Исто, стр. 235, 241.

уговорима између држава (25). Полази се од тога да читаво међународно право стварају државе и да оно почива на њиховој сагласности. Од воље држава зависи да ли ће створити међународни кривични суд. Која и каква ће он овлашћења имати зависи од тога који су део суверених права, односно власти државе спремне да на њега пренесу. Од држава такође зависи да ли ће издавати лица оптужена да су извршила неко међународно кривично дело, посебно своје држављане. Очигледно је да се казнена функција сматра искључиво унутрашњом и да се у том погледу без сагласности држава ништа не може променити. Такво схватање је чврсто укоренењено како у класичном међународном праву тако и у пракси. Због тога и данас у Комисији за међународно право има мишљења да се не само међународни кривични суд може основати једино сагласношћу држава већ да таква сагласност не би значила аутоматско прихватање његове надлежности. За то би била потребна посебна сагласност која би се давала уговором, компромисом или једностраном изјавом (26). Тако би државе задржале своју надлежност у кривичним стварима иако би на општи начин прихватиле надлежност међународног кривичног суда (27). Чини се да је такво схватање посредно (изјашњавањем о природи кривичног дела) изражавао члан 6, ст. 1, т. ц) Статута Међународног војног суда (у Нирнбергу) по коме злочини против човечности постоје "без обзира да ли се тиме врше или не врше повреде закона оне земље (подвукао М. М.) где су злочини извршени".

Међутим, наведена одредба Статута Међународног војног суда може да се тумачи обрнуто, као израз монистичког схватања са приматом међународног права које је изнад сваке унутрашње инкриминације. За злочине против мира и ратне злочине није ништа речено јер је њихов међународни карактер неспоран пошто могу настати само у међународним односима. Међународна кривична дела нису творевина права било које државе. Ако би их стварале државе онда то не би обавезивало друге државе и међународну заједницу. Чињеница да државе прописују кажњивост за међународна кривична дела и надлежност својих судова замагљује суштину ствари и отежава решавање. Треба јасно разликовати стварање права и његово примењивање.

Неспорно је да се међународно право ствара у међународним односима а то значи деловањем држава и њиховим саглашавањем. На тај начин се и неке радње посебно опасне за међународну заједницу, или које погађају више држава, проглашавају за међународна кривична дела. Унутрашњим законодавством се она уобличују и, најчешће, прописују санкције (28). У том смислу би требало схватити студију Генералног секретара УН о кажњавању за ратне злочине и злочине

(25) В. Василијевић, *Међународна кривична дела у националним кривичним законима и значај таквог њиховог прописивања у одсуству међународног кривичног кодекса*, "Југословенска ревија за међународно право", 1967, стр. 133; - *Међународни кривични суд*, стр. 59, 79, 80, 122, 178. Један члан Комисије за међународно право истиче да су државе веома опрезне према свему што би дирало у њихову сувереност. *Rapport de la Commission du droit international*, p. 241.

(26) Исто, стр. 241. Очигледна је алузија на факултативну надлежност Међународног суда правде и судова за људска права.

(27) На истом месту.

(28) Опширније М. Милојевић, *Обавеза кажњавања за међународна кривична дела*, "Југословенска ревија за криминологију и кривично право", 1969, бр. 2, стр. 228.

против човечности у којој се помињу "судска" и "законодавна надлежност" држава у овим случајевима (29) али има у виду организацију судова и поступак а не правила о одговорности (30). Природа правних правила не зависи од тога ко је учествовао у њиховом стварању већ како су створена, да ли једностраним или вишестраним актима држава.

Она још мање може да зависи од тога ко треба да примењује та правила. Чињеница да су правила међународног права одувек примењивале државе никада није утицала на њихову природу. То је и данас када правила међународног права све више примењују други субјекти у државама. Чињеница да учиниоцима међународних кривичних дела суде искључиво државни судови (јер других нема) нема значаја за квалификацију или природу тих дела, поготово ако се има у виду велики несклад у развоју међународног материјалног и процесног права. Ако би се постојање међународног права везивало за постојање међународних судова онда би међународног права било врло мало а ако би се тражило обавезно међународно судство могло би се закључити да међународно право још не постоји. Међународни карактер кривичних дела није утицао на стварање међународног кривичног судства. Међународна кривична дела су настала пре међународних кривичних судова што је утицало да се створи погрешан утисак да државни судови примењују унутрашње право. Природа судова не утиче на међународно обележје кажњавања чак и када се пресуде изричу у име једне државе или њеног владоца. Национални судови добијају међународно обележје по функцији коју обављају и при том примењују међународно право (кадгод што га државе стварају када закључују међународне уговоре или гласају у међународним организацијама). То схватање заступа и наведена студија о кажњавању злочинаца додавши да национални судови врше улогу коју би нормално требало да има међународно правосуђе. Они се појављују као судски органи несавршеног међународног правног поретка (31). Таква улога националних судова се теоријски објашњава делегацијом надлежности за примену међународног права (32), сасвим супротно теорији о преношењу државне надлежности на међународне судове. Члан VI Конвенције о геноциду омогућава да се надлежност државних судова схвати као привремена, до стварања међународног кривичног суда када би могла да постане алтернативна.

Из тих разлога се не би могло прихватити мишљење да надлежност међународних судова значи делимично преношење надлежности или овлашћења на међународне органе (33). То не само да није

(29) E/CN. 4/906, p. 129.

(30) Исто, стр. 139.

(31) Исто, стр. 138. Вид. такође М. Милојевић, *Обавеза кажњавања за међународна кривична дела*, стр. 231. и тамо наведену литературу.

(32) То прихватају нпр. И. Пржић, *Прилог теорији о субјектима међународног права*, "Архив за правне и друштвене науке", 1938, књ. XXXVI, бр. 6, стр. 609-610; - Ј. Andrassy, *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1961, str. 11; 1971, str. 12; - М. Марковић, *Међународна кривична дела*, "Југословенска ревија за међународно право", 1965, бр. 1, стр. 40-41; - *Међународна кривична дела и установа застарелости*, "Југословенска ревија за међународно право", 1965, бр. 3, стр. 336, 360; - М. Милојевић, *Обавеза кажњавања за међународна кривична дела*, стр. 231; - *Изведена надлежност држава*, "Анали Правног факултета у Београду", 1986, бр. 4, стр. 321.

(33) Тако и извештај Комисије за међународно право. *Rapport de la Commission du droit international*, p. 235.

тачно у случају решавања спорова између држава (које никада нису решавали унутрашњи органи држава) већ ни у случајевима када би могли да буду надлежни и национални судови (нпр. у области људских права и сл.). То понајмање може бити када је реч о надлежности у питањима из међународног права као што је случај с међународним кривичним делима. Може бити само обрнуто јер су међународна кривична дела прописана међународним правом. Она то остају без обзира ко судио њиховим учиниоцима.

III НАЧЕЛО ЗАКОНИТОСТИ

То је важно зато што начело законитости мора да буде строго поштовано како у унутрашњем тако и у међународном праву. Нирнбершки суд и Уједињене нације стоје на становишту да је то начело поштовано и на суђењу злочинцима европских осовинских сила. Због оспоравања, како на суђењу тако и у делу доктрине, Генерална скупштина је (34) једногласно потврдила начела међународног права садржана у Статуту и пресуди Међународног војног суда у Нирнбергу, укључујући и став Суда да "Статут није произвољно вршење власти од стране победничких нација већ је, по мишљењу Суда ... израз међународног права које је постојало у време његовог доношења. У тој мери је сам Статут допринос међународном праву" (35). Осим тога Генерална скупштина је (36) позвала Комисију за међународно право да формулише та начела. Полазећи од тога Комисија је сматрала да није позвана да расправља о садржини начела позитивног међународног права. На свом другом заседању (1950) она их је формулисала и с коментарима доставила Генералној скупштини која их је прихватила (37).

Нема сумње да је неопходно изграђивање међународног кривичног права да би се попуниле многе празнине. Комисија за међународно право указује на потребу усклађивања и унификације међународног кривичног права, а посебно утврђивања смисла и садржине неких појмова или начела, међу којима и начела законитости схваћеног као три начела: *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege* и *non bis in idem* (38). Пошто се међународним кривичним правом по правилу не прописују санкције у Комисији није поменуто начело *nullum crimen sine poena*.

За сврхе ових редова најважније би било начело *nullum forum sine lege*. То значи да се међународни кривични суд, као и сви међународни судови, може и мора основати само одговарајућим међународноправним актом. Пошто такав суд треба да служи остваривању највиших интереса међународне заједнице, а то значи и држава, могао би се основати једино међународним уговором. Такво стварање не би значило никакво преношење државне власти иако би суд имао само овлашћења која буду предвиђена актом о његовом оснивању. Створен

(34) Резолуцијом бр. 95 (I), од 11. децембра 1946.

(35) Нирнбершка пресуда, изд. "Архива за правне и друштвене науке", Београд, 1948, стр. 84. Чини се да је реч о међународном праву које је било на снази у време извршења кривичних дела, тј. пре доношења Статута.

(36) Резолуцијама бр. 95 (I), од 11. децембра 1946. и 177 (II), од 21. новембра 1947.

(37) Резолуцијом бр. 488 (V).

(38) *Rapport de la Commission du droit international*, p. 245.

међународним уговором, суд не би био органски део Уједињених нација али би могао да буде повезан с њима (39). Уједињеним нацијама би припадао једино ако би се основао као кривично одељење Међународног суда правде, што би захтевало одговарајуће измене његовог Статута. Измене не би биле потребне једино ако би се основао као помоћно тело Генералне скупштине. Тешко је претпоставити да би се једно тако важно тело могло сврстати у помоћне органе мада је познато да су неки такви органи добили доста висок степен самосталности (UNICEF, UNCTAD) па чак прерасли у посебне међународне организације (UNIDO). Питање је тумачење овлашћења међународних организација да чине оно што није изричито предвиђено њиховим статутима. Докле досеже њихово овлашћење да предузимају оно што је неопходно за остваривање њихових циљева и задатака? Свакако да није без разлога што се Комисија за међународно право за сада уздржава од изјашњавања у том погледу.

IV СУД ЗА "РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ" У ЈУГОСЛАВИЈИ

Све је то морао да има у виду генерални секретар УН када је (са сарадницима) припремао извештај Савету безбедности о могућностима и начинима за оснивање међународног кривичног суда за суђење лицима оптуженим за ратне злочине у грађанском рату у Југославији. Одмах пада у очи да се има у виду суд за посебан случај као непосредно после другог светског рата. Та чињеница је довољна да једну добру замисао озбиљно компромитује, утолико пре што се све више говори против много значајнијих међународних војних судова чија правна заснованост не може да буде озбиљно оспорена.

Друга замерка би била што се под неспоран појам ратних злочина схваћених у најширем смислу сврставају "етничко чишћење" и силовање. Тзв. "етничко чишћење" не познају ни Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата (1949) ни Допунски протоколи уз Женевске конвенције (1977). Пре би могло да представља неки вид масовне депортације као облик злочина против човечности, или само облик или последицу геноцида. Ни силовање није предвиђено као посебно кривично дело које представља "тешку повреду", односно ратни злочин (40). Члан 4, ст. 2, т. е) Допунског протокола II (који се односи на грађански рат) прописује да силовање мора да буде забрањено "у свако доба и на сваком месту" као кривично дело којим се вређа људско достојанство. То је несумњиво тешко кривично дело али не и ратни злочин чак и када га врше припадници оружаних снага. Уосталом, Допунски протокол га није могао прописати као "тешку повреду" јер таква дела он не познаје пошто се не односи на међународне сукобе у којима су једино могући ратни злочини. Полазећи од начела законитости "етничко чишћење" и силовање се не би могли сматрати ратним злочинима ни злочинима против човечности јер као такви нису про-

(39) Као, на пример, бројни комитети за надзор над применом појединих уговора из области људских права.

(40) За разлику од Женевских конвенција Допунски протокол I јасно каже: "Не дирајући у примену Конвенција и овог Протокола тешке повреде ових инструмената ће се сматрати за ратне злочине" (чл. 85, ст. 5).

писани. То не спречава да се сматрају тешким кривичним делима по унутрашњем законодавству. Из тога произлази искључива надлежност националних судова. Ово утолико пре што међународни кривични судови нису основани ни за неспорна међународна кривична дела међу којима су најстарији ратни злочини. Судили су државни судови. Изузети су учињени само после другог светског рата за међународна кривична дела којима су повређени држављани већег броја држава. Општи интерес међународне заједнице за такав поступак је био очигледан.

Оно што се збивало на тлу Југославије у последње две године ни издалека не може да побуди такав интерес. Просторно ограничени на подручје једне државе представљају оно што Допунски протокол II назива оружаним сукобима "који се одвијају на територији Високе стране уговорнице између њених оружаних снага и отпадничких оружаних снага или других организованих наоружаних група које, под одговорном командом, врше такву контролу над делом њене територије која им омогућује да воде непрекидне и усмерене војне операције..." (чл. 1, ст. 1). У међувремену су Уједињене нације примиле у своје чланство Словенију, Хрватску и Босну и Херцеговину на чијим се подручјима, после повлачења ЈНА, догађа оно што се назива ратним злочинима. Из свега што је претходило одлуци Савета безбедности јасно произлази да се има у виду само подручје Босне и Херцеговине где и данас бесни грађански рат. И поред све жестине и суровости тамо нема и не може бити "тешких повреда" Женевских конвенција и Протокола I па ни ратних злочина.

Тешко је замислити да званични кругови других земаља то не знају. Из свега што је сада речено јасно произлази чисто политички карактер читавог подухвата. Неопходно је пред сопственом јавношћу показати неки резултат закаснеле и крајње неспретне или наопаке интервенције, унапред осуђене на неуспех. Зато не изненађује што се о међународном кривичном суду говори у склопу решења југословенске кризе а потом се ограничава на кризу у Босни и Херцеговини. Сви досадашњи покушаји стварања међународног кривичног суда су долазили након окончања непријатељстава и никада нису повезивани с њиховим прекидањем или са васпостављањем и одржавањем мира. Због тога се ни најширим тумачењем Повеље УН не може наћи правни основ надлежности Савета безбедности да оснива никакав међународни кривични суд па ни за Југославију. Зато такав покушај оправдано изазива сумњу да се једна преко потребна међународна установа злоупотребљава против средине која је више пута истицала неопходност да се створи сталан међународни кривични суд за суђење учиниоцима било ког међународног кривичног дела.

У ЗАКЉУЧАК

Ако се полази од интереса међународне заједнице за оно што се збива у међународним односима онда је јасно да такав интерес не постоји када је реч о унутрашњим оружаним сукобима (грађанским ратовима). Иако по Женевским конвенцијама и Допунском протоколу II стране у сукобу нису потпуно слободне у поступању са заштићеним лицима ипак прекршаји таквих обавеза не представљају међународна

кривична дела па према томе ни ратне злочине. Стога стварање међународног кривичног суда за суђење лицима која су починила таква дела нема никаквог основа у међународном праву. Међународна заједница није ни покушала да установи међународни кривични суд после престанка осмогодишњег рата између Ирака и Ирана ни после избацивања ирачких трупа из Кувајта. Разумљиво је да је за то још мање имала основа (управо није имала основа), на пример, у грађанском рату у Салвадору. У чему је особеност грађанског рата у Југославији да се он посматра другачије од свих грађанских ратова у историји? Нема сумње да је публицитет дат у средствима јавног информисања шокирао јавно мњење далеко више него икада раније. Ако се томе дода уобичајени клише да је Европа средиште светске културе може се разумети питање које себи поставља не много учени Европљанин: зар је могуће да се тако нешто (тј. свирепости) догађа усред културне Европе. Као да за Европу постоје некакви други правни стандарди ратовања и убијања. Правно је одговор јасан али се у случају Југославије право избегава кад год би могло да јој користи. У Европи одавно није било грађанских ратова. Онај у Шпанији је заборављен, у Грчкој није дуго трајао а међународна заједница је имала пречих брига. Рат у Југославији је избио у сасвим другачијим околностима па није чудо што се дела кажњива по југословенском Кривичном закону проглашавају за међународна кривична дела.

Ни питање надлежности за кажњавање не може бити спорно. Нико озбиљан не оспорава надлежност месних судова. Може се чути само опаска да у условима грађанског рата ни једна страна у сукобу не може да гарантује исправно и непристрасно суђење. То може да буде озбиљан недостатак али он не може међународној заједници дати надлежност све док међународно право буде правило разлику између међународних и унутрашњих оружаних сукоба. Докле год се то разликовање прави ни очигледна неспособност државе (41) да обезбеди суђење прекршиоцима њених закона не овлашћује ни једну међународну организацију или групу држава да организују суђење за кривична дела којима није повређен ни један страни држављанин нити интерес било које државе.

(Примљено 9. јуна 1993)

*Dr. Momir B. Milojević,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

SOME LEGAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUDICIARY

Summary

The idea of establishing a permanent international criminal court is not new, but most influential states have prevented its realisation until now. Competent for trying persons accused of international criminal offences are therefore still the courts of states

(41) Није јасно да ли је у питању Југославија или Босна и Херцеговина Алије Изетбеговића.

of their citizenship, or of states where such offences have been committed. This is why trials of principal war criminals have been effected after the Second World War by newly established military international courts (Nuremberg and Tokyo, 1945-1948). After adopting the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the United Nations have undertaken the codification of substantive and procedural international criminal law. This task has not yet been accomplished, in spite of much efforts invested by many international non-governmental organisations.

The International Law Commission considers that the Code of crimes against peace and security of mankind, and the Statute of the international criminal court can not be adopted without the unification or, at least, coordination of contents and meanings of some fundamental principles of international criminal law, such as the one of *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege* and *non bis in idem*. However, it is necessary to consider also the principles of *nullum crimen sine poena* and *nullum forum sine lege*. In the Yugoslav case, particularly significant are the principles *nullum forum sine lege* and *nullum crimen sine lege*, since the court for trying persons accused of war crimes in Yugoslavia has been established by a non-competent body - namely, the UN Security Council, and for acts which can not be war crimes because they are committed in a civil war; these acts may be treated only by domestic, internal law.

Key words: *International criminal court. - War crimes. - Civil war.*

*Momir Milojević,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

QUELQUES PROBLÈMES JURIDIQUES RELATIFS À LA JUSTICE PÉNALE INTERNATIONALE

Résumé

L'idée de la création d'un tribunal international pénal permanent n'est pas nouvelle, mais elle n'a toujours pas été réalisée en raison des résistances opposées par les Etats les plus influents. En ce qui concerne les procès aux personnes accusées d'avoir commis des crimes internationaux, ils restent toujours sous les compétences des tribunaux des Etats dont ces personnes sont des citoyens ou bien des Etats dans lesquels ces crimes ont été commis. C'est pourquoi, pour juger les principaux criminels de la deuxième guerre mondiale, on avait créé des Tribunaux internationaux penaux à Nuremberg et à Tokyo (1945-1948). Après l'adoption de la Convention pour la prévention et la répression du crime de génocide, les Nations-Unies ont entrepris le travail sur la codification du droit international pénal matériel et de procédure, qui n'a pas été parachevé en dépit du grand travail effectué dans de nombreuses organisations internationales non-gouvernementales.

La Commission du droit international considère que le Code des crimes contre la paix et la sécurité et l'humanité et les Statuts du tribunal international pénal ne peuvent pas être adoptés sans l'unification ou au moins l'harmonisation du contenu et du sens de certains principes élémentaires du droit international pénal, tels que le principe *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege* et *non bis in idem*. Cependant, il est nécessaire d'accorder la même attention aux principes *nullum crimen sine poena* et *nullum forum sine lege*.

Dans le cas yougoslave, ce sont les principes *nullum forum sine lege* et *nullum crimen sine lege* qui ont une importance particulière, car le Tribunal pour les personnes

accusées de crimes de guerre en Yougoslavie a été créé par un organe non compétent (Le Conseil de Sécurité des Nations-Unies) pour les crimes qui ne peuvent pas être des crimes de guerre car ils ont été commis au cours de la guerre civile et ne peuvent être que des crimes définis par le droit interne.

Mots clé: *Le tribunal international pénal. - Les crimes de guerre. - Le guerre civile.*

др Зорица Мршевић,
виши научни сарадник института за криминолошка и социолошка
истраживања у Београду;
др Ивана Симовић-Хибер,
научни сарадник института за криминолошка и социолошка истраживања
у Београду

КРИМИНАЛИТЕТ ЖЕНА - ПОТРЕБА СТВАРАЊА НОВОГ КРИМИНОЛОШКОГ ПРИЛАЗА

Истраживања и криминолошке анализе криминалитета жена су ретке и углавном усмерене на проналажење јединственог узрока ове појаве. Како тиме нису добијени ни прави одговори а ни изграђен свеобухватнији приступ проблему, постоји потреба стварања новог криминолошког прилаза уз претходну критичку анализу досадашњих ставова. Аутори су прво анализирали опште карактеристике женског криминалитета разматрајући његов обим, структуру и динамику, утицај кривичноправног система на његову морфолошку структуру и карактеристике женске популације. Следи излагање неких значајнијих теорија које су током историје криминолошке мисли објашњавале женски криминалитет. Ту се прво помиње Ломброзов и Фереров биолошки позитивизам, који ма колико звучао архаично и даље представља основу многих савремених теорија. Ту се помињу следећи аутори: Томас, Полак, Конопка, Адлер, као и правци психолошког детерминизма, детеминизма, детерминизма полних улога. Аутори у закључку идентификују два могућа, у основи методолошка закључка: а) женски криминалитет не треба посматрати као посебну и изоловану, детерминисано различиту појаву од укупног; б) у деловању општих узрочника криминалитета, ендогених и егзогених на жене, постоје несумњиве посебности које резултирају и специфичностима у обиму и структури криминалитета.

Кључне речи: Криминалитет жена. - Биолошки детерминизам. - Полне улоге. - Контролисана жена. - Еманципација.

I КРИМИНОЛОГИЈА ЖЕНСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА - ДЕО ОПШТЕ ИЛИ ПОСЕБНА (СПЕЦИЈАЛНА) КРИМИНОЛОГИЈА

Мушкарци чине шест пута више кривичних дела од жена (1), мада су у једном друштву, и мушкарци и жене изложени претежно истим утицајима. Када треба одговорити на питање откуда ова разлика, наука

(1) Ann Smith, *Women as lawbreakers*, The lawbreakers, British Broadcasting Corporation, London, 1975, стр. 49; Roger Merle, *Andre Vitu*, *Traité de Droit Criminel*, Tome I, Ed. Cujas, Paris, 1981, стр. 41.

најчешће прибегава неким општим детерминантама социјалног понашања, "природи" или "васпитању", или констатује да ма шта да је у питању животни стил полова се међусобно веома разликује па се разликују и њихове могућности и њихови мотиви за извршење кривичних дела (2).

Приметан је и мањи број истраживања женског криминалитета. Пошто кривична дела учињена од стране жена не прете функционисању друштва, женска девијација је као криминолошки проблем прилично занемарена (3). Осим што се женски криминалитет сматра мање озбиљним друштвеним проблемом (4), ту је и чињеница да као појава сразмерно малог обима не дозвољава квалитативну анализу, односно уопштавања. Мада је од скора уочено да истраживања женског криминалитета могу дати релевантне резултате примењиве и на криминалитет мушкараца, нпр. његово смањење (5), остаје да су жене неупоредиво ређи објекат криминолошког истраживања од мушкараца. У општим делима или студијама жене су пак често споредно питање, истражују се узгред и заједно са малолетничким криминалом или криминалом психичких поремећених (6), или је криминалитет жена обухваћен анализом мушкараца и тиме учињен невидљивим.

У постојећим истраживањима жене као учиниоци кривичних дела се дефинишу као *хомогена група* биолошки и емотивно инспирисаних полних бића. У анализи криминалитета мушкараца полази се од разлика, нпр. класних, етничких, професионалних (7). Мушки криминал, објашњава се, дакле различитим узроцима, нпр. сиромаштвом, психичком нестабилношћу или другим узроцима проистеклим из доминантних друштвених структура, али никада само сопственим полом (8).

Супротно, као узрочник женског криминалитета се, као по инерцији, издваја пол. По истој инерцији, код женског криминалитета се и даље, мада је овакво схватање напуштено када је у питању криминалитет уопште, трага за "главним", дакле јединим разлогом који га производи па се тај разлог промовише у ранг јединог узрока. За илустрацију овог метода могу да послуже и савремена истраживања; надовезујући се на традицију, одговор на уочене промене у структури женског криминалитета траже у еманципацији жена као једнозначном

(2) *Gender and the Criminal Justice system*, Home Office publication under section 95 of the Criminal Justice Act 1991, London, 1992, стр. 4.

(3) *Deviant behavior - readings in the sociology of deviance*, Delos Kelly, St. Martin's Press New York, 1979, Freda Adler & Herbert Adler, *Female delinquency: Minor Girls and Major Crimes*, стр. 524.

(4) *Crime and measures against crime in the city*, National council for crime prevention - Sweden, Stockholm, 1990, Eva Tiby, *Women and crime in the urban environment*, стр. 101-135.

(5) Tiby, *op. cit.*, 101.

(6) Carol Smart, *Women, Crime and Criminology, A Feminist Critique*, Routledge & Kegan Paul, London, 1976, стр. 177.

(7) Smart, *Op. cit.*, стр. 3. и 178, наводи да су те студије писане до скора скоро искључиво од стране мушкараца, тема су им мушкарци а били су намењени стручној јавности такође до скора састављеној од мушкараца, па је искључење жена из њих разумљиво чак и кад није намерно - узима се наиме као нормално да су жене неважни чланови заједнице.

(8) Tiby, *op. cit.*, стр. 104-105.

фактору који га узрокује. При томе се превидља смисао еманципације (9): она није слобода да се буде сличан мушкарцу, већ да се одбаци стереотипна, полно омеђена улога, ограничена идејом о урођеним могућностима полова.

Док студије мушког криминалитета постају све комплексније, феномен женског има тенденцију да буде редуциран. Пропашћу биолошких теорија (10) на сваку промену у структури женског криминалитета реагује се тако што се овај растући друштвени проблем објашњава последицама еманципације жена.

Валидност оваквог метода, па и теоријских објашњења, зависи од самог феномена женског криминалитета.

II ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИМИНАЛИТЕТА ЖЕНА

Општом констатацијом да је криминалитет жена по заступљености у укупном криминалитету мали и да је по структури, врсти извршених деликата, лакши у односу на криминалитет мушкараца проблем се маргинализује (11) и објашњава полним детерминизмом.

На тај начин женски криминалитет се непотребно издваја из опште анализе криминалитета као друштвене појаве, и настаје двострука штета. Ако је наиме криминалитет жена *неспецифичан*, осим по бројности и структури, морао би бити објашњаван истим критеријумима као и мушки. Ако је посебна специфична категорија, то би био разлог за редефинисање општег појма криминалитета, тиме и криминалитета мушкараца.

Отуда је разлике у испољавању потребно најпре разјаснити, па тек онда у њима или преко њих, у самом полу као општем етиолошком фактору, тражити узрочник.

1. Обим криминалитета жена

По доступним, упоредним подацима, мало учешће женског у укупном криминалитету је константна и ноторна појава. Тако је на пример у Шведској (12) у периоду од 1857 до 1990 сталан проценат учешћа женског криминалитета у укупном од 18%. Стабилан однос показују и подаци за Енглеску и Француску где је како се наводи у последњих петнаест година размера 1:6 (13). Сличне односе показују и подаци за САД (1:6), Канаду (1:8) и Совјетски Савез (1:8 али са тенденцијом пораста) (14).

Што се тиче обима криминалитета жена код нас, према новијим подацима у Југославији је у периоду 1986-88 њихово учешће било

(9) Smart, *op. cit.*, стр. 74.

(10) Smart, *op. cit.*, стр. 76.

(11) Gender..., *op. cit.*, стр. 4, Tiby, *op. cit.*, стр. 101, Smart, *op. cit.*, стр. 3, Smith, *op. cit.*, стр. 50-51.

(12) Tiby, *op. cit.*, стр. 102.

(13) В. Николић-Ристановић, Н. Мрвић, *Друштвена контрола и криминалитет жена*, Београд, 1992, стр. 17; Gender..., *op. cit.*, стр. 7 где се даје податак за 1990. год. који показује да се тренд са 17% учешћа одржава; Merle, Vitu, *op. cit.*, стр. 41.

(14) Николић-Ристановић, Мрвић, *op. cit.*, стр. 18.

13% (15). Упоредијено са периодом 1952-62 када их је међу делинквентима било између 20% и 24% (16) може се констатовати значајно смањење. Подаци за Србију у периоду 1973-1988 указују на просечних 15%, што прати исту тенденцију пада у односу на период од 1952-62 са релацијом 20-26% (17).

2. Структура и динамика криминалитета жена

Док су статистички показатељи обима криминалитета жена упоредиви са оним добијеним у другим земљама, принципијелно се показују као недовољно поуздани за валидно поређење структуре криминалитета. Ово пре свега стога што је слика криминалитета везана примарно за одређени простор и време, и у директној је зависности од конкретног изгледа правне регулативе (18).

Ипак је могуће назначити неке опште карактеристике. Преовлађујуће је мишљење о женском криминалитету као инструменталном (19) којим се решава непосредна потреба или конфликт. Оно најчешће и бива потврђено и илустровано структуром извршених дела. Доминирају имовинска кривична дела (20), дела против части и угледа (21) и живота и тела. Према подацима за Србију у периоду 1960-62. г. ова дела чине 90% криминалитета жена.

Новије тенденције, запажено на примерима САД и Грчке (22) указују на повећано учешће жена у делима везаним за дрогу. С друге стране запажено је повећање тежег имовинског криминала (провале) (23) и саобраћајних деликата (24).

Нама посебно може бити занимљиво питање структуре криминалитета жена код нас имајући у виду постојање два опсежна истраживања (25) чија анализа и подаци у дистанци у више од двадесет година, могу дати валиднију слику евентуалних промена. Анализа структуре је рађена према најзаступљенијим облицима криминала. Најбројнија су дела против части и угледа, која је у периоду од 1952-62. односила чак 60% извршеног криминала у Србији (према 55% у СФРЈ). Учешће ових дела у мушком криминалитету је било 19%. У периоду 1984-88. учешће ових дела у женском криминалитету је преполовљено, са видљивом тенденцијом даљег опадања.

(15) Николић-Ристановић, Мрвић, *op. cit.*, стр. 19.

(16) Др Верица Симоновић, *Криминалитет жена*, Нови Сад, 1966, стр. 49.

(17) Симоновић, *op. cit.*, стр. 56.

(18) Tiby, *op. cit.*, стр. 102. наводи да су 29% дела које су учиниле жене у Шведској неовлашћено поступање са децом; James Q. Wilson & Richard J. Herrnstein, *Crime and Human Nature*, Simon & Schuster, New York, 1985, стр. 111, наводе да у САД проституција чини 70% криминалитета жена, што све не даје премисе упоредивости са нашим правом.

(19) Tiby, *op. cit.*, стр. 106, а М. Милутиновић, *Криминологија, "Савремена администрација"*, Београд, 1973, стр. 172, назива га "пасивним".

(20) Tiby, *op. cit.*, стр. 102, анализирајући податке за 1988. г. наводи да жене у 41% учествују у крађи у продавницама.

(21) Укључујући и граничне случајеве "лошег понашања" - скитничење, просјачење, подвођење и сл. (види податке за Грчку код Николић-Ристановић, Мрвић, *op. cit.*, стр. 20).

(22) Николић-Ристановић, Мрвић, *op. cit.*, стр. 20-21 и Tiby, стр. 102.

(23) Smith, *op. cit.*, стр. 52.

(24) Smith, *ibid.*

(25) В. Симоновић, Николић-Ристановић, Мрвић, *већ цитирано*.

Занимљиво је, имајући у виду полазну констатацију о криминалитету жена као лаком криминалу, да је у посматраном периоду 1952-62. г. петина извршених дела била из групе против живота и тела. Сразмерно смањење са тенденцијом пада на 15% запажено је у касније истраживаном периоду.

Посебно је индикативан податак пораста учешћа женске популације у извршењу кривичних дела против имовине. Учешће од непуних 15% које важи за ранији период показује тенденцију пораста чак до 39% у 1988. години. Тако се вршење ових дела изједначаје са мушком популацијом, који просечно у трећини случајева чине ову врсту дела.

Ови основни бројчани показатељи на први поглед мењају слику о структури, а пре свега о тежини деликата које у Србији чине жене. Ради добијања тачније представе о стању ствари потребно је анализирати и унутрашњу структуру извршених дела пошто законска класификација, по законском називу извршених дела, може заварати.

Тако податак о уочљивој заступљености 9 дела против живота и тела мења изглед ако се наведе да је основно по бројности било кривично дело лаке телесне повреде (просечно 17% за период од 1960-62. (26), док на убиство отпада само 0,2-3%) (27).

Код имовинских кривичних дела доминирају ситна дела крађе, утаје и преваре и обична крађа - преко 10% у односу на 0,5% извршених дела тешке крађе.

Тако посматрано може се рећи да се потврђује хипотеза о лаком криминалу као доминантној врсти криминалитета жена. Наиме скоро 90% извршених дела чини пет деликата: увреда, лака телесна повреда, клевета, ситно дело крађе, утаје и преваре и обична крађа (28).

3. Утицај кривичноправног система на криминалитет жена

Уочена неразноврсност криминалитета жена код нас може бити условљена садржином и врстом инкриминација. Одређујући кривична дела, сам закон може директно условити изглед криминалитета одређене популације. У литератури се често наводи да је један од основних разлога "полно детерминисаног објашњења криминалитета жена" (29) тај што се или ради о делима директно везаним за пол (нпр. чедоморство, као дело које може учинити само жена, или проституција, која подразумева да се њоме непосредно и претежно баве жене) или су у питању дела посредно у вези са полом, утолико што га чешће врше жене. По преовлађујућем мишљењу, то произлази из природе или бар начина социјализације жене, за шта је пример крађа у радњама. Питање је међутим, колико је она валидна. Тако неадекватност "полног" објашњења крађа у радњама чини се не треба посебно озбиљно образлагати.

(26) Симоновић, *op. cit.*, стр. 59.

(27) Слична вредност показује и чедоморство са 0,5%, побачај 1% и тешка телесна повреда око 0,5%, Симоновић, *ibid.*

(28) Николић - Ристановић, Мрвић, *op. cit.*, стр 25 налазе да су у периоду 1984-88. најчешће вршена кривична дела увреде, телесне повреде, издавања чека без покрића, обична и ситна крађа. Merle, Vitu, *op. cit.*, стр 41. наводе податак за Француску из 1978. где већину дела чине чедоморство, крађе у радњама, издавање чека без покрића, превара и деликти против деце и породице.

(29) Smart, *op. cit.*, стр. 6, 8. и 18.

Проституција је питање директног законског одређења шта је то криминал. Чедоморство отвара проблем чињенице да учинилац дела може бити само лице једног пола. Но само извршење тог дела је ретко, дешава се испод једног процента. Оно је занимљиво и ако се обрнуто постави: да ли су жене законом искључене или ограничене у вршењу неких кривичних дела.

Занемарујући чак школске примене "војних" деликата, може се запазити да су жене практично ограничене у могућности да буду и потенцијални извршиоци најтежих деликата (30).

С друге стране може се запазити и да депенализација једнога понашања директно узрокује промену структуре криминалитета одређене (полне) популације. Тако, нпр. легализацијом болничког прекида трудноће драстично су опали случајеви недозвољеног побачаја чиме је потпуно опао значај тога дела и његово учешће како у општој структури криминалитета жена, тако и код дела против живота и тела.

Исто тако, може се запазити и посредни утицај промене политике гоњења за одређену врсту кривичних дела, што такође мења све посматране структуре извршених деликата. Тако, нпр. учешће привредног криминалитета извршеног од стране жена у периоду 1984-85, када је доминирало дело издавања чека без покрића (12-17%), пада у периоду 1986-88. на 4-3%.

Мада са великом резервом, чини се да се ипак може рећи да законска и политика гоњења, можда више но што је то случај са општим криминалитетом, на прилично директан начин одређују шта је доминантан облик криминалитета жена.

4. Карактеристике женске криминалне популације

Поређењем резултата истраживања женског криминалитета по карактеристикама те специфичне популације може се закључити прилична константност и непроменљивост кроз дужи временски период. Тако, нпр. већина криминалки су између 30-39 година, већина их живи у месту различитом од места рођења, најчешће су удате мајке, ниске школске спреме (раније преовлађују лица без икакве школе и са основном, док сада имамо углавном са осмогодишњом и средњом школом). Приличан број их је незапослен или без занимања, раније више од половине а сада 45% издржавано, углавном потичу из породица које се карактеришу лошим материјалним стањем (углавном код жена које су извршиле баш имовинска дела). Поврат је раније био изражен јер је готово трећина криминалки била у истоврсном поврату (побачај, крађа, превара), док су жене сада већином примарни учиниоци.

Као што је речено у уводу, криминолошка теорија ове структуралне карактеристике углавном занемарује, тражећи објашњење за појаву, обим и структуру женског криминалитета углавном у самом полу.

(30) Мада се дела против човечности и међународног права или основа друштвеног уређења ионако ретко чине и од стране мушкараца, тако да их или уопште нема или их је мање од 0,5%. Merle, Vitu, *op. cit.*, стр 41 указују на законску концентрацију криминалитета жена на релативно узак круг лакших деликата.

III ТЕОРИЈЕ О ЖЕНСКОМ КРИМИНАЛИТЕТУ

Угаони камен за биолошко полно објашњење женског криминалитета представља *Ломброзова* и *Ферерова* студија ("Женски криминалци" 1895). Истраживање није потврдило "општу" теорију атавизма, биолошких заостатака ранијих еволутивних фаза у личности делинквента коју заступају ови аутори (31). Код жена, криминалаца откривено је мало знакова дегенерације; нешто више их је било од проститутки. Овакав резултат није поколебао ауторе у односу на теорију биолошког детерминизма, већ су опет ослоном на биолошки "разлог" (жене су иначе по њима за један ступањ мање развијене од мушкараца, ближе примитивном пореклу човека) покушали да објасне зашто су "истински", "урођени" криминални типови ређи код жена. Жене су, сматрају аутори биолошки конзервативније од мушкараца и због тога мање наклонене криминалитету, али их одликује наглашена подлост и суровост извршених кривичних дела. То је отуда што криминалке имају све "квалитете" мушког криминалца плус лукавост, злобу, пакост, непоштење својствено женама. Тако је биолошка природа жена у супротности са криминалитетом, криминалне радње жена не само што су правно санкционисане већ су и биолошки и полно абнормалне. Жене криминалци су двоструки изузеци, по томе монструми (32).

Трагајући за биолошком супстанцом женског криминалитета, Ломброзо и Фереро су априорно поставили модел нормалне жене супротстављајући абнормалну. Тај модел, заснован на "вредностима" времена у коме су живели, (за које је карактеристичан инфериоран положај жена, недостатак образовања и сл.) они су протумачили биолошки и антрополошки. Тако је створен идеолошки оквир за проучавање женског криминалитета, у који су заробљене и многе савремене студије (33). Заборављено је да то није једини могући начин друштвеног реда, ни модел положаја и понашања жена.

Тако је за *Томаса* (Неприлагођена девојка - 1967) извор женског криминалитета слом традиционалних ограничења жена (34). Уклањањем друштвених санкција жене су остале друштвено "неприлагођене". Напуштање традиционалног морала, по њему, довело је да су изгубиле праве оквире "исправног" понашања. Ово мишљење није реткост. И други аутори наике сматрају да излазак из сигурности традиционалних женских улога, кидање традиционалних емоционалних веза са породицом, школом, црквом и испробавање неизвесних алтернативних улога представља непосредан криминогени фактор (35).

Полак (Криминалитет жена 1961) ствара мит о злој жени чија је психологија извор њене способности да вара и манипулише. Главна Полакова идеја је "маскирани" карактер женског криминалитета, због непријављивања, ниског нивоа откривања и наглашене благости (36)

(31) Merle, Vitu, *op. cit.*, стр. 41-2 и Smart, *op. cit.*, стр. 31.

(32) Smart, *op. cit.*, стр. 33-5.

(33) Wilson, Herrnstein, *op. cit.*, стр. 117.

(34) Smart, *op. cit.*, стр. 41.

(35) Adler (Deviant behavior), *op. cit.*, стр. 528-29.

(36) Потпуно супротно тврди Smith, *op. cit.*, стр. 50. сматрајући да се у целини показује много мање хуманости према женама него према мушкарцима када су откривене и осуђене а посебно када је у питању затворска казна.

која се показује према женама од стране полиције и судова. То илуструје тиме да их њихове типичне жртве, љубавници, супрузи и деца не пријављују полицији. Такав Полаков покушај процене скривеног женског криминалитета је чиста спекулација.

Cowie, Cowie и *Slater* (Делинквенција девојака 1968) такође полазе од традиционалних, стереотипних улога (37), узимајући да постоји само један модел личности природан женском полу. Они подразумевају да за девојчице постоји биолошки условљен модел понашања, и да су оне које су усвојиле типично мушко понашање биолошки абнормалне. "Нормалан" облик искључује делинквенцију и криминалитет, па се сваки знак неконформизма девојчице и жене третира као сигуран знак патологије.

Аутори посебно траже знакове дефектне интелигенције, абнормалних функција нервног система и нарушено физичко здравље, па доказују да делинквентне девојке имају више од осталих физичке недостатке. Ове особине које подсећају на Ломброзове описе деликвентних жена, сматрају "конституционалним предиспозирајућим факторима". Они при том превиђају утицај социјалне структуре на могућност остварења правилне исхране, медицинске заштите и другог што одређује физички изглед појединаца. Они сматрају да је женски пол "имунији" на делинквенцију од мушкараца слично Ломброзу и Фереру. Имплицира се да су девојке делинквентне само ако су биолошки абнормалне или ако је нека мања абнормалност (нпр. дебљина) комбинована са екстремно стресним спољним факторима. Сматрају даље, да су девојке под мањим утицајем друштвених околности него дечаки. Наиме, док објашњења социјалног или економског типа могу добро да послуже за објашњење мушког криминалитета, код делинквентног понашања девојака пресудно је биолошко објашњење. Негирањем социјалних и културних разлика и биолошким позитивизмом и ови аутори више доприносе мистификацији него објашњењу женског криминалитета.

Конопка (Адолесцентна девојка у конфликту 1966) имплицира да делинквенти долазе из сиромашних или непотпуних породица са недовољним родитељским старањем и да имају недостатак образовања. Али њена студија је више дескриптивна него аналитичка, ослања се у највећој мери на анегдоталне и индивидуалне случајеве, описе беде и усамљености коју су искусиле девоке делинквенти. Тако покушава да за њих изазове симпатије, пледира за разумевање проблема адолесцентних девојака и прибављање адекватног третмана када једном постану делинквентне).

У савременој криминологији доминирају *психолошка* објашњења, као замена за Ломброзов и постломброзовски биологизам. Ова објашњења полазе од криминалитета као индивидуалне појаве. По њима, нормална и прилагођена девојка не може да постане делинквент. Емоционална нестабилност је изазвана фрустрацијом заснованом ограниченом полном улогом жене. Ово објашњење не може да задовољи јер резултат фрустрације не мора да буде девијантно понашање.

Има и схватања која покушавају да обухвате и *социјалне факторе*. Наглашава се међутим, да општа формула по којој сиромаштво плус друштвена осујећеност (немоћ) узрокују криминалитет, није примен-

љива на жене. Оне су чешће но мушкарци жртве незапослености, друштвеног система који их маргинализује док их истовремено окривљује да одступају од модела стереотипне женствености (38). Иначе, жене биле на врху криминалне лествице. Отуда је питање несумњиве разлике између мушког и женског криминалитета, питање различитог деловања, испољавања ендогених и егзогених узрока криминалитета. Даље, ако се не може априорно закључивати о различитом деловању ендогених (биолошких и психолошких), мора се поставити питање разлика у питању деловања егзогених: класе, круга познаника (39), услова становања, друштвене моћи итд.

Док су Ломброзо и Фереро сматрали да је "мушкобањастост" извор женског криминалитета као биолошка грешка, за Адлера је то "тамна страна" женске еманципације. По тој теорији смањивање разлике између полних улога ствара нову, суштинску мужевнију жену, што проузрокује пораст криминала жена (40). Еманципација се окривљује и због тобожњег стимулсања тзв. једнородитељских породица, (тј. домаћинства која чине мајка са децом). Како се процењује, 40% таквих непотпуних породица живе испод граничне линије беде, што је довело до криминолошког идентификовања "феминизирања сиромаштва". Тиме се објашњава зашто те маргинализоване жене врше ситне крађе, преваре и фалсификате (41).

IV ЗАКЉУЧАК

Савремена истраживања женског криминалитета нарочито истичу (и емпиријским истраживањима потврђују) различиту друштвену улогу полова као факторе криминалитета. Истичу се различити животни стилови, различити стандарди контроле, различита сексуална идеологија једног друштва (42)

Савремена криминологија познаје појам контролисане жене; обично се сматра да су девојке контролисане/надгледане другачије од дечака, за њих важи много опсежнији комплет правила, а таква контрола се усваја и постаје самоконтрола која доводи да жене настоје да се прилагоде ономе што сматрају да је став већине (43). Тамо где постоји већи притисак на девојчице него на дечаке да су одређени

(38) Eileen Fairsweather, Roisin, McDonough and Melanie Mc Fadyean, *Only the rivers run free*, Northern Ireland, *The women's war*, Pluto press, 1984, London, стр. 244-5, наводе да су жене-учиниоци кривичних дела терет на савест једног друштва које их нити разуме нити за њих мари.

(39) Успешно кривично дело захтева контакте, техничку квалификованост, одговарајућу опрему и вољног учитеља. Из разних разлога жене су мање присутне у подземљу и све те потребне околности за успешно организовано и изведено кривично дело су им једноставно слабије доступне. У ствари жене и мушкарци се крећу у различитим друштвеним аренама (основне друштвене арене су кућа, посао и забава при чему су жене претежно у кући а мушкарци изван ње) а познато је да је најчешће поприште кривичних дела арена забаве, Tiby., стр. 109.

(40) Wilston & Herrnstein, *op. cit.*, стр. 122-23.

(41) Wilson & Herrenstein, *op. cit.*, стр. 124.

(42) Tiby, *op. cit.*, стр. 104-5.

(43) Smith, *op. cit.*, стр. 49.

типови понашања морално погрешни и неодговарајући изгледа да ће из тога резултирати већи ниво сагласности са њима (44).

Оваква запажања па и истраживања, међутим остају на нивоу појединачног, и у најбољем случају могу расветлити обим криминалитета жена. Анализирана структура указује да су делинквенткиње маргинализована група необразованих и социјално немоћних особа, чији криминалитет се исцрпљује концентрацијом на пар лаких дела, често на граници делинквенције и онога што се колоквијално сматра само девијантним. Све ово се не уклапа у новије тенденције објашњења феномена женског криминалитета као последице еманципације. Пре свега то објашњење би морало имати потврду у драстично промењеном обиму и структури криминалитета. Како то није случај, површно се тај аргумент користи да се њиме објасни свако померање структуре криминалитета жена. Тако се нпр. објашњавају и случајеви ситног имовинског криминалитета (сиромаштво као последица еманципације) и "пораост" тешког имовинског криминала (као повећано стицање позиција које то омогућавају).

По нашем мишљењу отуда, досадашњи развој криминологије, када је о криминалитету жена реч, дозвољава два, у основи методолошка закључка: а) женски криминалитет не треба посматрати као посебну и изоловану, детерминисано различиту појаву од укупног; б) у деловању општих узрочника криминалитета, ендогених и егзогених на жене, постоје несумњиве посебности које резултирају специфичностима у обиму и структури криминалитета.

(Примљено, 29. јануара 1993)

Dr. Zorica Mršević,

Senior Research Associate of the Institute for Criminological and Sociological Studies in Belgrade;

Dr. Ivana Simović-Hiber,

Research Associate of the Institute for Criminological and Sociological Studies in Belgrade

CRIMINALITY OF WOMEN - A NEED FOR A NEW CRIMINOLOGICAL APPROACH

Summary

Former research and theoretical approach to female criminality has not been adequate, so that there is a need for the new one. After analyzing general characteristics of criminality of women and some more important theoretical approaches to these problems, the authors suggest in their conclusions two possible methodological approaches, namely: (i) female criminality should not be considered as a particular and isolated, i.e. differently determined phenomenon within the entirety of the problems of criminality; (ii) in the effects of general causes of criminality - endogenous and exogenous

(44) Smart, *op. cit.*, стр. 66.

regarding the women, there exist, undoubtedly, specificities which have, as their consequence, the other specificities in the scope and structure of criminality.

Key words: *Criminality of women. - Biological determinism. - Sex roles. - Controlled women. - Emancipation.*

Zorica Mršević,

collaborateur scientifique de l'Institut de recherches criminologiques et sociologiques de Belgrade;

Ivana Simović-Hiber,

collaborateur scientifique de l'Institut de recherches criminologiques et sociologiques de Belgrade

LA CRIMINALITÉ DES FEMMES - LE BESOIN DE LA CRÉATION D'UNE NOUVELLE APPROCHE CRIMINOLOGIQUE

Résumé

Les recherches et les analyses criminologiques de la criminalité des femmes sont rares et se proposent le plus souvent pour but de trouver une cause unique à ce phénomène. Etant donné que cela n'a pas permis d'obtenir des réponses pertinentes et d'édifier une approche plus globale du problème, la nécessité existe de créer une nouvelle approche criminologique tout en analysant tout d'abord les postitions existantes dans ce domaine. Les auteurs ont analysé tout d'abord les caractéristiques générales de la criminalité féminine, examinant son volume, sa structure et son dynamisme, l'influence du système de justice pénale sur sa structure morphologique et les caractéristiques de la population féminine. Les auteurs exposent ensuite certaines théories importantes qui expliquaient, au cours de l'histoire de la pensée criminologique, la criminalité féminine. On évoque tout d'abord le positivisme biologique de Lombroso et de Ferrer, qui, tout aussi archaïque qu'il soit, représente toujours la base de nombreuses théories contemporaines. Les auteurs suivants sont cités: Thomas, Polak, Konopka, Adler et aussi les courants du déterminisme psychologique, du déterminisme des rôles des sexes. Les auteurs dégagent à la fin deux conclusions possibles, en fait méthodologiques: a) la criminalité féminine ne doit pas être considérée comme phénomène spécifique et isolé, déterminé comme différent de la criminalité générale; b) dans l'impact des causes générales de la criminalité, endogènes et exogènes, sur les femmes, il existe des particularités incontestables qui se traduisent aussi par des spécificités dans le volume et dans la structure de la criminalité.

Mots clé: *La criminalité des femmes. - Le déterminisme biologique. - Les rôles des sexes. - La femme contrôlée. - L'émancipation.*

др Обрад Перић,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

ДЕЦЕНИЈА ВЕЛИКИХ ПРОМЕНА У КРИВИЧНОМ СТАТУСУ МАЛОЛЕТНИКА

Кривичноправни положај (статус) малолетника прошао је у протеклим временима кроз неколико развојних етапа, али су од посебног значаја његова два основна модела. Настанак првог, који се може означити као "welfare" модел, уочава се још почетком овог века. Све до данашњег времена он је дограђиван и допуњаван. Други је "justice" модел и он се појављује почетком 80-тих година овог века, а настао је као одговор на недостатке претходног. Али, и други модел, узет самостално, није без недостатака. То је разлог што се, најчешће, комбинују добре стране једног и другог тако да је све више заступљена нека врста мешовитог ("welfare-justice") модела кривичноправног положаја малолетника. Он се препознаје и у документима Уједињених нација и Савета Европе, који су, иначе, и допринели његовој појави, а узима се такође у обзир у великој мери и приликом законодавних реформи у низу земаља Европе и Америке.

Аутор посебан акценат ставља на неколико докумената УН и Савета Европе из ове области насталих у периоду од 1980. до 1990. године и разматра ефекте које су они произвели на кривичноправни положај малолетника. Из разматрања се, међутим, не изоставља ни домаће законодавство које је са доста закашњења прихватило "welfare" модел. Што се тиче даље изградње кривичноправног статуса малолетника код нас, аутор сматра да у садашњим условима не постоје претпоставке за веће реформаторске захвате и прихватање мешовитог модела, мада би у неким другим приликама то било реално да се очекује.

Кључне речи: *Кривично право. - Кривично законодавство. - Кривично-правни статус. - Малолетник. - Уједињене нације.*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У скоро свим правним системима малолетници, у већој или мањој мери, имају посебан кривичноправни положај (статус). То се одавно показало као неопходно како због њиховог узраста, тако и других специфичности те старосне категорије (1). Могло би се, штавише, тврдити да

(1) Др М. Милутиновић, У: Милутиновић - Алексић, *Малолетничка делинквенција*, Научна књига, Београд, 1989, стр. 71.

је ова институција стара колико и кривично право (2). Међутим, у овом случају треба имати у виду две значајне напомене. Најпре, да посебни статус није био последица неких сазнања о феномену малолетничког криминалитета и његових особености, већ резултат практичних потреба за ефикаснијим сузбијањем недозвољених понашања ове старосне групе. Треба, затим, узети у обзир да се у најстаријем времену радило само о зачецима или наговештајима новог кривичноправног статуса, а никако о комплексном решењу тог питања. Ако се, наиме, прихвати да кривичноправни положај малолетника подразумева неколико основних елемената, као што су кривична одговорност, надлежни органи, поступак који они примењују, а обухвата и целокупну проблематику санкција, онда се може основано тврдити да у периоду који је претходио школама кривичног права ниједно од тих питања на целовит начин није било решено. "Статус" се, најчешће, сводио на блаже кажњавање, односно посебан режим извршења казне, али не увек и не за сва кривична дела. О другачијем кривичноправном положају малолетника у правом смислу може бити говора тек од настанка првих школа кривичног права, при чему треба узети у обзир чињеницу да се решења, другачија од оних за пунолетне, ни тада нису односила на све његове елементе. У том погледу може се разликовати неколико посебно карактеристичних развојних етапа (3). Концепција првих школа кривичног права (класичне и неокласичне) имала је, на пример, одраза на другачије решење кривичне одговорности која је долазила до изражаја преко разбора (*discernement*) као посебне врсте малолетникове урачуњљивости. Друге школе су утицале на преостале компоненте статуса - на појаву посебних судова и органа надлежних за малолетнике, а нарочито на санкције. Тако се, почевши од Ферија и касније Франца фон Листа, ствара један нови модел кривичноправног положаја малолетника. У периоду који је потом уследио он је само допуњаван и усавршаван (4). Одређену улогу у свему томе одиграо је и развој наука које проучавају личност чијих се резултата, у овом случају, кривично право није хтело одрећи.

Ипак, за ову област посебно је значајно време по завршетку II светског рата карактеристично, између осталог, и по наглom порасту криминалитета малолетника и појави неких његових нових облика. Постало је очигледно да до тада коришћени инструменти нису више у довољној мери могли да буду ефикасни и да одговоре новонасталим условима. Не улазећи подробније у објашњења свих измена у кри-

(2) Ч. Марјановић, *О положају малолетника у материјалном кривичном праву*, Београд, 1935, стр. 1.

(3) Неки аутори (нпр. J. Galtung, 1981), полазећи од одређеног социолошког становишта, разликују три модела кривичноправног положаја малолетника током његовог историјског развоја: 1) "плави модел" који, реагујући на феудално друштво, одговара класичној и неокласичној школи и у коме су права човека и грађанина долазила до изражаја преко правила *Nullum crimen, nulla poena sine lege*; 2) "црвени модел" одговара либералном друштву крајем XVIII и почетком XIX века; 3) "зелени модел" почиње с појавом Феријеве позитивне школе. - Нап. према: D. Kologeropoulos, *L'ensemble des Règles minimas des Nations Unies concernant l'administration de la justice des mineurs (ou Règles de Beijing) en contexte de criminologie*, in: *La privation de liberté dans le système pénal et les droits de l'homme*, 42e Cours International de Criminologie, Athènes 1991, стр. 314-316.

(4) Уп.: N. Courakis, *Droits des mineurs et droits de l'homme. Tendances anciennes et actuelles en Grèce et ailleurs*, дело наведено у претходној белешци, стр. 413.

вичноправном статусу малолетника насталих највећим делом под утицајем једног новог струјања у криминалној политици - покрета нове друштвене одбране, треба само рећи да су оне биле бројне и обухватале су све његове компоненте. Оно што је основно јесте малолетникова личност, њено стање и потребе. Уједно, на овакав модел оптимистички је гледано као на право сутрашњице за све учиниоце кривичних дела (5).

Међутим, у протеклој деценији (1980-1990) претходни модел, дуго изграђиван и усавршаван, не само што се доводи у питање већ се све више и потискује. Сумње у његова преимућства јавиле су се најпре у Америци одакле су и пре тога, углавном, пристизале све најважније реформе да би се прошириле и у многим западноевропским земљама. Укратко, у режиму малолетника тражено је више јасноће, већа заштита његових права и прибегавање само у изузетно ретким случајевима лишења слободе, па и тада у што краћем времену (6). У том раздобљу извршен је низ крупних промена, не само у оквиру система правосуђа, већ и "глобалне друштвене интервенције у односу на малолетнике" (7). Томе је, без икакве сумње, допринела друштвена клима у одређеним земљама, у првом реду онима на Западу. Кретања се уочавају не само на међународном плану, имајући у виду да су малолетници били предмет појачане пажње УН (8) и неких других организација, него и у правним системима већег броја земаља, јер су претходне промене довеле до право реформаторског покрета који се одразио на доношење новог законодавства или бар на темељите захвате у постојећем. Захваљујући свему томе у садашњем времену изграђује се један нови и у великој мери оригиналан приступ у кривичноправном положају малолетника.

I ОСНОВНИ МОДЕЛИ КРИВИЧНОПРАВНОГ ПОЛОЖАЈА МАЛОЛЕТНИКА

Уколико се апстрахује првобитни, репресивни модел, може се уочити да је, практично од почетка овог века, изграђиван, а касније у време значајних друштвених промена усавршаван један посебан модел кривичноправног положаја малолетника. То је тзв. welfare (заштитнички) модел који се одликује низом карактеристика. Сажето изнето, оне би се могле свести на неколико најбитнијих: у првом реду "welfare" модел се истиче по великим дискреционим овлашћењима судије; напушта принцип пропорционалности санкција и у сваком погледу примарна је личност малолетника; уместо да се кажњава, малолетнику се помаже; поступак не одликује формализам, а и јавност је рестриктивна (9). Другим речима, код овог модела у свему је приоритетан интерес

(5) Вид.: M. Ancel, *La Défense sociale nouvelle, troisième édition revue et augmentée*, Editions Cujas, Paris 1981, стр. 269.

(6) У том смислу: J. Zermatten, *L'intervention face aux jeunes délinquants, modèle "protection" ou modèle "justice"*, Droit de l'enfance et de la famille, 1/1992, стр. 151.

(7) *Ibidem.*, стр. 149.

(8) N. Queloz, *La détention sous l'angle des travaux des Nations unies pour l'administration de la justice des mineurs*, Revue pénale suisse, 3/1989, стр. 303.

(9) Вид. више: *Réactions sociales à la délinquance juvénile*, Conseil de l'Europe, Strasbourg 1989, стр. 26-27.

малолетника, док се, на пример, неки класични принципи кривичног права потискују у други план. Треба напоменути да су органи којима се поверавају предмети малолетних учинилаца кривичних дела (по правилу то су посебни судови) надлежни и за неке друге категорије малолетника, а у одређеним случајевима и за друга лица, па чак и за поједина питања из области грађанског права (10). Овом моделу својствено је, исто тако, да фаворизује неодређеност кривичних санкција, а и критеријуми за кривичну одговорност су доста конфузни. Ипак, упркос овим недостацима, "welfare" модел био је мање или више заступљен у скоро свим законским текстовима насталим по завршетку II светског рата (11).

Изложене карактеристике овог модела, а нарочито промењене прилике које се већ дуже запажају у западном друштву мало-помало довеле су до другачијег гледања на проблем малолетника. Стога се у не тако давној прошлости уочава измењен приступ кривичноправном положају малолетника који се може означити као правосудни ("justice") модел. И он, разуме се, поседује посебне карактеристике, али пре него што се изложе потребно је објаснити разлоге због којих се овај нови модел јавља.

Одговор није тешко добити ако се имају у виду све значајне промене у западном друштву. Чини се, међутим, да су за измену става два разлога била одлучујућа: релација у привреди и губитак поверења у до тада примењивани третман према малолетницима (12). Поред ових основних, променама су допринели и неки други разлози. Тако, на пример, десила су се велика померања у демографској структури западног друштва, у породици, у оквиру самог статуса омладине. Млади се све мање третирају као неодговорна бића. Напротив, њима се поверава одговорност у многим областима друштвеног живота.

Јасно је да све претходне промене нису могле да остану без утицаја и на кривичноправни статус малолетника. Тако је, нарочито од почетка 80-тих година, све више присутан судски модел заштите малолетника или бар нека његова варијанта. Основно у овом моделу је да малолетник и његове потребе нису више оно што је примарно и о чему треба искључиво водити рачуна. Уместо тога, у први план се истиче жртва кривичног дела и интреси самог друштва (13). Поред тога, посебна пажња се придаје "друштвеној одговорности" малолетника, при чему је овај појам доста неодређен и нејасан (14). Затим, траже се и

(10) Ови органи су, у принципу, надлежни и за оне малолетнике који су у опасности (запуштени, занемарени и друге категорије), а у одређеним случајевима и за нека питања која спадају у област грађанског права (поверавање малолетника код развода брака, плаћање алиментација, усвојење и сл.

(11) N. Courakis, *op. cit.*, стр. 414.

(12) Réactions sociales à la délinquance juvénile, *op. cit.*, стр. 27.

(13) A. Lahalle, *Les règles internationales et les grands systèmes de droit des mineurs en Europe occidentale (approche comparative)*, CRIV, Vauresson 1990, стр. 28.

(14) Како се сликовито изражава Ch. Lazerges (*Seuils d'âge et responsabilité pénale en Europe*. En hommage à Marc Ancel, Cahiers de Défense sociale, 1990/1991, стр. 95), скоро свако законодавство говори о одговорности али ниједно неће да ризикује да одреди њен јасан садржај. Слично је и са појмом "друштвене одговорности" малолетника на коме се инсистира у правосудном моделу, који је крајње неодређен. Тако нпр. према једном објашњењу (Réactions sociales, *op. cit.*, стр. 28 и 40) појачана "друштвена одговорност" малолетника се своди на то да он положи рачун о својим актима и

проналазе супститути казнама и за кривични поступак уопште, па се тако, кад год је то могућно, прибегава одвраћању (*diversion*) од кривичне процедуре. Казне и сваки други институционални третман су последње средство коме се прибегава, а решења се проналазе у алтернативама овим санкцијама. Санкција се изриче у наглашено формалном поступку, а процедурална права малолетника су појачана. Неодређеност санкција, карактеристична за претходни модел, одбацује се, па је лишење слободе унапред ограничено у трајању, али се, с друге стране, настоји да оно буде што краће. Коначно, потребно је обештетити како жртву кривичног дела, тако и друштво у коме малолетник живи (15). Са свим овим особинама сматра се да правосудни модел знатније доприноси јачању људских права малолетника.

Ипак, ни један други модел у чистом облику у новонасталим условима нису погодни за примену. За "welfare" модел то је већ на неки начин јасно, јер он, како му се приговара, врви од општости, а неодређено трајање мера по правилу дозвољава злоупотребе (16). Осим тога, и неки други критеријуми су нејасни. Али, и судски модел, у својој основној концепцији, поуздано би довео до неокласицизма, пропорционалности казне учињеном делу, а што је веома значајно, занемарио би принцип индивидуализације с обзиром на личност учиниоца и околности дела. Решење, очигледно, лежи у синтези, у узимању у обзир предности једног и другог система. То би, онда, био неки "трећи пут" (17) ("welfare-justice" модел) у решењу кривичноправног положаја малолетника. Требало би, на пример, задржати посебно судство и водити рачуна о личности малолетника, али у исто време појачати процедурална права и узети у обир интерес жртве кривичног дела и друштва у коме малолетник живи.

У правосудном, а посебно мешовитом моделу изузетна пажња се придаје санкцијама и слободно се може тврдити да је ова област доживела прави препород. У систему санкција задржане су већ традиционалне васпитне мере, као што су опомена, поверавање малолетника на васпитање родитељима и другим лицима, смештај у другу породицу, слобода под надзором, упућивање у неку отворену установу и сл. Међутим, промена става се нарочито огледа код оних санкција које су у

последикама које они имају о друге (слично објашњење даје и Zermatten, *op. cit.*, стр. 157). Ова концепција не значи да малолетника треба третирати на репресиван начин, примењујући исте казне као и на пунолетне, већ пре да треба тражити сарадњу малолетника код мера које се примењују, што је иначе неопходан услов за успех.

(15) Вид. више: Y. Scieur, *Les droits des mineurs délinquants dans les procédures policière et judiciaire*, реферат на семинару за земље источне и средње Европе "Les mineurs en conflit avec la loi" (Букурешт, 6-10. IV 1992), стр. 10 и сл.

(16) N. Courakis, *op. cit.*, стр. 415-416.

(17) Вид. нпр.: J. Zermatten (*op. cit.*, стр. 155 и сл.) који овај модел дефинише преко следећих шест принципа: 1) потребно је да се изађе из конфузије малолетни учинилац кривичног дела - малолетник у опасности; 2) активност судова за малолетнике треба омеђити одређујући јасну доњу и горњу старосну границу; 3) морају се следити специфични циљеви малолетничког кривичног права, као што су васпитање, превенција и сл., а ретрибуција мора да се стави на последње место; 4) поред васпитних мера опортуно је да се располаже и казном, са могућношћу комбиновања две врсте одговора; 5) "казна" не треба да занемари едукативни циљ и не сме се изједначавати са репресијом; 6) потребно је да постоје минималне процедуралне гаранције.

суштини репресивног карактера. То је посебно видљиво код казне лишења слободе стога што јој је снижен максимум, а неодређеност која је постојала у неким законодавствима (нпр. шведском и законодавству Велике Британије) укинута је. И овом приликом треба истаћи да је казна последње средство коме се прибегава кад су заправо све друге могућности исцрпљене. То значи да се, не само за ову санкцију него и за све друге које подразумевају лишење слободе кретања малолетника, тражи замена. За ту сврху може да послужи нека дисциплинска мера, новчана казна, пробација, односно условна осуда са или без заштитног надзора. Поред ових могућности, у извесним западним земљама у експерименталној фази су и нове санкције, као што су рад у интересу заједнице, "третман између", обештећење жртве и сл. Најзад, у доста случајева заступљено је и одвраћање (*diversion*) од кривичног поступка, којом приликом се настоји да се помоћу вансудских мера малолетник удаљи од кривичног правосуђа (18).

У позадини ових великих промена у кривичноправном статусу малолетника стајали су одређени међународни документи, који су посебан акценат стављали на људска права. Неки чак, полазећи од њих, већ тврде како се "примећује опадање броја младих затвореника и повећање њихових права" (19). Међутим, дамет и обавезност тих докумената су различити, али постоји нешто што им је заједничко: многе земље су, полазећи од њихових одредаба, управо у том периоду приступиле реформи постојећег, а већи број је донео и ново законодавство.

II МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ И ПРОМЕНЕ У НЕКИМ СТРАНИМ ЗАКОНОДАВСТВИМА

У протеклој деценији, посебно од 1985. до 1990. године, појавило се неколико међународних докумената којима су обухваћени различити аспекти малолетничког кривичноправног положаја. Узети у целини, сви ови инструменти сачињавају "глобалну и кохерентну политику у третирању малолетничке делинквенције" (20). Ипак, што се тиче домашаја, треба их различито посматрати с обзиром на то да су неки донети од стране УН, а други су регионалног значаја јер потичу од Савета Европе. Међутим, и у једном и у другом случају садрже значајне принципе којих би се тешко могла одрећи било која цивилизована заједница.

(18) Приказ најновијих кретања у области кривичних санкција преузет је из већ навођеног дела *Réactions sociales à la délinquance juvénile*, стр. 34-38. - За резултате у примени неких нових санкција и њихову заступљеност у законодавствима појединих земаља вид. публикацију *Nouvelles Tendances dans le Droit Pénal des Mineurs*, édité par F. Dünkel et J. Zermatten, *Kriminologische Forschungsberichte aus dem Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht*, Freiburg i. Br., Band 42, Freiburg 1990: такође и наш рад: Преднарт КЗ СФРЈ и кривичне санкције према малолетницима, посебна публикација Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду "Реформа општег дела КЗ СФРЈ и савремене тенденције у југословенском кривичном праву", Београд, 1991, стр. 8.1-8.14.

(19) Тако нпр. D. Szabo, in: *La privation de liberté dans le système pénal et les droits de l'homme (Conclusions générales)*, op. cit., стр. 438.

(20) N. Queloz, *La détention sous l'angle des travaux des NU pour l'administration de la justice des mineurs*, op. cit., стр. 303.

Поред тога, у већини западноевропских и неким северноамеричким земљама примећују се опсежне реформе законодавства, а у извесним случајевима и доношење потпуно новог. Очигледно је да су претходни текстови међународног домаћа били подстицај у том подухвату (21). Настојаћемо да у кратким цртама прикажемо најзначајније промене из протеклог десетогодишњег периода.

1. Многи су сагласни да су на међународном плану од посебне важности четири документа Уједињених нација (22). То су: а) Скуп минималних правила УН о малолетничком правосуђу ("Пекиншка правила") (23) из 1985; б) Основни принципи УН у превенцији малолетничке делинквенције ("Ријадски принципи") (24) из 1990; в) Правила УН о заштити малолетника лишених слободе ("Хаванска правила") (25) из 1990; г) Конвенција УН о правима детета (26) из 1989.

Треба, међутим, имати у виду једну значајну чињеницу што се тиче обавезности наведених докумената. Само је, наиме, Конвенција УН у правима детета обавезна, за оне земље које су је прихватиле, док остали документи спадају у "општа начела која признају просвећени народи" (27). И поред тога, њихов утицај је велики, а и необавезност у примени је релативног карактера полазећи од тога да се начела у њима садржана већ налазе у неким другим текстовима, најчешће уговорног карактера који у том случају обавезују потписнике.

а) У целокупном овом комплексу Пекиншка правила представљају "угаони камен" нове политике према малолетницима (28). Штавише, може се тврдити да је то фундаментални текст у свим областима судства за малолетнике и да се у њему посебан акценат ставља на права човека (29).

Пекиншка правила садрже шест делова са укупно 30 чланова. Поред истицања општих принципа (I део, чл. 1-9), у преосталим деловима се регулишу следећа питања: покретање поступка (II део, чл. 10-13); суђење и решавање случајева (III део, чл. 14-22); третман у отвореној средини (IV део, чл. 23-25); институционални третман (V део, чл. 26-29); истраживање, планирање, проучавање политике и процене (VI део, чл. 30). Како Правила не обавезују земље чланице УН, те одредбе је неопходно схватити као доста еластичне директиве у решавању одређених проблема. Указаћемо само на решења неких важнијих питања.

(21) У том смислу: J. Zermatten, *оп. цит.*, стр. 149.

(22) Вид. нпр.: A. Lahalle, *оп. cit.*, стр. 4; J. Zermatten, *оп. cit.*, стр. 149-150; N. Queloz, *оп. cit.*, стр. 303 итд.

(23) *Ensemble de règles minima des NU concernant l'administration de la justice pour mineurs*, in: *Droits de l'homme - Recueil d'instruments internationaux*, NU, New York, 1988, стр. 238-263.

(24) *Principes directeurs des NU pour la prévention de la délinquance juvénile (Principes directeurs de Ryad)*, NU, Assemblée générale, A/45/756 ду 7 дџ. 1990, стр. 43-55.

(25) *Règles des NU pour la protection des mineurs privés de liberté*, *ibid.*, стр. 55-72.

(26) *La Convention sur les droits de l'Enfant*, посебна публикација Уницефа без ознаке године издања.

(27) Др В. Димитријевић, *Међународно заштићена људска права и Југославија*, Анали Правног факултета у Београду, 6/1987, стр. 715.

(28) N. Queloz, *оп. cit.*, стр. 303.

(29) U. Gatti, *La protection spécifique des mineurs et des jeunes délinquants privés de liberté*, in: *La privation de liberté dans le système pénal et les droits de l'homme*, *оп. cit.*, стр. 370.

Подвлачи се, на пример, да правосуђе сачињава интегрални део процеса развоја сваке земље, па зато и модалитети у примени Правила треба да зависе од економских, друштвених и културних услова сваке земље чланице (чл. 1-5). Дотиче се и питање старосних граница (чл. 4-1), али се оне не прецизирају, што се нарочито односи на горњу границу. Правила се посебно залажу за очување основних гаранција у кривичном поступку (чл. 7), међу којима су нпр. двостепеност суђења, право на браниоца и сл. Кад год је то могућно треба елиминисати негативне последице кривичног поступка, па се из тих разлога препоручује да се случајеви решавају избегавајући судску процедуру. Посебно су, међутим, значајне одредбе о притвору малолетника, и то је разлог што се у чл. 13.2 помињу алтернативне мере.

Истичу се и најважнији принципи којима би надлежни орган требало да се руководи приликом суђења и доношења одлуке (чл. 17). Одлука треба да буде пропорционална не само околностима и тежини дела, већ и потребама учиниоца и друштва, а ограничење слободе могло би да уследи једино после детаљног испитивања личности. Таква санкција може да дође у обзир само ако је малолетник оглашен кривим за неко кривично дело које подразумева насиље према другом лицу или ако се налази у поврату, и то под условом да нема других одговарајућих могућности. Све ово упућује да треба, по правилу, тражити неко алтернативно решење. Ако се, ипак, надлежни орган одлучи за институционални третман, он је онда дужан да води рачуна да је "смештај малолетника у установу увек последња мера и њено трајање треба да буде што је могућно краће" (чл. 19.1). Препоручује се у том случају да се што раније користи условни отпуст. Институционални третман је из многих разлога штетан и доводи до низа негативних последица које се не свде само на одузимање слободе кретања (30).

б) Ријадски принципи, као што то из њиховог пуног назива произлази, односе се на превенцију малолетничког криминалитета. Без обзира колико је то подручје важно, оно није предмет ових излагања, па се тај међународни документ неће ближе ни анализирати. Напоменимо само да Ријадске принципе увек треба примењивати "у контексту економске, друштвене и културне ситуације сваке земље чланице" (чл. 8) и да малолетник треба да има активну улогу у друштву.

в) Лишење слободе последње је средство које се у изузетно ретким случајевима користи, али и тада треба да траје што је могућно краће. Ову основну идеју садржавао је још Скуп минималних правила о поступању са затвореницима из 1955. у чијем се члану 5.2) каже да млади преступници "не би требало да буду осуђени на казну затвора". Ипак, као могућност затвор још увек постоји и у неким земљама се више, а у другим мање користи. С обзиром на то да укидање ове санкције бар у скорој будућности није у изгледу, а да ни алтернативне мере нису увек могућне, било је неопходно да се посебним актом утемеље основна права малолетника лишених слободе. То је учињено Хаванским правилима из 1990, у којима се већ на самом почетку прецизира да је затварање малолетника последње средство коме се прибегава, да се оно

(30) Ово детаљније анализира Gatti (*ibid.*, стр. 369-370) који, између осталог, истиче да затвор доприноси изградњи негативног идентитета.

мора свести на минимум и ограничити на изузетне случајеве (31). Државама се препоручује да ова Правила уврсте у своје законодавство и предвиде ефикасна средства у случају кршења (чл. 7). У чл. 11. а) даје се појам малолетника под којим се подразумева свако лице чији је узраст до 18 година. Одређивање доње старосне границе препуштено је националним законодавствима. У наредној тачки истог члана прецизира се и појам "лишења слободе". То је сваки облик притварања, затварања или смештаја у неку јавну или приватну установу по одлуци одговарајуће (судске или административне) власти из које се не може изаћи по сопственој вољи. Произлази да је битно да се неко лишава слободе са свим наведеним импликацијама, а мање је значајан (или скоро неважан) тип установе (32). У чл. 17. се, слично претходном, регулише притвор и поставља захтев да малолетник мора бити одвојен од пунолетних. Највећи део одредаба посвећен је, ипак, функционисању установа за малолетнике. Детаљно се нпр. регулише питање досијеа, пријема, пребацивања малолетника, смештаја и класа, образовања и стручног оспособљавања, доколице, религије, лекарске неге, а посебна пажња се придаје контактима са спољним светом и повратку у заједницу. Један одељак је посвећен и особљу установа, које у сваком погледу треба да поседује високу стручност.

г) Конвенција УН о правима детета (33) полази, између осталог, од Пекиншких правила али иде и даље зато што преузима и решења садржана у неким другим међународним документима о малолетницима. Поред тога, у Конвенцији се налазе и нова права детета. Са свим овим особинама она представља, како неки сматрају, каталог права детета као људског бића признат од стране међународне заједнице (34).

У Конвенцији се имају у виду две категорије лица: малолетници који су починили неко кривично дело и они који га нису починили. Последњој категорији посвећен је највећи број одредаба, а на малолетне учиниоце кривичних дела односе се само чланови 37-40. Упркос малобројности, ово су веома значајне одредбе, при чему не треба заборавити да су и обавезне за оне земље које су Конвенцију прихватиле.

Полазећи од одредаба чл. 37-40. није тешко закључити да се Конвенција заснива на четири кључна принципа: поштовању достојанства малолетника; поштовању, од стране малолетника, права другог; она има у виду мере примерене узрасту малолетника; поновно увршћење

(31) О Хаванским правилима дуго је расправљано и на њихову адресу упућиване су оштре примедбе нарочито из нордијских и неких других земаља, зато што се у оквиру Савета Европе настоји да се лишавање слободе малолетника прогресивно потисне. Иапк, на VIII конгресу УН за сузбијање злочина и поступање са учиниоцима кривичних дела, одржаном августа 1990. у Хавани, превагнуло је гледиште да лишење слободе као казна постоји у већини земаља и да се издржава у немогућим условима, па је то био најважнији разлог за усвајање поменутих Правила. - Вид. више: А. Tsitsoura, *Le huitième congrès des NU pour la Prévention du crime et le Traitement des Délinquants* (La Havane, Cuba - 27 août - 7 sept. 1990), *Revue internationale de criminologie et de police technique*, 1/1991, стр. 106.

(32) У том смислу: U. Gatti, *op. cit.*, стр. 373.

(33) Конвенцију је ратификовала и наша земља. - Уп.: Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета, "Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/1990, стр. 8-21.

(34) Тако нпр.: А. Lopatka, *La Convention relative aux droits de l'enfant*, *Revue internationale de droit pénal*, 3-4/1991, стр. 776.

малолетника у друштво је приоритетни задатак, а казна је последње средство коме се прибегава (35).

2. Савет Европе је до сада донео више докумената о малолетницима. Овде ће се, међутим, посебно имати у виду две препоруке Комитета министара - Препорука Р (87) 20 о друштвеном реаговању на делинквенцију малолетника од 17. IX 1987. и Препорука истог органа Р (88) 6 о друштвеном реаговању на делинквентно понашање младих који потичу из мигрантских породица (36). Премда се обе препоруке односе на земље чланице Савета Европе, принципи које садрже имају далеко шири домаћај и могу да послуже као инспирација законодавним решењима и у другим државама. Нарочито је важна прва препорука зато што је општег значаја, док се у другој третирају специфична питања која задају доста тешкоћа само одређеним европским земљама. Напоменимо да су у Препоруци Р (87) 20 садржани углавном исти принципи као и у Пекиншким правилима, иако неки сматрају да се овде већи акценат ставља на неопходност преваспитног третмана малолетника (37). У сваком случају неће се погрешити ако се каже да се у тој Препоруци акценат ставља на улогу породице и друштва у збрињавању малолетника, али се сугеришу и нове мере које могу доћи у обзир пре или после суђења (38).

3. Кретања на међународном плану су у протеклој деценији утицала да се у низу земаља изврше опсежне реформе законодавства о малолетницима. Негде се приступило доношењу потпуно новог, у чијој је основи другачија филозофија од оне на којој се до тада законодавство заснивало, док су у другим земљама остварене радикалне промене постојећег. Ово се у првом реду односи на западноевропске земље али, такође, и на САД и Канаду (39). У Канади је 1985. год. ступио на снагу нови Закон о младим прекршиоцима за који се верује да одражава посебне потребе младих у овом тренутку (40). Није тешко закључити, полазећи од принципа на којима се овај закон заснива, да је прихваћен "трећи пут" у решењу кривичноправног положаја малолетника.

И у законодавству западноевропских земаља, без обзира што свуда реформе још нису окончане, уочава се неколико основних тенденција: у првом реду, доводи се у питање досадашњи "патерналистички" концепт заштите малолетника ("welfare" модел), а појачавају се права малолетника; истражују се нове мере и у том смислу прибегава се одвраћању (diversion) од судства за малолетнике или - ако су судске мере неопходне

(35) A. Lahalle, *op. cit.*, стр. 18-19.

(36) Текст обе препоруке дат је у публикацији *Réactions sociales à la délinquance juvénile, op. cit.*, стр. 7-19.

(37) Уп.: N. Courakis, *op. cit.*, стр. 418.

(38) Подробније о томе: A. Lahalle, *op. cit.*, стр. 21 и сл.

(39) Списак земаља, као и садржина законодавних реформи дати су у публикацији *Réactions sociales à la délinquance juvénile, op. cit.*, стр. 38-39. - Вид. такође: J. Zermatten, *op. cit.*, стр. 150-151; A. Lahalle, *op. cit.*, 31 и сл.

(40) Овај закон се заснива на четири принципа: 1) малолетници треба да одговарају за своје поступке и о томе да положе рачун на начин који одговара њиховом узрасту и степену зрелости; 2) друштво има право да се штити од сваког недозвољеног понашања и одговорно је у смислу спречавања таквог понашања малолетника; 3) малолетници имају посебне потребе; 4) малолетници имају иста права као и пунолетни у смислу процесних гаранција и једнакости пред законом. - Уп.: *La Loi sur les jeunes contrevenants. Points saillants*, Ministère de la Justice, Ottawa, 1988, стр. 2-3.

- траже се алтернативе лишењу слободе; најзад, води се рачуна о томе да се надокнади штета коју је жртва кривичног дела претрпела (41). Нема сумње да су и ова законодавства изабрала "мешовити" ("welfare-justice") модел у кривичноправном статусу малолетника.

III ОСВРТ НА ПРЕТХОДНА ИЗЛАГАЊА И ЈУГОСЛОВЕНСКО КРИВИЧНО ЗАКОНОДАВСТВО

Протеклих десет година (1980-1990) било је, несумњиво, до сада најплодније раздобље у обликовању једног новог кривичноправног статуса малолетника. У том времену, наиме, донето је више међународних докумената од далекосежног значаја, а све је ово било пропраћено значајним законодавним реформама у већем броју земаља. Без обзира на то што неки међународни документи немају обавезујуће дејство или што други имају само регионално значење, битније од тога је да садрже одређене стандарде општеприхватљиве за сваку земљу цивилизованог света. У извесним случајевима, међутим, као код Конвенције УН о правима детета, ради се о обавезујућем карактеру за земље које су је прихватиле а, с друге стране, те одредбе садрже нпр. нека начела која се већ налазе у другим (необавезујућим) документима.

У целини посматрано, преко свих ових инструмената малолетнику се обезбеђују већа права у појединим областима, а уводе се и нека нова (тзв. нова генерација људских права (42)).

Још је нешто својствено поменутим документима, посебно онима које је донео Савет Европе: сви су засновани на мешовитом ("welfare-justice") моделу (43), и ово је и без упуштања у неке подробније анализе видљиво. Инсистира се, наиме, на појачаним правима малолетника, али се у исто време води рачуна и о његовој личности, а то је све управо особина мешовитог модела.

На крају, имајући у виду изложене промене, оправдано се поставља питање на ком ступњу су одредбе нашег законодавства о малолетницима и шта је уопште реално да се очекује у годинама које су пред нама?

Код ових разматрања треба, најпре, истаћи да је наше законодавство којим се регулише кривичноправни положај малолетника са доста закашњења прихватило савремене токове, практично тек са изменама учињеним 1959. године, мада је у већини европских земаља било обрнуто. Тамо су промене законодавства извршене углавном већ по завршетку II светског рата. Без много двоумљења се може тврдити да је опсежна реформа из тог периода учињена великим делом под утицајем покрета нове друштвене одбране. Доказе за то могућно је пронаћи у било којој области кривичноправног положаја малолетника (44). Са

(41) О исполеним тенденцијама у неким законодавствима западноевропских земаља вид. ближе: Réactions sociales à la délinquance juvénile, *op. cit.*, стр. 39-41.

(42) A. Marangopoulos, *Introduction au cours La peine privative de liberté selon l'optique des Droits de l'Homme*, у делу нав. под бр. 3, *op. cit.*, стр. 28.

(43) Тако нпр. N. Courakis (*op. cit.*, стр. 419) и још неки други аутори.

(44) Опширније у нашем раду: *Les idées de la Défense sociale nouvelle et la condition juridique du mineur délinquant en droit yougoslave*, Cahiers de Défense sociale, numéro spécial dédié à Marc Ancel, 1990/1991, стр. 109 и сл.

тим изменама наше законодавство је, углавном прихватило "welfare" модел, што је уосталом био мање-више случај са законодавствима из послератног периода. Неки озбиљнији покушаји да се изврше промене, у правцу усавршавања овог модела или прихватања новог, нису дали опипљиве резултате ни приликом реформе законодавства из 1977. године. То само потврђује да се, чак и у релативно новијем времену, сматрало да овај део кривичног права не завређује битнију пажњу (45).

Ако се, међутим, важеће одредбе нашег законодавства пореде са појединим међународним документима о којима је било речи, видљива су бројна одступања, што са своје стране говори о неопходности значајне реформе. Додуше, међународни документи стављају акценат само на неке аспекте кривичноправног статуса малолетника, као што су надлежни органи и поступак, а посебно санкције, док се нпр. ни у једном од њих не може запазити некакав "скуп услова" за кривичну одговорност малолетника, премда је ово, по нашем мишљењу, основно питање и многа друга решења зависе од тога. Али и поред тога, анализа нашег законодавства о малолетницима указује на низ неусклађености (46).

Уколико би се поставило питање који пут изабрати и како ићи даље, одговор би био изузетно сложен и у садашњој ситуацији скопчан са многим неизвесностима. Ипак, полазећи од тога да је досадашња Југославија прихватала практично све међународне документе из кривичноправне области и уносила их у своје законодавство, без обзира на необавезност у примени (најбоји пример је Скуп минималних правила из 1955. године), не би имало разлога да се сумња да би исти случај био и са документима УН који су овде анализирани. Могла би се стога и код нас, пре или касније, преко законодавне реформе очекивати нека варијанта мешовитог ("welfare-justice") модела са свим особеностима које су му својствене, укључујући и алтернативе лишењу слободе малолетника.

Међутим, у садашњим сувише сложеним условима тешко је да се поверује да су у скорој будућности могуће било какве радикалне реформе и да ћемо имати нека друга, новија и савременија решења кривичноправног положаја малолетника.

(Примљено 27. фебруара 1993)

(45) Вид. нпр.: Преднацрт КЗ СФРЈ (општи део), Комисија СИБ-а за реформу казненог законодавства, Београд, марта 1991; исто тако: Предлог КЗ Републике Србије, Министарство правде, Београд, јула 1991.

(46) Подробнија анализа ових питања дата је у нашем раду: *Положај малолетника у југословенском кривичном законодавству са становишта заштите људских права*, "Права човека и савремена кретања у криминалној политици", Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1989, посебно стр. 110 и сл.

*Dr Obrad Perić,
Professor of the Faculty of Law in Novi Sad*

A DECADE OF GREAT CHANGES IN THE CRIMINAL-LAW STATUS OF MINORS

Summary

Criminal-law status of minors went in former periods through several stages of development, but two of the basic models are particularly important. The creation of the first one, determined as a "welfare" model, took place already at the beginning of this century. Until the present, it underwent amendments and transformations. The second, the "justice" model has its origin in the eighties of the present century, and is an answer to the shortcomings of the first one. But, the second model, too, taken as such, is not without shortcomings. That is why the two are being combined, to make a mixture termed as "welfare-justice" model of the criminal-law status of minors. This model is visible also in the documents of the United Nations and the Council of Europe, which institutions have contributed to its creation. It is also considered in course of legislative reforms in many countries of Europe and Americas.

Special emphasis is placed to several documents of mentioned institutions, which took place in the 1980-1990 period, and to relevant effects for the status of minors in criminal-law sphere. Domestic legislation is also treated in the article, which rather late has adopted the "welfare" mode. As far as reform in this field is concerned, the author considers that the conditions are not adequate yet for some more important attempts which should lead to accepting the mixed variant model.

Key words: *Criminal law. - Criminal legislation. - Criminal-law status of minors. - United Nations.*

*Obrad Perić,
professeur à la Faculté de droit de Novi Sad*

LA DÉCENNIE DES GRANDS CHANGEMENTS DANS LE STATUT PÉNAL ET JURIDIQUE DES PERSONNES MINEURES

Résumé

La situation (le statut) criminel et juridique des personnes mineures a traversé dans le passé plusieurs étapes de développement, mais ce sont ses deux principaux modèles qui sont d'une importance particulière. La création du premier modèle qui peut être désigné comme modèle du "welfare" peut être remarquée dès le début de ce siècle. Ce premier modèle a été édifié et complété jusqu'à nos jours. L'autre modèle est celui de "justice" qui apparaît au début des années 80 de ce siècle, et qui a été créé en tant que réponse au défaut du premier. Cependant, ce deuxième modèle, pris de manière isolée, n'est pas sans défauts lui non plus. C'est la raison pour laquelle on combine le plus souvent les côtés positifs des deux systèmes de sorte que nous avons de plus en plus une sorte de modèle mixte ("welfare-justice") de la position juridique et pénale des personnes mineures. Il peut être réitéré aussi dans les documents des Nations-Unies et du Conseil de l'Europe, qui ont, par ailleurs, contribué à son apparition, et on en tient également largement compte lors des réformes législatives dans toute une série de pays d'Europe et d'Amérique.

L'auteur met un accent particulier sur plusieurs documents des Nations-Unies et du Conseil de l'Europe ayant trait à la justice pénale et qui ont été créés entre 1980 et 1990 et examine les effets qu'ils ont produits sur la position pénale et juridique des

personnes mineures. Cette analyse englobe aussi la législation nationale qui a accepté avec un assez grand retard le modèle du "welfare". En ce qui concerne l'édification future du statut pénal et juridique des personnes mineures en Yougoslavie, l'auteur considère que dans la situation actuelle les préalables n'existent pas pour des réformes de plus grande envergure et pour l'acceptation d'une des variantes du modèle mixte, bien que dans une autre situation il serait réaliste de s'y attendre.

Mots clé: *Le droit pénal. - La législation pénale. - Le statut pénal et juridique. - La personne mineure. - Les Nations-Unies.*

др Мирослав Печујлић,
редовни професор Правног факултета у Београду

СОЦИЈАЛНИ ТЕМЕЉИ ДЕМОКРАТСКОГ И АУТОРИТАРНОГ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

У тексту се најпре анализира модел демократског политичког система у друштвима "Центра". Затим се анализирају антидемократске тенденције у крилу самих Западних друштава, као и у односима између "Центра" и "Периферије".

Економски темељ демократских држава Запада је тржиште. Оно је било нужно, иако не и довољно, услов за формирање политичког плурализма. Социјални темељ демократских политичких система је јако и од државе независно цивилно друштво. Унутар њега егзистирају социјалне класе које, бранећи посебне животне интересе, формирају низ центара моћи, плурализам, међусобну равнотежу, а и социјални компромис. Трећа значајна компонента демократског политичког поретка, која се ослања на споменуто повољно социјално тло и повратно га обогаћује, јесте демократска политичка култура. Она подразумева консенсус око једног круга темељних вредности и правила игре, власт привржену демократији и лојалну опозицију, и критичко јавно мњење.

Облици ограничавања демократије у друштвима "Центра" тичу се неконзервативног демонтирања државе благостања и с тим повезаног сужавања социјалних претпоставки демократског живота, затим, редукације демократије на конкуренцију политичких елита праћено свођењем народа на "масу" и бирачку машинерију и корпоративним повезивањем врховних представника капитала, рада и државе. Трећи вид сужавања демократије је везан за претварање јавног мњења у централни инструмент политике манипулације, заробљавања свести и доминације.

У закључном делу текста се анализира парадоксална чињеница да демократска друштва високоразвијеног "Центра" постају одлучујући фактор одржавања или чак стварања ауторитарних, прото-фашистичких режима на "Периферији" (или "Полупериферији") Европе.

Кључне речи: *Демократски политички систем. - "Центар". - "Периферија".*

Погледаћемо сада детаљније велике разлике између два типа друштва, која су за наше истраживање релевантна, разлике између високо-развијеног "Центра" и "Полупериферних друштава", као и различите типове политичке културе који се у њима формирају. Поглед истраживача на ове разлике није платонске природе, он треба да нам по-

служи као мерило за испитивање тежине проблема историјског наслеђа са којим се наше друштво носи. Истовремено ту је садржано историјско искуство *о путевима формирања демократске политичке културе* - те претпоставке од које зависи да ли ће демократија бити једна пролазна епизода или стабилна и трајна тековина.

I ТАЈНА ДЕМОКРАТСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ

Ниједан облик политичког живота није тако тешко створити и још теже одржати, као што је демократија. Истраживаћемо стога прво њене економске и социјалне темеље.

1) Родно тле демократије налази се у индустријски високоразвијеном "центру", у развијеним и економски богатим друштвима Западног света (Западна Европа, Америка). Успех у развоју моћне индустрије и економије, стварању великих градова, широкој урбанизацији, колонијализму, том великом допунском извору богатства, великој експанзији образовања - све је то било плодно тле на коме се стварају демократске форме. Њихов темељ чине: *економско богатство и тип расподеле економске моћи*.

Одсудна је разлика између "полупериферних" и "централних", западних друштава која успешно решавају двоструки магистрални проблем модерног доба: расподелу економске и политичке моћи. Прво стога што су *богатија*, а затим и услед бољег временског редоследа. На дневни ред њихове историје прво долази решавање економске расподеле, а затим стварање масовних политичких партија, ступање нижих и средњих класа на политичку арену. После почетног драконског раздобља индустријализације и огромне цене коју су плаћале прве генерације радника својим мизерним условима живота, наступа период подизања животног стандарда. Плодови индустријског и економског развоја, иако у крајње неједнаким дозама, распростиру се у све друштвене слојеве. Неједнакости нису прелазиле Рубикон који би људима у другој обали, целим класама, потпуно разорио могућност економске егзистенције. Једну од најзначајнијих социјалних иновација којом се остварује овај подухват представља *"држава благостања"* (Социјална држава) која врши прерасподелу прихода, настојећи да плодове економског развоја у извесној мери уживају сви социјални слојеви, гарантује социјалну заштиту свим грађанима. (Додуше, она то чини путем гломазног државног апарата, бирократије која се претвара у власт над друштвом, ограничава аутономију, иницијативу и слободу грађана).

То јача социјално ткиво, *ствара се сагласност великих социјалних класа* око неких темељних вредности поретка, које систем у очима великог дела његових грађана чине прихватљивим.

Модерна тржишна економија на још један начин ствара повољно тле демократске политичке културе. Тржиште формира у хиљаде невидљивих веза у технологији и производњи, економији и култури које различите регионе једног друштва, његове *различите националне делове чврсто повезују у органску целину*. Америка, упркос правом мозаику нација из којих је била састављена ствара кохезионо друштво. Белгији или Швајцарској упркос различитим националностима и јези-

цима који их деле не прети опасност од распада. Друштво је чврсто интегрирано, повезано у својој економској основи.

Очита је јака корелација између тржишне економије и демократије - тржиште је нужан - иако не и довољан - услов за формирање политичког плурализма. То је тле на коме је могућа економска аутономија, самосталност великих социјалних класа и слојева које се не налазе под гвозденом песницом свемоћне државе.

2) Социјални темељ демократије представља и особена социјална структура. То су снажна цивилна друштва, у чијем крилу се налазе, у односу на државу, независне и моћне социјалне класе: јака буржоазија (класа власника), веома бројне и утицајне средње класе (особито интелегенција), моћан раднички покрет. Свака од ових великих социјалних група независна је од државе. Буржоазија поседује економску моћ, својину на којој темељи своју аутономну позицију; средње класе располажу ситном или средњом својином. Интелигенција је носилац "културног капитала" који постаје све важнији фактор моћи у савременом друштву. Радничка класа лишена је својине, али је удружена у моћне организације (синдикате) који представљају снагу с којом и држава и послодавци морају да рачунају.

Аутономне социјалне класе представљају велику противтежу моћи државе, контролу над њеним апетитима за владањем друштвом. Оне имају снагу и способност да самостално изразе и бране своје животне интересе, да битно утичу на њене одлуке, политику. У друштву постоји плурализам, низ центара моћи који успостављају међусобну равнотежу. Моћ, иако је веома неједнако расподељена, ипак није потпуно концентрисана у једним рукама.

Велике социјалне групе поред моћи поседују још једну особину која представља одлучујући услов за демократски политички живот. Уместо међусобних разорних социјалних борби које теже потпуном уништењу ривала и које парализују друштво - између буржоазије, средњих слојева, радничког покрета и њихових партија стварају се и социјални компромиси, споразуми.

Особеност се налази и у великој способности друштва за самоорганизацију, обављање низа делатности - од којих квалитет свакодневног живота зависи - слободним удруживањем појединца и група. Људи нису пасивни очекујући да државни апарат све чини, не препуштају се туторству државе.

3) На тако повољном социјалном тлу настаје демократска политичка култура, која захвата: а) *consensus* око једног круга темељних вредности и правила игре; б) *демократији привржену власт и лојалну опозицију*; ц) *самостално јавно мњење*.

а) Ризици демократије, и обрнуто, њена стабилност и аутентичност зависе и од једног фактора који остаје недовољно видљив: од демократске политичке културе. Демократске институције су као најлепши плод који настаје на особеном тлу и дуготрајним култивисањем, неговањем. "Претпоставка сваке демократије је сагласност готово свих политичких субјеката. Оно што претходи политици, што је испод ње (што је темељ на коме почива), што је окружује и ограничава, условљава. То је темељни консензус о политици који обично постоји у демократском друштву... Без таквог консензуса ни један демократски

систем не би могао дуго да преживи под притиском ривалства у изборима и партијских натецања. Са таквим консензусом расправе о различитим алтернативним политичким одлукама су углавном увек расправе о решењима која су унутар једног широког подручја основне сагласности" (Robert Dahl). Поред значајних разлика у интересима, циљевима и погледима, постоји заједничка платформа, довољно широка, да се ривалска конкуренција партија не претвори у распад система. Учи се међусобној толеранцији, стварању компромиса, дијалогу, цивилизованом решавању конфликта интереса. Демократска политичка култура је нека врста социјалне повеље за цивилизовану борбу која регулише борбу за моћ. Разуме се, то је далеко од сваког идиличног стања. У друштву влада сукоб различитих вредности и интереса, али и оквири у којима се борбе за њихово решење воде. Друштво се не налази пред сталном опасношћу од распада, или увођења широко репресије.

а) Базични консензус садржи: сагласност о правилима процедуре, о легитимним циљевима политике. Мирна смена партија које се налазе на власти централно је његово обележје. Она постоји као свето правило о које се ни једна странка неће огрешити. Оно има дубоке корене у политичкој традицији, културним вредностима које огромна већина становништва дели независно од тога која партија је тренутно на власти. Увереност у демократски процес, тј. у процедуре за задобијање политичке моћи, снажнија је од жеље за одржавањем власти по сваку цену. Кршење ових правила било би плаћено великом ценом, губитком избора од стране оних партија које не поштују правила изборне игре. Остваривање политичких циљева искључиво путем задобијања парламентарне већине и увођења реформи путем закона иза којих стоји већина у парламенту, одрицање од употребе насилних средстава, прелаз из партија на власти у опозицију природан је ред ствари.

б) Профил лојалне опозиције демократском режиму, Линз у својој чувеној студији оцртава следећим обележјима:

- несумњива, јавно изражена приврженост задобијању власти искључиво путем избора и безусловна спремност на предају власти другим политичким странкама које су привржене истим вредностима;

- бескомпромисно одбијање употребе насилних средстава да би се преузела или одржала власт, изузев (и то уставно легитимним средствима) када је суочена са илегалним покушајима заузимања власти;

- одбијање било ког неуставног захтева војних снага да се освоји или задржи власт против лојалне демократске опозиције;

- несумњиво одрицање од реторике, позива на насиље да би се мобилисале присталице у циљу освајања власти или њеног задржавања дуже од уставног мандата. Одбијање употребе насиља да би се разорили противници укључујући и антидемократске партије. Одбрана демократије мора да буде у легалном, законском оквиру, без подизања опасних политичких страсти;

- спремност да се преузме одговорност за владање или да се буде део владајуће већине када друкчије није могућа. Оштрији али не и неразуман захтев представља спремност да се учествује у влади у време кризе;

- спремност да се удружи са идеолошки различитим опонентима који су привржени преживљавању демократског поретка. Одбијање

сарадње са партијама које су идеолошки блиске али су спремне на подривање демократског поретка позивима на насиље;

- одбијање тајних контаката са нелојалном опозицијом и одбијање њене подршке када се она нуди у замену за толерисање њене недемократске активности;

- спремност да се критикују активности опозиционих сила или војске које смерају збацивање те владе; одбијање учешћа у конспиративним активностима (1).

ц) Трећу компоненту демократске политичке културе представља *независно, критичко јавно мњење*. Та флуидна појава обухвата слободно изражено политичко мишљење, ставове изражене особито путем мас-медија (штампа, телевизија, радио) који врше утицај на политику владе. Оно садржи мишљења утицајних појединаца и група, колективне ставове, особито политичких партија и покрета који имају велику тежину на политичким теразијама. Оно је производ јавне дискусије која доводи до широко заступаног мишљења о пожељности или непожељности одређене политике.

Слика коју смо оцртали представља разуме се, идеализован модел који је у стварности такође изложен јаким *антидемократским силама, сужавању и деформацијама демократије*. Кључно питање постаје ко формира јавно мњење и колико је оно самостално.

II АНТИДЕМОКРАТСКЕ СИЛЕ

Ово је, разуме се идеалан тип, идеализована слика коју морамо употпунити другом страном - описом антидемократских тенденција и сила. Једна настаје у крилу самог западног друштва. Друга за нас изузетно релевантна, настаје у односу између Центра и Периферије - коме друштва Центра постају генератор одржавања или стварања ауторитарних режима на периферији.

1. Облици ограничавања демократије у друштвима "Центра" показују више ликова

Један њихов лик представља нео-конзервативни талас који стреми демонтирању државе благостања и тиме сужавању социјалних претпоставки демократског живота. Потпуно оправдана критика гломазне бирократске патерналистичке државе благостања, њеног све разгранатијег државног апарата који спутава слободу и иницијативу друштва, прелази у другу крајност. Драстично се разара сваки вид задовољавања темељних социјалних потреба, здравствене заштите, бриге о могућностима запослења и школовања широких социјалних слојева. Усред супербогатог друштва ствара се "ново сиромаштво" које поприма масовније облике и сужава темеље аутентичног демократског живота. Модерна политичка филозофија и теорија ову тенденцију ставља под снажну ватру критике: Rawls својим идејама о дистрибутивној правди, Woltzer сферама правде и особито Robert Dahl. Он експлицитно изражава становиште да огромне разлике између богатих, сиромашних и

(1) Juan Linz, *The Breakdown of Democratic Regimes, Crisis, Breakdown and Reequilibration*, The John Hopkins University, Baltimore, London, 1987.

незапослених, виших и нижих класа, између етничких група, белаца и црнаца, мушкараца и жена, омогућавају равноправно учешће у политичком животу, људима не пружају једнаке шансе да учествују у одлучивању о оквирима свог живота.

”Својина, приватно власништво, доприноси стварању великих разлика између грађана у погледу богатства, прихода, статуса, образовања, информације, контроле над информацијама и пропагандом, приступа политичким функцијама у погледу могућих животних шанси. Ове разлике за узврат производе значајне неједнакости између грађана у погледу њихових способности и могућности да учествују као политички једнаки у управљању државом... Демократија мора да уважи и партиципацију, не само својинска права, решења треба тражити и у разбијању задружних форми власништва и ефикасне контроле у приватним предузећима” (2). Dahl формулише теорију *демократије* - која представља изузетно *релевантни теоријски компас за концепцију модерне правне државе*.

Други вид ограничавања демократије представљају нови облици деловања старог Микелсовог гвозденог закона олигархије: сужавање демократије искључиво на конкуренцију политичких елита, *корпоративну демократију (државу)*. Полазиште ових концепција налази се у класичним тезама Вебера и Сумпетера који искључују сваки вид утицаја грађана у свакодневном животу на одлуке власти, своди га на учешће у изборима једном у четири године за посланика или шефа државе. Моћ одлучивања припада руководствима организација, вођама (елитама) које се међусобно боре за утицај на власт.

S. Huntington, у поглављу које чини део извештаја ”Трилатералне комисије”, упозорава на опасност од претеране демократије, неконтролисаних политичких захтева маса. ”Последњих година дејство демократских процеса изгледа да је заиста довело до слома традиционалних начина друштвене контроле, до претераних захтева у односу на владу који превазилазе њену способност да на њих одговори. Либерализам оспорава логику демократије, а демократија се противи логици либерализма. Демократијом се не може владати. Ограничавање учешћа маса у политичким одлукама и преношење одлучивања у руке корпоративних елита је неизбежно”.

На место класичног поимања ступа тзв. ”корпоративистичка демократија”. Њено језгро чини: подређивање великих социјалних класа (слојева, група) врховима капитала (удружењима послодаваца), државног апарата, и шефовима радничких организација (синдиката). Вођствима организација додељен је монополски положај над својом ”клијентелом”, у замену за њихову спремност да врше контролу над својим припадницима, над изражавањем њихових захтева и интереса. Велике социјалне класе (слојеви) постају подређени врховима организација - тим јединим тумачима њиховог интереса. Слободна демократска борба социјалних група замењује се односом клијентелизма, заштите интереса, али по цену одрицања од њихове самосталности. Корпоративизам битно ограничава аутономну активност, самосталност масовних социјалних група. Он означава њихово одрицање од самосталног форми-

(2) Robert Dahl, *Економска демократија* (предговор).

рања и изражавања потреба и борбе за њих. Главне институционалне форме су трипартитне, представљајући кључне актере: капитал, рад и државу. Да би учествовао у јавној политици капитал се одриче потпуно неконтролисане владавине на тржишту. Синдикати за свој удео у одлучивању обавезују се на строгу контролу над чланством; одричући се самосталних радничких акција и штрајкова (који се проглашавају "дивљим"). Они се обавезују на изражавање само оних захтева и интереса који су у строгим оквирима националног споразума (консензуса) постигнутог између врхова капитала, државе и синдиката.

Форме сужавања демократије почивају на једном пакету идеја које су проблематичне, на убеђењу да је огромна већина грађана потпуно незаинтересована за јавни живот, неспособна да мисли о проблемима политике који су далеко од њиховог свакодневног живота. Једино што људи желе то је да терет одлучивања пребаце на друге, на професионалне политичаре. Но, зашто би темељни проблеми егзистенције - незапосленост, висина прихода, могућности школовања, заштита природне средине, чистоте градова, веће једнакости, грађанских права, рата или мира - били далеко од свакодневног живота и интересовања људи. Исто тако и становиште које смо описали - да представници народа могу боље да спознају и изразе праве интересе људи од њих самих - веома је проблематично. Проблематична је идеја да је управо пасивност, неукљученост у политику најбољи пут да њихови интереси буду испуњавани. Лек против апатије и пасивности - које су по правилу повезане са припадношћу нижим социјалним слојевима - налази се у формирању непосредне демократије, у којима људи могу у свом свакодневном животу да утичу на одлуке у срединама где живе и раде.

Као одговор на опасности од радикалног сужавања демократије формира се теорија партиципативне демократије. (Machpherson, Paterman), чије форме ће попут мреже капиларних крвних судова која прекрива цео организам, омогућити људима у свакодневном животу да учествују у доношењу одлука од којих њихова основна егзистенција зависи. Класичне форме парламентарне демократије остају темељ политичке зграде, али оне су преуске да би испуниле нове аспирације ка једнакости између полова, еколошке захтеве, одлучивање о рату и миру, о спољној политици која је изван сваке контроле и утицаја грађана. Ако би се глас грађана на много места снажније чуо и више уважавао, низ лоших и ризичних решења у свим областима живота био би мањи а задовољавање аутентичних потреба повећано.

Трећи вид сужавања демократије представља велика манипулација јавним њењем. Темеље критичког истраживања тог феномена поставио је Rajt Mills својом чувеном поделом на његова два битно различита типа.

Један тип - друштво јавности, према Millsu има следеће карактеристике: 1) готово исто онолико људи изражава своје мишљење колико их прима туђа; 2) средства јавног комуницирања су тако организована да постоји могућност да се одмах и ефикасно одговори на свако мишљење које би било изражено у јавности; 3) мишљење које се формира кроз такву дискусију лако ће се претворити у ефектну акцију против владајућег система власти - ако се за тим укаже потреба; 4)

ауторитарне установе не продиру у редове публике која је више или мање аутономна у свом деловању.

Супротан тип је друштво маса са следећим карактеристикама: далеко је мањи број људи који изражавају своја мишљења, од оних који их примају, јер публика постаје један апстрактан скуп изолованих појединаца који примају утиске помоћу средстава масовног комуникарања; систем комуникационих средстава је такав да је појединцу отежано, или је немогуће да одговори, односно да иоле ефектно одговори; претварање мишљења у акцију контролише власт која организује и надгледа канале кроз које се таква акција спроводи; маса не ужива самосталност у односу на институције; напротив, власт продира у масу смањујући и ону аутономију коју би маса евентуано могла имати при формирању мишљења кроз дискусију. Услед владавине моћне елите власти, састављене од финансијера, политичара и генерала, Сједињене Америчке Државе, по мишљењу Милса, знатно су одмакле "на путу ка друштву маса".

Уочена је дакле једна појава која ће се тек у наше доба развити у великим размерама: претварање јавног мњења у централни инструмент политичке манипулације, заробљавања свести и доминације. Тај опасан феномен против кога је већ Милс дизао узбуну достиже опасне размере у Заливском рату у Ираку и југословенском грађанском рату, иако на различите начине. У првом случају створена је фасцинантна координација целокупног светског јавног мњења, створен је орвелјански апарат цензуре. На екранима се није могао видети ни један приказ масовних разарања и огромних жртава ирачког народа, масовно разарање цивилних објеката. Рат је изгледао стерилно чист. Насупрот томе пристрасност светског мњења у југословенском рату формирана је најбруталнијим натуралистичким сликама непојмљивог разарања, по правилу посматраних из угла само једне од страна у рату (Хрватске). Но, у сваком случају експериментално је демонстрирано како се јавно мњење као глина може обликовати, како се оно од фундаменталног инструмента демократије може претварати у највећу силу владања људима.

Уместо идеализоване, бајковите слике нама се открива слика великих социјалних борби око обогаћивања или опасног сужавања (первертирања) демократије, борби за демократску политичку културу. Остваривање демократског идеала захтева такву продорну анализу антидемократских тенденција, њихово потискивање.

2. Демократије - тутори ауторитарних режима на периферији

Но, један од највећих парадокса налази се у необичној чињеници да демократска друштва високоразвијеног Центра - руковођена несавладивом тежњом за експанзијом и доминацијом - постају одлучујући фактор одржавања или чак стварања ауторитарних, прото-фашистичких режима на Периферији Европе. Овај однос није нов.

У једном правцу "Центар" се показује као образац који има магнетску снагу на демократски расположене снаге мање развијених друштава. Он се јавља и као промотор поштовања грађанских права и слобода и врши притисак у том правцу. Међутим, други, тамни лик

нема мању ако не и већу снагу: демократски режим у "Центру" открива се као тутор крајње ауторитарних, прото-фашистичких режима на Периферији - који се без његове спољашње подршке не би тако дуго одржавали. Историја односа САД - Латинска Америка жива је хроника таквог односа (подршка диктатури Штреснера, у Парагвају и Сомозе у Никарагви, обарање Аљендеа и инсталирање диктатуре Пиночеа у Чилеу). Понашање је крајње лицемерно, лишено је једнаких мерила и руковођено искључиво селективним односом у заштити људских права. Да би се одржале зоне под контролом, зоне јефтиних сировина и до бесцења јефтине радне снаге, одржавају се марионетски ауторитарни режими. Економски егоизам снажнији је од привржености демократским институцијама. Тај однос данас се преноси и на тло Европе.

Све као да је на главу окренуто. Оно што на тлу Западних друштава представља недопустиву јерес: признавање сецесије, разарање друге државе, грубо кршење међународних норми и њихово подређивање политичкој самовољи моћнијих - у односу према Периферији отворено и цинички се демонстрира. *Демократска друштва постају моћна снага одржавања социјалних темеља ауторитарних режима, не-правне државе.*

Управо у тој тачци на видуку је једна од најважнијих историјских новости: овај однос премешта се и у Европу. Велике европске земље, особито Немачка, које су способне да одрже демократију под ударцима екстремних политичких покрета у властитом крилу - постају спољашњи тутор, заштитници (репресивних) режима на тлу европске Полу-периферије. Однос Немачке и Аустрије с једне и хрватског режима, с друге стране, илустрација је овакве могуће будућности.

(Примљено 20. јуна 1993)

*Dr Miroslav Pečujlić,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

SOCIAL FOUNDATIONS OF DEMOCRATIC AND AUTHORITARIAN POLITICAL SYSTEM

Summary

First analyzed is the model of democratic political system in the societies of the "Center", to be followed by an analysis of anti-democratic tendencies within the Western societies, as well as in relations between the "Center" and the "Periphery".

Economic foundation of democratic states of the West is the market. It has been a necessary, if not sufficient, condition of establishing political pluralism. Social basis of democratic political systems is a strong civil society, independent from the state. Within it there exist social classes which, while defending their special crucial interests, establish their centers of power, pluralism, mutual balance and also social compromise. The third important component of democratic political order, which leans on mentioned favourable social basis and which enriches it back, is the democratic political culture. It assumes a consensus over a set of basic values and rules of the game, then the authorities attached to democracy and a loyal opposition, as well as a critical public opinion.

The forms of restricting democracy in the societies of the "Center" relate to neo-conservative dismantling of the welfare state and to corresponding restriction of social prerequisites of democratic life, including the reducing democracy to the competition between political elites, followed by reducing the people to a "mass" and voting machinery, corporative associating of top level representatives of capital, labour and state. The third aspect of restriction of democracy is connected to changing public opinion into a central instrument of political manipulation, captivation of mind and domination.

The concluding part of the article is an analysis of the paradoxical fact that democratic societies of the highly developed "Center" become a decisive factor of maintaining or even creating authoritarian, proto-fascist regimes in the "Periphery" (or "Semi-periphery") of Europe.

Key words: *Democratic political system. - "Center". - "Periphery".*

*Miroslav Pečujlić,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade*

LES BASES SOCIALES DU SYSTÈME POLITIQUE DÉMOCRATIQUE ET AUTORITAIRE

Résumé

L'auteur analyse tout d'abord le modèle du système politique démocratique dans les sociétés du "Centre". Il analyse par la suite les tendances anti-démocratiques au sein des sociétés occidentales elles-mêmes et aussi celles qui existent dans les rapports entre le "Centre" et la "Périphérie".

La base économique des Etats démocratiques de l'occident est le marché. Il a été une condition nécessaire, mais pas suffisante pour la formation du pluralisme politique. La base sociale des systèmes politiques est une société civile puissante indépendante de l'Etat. A l'intérieur de cette société existent les classes sociales qui, défendant des intérêts vitaux spéciaux, forment toute une série de centres de pouvoir, le pluralisme, la balance mutuelle et aussi le compromis social. La troisième composante importante de l'ordre politique démocratique qui s'appuie sur le sol social propice évoque et l'enrichit est la culture politique démocratique. Elle implique le consensus autour d'un cercle de valeurs de base et de règles du jeu, un pouvoir attaché à la démocratie et aussi une opinion publique critique.

Les formes de l'organisation de la démocratie dans les sociétés du "Centre" ont trait au démantèlement néo-conservateur de l'Etat d'opulence et au retrécissement des préalables sociaux à la vie démocratique qui est liée à cela, et aussi à la réduction de la démocratie à la concurrence des élites politiques accompagnée de la réduction du peuple à la "masse" et à la machine électorale et de l'unification corporative des plus hauts représentants du capital, du travail et de l'Etat. La troisième forme du retrécissement de la démocratie est liée à la transformation de l'opinion publique en instrument central de la politique de la manipulation, de l'asservissement de la conscience et de la domination.

Dans la conclusion de son travail, l'auteur analyse le fait paradoxal que les sociétés démocratiques du "Centre" hautement développées deviennent le facteur décisif du maintien, voire même de la création des régimes autoritaires, proto-fascistes, à la "Périphérie" (ou à la "Demi-Périphérie" de l'Europe).

Mots clé: *Le système politique démocratique. - Le "Centre". - "La Périphérie".*

др Станко Пихлер,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

КА САВРЕМЕНОЈ КОНЦЕПЦИЈИ О ЕКОНОМСКОМ КРИМИНАЛИТЕТУ (1)

Рад се бави економским криминалитетом који, по аутору, представља једну од најсложенијих и најдискутованијих криминолошких појава. Иако је био тема многих саветовања, истраживања, семинара и кампања скоро да је све битно у вези са овим типом криминалитета остало под знаком питања - почев од његовог појма и суштине - до феноменолошких, етиолошких, криминално политичких и правних, начелних и практичних питања. Стога се аутор залаже за савремену концепцију економског криминалитета чијем дефинисању приступа полазећи од генезе појаве као кључног аспекта при његовом размању.

Кључне речи: *Економски криминал. - Криминолошка типологија. - Тржишна привреда. - Политички плурализам.*

І КА ПОЈМУ ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Један од могућих начина извођења појма економског криминалитета је његово одређивање *природом друштвеног односа* који та појава претпоставља, који је општи социјални и материјални оквир њеног настанка као појаве. Тај однос је *економски однос* у свим својим облицима (производња, расподела, размена, потрошња). Ту се збива све битно што је везано за овај криминалитет - ту је извор и уток целокупне његове проблематике. Тај однос се успоставља на основи, али и са циљем неког економског *процеса* (који се своди на *процес рада*). Ако уопште треба економски криминалитет издвојити као посебан криминолошки феномен и специјалан предмет криминалне политике, који своју бит извлачи из неке *економске садржине*, онда је целисходно поменути основ прихватити као одлучан критеријум и за формално изграђивање система економских деликата којим се системом и утврђује обим и садржина "криминализације" економских односа. То може

(1) Рад је саопштење на саветовању о актуелним проблемима сузбијања криминалитета у организацији Института за криминолошка и социолошка истраживања (Будва, 1993. г.). Аутор користи прилику да се захвали свом професору, академику др Милану Милутиновићу, на свесрдној подршци у раду на проблематици економског криминалитета.

бити и основа за његово *објашњавање* и *раздвајање* од других области криминалитета, а пре свега од имовинског и криминалитета против службене дужности. Конкретизовати ову поставку никако није једноставно, јер се разни криминолошки облици често међусобно преплићу, али је ипак нужно имати неко уверљиво полазиште које ће колико толико обезбедити специфичан статус овом виду криминалитета и бити рационална основа за мере његовог предупређења.

Природа економског односа одређује и природу *субјеката* који се појављује у том односу, а то пре свега значи природу његових *овлашћења* и *фактичких могућности* да утиче на судбину тог односа. У том смислу, специфично значење економског криминалитета одређеног путем економског односа, водило би закључку да се под економским криминалитетом могу, уз одговарајуће формалне претпоставке вредносне природе, сматрати само они облици понашања у економском односу (привредном односу) који се могу везивати за *субјекте неког овлашћења или дужности у том односу*, без обзира на којем се својинском облику тај однос заснива, односно без обзира који облик својина и имовине функционише у њему. Са становишта важећег правног система, број таквих деликата је још увек огроман. У којем степену је то примерено новим процесима у друштву и економским односима у целини посебно је питање. Извесно је да се мора вршити темељито конкретно преиспитивање ових деликата као правних појмова и цело систем прилагодити новим економским процесима, а посебно процесима у трансформисању и структури својинских облика.

Без обзира које се основно полазиште прихвата за одређивање општег појма економског криминалитета, у низу других јављају се два додатна проблема: а) проблем раздвајања економског криминалитета од других, етиолошки и феноменолошки блиских му облика криминалитета, а пре свега имовинског и криминалитета против службене дужности, и б) проблем ближег дефинисања економског криминалитета с обзиром на могућности различитих вредносно-формалних критеријума у одређивању самог појма криминалитета. Први проблем је тесно везан за проблематику статуса својинског или својинских облика на којем се или на којим се заснива економски однос, а други за нормативни па утолико пре и казненоправни систем и његову функцију у социјалној контроли (интервенционизму) економских односа.

а) Поред криминолошких и ширих криминалнополитичких разлога постоје и чисто казненоправни разлози за раздвајање економског криминалитета од других облика криминалитета, пре свега имовинског и криминалитета против службене дужности. Ти правни разлози су значајни за примену неких општих установа казненог права (нпр. стицаја) као и тумачење (систематско и телеолошко) казненоправних одредаба. Посебно је пак значајно за уређивање система посебног дела казненог, пре свега кривичног права.

Ако се пође од тога да је (економски) *однос* основа за дефинисање и објашњавање економског криминалитета, тако треба поступити и у објашњавању других видова криминалитета, па и криминалитета (пре свега кривичних дела) против *службене дужности*. Као што, према изложеном, економски криминалитет подразумева субјекта са одговарајућим (економским) овлашћењима, тако и криминалитет против слу-

жбене дужности у *принципу* треба да подразумева неки однос у којем функционише *јавна власт*. Он са своје стране претпоставља субјекта са неким јавним или парајавним овлашћењем или дужношћу. У тој разлици *начелно* треба тражити и основу за разграничавање ова два облика криминалитета. Проблем је, међутим, *практично* врло сложен због преплитања ових односа и природе овлашћења и дужности у њима. Степен тог преплитања је врло различит и везан је за једно битно питање - питање облика и статуса својинског односа, нарочито оног који је *доминантан* у конкретном друштву или етапи истог друштва. Он утиче на "приближавање" и "удаљавање" ова два вида криминалитета. Према томе, тај однос је *in concreto* крајње динамичан.

Што се привреда више етатизира, тј. што су присутнији разни облици државне контроле економских процеса, то је све теже раздвојити економски криминалитет од неких других облика криминалитета, пре свега од криминалитета против службене дужности, али и неких облика идеолошко-политичког криминалитета, јер се држава као јавна власт преко државних или парадржавних субјеката (који имају правно или фактички нека јавна овлашћења) интензивније укључује у економски однос. Ако држава само одређује и шири круг субјеката који су обавезни да брину (који су *задужени*) за економски однос, тада се економски деликти "подржављују" и све више постају деликти против службене дужности, евентуално и против политичког поретка, а све мање економски. Њихов стваран статус се мења независно како су квалификовани. У таквим условима субјект који одређује судбину економског односа мање је предузетник (економски субјект), а више чиновник (субјект са јавним овлашћењима). То мање или више важи за сваки однос који се заснива на неком облику *колективистичке својине*. Применом титулара права и овлашћења мења се и нормативна суштина економског односа у криминолошком смислу. Колективистички облици својине наглашавају *јавноправну функцију* (солидаристичку, олигархијску или неку трећу) економског односа, што се неминовно одржава и на *тип заштите* и криминалне политике уопште. С друге стране, приватносвојински облик својине ствара субјекта-предузетника, који постаје непосредни и аутономни носилац економског процеса непосредно и *лично* одговоран субјект за деликтне радње у том процесу, али истовремено и субјект његове аутономне заштите. У таквом моделу економског односа и сама криминална политика добија другачију садржину и квалификацију. Стварају се "чистији" облици економског криминалитета, који нису толико уперени против службених обавеза већ против система економских односа заснованих на тржишној, предузетничкој логици. Свакако, илузорно је очекивати чист систем ових односа, јер нема ни економског система који се заснива искључиво на једном својинском облику.

Што се тиче *имовинског* криминалитета, он и када се објављује поводом економског односа не настаје *унутар* њега усмерен је додуше на економско добро (имовину) али не примарно логиком економског односа већ логиком специфичног илегалног присвајања туђег рада одређеног у имовини односно стварима (робама, производима). Субјект имовинског деликта није никакав титулар неког права или носилац неког овлашћења у односу у којем тај криминалитет настаје. Тај однос је по себи илегалан.

Међутим, и поред овог *концептуалног* разликовања поменутих деликтних облика (аналогно би се то могло чинити и у односу на остале), а с обзиром на сложен систем заштитних објеката који се јављају у разноврсним варијантама деликата против имовине и службене дужности, за потребе што целовитијег и сврховитијег истраживања економског криминалитета нужно је користити и *операционалне* дефиниције економског криминалитета. Оне зависе од истраживачких потреба, али увек морају бити прецизиране да би се знало на који круг појава се односе. У том смислу можда је, опет из концептуалних разлога, упутно раздвојити појам који одређује *типични* садржај економског криминалитета од појмова који *није типичан* само за тај облик криминалитета, али могу бити тесно везани за њега. Наиме, методолошки би било оправдано разликовати појам *економски криминалитет* од једног ширег појма - појам *криминалитет у привреди*. У овај други, поред економског, улазили би и *имовински криминалитет у привреди* и криминалитет *против службене дужности у привреди* (евентуално још неки тип криминалитета). Тиме се добија флексибилнија појмовна подлога за *истраживачки рад* и шире објашњава криминалитет који је на било који начин *везан* за економске односе и процесе: један (онај специфично економски) настаје у самим економским односима и процесима, а други (општији, неспецифичан) настаје *поводом* њих. Лако је уочити да између њих постоји стварна интеракција и међусобна условљеност: економски се поспешава имовинским и криминалитетом против службене дужности, а ови потоњи, премда општији, добијају специфичну феноменолошку и етиолошку условљеност баш зато што настају у привреди, односно настају у амбијенту специфично економског криминалитета.

Треба нагласити да предње разликовање, из правнотехничких разлога, не би било упутно за изграђивање посебног дела кривичног права. То би правнотехнички било нецелисходно, јер би нужно доводило до гомилања инкриминаторних одредаба углавном исте *правне* садржине. Законодавац се зато мора користити методом *претежнијег објекта заштите*, односно поћи од тога да правно иста апстрактно одређена форма деликта може *in concreto* да се појављује у разним односима. Законодавац би једино могао, полазећи баш од типичности и претежности односа у којем настаје деликт, да издвоји типичну, специфичну категорију *економских* деликата.

б) Концептуалне је природе и питање ближег дефинисања економског криминалитета с обзиром на вредносно-формалне критеријуме његовог одређивања. Укратко, постоји могућност дефинисања економског криминалитета са *правног* (деликтноправног) и *криминолошког* становишта. Овде је проблем *критеријума вредновања* понашања као криминалног. Оба поменута приступа су потребна: формално-правно је то важно са становишта природе и функције казненог права, нарочито његове гарантивне функције, начела законитости и уопште принципа правне државе, а криминолошки са становишта *de lege ferenda*, материјалне, социјално-економске стране економског криминалитета и његовог научног истраживања које не може бити зависно од формално-правних критеријума.

Правни појам економског криминалитета у нашем систему односа омогућава три варијанте његовог одређивања: 1. као економских кривичних дела (привредних кривичних дела), 2. како економских (привредних) кривичних дела и привредних преступа и 3. као економских (привредних) кривичних дела, привредних преступа и привредних прекршаја. Овде се посебно наглашава проблем дефинисања економског кривичног дела. Начелно би га требало решавати са становишта схватања општег појма (типичне суштине) економског криминалитета. То је иначе проблем којим се наша теорија и највише бавила, проблем који је био готово искључив одређивању појма економски (привредни) криминалитет. Што се тиче криминолошке дефиниције или дефиниција треба нагласити да су оне много неодређеније и у правилу подређене, са становишта права непрецизним појмовима (на пример: недозвољена понашања у привреди, друштвено штетна понашања, сва незаконита понашања, асоцијалне појаве у привредном систему итд.).

Свакако је неопходно да се у ширу анализу економских деликата укључе сви облици правом одређених деликата, независно да ли су у питању кривична дела, привредни преступи или привредни прекршаји. Не само из феноменолошких разлога, већ из суштинских, етиолошких. Сва три типа понашања су у тесној, животној, функционалној вези. Није могуће узроке ове појаве целовито схватити ако се она у правно-феноменолошком смислу не анализира у целини. Ово је утолико пре важно ако имамо у виду чињеницу да у овој области често није могуће *in concreto* разликовати кривично дело од привредног преступа односно прекршаја и *vice versa*. Такође, без целовитог увида у систем економских деликата није могуће изградити ни целовиту криминалну политику у овој области.

II КА КОНЦЕПЦИЈИ О ОБЈАШЊАВАЊУ (ТУМАЧЕЊУ) ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Објаснити неки облик криминалитета значи, пре свега, утврдити његову етиологију - чињенице битне за његово настајање. Такав приступ је важан јер је повезан са идејом о *рационалној* криминалној политици, која је примарно *превентивно* усмерена. Превенције без упознавања етиологије не може бити. Зато није могуће изградити савремени концепт о превенцији економског криминалитета без таквог његовог објашњавања које задире у његове основе и специфичности као појаве. У том смислу је и одређивање његовог адекватног појма предуслов за његово објашњавање - концепција о појму везана је за концепцију о етиологији. Превентивна активност у овој области је утолико могућнија и значајнија уколико се дође до закључка да су чињенице *објективне природе* носећи чиниоци овог криминалитета. Уколико се пак дође до закључка да је примарно одређен *субјективним* фактором, следи закључак о потреби појачане репресије у процесу "решавања" проблема овог криминалитета. Зато су представе о природи чинилаца овог криминалитета од *стратешког* значења за смер криминалне политике.

Економски криминалитет је *углавном једнострано проучаван* па је такав приступ одређивао и једностране закључке, односно непотпуне

или чак и погрешне представе о овој појави. То се посебно изражава у настојањима да се објасни *етиологија* овог криминалитета. Пажња се првенствено посвећивала организационо-институционалним проблемима, док су остали аспекти његове етиологије овлаш или уопштено додиривани. Етиолошка проблематика незаконитих понашања у привреди углавном се објашњавала неефикасним механизмима *контроле* привредног пословања, односно неажурношћу у овом пословању, као и неефикасношћу откривања ових деликата и њиховог казненог прогона. Не занемарујући извештај значај и таквог приступа, ипак је његово значење за објашњавање сложене етиологије економског криминалитета другоразредно.

Природно је што је овакав приступ одредио и криминално политички закључак, који се у крајњој линији своди на тврдњу да се репресивним мерама може решити проблем овог криминалитета, а тиме *volens nolens* и на закључак да је основни проблем економског криминалитета у принципу казненоправне природе. Тиме се блокира суштински увид у овај криминалитет и одстрањује свака озбиљна могућност *критичког односа* према *систему* друштвених односа у којима он настаје и којима је он примарно одређен. Социјална, економска и политичка димензија остају тако ван видног поља, а управо су оне битне за његово тумачење.

Било је покушаја да се овај криминалитет или неки његови облици *идеологизује*, а много чешће да се у целини тумачи као прост лоповлук. И једно и друго се у правилу чинило у временима кампањског рада на њему, када је, искрено или неискрено, из ових или оних прагматских разлога уверавао јавно мњење о "правној" и "ефикасној" формули за његово сузбијање ("елиминисање"). Његова делимична идеологизација је и теоријски и практично била могућа нарочито у условима идеологизованог привредног система, када се цео економски проблем схвата као контрола и управљање. Са таквим представама и у таквим условима релативно је лако уверити људе у став да је решење у репресији, па чак и у то да су му изворишта у, претходно сатанизираним по јединицима или скупинама неких субјеката и њиховим сумњивим намерама, који никако да буду анђели у анђеоском моделу друштва. И баш у таквим временима најмање се сарађивало са компатибилним струкама, пре свега економском, каква сарадња и иначе никад није на овом плану била особита. Немоћни, кретали смо се из заблуде у заблуду, свесни ипак да се мора поставити питање концепције, јер се сталним инсистирањем на, повременом или константном државном интервенционизму проблем ипак не решава. Ретко се постављало питање *система* - није ли проблем *у основи економски*, а мање правни и криминалнополитички. Није се никад, на пример, тестирала теза или претпоставка, да у здравој привреди нема озбиљнијег (забрињавајућег) привредног криминалитета, да се функционална привреда не криминализује односно мање криминализује, да она подразумева ауторегулативу, аутоконтролу, аутозаштиту да она само својом логиком елиминиса оно што је "угрожава". Да таква привреда оставља мало посла за државу у казненоправном смислу! Јер, тога смо вероватно постали коначно свесни, економски односи и процеси се ипак не дају ставити у

Прокрустову постељу идеологије и права. Ако се то ипак чини, тада је извесно да неће бити продуктивни, као што је истовремено сигурно да ће бити појачано "криминализовани". Економски односи и процеси се не дају програмирати линијом пуког волунтаризма, било у смислу административно-оперативно-руководеће државносвојинске било у смислу "договорне" самоуправнодруштвено-својинске економије, признали то или не, прокламовали или не да "делују" или "не делују" економске законитости. Оне *увек делују*, па је бесмислено, чак и таквим правним актом какав је устав прописивати како се економски односи "заснивају" на економским законитостима.

Праву јест "задато" да штити систем, па и систем економских односа, али је оно немоћно да то чини ефикасно тамо где је логика живота јача од логике жеља, хтења, политичких циљева итд. Ако се у економској области упорно настоји да се путем права успоставља нерелан модел живота, онда познатим следом збивања нужно конотирају две већ поменуте појаве: *неефикасна привреда и криминализована привреда*. Поступно се долази до апсурдног фијаска: да само "криминализованим" економским понашањем може да се успостави *економска* ефикасност, или да је криминално-политичка неефикасност претпоставка економске ефикасности! У таквим условима појмови и појаве се зачас обрну и замени се узрок са последицом: неефикасност привреде се објашњава незаконитим понашањем ("криминалитетом") у привреди. Тада смо близу субјективизацији етиолошког проблема и логици стигматизовања, репресији у праву и непредузетништву у економији. Тако се ствара не један већ више зачараних кругова из којих није могуће изаћи без *промене концепта*, а тиме и начина "стварања" криминалитета. На страну што се у таквим околностима шири и простор погодан за неекономски криминалитет (имовински, службенички и др.) у економској области. Познато је да је пораст економског криминалитета увек био у вези са порастом злоупотреба разних јавних овлашћења, да нема ни једне озбиљније криминалне афере у овој области а да у њу није била умешана јавна власт, правно или паравно конституисана. Уколико се у таквим условима, без обзира о којем друштву је реч, не мења *концепт*, судбина му је да се враћа на исте проблеме без шансе да их реши, да се креће путевима заблуда у криминалној политици и неефикасности у економији. Криминална политика и посебно право су овде немоћне без рационалног *економског концепта*. Без одговарајућих економских односа није могуће "решити" проблем економског криминалитета. Напротив, он ће се само успешно репродуковати.

До оваквог закључка доводи нас уверење да су узроци економског криминалитета *објективизовани у самом систему односа*, економских пре свега, али с њима у вези и других који одређују биће економских система друштва. Овде посебан значај имају *својински облици* на којима се заснива економски систем, односно њихова фактичка присутност у тим односима. Због тога се у овом контексту мора решавати и криминалнополитичка проблематика овог вида криминалитета, пре свега у смислу превентивног деловања.

III О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

За постављање савременог концепта криминалне политике у области економског криминалитета потребно је имати у виду неке основне одлике (карактеристике) овог вида понашања. На основу досадашњих истраживања могу се извести неке његове особине као појаве. Оне би се могле свести на следеће: вишедимензионална етиологија; распрострањеност; сложеност облика; тесна повезаност са другим облицима криминалитета; висока тамна бројка, која спречава увид у његову стварну структуру и обим; вишезначност последица (економске, социјалне, политичке, правне, етичке); наглашена прилагодљивост економским, друштвеним приликама; све изразитија интернационализација, итд.

Већ истакнуте особине економског криминалитета усложњавају проблематику његовог сузбијања. Проблеми се посебно јављају на плану његовог правног нормирања, али и на плану *примене* важећих правних норми.

IV ОСНОВНИ КРИМИНАЛНОПОЛИТИЧКИ ПРОБЛЕМИ У ВЕЗИ ЕКОНОМСКОГ КРИМИНАЛИТЕТА (ПРИМАРНО С ОБЗИРОМ НА ЕКОНОМСКИ И ПРАВНИ СИСТЕМ)

Наше садашње друштво све више улази у такву фазу у којој је потребно озбиљно размишљати о *новом концепту криминалне политике*, а у оквиру њега посебно о најадекватнијим средствима заштите економских односа (процеса, система, привреде). Додуше тренутна ситуација, крајње конфузна и неодређена у сваком погледу, није најповољнија за решавање концептулано-системских питања, али је ипак реално очекивати да ће она бити у догледно време превладана и да ће се проблем поставити као ургентан. С обзиром да је реално очекивати победу концепта *савременог* економског система, нужно је наћи и савремени модел криминалне политике који ће одговарати таквом систему. С тим у вези се посебно наглашава *улога права и правништва*, па и казног. Решавање ових проблема је утолико сложеније што ће, с једне стране, можда и дуже функционисати разни мешовити, хибридни облици односа и, с друге стране, притисак старих концепција, важних за криминалну политику бити и реално и психолошки још дуго присутан. Зато је најреалније очекивати да ће изграђивање нове концепције о економском криминалитету бити дужи процес. Битно је да се у њега што пре уђе, ма колико у овом моменту и немамо све претпоставке или јасне представе о његовом садржају.

С обзиром на напред изложен концепт о општој природи и етиологији економског криминалитета, неминовно је да ће савремена друштвена и економска филозофија и стварност утицати на иновирање система, правног регулисања економских односа које ће ићи на спешавања тих односа. Мора се тражити нови, савременији *приступ решавању конфликта у економским односима*. С тим у вези неминовно ће се ући и у иновирање целокупног *привредноказног* законодавства. Логично је да се то мора чинити критиком досадашњег искуства, која

није могућа без шире критике *система* односа (политичких, економских, правних), који су важећи нормативни систем и условили. Без намере и могућности да се овде одреди иоле целовит увид у ову проблематику, указује се само на неке *околности* које се чине релевантним у овом моменту.

Наш *економски (привредни) систем*, одређен политичким разлозима и уобличен одговарајућим правом, подложен дугогодишњем наглашеном интервенционизму путем државноправних и парадржавноправних инструмената јавне власти, поступно је све теже могао да функционише путем модела који је био устројен сложеном структуром важећег права, па тиме нужно и бројним ограничавајућим казненоправним нормама, које су добрим делом, уместо развојни постале ограничавајући фактор система као економске категорије. Тај система је поступно бивао не само све изразитије *непримениван* због свог идеализованог устројства ових односа (мада и из других разлога), већ и *неприменљив*, јер ови односи, како је наглашено, не трпе строже формалне оквири. Зато је наш економски систем попримио све одлике тзв. *егзогеног привредног система* чије су се особине нужно одразиле и на концепт криминалне политике у овом њеном сегменту.

Суштина егзогеног привредног система је да је привреди *дат споља*, ван привреде, од стране државе, односно политичких структура којима она служи за постизање посебних привредних и других циљева. У таквим условима привредни односи су усмерени и стегнути нормама, тј. *етатизирани*. Стога у извесном смислу и саме норме "криминализују" систем. Остаје све мањи простор овлашћењима, а све већи забранама и налозима. Пролиферација правних норми и њихов све нижи квалитет (у принципијелноправном и у техничкоправном смислу), међусобно тесно условљене, доводи до чудне појаве, коју смо раније већ нагостили, да се све чешће успешно може пословати уз велики ризик да се крши (такво) право. Правна и економска логика у таквим условима очигледно немају исте именитеље.

Оваквом економском систему апсолутно одговарају *колективистички облици својине*, била она државна или "друштвена" у разним својим варијантама и, дакако, правни систем којим је основни задатак да такве својинске облике штити. У таквим условима, доиста, криминалној политици не остаје ништа друго до контрола и, углавном селективна, репресија. Тиме се круг затвара: сви аспекти система (политички, економски, правни, криминалнополитички) су синхронизовани и логично постављани. Све остало је украс и реторика, који се посебно обезбеђују одговарајућим правом и политичком лексиком.

Смисао другачије, *предузетничке* оријентације у развоју привредних односа, са све наглашенијим плурализмом и конкурентношћу својинских облика, појачава потребу за декриминализацијом система. Смањивањем обима императивних и прохибиторних норми значи мање деликата у формалном смислу, а развојем предузетништва и у стварном смислу. Нормално је очекивати да дође до превладавања једног преживелог, етатизираног концепта привреде и да се тиме отвори већи простор слободи економских субјеката и истовремено сузи простор зони деликата у привреди. Зато је пред нашим правним системом још једно велико преиспитивање ових деликата. То преиспитивање

треба да иде у два само наизглед противречна правца: с једне стране, ка *декриминализацији* и, с друге, ка новој, *савременој криминализацији*. Мора се извршити *савремено процењивање* друштвене опасности односно штетности одређених понашања и, са становишта нове привредне и друштвене логике, одредити *нови систем* економских деликата. Не поставља се, дакле, дилема *да ли* држава треба да се меша (и) у економске односе, већ *како* и *колико* то треба да чини. Са становишта потреба савременог друштва тај степен и облик па и садржина интервенционизма у економске односе мора бити подређен економским потребама и вредносним преференцијама друштва. Зато је проблем економског "криминалитета" у савременом смислу *пре свега економски проблем*, њега примарно треба да решавају економисти а тек секундарно правници. Само тако је могуће, у овој области, изградити истинску и ефикасну *превентивну политику*.

Ова нова оријентација у криминалној политици у области економског криминалитета мора бити одређена новим виђењима не само права, већ и политичког и економског система. У ствари, ново право у овом сегменту мора израсти у функцији нових економских и друштвених односа. То практично значи да је неопходно обезбедити следеће: а) у *политичкој области* - политички плурализам, који ће унети дух ширине, толеранције и демократије у односу на субјекте и идеје и истовремено бити препрека партијско-државно-идеолошком волунтаризму у регулисању економских односа; б) у *економском систему* - идеју предузетништва и рационалности, тржишну логику и конкурентност, а у ц) *правној области* - принцип законитости, идеју поделе власти, правни субјективитет, једнакост и поштовање права, рационални правни интервенционизам у економске односе. Без ових основних, *системских претпоставки није могуће изградити савремени систем превенције економског криминалитета нити је могуће изградити савремену концепцију привредно-казненог права*.

Са становишта постављења (утврђивања) и реализације савремене криминалополитичке концепције о економском криминалитету могу бити од значаја и следеће констатације.

а) Резултати истраживања економских односа указују на то да је *конфликтност* - која је иначе основно извориште противправности - много присутнија у мање ефикасним колективима. Тензије и конфликтност у економским односима попуштају односно смањују се сразмерно повећању економске ефикасности, а тиме аутоматски слаби и потреба за појачаним правним, па и казнено-правним интервенционизмом у ове односе.

б) Занимљиво је такође да неекономска логика у привредном систему (уплитање, утицај егзогеног пре свега политичког фактора, социјализација привреде итд.), не само што руинира предузетништво, већ ствара "коалицију" радника и менаџера окренут против тог, *спoljaњег* изворишта конфликта, чије решење се онда тражи ван колектива (па тиме стварају услови и за "политизацију" привредног деликта), уместо да се тржишном и предузетничком логиком решавају у колективу као конфликт у предузетништву. Тиме би се створили услови да конфликт остане у границама економске а не правне логике, економске пробитачности или непробитачности а не правне санкције. Са стано-

вишта криминалне политике тиме се уједно отвара широка могућност за дерепресијализацију, ванказнену превенцију и *диверзификацију* привредних деликата.

ц) У овом контексту потребно је указати и на *тзв. несвојински концепт друштвене својине*, будући да је он - незнатно модификован - још увек једна од окосница владајућег политичког и економског модела, а поготово још увек важећих норми казненоправног система. Наиме, могуће је уверљиво доказати став да је овакав концепт својине допринео криминализацији привреде. Он је створио одређени системски оквир *тзв. егзогеног привредног система* (мада се стално представљао као аутономним и ендогеним), правно нелогичан а економски непродуктиван, у којем није било дефинисаног правног субјекта (титулара права), па тиме ни економског предузетничког субјекта. На плану заштите он се нужно и логично претворио у систем "општедруштвене" заштите без стварно ефикасног супстрата.

д) Увођењем *плурализма својинских облика* и поступним потискивањем друштвеносвојинског облика или његовом трансформацијом, још увек не обезбеђује ендеген економски однос. Процеси "нове етатизације" су присутни и данас. Они се остварују путем ограничавајућих системских мера и нарочито у енормном развоју државне својине - *јавна предузећа* све више замењују "самоуправну" организацију удруженог рада. Пренаглашавање јавнопредузетничких односа нужно води појачаној државној контроли економских процеса и свим поменутих последицама таквог облика привређивања.

е) Простор деловања егзогеног фактора нарочито се отвара у делу привредног система који чини подсистем *мера текуће економске политике* (као сегменту нормативног дела привредног система) и у сегменту привредног система који обухвата област *неформалног утицаја државних органа и политичких субјеката* (свих нивоа) на привређивање. Први сегмент условљава формалну криминализацију економских односа (посебно у сфери привредних преступа и привредних прекршаја), а у други фактичку њихову криминализацију. Неформални утицај на економске односе одражава се и на систем и текућу криминалну политику. Облик тог деловања је добрим делом *арбитрирање*, којим се обезбеђује да неформалне групе или неформални субјекти реализују властите преференције, што директно утиче и на арбитрирање у *примени права*. У таквим условима формално усвојен систем заштите привредних односа не може да функционише или доследно да функционише на принципијелним моделима права. *Централизација власти*, која се све више наглашава у нашем државноправном устројству, само појачава поменуте процесе. Она *није услов* већ све очигледнија *кочница* модерне правне државе без које нема ни савремене криминалне политике у области економског криминалитета.

У криминалнополитичком смислу, као добра илустрација оваких процеса могу, поред осталог, послужити и појаве још увек врло присутних *тзв. корисних малверзација*, кампањска и неосмишљена примена инструмената криминалне политике (посебно казненог права), повезивање политичко-управно-менаџерског слоја у највиталнијим сегментима привреде и економских деликата и све очигледнија *приватизација јавних добара*. Тешко је обезбедити егзактне податке,

али има доста индиција да је *селекција казног прогона*, из напред поменутих разлога, баш у области економског криминалитета најприсутнија. Исти су разлози и основа за *кампањски рад* у сузбијању овог криминалитета. Због свега тога није необично што се смењују фазе "либерализације" и толерисања неких често по економске односе врло штетних појава, са фазама "откривања" афера и инсистирања на "принципијелности" и "правној држави". Савремени трендови у криминалној политици требало би да изражавању постојаност, стабилност, конструктивност и осмишљеност.

Једнако тако и "политизација" економских деликата и њиховог казног прогона настаје на сличним основама. Политизирана економика привреда политизирала је и деликт против привреде и криминалнополитичку праксу. Ако се конфликт у привредном односу третира као примарно политичко питање, у чијем решавању одлучујуће треба да учествују политички субјекти, тада је криминална политика, а посебно примена казног права подређена прагматским политичким разлозима и интересима, а не дугорочнијој и принципијелној потреби заштите економског односа и процеса који се у њему одвијају.

Корелација између општих чинилаца економског криминалитета и криминалне политике могла би се илустровати и низом других појава. Неспорно је да ће *могућности* изграђивања нове криминалне политике у односу на економски криминалитет битно зависити од чињеница које одређују природу *економског система*. Садашњи процеси потврђују уверење да ће на овом подручју морати долазити до слабљења јавноправних инструмената криминалне политике. У том процесу ће се морати трансформисати и само право. Равноправност економских субјеката, предузетништво и тржишна логика подразумева стабилан, али либералан правни систем који ће пре свега поспешивати *сарадњу* у привредној утакмици. То подразумева доминацију цивилноправних над јавноправним нормама - поштовање и гарантовање договореног а не контролу наложеног као примарну оријентацију у уређивању економских односа. Зато цивилне санкције, са својим економским супстратом, морају доминирати над јавноправним казним.

Оваква оријентација у криминалној политици према економском криминалитету наглашава неке битне функције и принципе *казног права*: заштитну функцију, гарантовану функцију, начело законитости, захтев за прецизним формулацијама о економским деликтима, принцип субјективне одговорности, рационално засновану казнену политику, превентивни систем кривичних санкција. С обзиром на појачану економску улогу предузетника, као одговорног и продуктивног субјекта у економском односу, поставља се питање до које мере има смисла инсистирати на *казненој одговорности правних лица*. С тим у вези је нужно поново се вратити на проблем *система казних деликата* у нашем праву.

Наиме, не поставља се само питање *садржине* и *обима* инкриминаторних норми у овој области, већ и њихове *врсте*. Данас се, можда аргументованије него раније, мора актуелизовати питање потребе постојања (даљег постојања) *привредних престапа* у нашем казненоправном систему. Ако се подсетимо да су ови казни деликти настали у периоду развоја колективистичког самоуправног облика привређивања

вања, а у вези са идејом о потреби успостављања казнене одговорности правних лица (неки су их сматрали фактички кривичним делима правних лица), као и чињенице да су се они половином педесетих година почели издвајати у самосталне деликте из једне посебне групе *прекршаја*, доиста се може поставити питање *имају ли они данас смисла као самостална правна категорија у казненоправном систему*. Да ли би било упутније систем заштите привредног и финансијског пословања штитити једноставније, а бар једнако ефикасно, само *кривичним и прекршајним* правом? Ово питање се тим пре може поставити ако се пође од става да је, у савременим условима привредног пословања, целисходније и примереније више инсистирати на личној субјективној, а мање на колективној објективној одговорности. Тиме би казнена одговорност правних лица за противправна понашања у привредном и финансијском пословању у целини била регулисана прекршајним правом, а уједно би се отклонила могућност "замене" кривичне одговорности физичких лица привреднопреступном одговорношћу. Такав систем казнене одговорности не само што би био примеренији предузетничкој логици, већ и принципима савременог казног права - више би се инсистирало на субјективној одговорности и позицији грађанина као слободног економског субјекта у привредним процесима. Постојање економских односа који се (још увек) заснивају на друштвеносвојинском облику не би битније реметио систем овакве казнене заштите из два разлога: прво због тога што би се прекршајним правом и даље задржао (делимично можда и проширио) принцип казнене одговорности правног лица и, друго, због тога што друштвеносвојински облик више нема доминантну улогу у економским односима са реалним изгледима да његова улога убудуће све више слаби, ако не и ишчезне било у том смислу што ће се приватизовати или подржавити.

(Примљено 6. марта 1994)

*Dr. Stanko Pihler,
Professor of the Faculty of Law in Novi Sad*

TOWARDS A CONTEMPORARY CONCEPTION OF ECONOMIC CRIMINALITY

Summary

Economic criminality is one of the most complex and most discussed phenomena in the sphere of criminology. In spite of that and many symposia, seminars and campaigns, everything which is essential remained open, beginning with the notion and substance of that topic and up to phenomenological, etiological, criminal-political, legal, and practical questions, including the ones of principle. That is why there is a need for a contemporary conception of economic criminality, by beginning with the very origin of the phenomenon, as a key element.

In order to make a distinction regarding similar forms of punishable acts, adequate attention is dedicated to the interpretation of essential characteristics of this type of criminality and of specific kinds of its suppression. The idea is also expressed of the need to develop thoroughly a new economic system, based on market competition and political

pluralism. In such conditions the conception of such criminality would be developed along new ideas, free of ideological and other kinds of unnecessary burdens. In such an environment one could raise also a question of the kind and substance of punishable acts which should be provided for in the sphere of economy.

Key words: *Economic criminality. - Criminological typology. - Market economy. - Political pluralism.*

Stanko Pihler,
professeur à la Faculté de droit de Novi Sad

VERS UN CONCEPT CONTEMPORAIN DE LA CRIMINALITÉ ÉCONOMIQUE

Résumé

Le présent travail est consacré à la criminalité économique qui, de l'avis de l'auteur, représente un des phénomènes criminologiques les plus complexes et les plus discutés. Bien qu'elle ait été le thème de nombreuses consultations, recherches, séminaires et campagnes, presque toutes les choses essentielles liées à ce type de criminalité restent sans réponse - depuis la notion même et son essence jusqu'aux questions phénoménologiques, étiologiques, de politique criminelle et juridiques, de principe et pratiques. C'est pourquoi l'auteur préconise un concept contemporain de la criminalité économique dont il aborde la définition en partant de la genèse de ce phénomène en tant qu'aspect crucial lors de son analyse.

En vue de distancier ce type de criminalité des formes proches d'actes punissables, l'auteur accorde une attention particulière à l'interprétation de leurs traits essentiels, et aussi aux formes spécifiques de la répression. Il développe de manière conséquente l'idée sur la nécessité d'édifier un nouveau système d'économie basé sur la compétition sur le marché et sur le pluralisme politique. Dans de telles conditions, on élaborerait un nouveau concept de la criminalité économique, dont le contrôle serait également affranchi de couches idéologiques et autres superflues. Dans un tel cadre, on pourrait également soulever la question du type et du contenu des actes criminels qui sanctionnent les comportements dans la sphère de l'économie.

Mots clé: *La criminalité économique. - La typologie criminologique. - L'économie du marché. - Le pluralisme politique.*

др Јовица Релић,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

ЕФИКАСНОСТИ ПСИХОЛОШКОГ ТРЕТМАНА ИЗВРШИЛАЦА КРИВИЧНИХ ДЕЛА ОБОЛЕЛИХ ОД СХИЗОФРЕНИЈЕ

Тема рада је ефикасност психолошког третмана извршилаца кривичних дела оболелих од шизофреније. Говори се о криминалитету душевно болесних лица, посебно оних који болују од шизофреније и анализирају се мере безбедности које се могу изрећи тим извршиоцима. Посебно се говори о искуствима К. Г. Јунга, Тијане Косановић, Владете Јеротића и Милана Поповића о ефикасности третмана код лица оболелих од шизофреније. Сем Јунга и Поповића, сви траже посебне случајеве шизофреније, код којих је могућ психолошки третман. Јунгово мишљење је посебно истицано, јер је он први говорио о шизофренији у вези са његовим појмом индивидуације, а са друге стране, каже да се психолошким образовањем и третманом може утицати на самог шизофреничара, на оног који је пред психозом и на латентне шизофреничаре.

Ефикасност психолошког третмана претпоставља и наше кривично законодавство које захтева "да се отклоне стања или услови који могу бити од утицаја да учинилац убудуће врши кривична дела". Анализира се проблем лечења шизофреничара којима је одлуком суда због кривичних дела и осталих услова које предвиђа закон, наметнуто лечење. Свако лечење душевних болесника психотерапијом подразумева добровољност, па се тако мора поступити и са лицима којима је судски наложено лечење. То значи да стручњаци који спроводе психолошки третман морају да приволе, а не да присиле, лице на тај третман.

Кључне речи: Делинквенција - Индивидуација - Шизофренија - Третман - Психоза

У раду ће се изнети мишљења која осветљавају проблем душевно оболелих лица која болују од шизофреније у смислу ефикасности њиховог третмана психолошким путем, односно путем социотерапије и психотерапије, као и могућност било какве промене ових лица у заводском и амбулантном третману. У том смислу ће се навести погледи знаменитих стручњака који су запазили промене код психотичних лица и омогућили третман поред лекова и психотерапијом.

Тај тренд пратило је и наше кривично законодавство у коме су предвиђене мере безбедности медицинског карактера, обавезно психи-

јатријско лечење и чување у здравственој установи и обавезно психијатријско лечење на слободи. Раније је права мера формулисана као чување и лечење, а сада као лечење и чување, што значи, да се полази од претпоставке да се и ова лица могу и лечити, па да се не морају само чувати, него их је могуће подврћи третману који обухвата и психолошки третман, социотерапију и психотерапију. Утицај савременог гледања на душевно болесне је још више дошао до изражаја код друге мере безбедности, јер она омогућује третман и на слободи. Промене су дошле под утицајем медицинско психолошких и социолошких испитивања и покрета за хуманији третман не само душевних болесника, него и оних који врше кривична дела. Тај покрет је захтевао хуманији третман извршилаца кривичних дела, што је изражено и у ставу међународне заједнице преко Минималних правила за третман затвореника, јер се такав третман показао не само хуманији, него и ефикаснији од ретрибутивног третмана.

1. Кад је реч о субјективној етиологији криминалитета, о својствима личности и делинквентном понашању, морају се узети и својства која значе одступање од нормалне психе, пошто могу да буду фактор криминалног понашања. Ту спадају и ментална обољења која се доводе у везу са криминалним понашањима и која представљају етиопатогене факторе криминалног понашања.

У савременој литератури, како наводи академик Милутиновић, криминалитет се дели на социјални и патолошки. Социјални криминалитет врше психички нормална лица, а патолошки ненормални људи, односно болесни. Јасне границе између нормалне психологије и психопатологије нема, постоји гранично подручје између ове две области, које се своди на граничне случајеве.

У новије време се не говори много о друштвеној опасности коју можемо да очекујемо од душевног болесника, па и од онога који болује од шизофреније. Савремена истраживања не показују већу заступљеност ментално поремећених лица међу делинквентима, него међу нормалном популацијом.

Значајан фактор у настанку менталних болести, па и шизофреније, је социјална средина у којој болесник живи, па и шире друштво. Разне еколошке студије показују да су поједине душевне болести концентрисане у оним подручјима у којима се јављају и највеће стопе криминалитета и других облика социјалне патологије. То су показала еколошка истраживања расподеле манико-депресивне психозе и шизофреније у Америци. Dunham истиче да се шизофреничари налазе у неповољнијим условима живота од осталих лица и да стога гравитирају према дезорганизованим подручјима, као "месту на коме се зауставља њихова борба за бољи живот". Шизофренија се често јавља у градским страћарама (1).

Проф. Милутиновић наводи да позната истраживања показују да психозе нису много раширеније међу преступницима него непреступницима. Ј. Page каже да преступника психотичара има око 1-2% међу осуђеним лицима. Према неким истраживањима у САД међу извршиоцима кривичних дела има између 1-5% психотичних лица.

(1) Проф. др Милан Милутиновић, *Криминологија*, "Савремена администрација", Београд, 1972, стр. 392.

Као што смо рекли, према психотичарима који врше кривична дела примењује се специјални третман. Мере безбедности, према Лазаревићу, које се примењују према неурачунљивим или смањено урачунљивим извршиоцима и уопште оне мере које обухватају лечење делинквената, оправдане су како са аспекта заштите друштва од криминалитета, тако и са аспекта хуманог поступања са учиниоцем. Примена мера безбедности у оваквим случајевима је најцелисходнија, јер казна не само да не би постигла позитивне ефекте, већ би се могла и штетно одразити на душевно стање учиниоца (2).

Применом мера безбедности остварује се општа сврха кривичних санкција - сузбијање друштвено описаних делантости којима се повређују или угрожавају друштвене вредности заштићене кривичним законодавством. Поред тога, мере безбедности имају за циљ "да се отклоне стања или услови који могу бити од утицаја да учинилац убудуће врши кривична дела" (члан 60). Сврха мера безбедности је елиминисање узрока који су непосредно утицали на вршење кривичних дела. Ти криминогени фактори могу да буду или одређена стања личности учиниоца, или одређени услови (3).

Од више медицинских мера безбедности које познаје наше право, две су интересантне за тему о којој пишемо. То су обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи и обавезно психијатријско лечење на слободи.

"Обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи је мера безбедности медицинског карактера. Састоји се у лечењу и чувању у одговарајућој здравственој установи учиниоца који је кривично дело извршио у стању неурачунљивости или битно смањене урачунљивости и који је опасан за околину, тако да је ради отклањања ове опасности неопходно његово чување и лечење у здравственој установи (члан 63, ст. 1.).

Сврха је да се медицинско психолошким третманом отклони опасно стање његове личности, које је узрок вршења кривичних дела, да би се убудуће спречило његово криминално понашање. Са друге стране, ова су лица изолована за извесно време у одређеној здравственој установи, па не представљају опасност за своју околину, што је такође циљ мере (4)".

Обавезно психијатријско лечење на слободи је такође мера безбедности медицинског карактера. Лица којима се она изриче треба подврћи медицинском третману, али није потребна њихова изолација у здравственој установи, него могу да се лече на слободи. То је свакако резултат савремених концепција у психијатрији, да се и психотичари могу лечити на слободи, без обавезе хоспитализације која је раније, по правилу, увек примењивана.

Обе ове мере безбедности су засноване на претпоставци да је медицински и психолошки третман могућ и да је пожељан, јер је то као што смо видели, услов да учинилац убудуће не врши кривична дела, што је сврха мера безбедности.

(2) Н. Срзентић, А. Стајић и Ј. Лазаревић, *Кривично право СФРЈ - Општи део*, "Савремена администрација", Београд, 1978, стр. 434.

(3) *Цитирано дело*, стр. 439.

(4) *Цитирано дело*, стр. 442.

У вези овога рада наглашавамо да је, према једном истраживању у бившем СС, проценат шизофрене делинквенције у односу на делинквенцију ментално оболелих лица у 1960. години био 41,17%, а у 1961. години 53,67% (5).

2. Друго важно питање које је у вези са темом о којој пишемо односи се на могућност мењања личности лица оболелих од шизофреније, па и психотерапијским путем, или у комбинацији са лековима који се за те болеснике дају. Јунг је први који је скренуо пажњу стручној јавности да се и шизофрени болесници могу третирати и психотерапијом. Јоланда Јакоби наводи да чак и шизофренија може да се посматра у контексту индивидуационог процеса. Према Јунговом мишљењу, она представља покушај индивидуације који протиче без учешћа свести, што значи, стално понављани узалудни покушај несвесног да придобије свест путем интензитета архетипских слика и мотива, да разуме и асимилира те слике и да на тај начин ослободи индивидуу неиздрживог притиска пратећих садржаја из дубина несвесног. Према томе, може се рећи да шизофрени постају они људи чије је Ја сувише слабо и чија је психичка позадина исувише експлозивна, тако да њени садржаји не могу бити прорађени од стране Ја. Јунг каже: "Код душевних болесника у суштини не откривамо ништа ново и непознато, већ срећемо субстратум нашег сопственог бића". Јунг даље каже: "...психијатрија је у најширем смислу дијалог болесне психе са психом лекара која је обележена као нормална". А на другом месту: "...чињеница је да психолошка припрема код шизофреније има бољу прогнозу. Стога следим принцип да човеку који је угрожен шизофренијом, или је лако шизофрен, или латентно шизофрен, треба учинити доступним психолошка знања, колико год је могуће више, јер знам из искуства да тада постоји већа шанса да изађе из психотичног интервала. Исто тако, психолошко разјашњење након психотичног напада, под одређеним околностима, изванредно помаже. Угроженим људима бих увек препоручио психолошко образовање као психолошко хигијенску превентивну меру. Као и неуроza, исто тако је и психоза у свом унутрашњем току индивидуациони процес, који се, међутим, не ослања на свест и зато протиче као *Ouroboros* у несвесном. Психолошким образовањем процес се ослања на свест, односно постоји могућност такве везе, и на тај начин исцељујућег дејства" (6).

Из овога текста произлази да је психолошки третман шизофреничара ефикасан и то Јунг не ограничава само на одређене врсте шизофреније, него говори о шизофренији. По његовом мишљењу, значи човека са огромним практичним искуством, не само да је ефикасан психолошки третман него је и препоручљив, па можемо да закључимо да све што важи за шизофрени лица из неделинквентне популације важи и за делинквентну популацију, јер се вршење кривичних дела везује за болест, па је и третман тако усмерен. Лекар, психијатар, психолог, социјални радник и дефектолог, само прилагођавају своје понашање овој популацији. Једно од најважнијих разлика у третману де-

(5) Др Б. Крестић, *Шизофренија и убиства*, Ниш, 1978, стр. 16.

(6) Jolande Jakob, *Јунгов пут индивидуације*, Београд, Нолит, 1992, стр. 42-43. (Подвукао ЈР) - (*Ouroboros* овде представља змију у виду круга, симбол вечног покрета у кругу.)

линкавентне популације шизофреничара и неделинкавентне састоји се у томе што су делинквенти одлуком суда упућени у здравствену установу или су упућени лекару, а налазе се на слободи, зависно од мере безбедности која им је изречена. Лекар, психолог, социјални радник и други стручњаци морају да се суоче са овом чињеницом. То је, уосталом, случај и код осуђених лица и уопште лица којима су изречене кривичне санкције које захтевају психолошки третман. То питање је решиво, стручњаци треба да ставе до знања болеснику или осуђенику да су одлуком суда упућени њему и да је он вољан да помогне све што може да се ублаже они проблеми који муче болесника или осуђеника.

Сваки психолошки третман мора да буде добровољан, иначе је не само нехуман, него и неефикасан, па је то случај и са психолошким третманом извршилаца кривичних дела оболелих од шизофреније. На психолошки третман они не могу бити присиљени него привољени, а то значи да се успостави контакт тако да лице коме је изречена мера безбедности тражи третман, или га бар не одбија, без обзира да ли се ради о индивидуалном или групном третману. Писац ових редова је имао прилику да се упозна са оваквим радом, са лицима која су душевно болесна и одлуком суда због кривичног дела упућена у здравствене установе Велике Британије, и то још 1962. и 1963. године. У тим установама је примењивана групна психотерапија. Установе таквог типа, по правилу, примењују методе које се покажу успешне код болесних неделинкавентата. Код оболелих од шизофреније лечење није могуће без медикамената, али се бар у савременим здравственим установама комбинује са социотерапијом и психотерапијом, која је не само успешна, него и препоручљива, како је тврдио К. Г. Јунг.

У нашој земљи је, ослањајући се на учење Јунга, Владета Јеротић писао да психоза код одређених болесника оболелих од шизофреније може да се искористи као шанса за даље сазревање, односно да постане успешна индивидуација. О томе је више пута писао Јеротић, увек ограничавајући успех са тачно одабраним случајевима, а не са свим врстама шизофреније. У једном раду каже, да се Ја код неких шизофрених психоза, уочи избијања психозе, често налази пред алтернативом мењања својих идеала, проширивања свога хоризонта вредности, прихватања и интегрисања, до тада неприхватљивих побуда и осећања, или прибегавају одбрамбеним механизмима, који воде у психозу, претпоставља да би неке шизофрене реакције које спадају у групу тзв. психогених психоза, могле бити и за болесника и за његовог терапеута изазов и шанса за убрзање индивидуационог процеса. Плодна индивидуална психотерапија неких оваквих облика психоза, у којима су задовољени релативно строги критеријуми за психотерапију, која је не само успела да верно и убедљиво реконструира генезу и ток психозе, већ и да постигне завидно побољшање, упућују нас, каже он, да управо зато што још није дошло време када ће физиологија и патологија мозга и психологија несвесног бити у стању да једна другој пружи руку, посветимо пуну пажњу оним облицима шизофрене психозе које смо у једном нашем раду назвали *подстицајним психозама*. Рад завршава Ленговим речима, да се морамо упорно борити против тврдокорног схватања многих психијатара да се искуства шизофрених сматрају за нестварна или без вредности. "Лудило, међутим - пише Ленг - није само слом, оно

може да буде такође продор" (7). Владета Јеротић је много учинио на измени става према оболелим од шизофреније, а случајеви које је он описивао могли би се уврстити у оне који би се, да им је изречена мера безбедности, уврстили у обавезно психијатријско лечење на слободи. Смелост његових идеја је од утицаја и на благонаклоније гледање на шизофреног болесника.

Полазећи са позиција трансакционе анализе, Тијана Косановић и Мирјана Дивац Јовановић кажу, да по ТА неке шизофреније су реверзибилне и представљају решив проблем. То се односи на оне поремећаје који су резултат погрешног учења и погрешне структурације личности, која настаје због неадекватне социјализације. Здрав организам је реактиван у односу на своју средину, како што је здрава средина реактивна у односу на индивидуу, било да се ради о задовољењу њених потреба или о активном суочавању са њеном патологијом. За разлику од антипсихијатрије, ТА тврди да је потребно понудити и захтевати од пацијената много више него што је чекање да се он "спонтано сам излечи". Реактивност подразумева идентификовање и конфронтирање патолошког понашања кад год се оно појави, што се изједначава са вођењем рачуна о особи. На неком нивоу људи знају шта им је потребно да оздраве, расту и развијају се, и способност да то комуницирају околина је научен процес, па се акценат ставља на одређене врсте социјалног учења, а не само на катарзу и увиђање.

"Следећа битна претпоставка трансакционог модела у лечењу психоза је да је и најбизарније шизофрено понашање циљу усмерено. Користећи Фројдову, Ериксонovu и Пјажеову теорију развоја могуће је идентификовати и спецификовати низ нерешених или погрешно решених проблема, који се крију иза сваког патолошког понашања. Кад се јасно и доследно контфронтира патологија, те потребе и проблеми излазе на видело и са њима је могуће изаћи на крај" (8).

Трансакциона анализа је примењива на подручју криминологије и пенологије. Има радова о најтежим кривичним делима који се обрађују и са аспекта трансакционе анализе, као што се ова метода користи у терапијске сврхе у пеналним условима. Њена примена на оболеле од шизофреније је, као што смо видели, могућа. По томе је позната са својим искуством и резултатима Џеки Шиф. Шта се од тога може применити на лица којима је изречена једна од мера безбедности, требало би посебно проучити. Вероватније је да се примена ове методе може више користити код обавезног лечења на слободи него у заводском третману. У сваком случају, ова метода је обогатила рад са лицима која су оболела од шизофреније, а све што богати тај рад даје шансу да се једном и на делинквентну популацију примени ова метода. То ће зависити и од едукованих стручњака на овом подручју, па је сасвим сигурно да ће стручњак који је оспособљен за трансакциону анализу, без обзира да ли је психијатар или психолог, то применити критички и у раду са оболелом делинквентном популацијом.

Наш познати истраживач шизофреније, Милан Поповић, сматра да се ни психотерапија, ни групна психотерапија не сматрају методом

(7) Владета Јеротић, *Психодинамика шизофреног процеса*, Енграми бр. 4, Београд, 1981, стр. 101-102.

(8) Тијана Косановић и Мирјана Дивац Јовановић, *Трансакциона анализа и шизофренија*, Енграми бр. 4, Београд, 1981, стр. 105-106.

избора у лечењу шизофреније. Ипак се групна психотерапија све више примењује због социјализирајућег ефекта групе и због тога што представља значајно искуство реалности. Избор метода зависи од нивоа регресије пацијената, па се пре може говорити о групним психотерапијама. Поповић наглашава да искуствени доживљај има већу важност од увида. "Почетни циљ терапије код великог броја шизофрених је у омогућавању експресије, а затим у конфронтацији са реалношћу. Ипак, класификација тока психозе, њена накнадна реконструкција могу, и преко идентификационих подручја, имати значај за групу. Третман је историјски трајан и у другом смислу речи, јер подразумева сталност терапијских односа, било са појединцем, групом или институцијом (9)".

Поповић даље каже да психотерапијске интервенције, укључујући групну психотерапију, су корисне већ у раним стадијумима шизофрене психозе, који су означени конфузијом и покушајима да се изађе на крај са паником. Да би задобио сарадњу пацијента, терапеутов основни став треба да буде прихватање пацијента таквог какав је, са вредностима, нормама и облицима понашања који се разликују од терапеутових. Терапеут мора да толерише и регресивне потребе болесника и да буде при руци болеснику тако да овај може на њега да се ослони да би напустио инфантилно понашање. Када се ослободи од већине симптома, пацијенту је потребно дуго времена, неки чак сматрају 2-3 године, "да интегрише искуство психозе у значењу свог живота" (Семрад) (10). Сви ови поступци се примењују и у здравственим установама где су смештена лица која су због кривичних дела одлуком суда смештена у установе или се лече на слободи, такође по налогу суда, а због кривичних дела.

Издавање Милана Поповића је значајно што је он не само добар познавалац проблема шизофреније, него је и професор социјалне патологије на Филозофском факултету у Београду. Оријентација је савремена, али се примењује дуже времена, тако да у тим поступцима нема ничега што би могло бити спорно. Професор Поповић има и дугогодишњу праксу са оболелим од шизофреније, тако да му можемо веровати да је психолошки третман ове категорије лица ефикасан у мери у којој се то може очекивати за ову врсту болесника. То значи да они неће сви бити излечени од ове болести, али ће им ремисије бити дуже, а живот садржајнији него пре лечења. Додајмо томе да се медикаментозна терапија код ових лица обавезно даје у комбинацији са психотерапијом.

3. Основна поставка да се човек може мењати, па и у болести, преузета је из хуманистичке оријентације у науци коју све више потврђује и клиничка пракса. О томе је сажето писао наш познати теоретичар личности Бошко В. Поповић. Он каже, да је тежња за остварењем важан динамички појам, и она је заједничка свим бићима, с тим што поред тежње организма да се прошири и постане зрелији, ту је и тежња за остварењем себе сама, по чему се људи знатно разликују од осталих бића. Поменута тежња није настала услед сукоба и осујећења, већ је

(9) Милан Поповић, *Место групне психотерапије у лечењу шизофреније*, Енграми бр. 4, Београд, 1981, стр. 137.

(10) *Цитирано дело*, стр. 138 и 140.

природна ствар те се стога мотиви који из ње проистичу не могу називати "мотивима услед недостатака" већ "мотивима услед развоја". Овакво тумачење мотивације је заједничко за целу хуманистичку оријентацију (11).

Примењено на популацију извршилаца кривичних дела оболелих од шизофреније можемо претпоставити да тежња за остварењем није сасвим замрла ни код њих, и да им се психолошким третманом може помоћи. Између осталог, они пате и од незнања о својим унутрашњим процесима (12), не повезују своју болест са животом који су до тада водили, не мисле да оно што их мучи, има везе са болешћу или бар са психолошком димензијом болести. То је у вези са познатом тезом Ота Ранка, да нормалан човек своје тешкоће "повраћа", док их неуротичар "вари". Исто тако, психотичар покушава да "вари" своје тешкоће које су много неприхватљивије него оне код неуротичара. Међутим, како је добро приметио Ленг, у дубоком шубу може да дође до метаноичног путовања, када је психотичар из најдубљих унутрашњих разлога који делују као присила приморан да своје "несварене" тешкоће "поврати", после чега настаје преображај који се не мења, па се после евентуалних каснијих шубова, достигнути развој само може обогатити, а никако променити на пређашње стање пацијентовог живота. Таквих лица нема много, али смо сигурни да ће их убудуће бити све више, јер ћемо се и ми научити да другачије гледамо на шизофренију.

На том путу ће бити потешкоћа, јер психотичан пацијент може да буде ужасно непријатан, па тврдња да можемо очекивати његову промену може да изгледа само као прича за неискусне људе. Ипак, већ и сада се доста променило у третману ових лица, па и оних који врше кривична дела. Закључимо са Јунговом напоменом, да појединац који жели да одговори на проблем зла, има потребу за самоспознајом, то јест, за крајњом могућом спознајом своје целовитости. Он безусловно мора да сазна колико добрих дела може да учини и за какве је злочине способан, и мора да се чува становишта како је једна од ових могућности исправна, док друга представља заблуду. Обе су елементи својствени његовој пророди, и човек је обавезан да ове могућности спозна у себи уколико жели - као што би требало да жели - да живи без самозаваравања и самообмањивања. "Природу можемо да упознамо једино преко науке, која увећава свест, отуда је за дубљу самоспознају такође неопходна наука, то јест психологија. Нико није у стању да направи телескоп или микроскоп једним покретом малог прста, само на основу добре воље, а да не поседује знање из оптике" (13). Због тога психолошки третман сматрамо ефикасним јер је он претпоставка даљег мењања личности или залечења које може да омогући душевном болеснику да води користан и много садржајнији живот него пре тога третмана. Лекови су најважнији али ослањањем само на лекове не попуњавамо једну празнину у животу болесника, празнину о знању о самом себи, о путевима и чињеницама када је и где затајио и када је и где "одступио од свог индивидуалног пута и запоставио за себе важне ствари", како каже Јунг.

(11) Бошко В. Поповић, *Буквар теорије личности*, Савез друштава психолога СР Србије, Београд, 1988, стр. 158.

(12) Опширније и целовитије излагање о шизофренији видети у књизи Ивана Настасијевића: *Психопатологија Ега*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1988, стр. 385.

(13) К. Г. Јунг, *Сећања, снови, размишљања*, Будва, Медитеран, 1989, стр. 136 и 137.

Када је у питању ефикасност психолошког третмана, онда не треба заборавити још једну Јунгову напомену. Тиче се чињенице да су болесници оно што им је Јунг говорио схватили тек неколико година након тога, па је због тога немогуће исправно проценити ефикасност психолошког третмана, јер благотворно дејство психотерапије може да се испољи накнадно.

(Примљено 20. октобра 1993)

*Dr. Jovica Relić,
Professor of the Faculty of Law in Novi Sad*

EFFICIENCY OF PSYCHOLOGICAL TREATMENT OF PERPETRATORS OF CRIMINAL OFFENCES SUFFERING FROM SCHIZOPHRENIA

Summary

The article is divided into three parts. The first one deals with pathological criminality, its social-psychological conditions and diffusion. It is emphasized that out of all diseased perpetrators the ones most numerous were persons suffering from schizophrenia. Measures of safety applied in relation to such persons are most humane and most adequate - since they are the only ones which could be applied.

The second part includes the experiences of practitioners concerning the efficiency of psychological treatment of insane persons and the possibility of applying these experiences to the delinquent population. The problem of medical treatment is also treated - when ordered by the court decision, while emphasizing that every psychotherapy is on the free-will basis, so that the psychiatrist has to induce, and not to compel a person involved.

In the third part of the article, the author begins with the attitudes of humanist orientation in science, according to which a man is naturally equipped and directed to change, so that this may be used with perpetrators suffering from schizophrenia, too. In a rather small number of such persons there may emerge a strong impulse to tell the inner story of the patient himself which was the cause of his breakdown. All this is taken into consideration in the treatment later on, although it is rather difficult to evaluate the efficiency of it, because some words of the psychiatrist doing the treatment are understood even after several years, so that only then they can have a positive effect.

Key word: *Delinquency. - Individualisation. - Schizophrenia. - Treatment. - Psychosis.*

*Jovica Relić,
professeur à la Faculté de droit de Novi Sad*

L'EFFICACITÉ DU TRAITEMENT PSYCHOLOGIQUE DES AUTEURS DES ACTES CRIMINELS ATTEINTS DE SCHIZOPHRÉNIE

Résumé

Ce travail consacré à l'efficacité du traitement des auteurs des actes criminels atteints de schizophrénie est divisé en trois parties. La première partie du travail est consacré à la criminalité pathologique, à ses conditions sociales et psychologiques et à son étendue. On souligne que parmi toutes les personnes malades qui avaient commis des

crimes, celles atteintes de schizophrénie ont été les plus nombreuses. L'auteur se penche tout particulièrement sur les mesures de sécurité qui peuvent être appliquées à ces personnes, étant donné que ces mesures sont en même temps les plus humaines et les plus appropriées.

Le deuxième partie du travail est consacrée aux expériences des praticiens concernant l'efficacité du traitement psychologique des malades mentaux et à la possibilité d'appliquer ces expériences à la population des délinquants. On examine le problème du traitement, prescrit par la décision du tribunal, pour dire que toute psychothérapie est bienveillante et que le psychothérapeute doit persuader et non pas obliger une personne à se soumettre à la psychothérapie.

Dans la troisième partie du travail, l'auteur part des positions de l'orientation humaniste dans la science, qui supposent que l'homme est, de par la nature, habilité et orienté à se modifier, ce qui peut être utilisé aussi chez les auteurs des actes criminels souffrant de la schizophrénie. Chez un petit nombre d'auteurs des actes criminels atteints de schizophrénie, une revendication interne puissante peut apparaître de communiquer l'histoire qui a amené le malade à la crise. Par la suite, en dépit de certaines éventuelles montées, le malade ne revient pas au comportement qu'il avait avant la transformation, mais il peut seulement l'élargir et le consolider. Il est difficile d'évaluer l'efficacité du traitement, étant donné que certaines paroles du thérapeute ne sont comprises que plusieurs années plus tard, et ce n'est qu'alors qu'elles ont un effet bénéfique.

Mots clé: *La délinquance. - L'individuation. - La schizophrénie. - Le traitement. - La psychose.*

др Зоран Стојановић,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

ГЕНЕРАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА И ЗАШТИТНА ФУНКЦИЈА КРИВИЧНОГ ПРАВА

У раду се указује да су могућности генералне превенције како у погледу њеног негативног, тако и позитивног аспекта ограничене, али да се и поред тога заштитна функција кривичног права пре свега остварује кроз генералну превенцију. У погледу негативне генералне превенције која се састоји у застрашивању запрећеном казном, разматра се и питање њене легитимности. У вези са тим, када је у питању претња казном, одбацује се приговор ретрибутивизма да се неко искоришћава да би се други застрашили.

У раду се анализирају и услови за ефикасност генералне превенције, а посебно услов да постоји извесност да ће казна бити примењена. Аутор сматра да је услов да ће казна бити примењена у свим случајевима када је учињено кривично дело, не само веома тешко остварити, већ да би то имало и неприхватљиве негативне последице. Решење се види у опредељивању за рестриктивно уместо за постојеће екстензивно и стога неефикасно кривично право. Сужавање граница кривичног права, имало би повољне ефекте не само у односу на негативну, него и у односу на позитивну генералну превенцију.

Кључне речи: *Генерална превенција - Кривична правна заштита - Претња казном - Ретрибутивизам.*

Идеја генералне превенције је одавно позната (Платон). До њеног прихватања у науци кривичног права долази кроз ставове Бекарије, Бената и Фојербаха. Од тада, она је стално присутна, али је имала различито место у одређивању сврхе казне и различито се схватала њена садржина. У извесним периодима она је била потиснута (нпр. апсолутним теоријама казне, или касније позитивистичким детерминизмом), да би опет избијала у први план. Након напуштања оријентације на третман и ресоцијализацију она је поново дошла у центар пажње. Међутим, замах који је идеја генералне превенције добила, није донео много новог у погледу одређивања њеног садржаја и сазнавања њених стварних ефеката. Она је у великој мери остала загонетка, што признају и њени највећи поборници (1). Ретко шта, полазећи од здраво-

(1) Тако Andenaes признаје да генерална превенција у великој мери садржи претпоставке и нагађања. J. Andenaes, *Punishment and Deterrence*, 1974, стр. 9-10.

разумског резонувања изгледа тако уверљиво, а да истовремено јесте толико спорно (2). Оно што је карактеристично за савремена схватања о генералној превенцији је истицање њеног утицаја на јачање моралних норми. Већ одавно се садржај генералне превенције не види само у застрашивању, односно у ономе што је Фојербах назвао психолошком принудом, већ се указује и на морални учинак генералне превенције. Оно што је ново јесте наглашавање те функције, па чак и свођење генералне превенције само на ту функцију. Говори се о тзв. позитивној генералној превенцији, за разлику од негативне генералне превенције која се састоји у застрашивању прописаном казном. При томе се често тај морални и васпитни утицај схвата у најширем смислу, смислу јачања и стабилизовања друштвених норми (3). У сваком случају, послата је општеприхваћена подела генералне превенције на негативну и позитивну, тј. на њен негативни и позитивни аспект (4).

Истицање позитивне функције генералне превенције, њеног утицаја у смислу јачања морала у друштву, било је карактеристично и за науку кривичног права у бившим социјалистичким земљама, као и за неокласицизам, правац који је настао као реакција на позитивистичку оријентацију на третман и ресоцијализацију. Иако полазећи са другачијих идеолошких позиција, стављање у први план ове функције казне има исти циљ: да се казна прикаже хуманијом, тј. да се не сведе једино на застрашивање грађана. Док је то било тешко спојиво са идеологијом социјалистичких друштава због чега се казна покушавала приказати као фактор у изградњи и јачању тзв. социјалистичког морала, неокласицизам настоји, између осталог, да на тај начин отклони приговор да он представља враћање на старо и да се тако дистанцира од старих класичних теорија казне. Остављајући по страни ове идеолошке факторе, тешко је рећи колико се позитивна генерална превенција заснива на стварном учинку казне. Емпиријска истраживања о томе не постоје, а чак и они који у позитивној генералној превенцији виде једини легитимни циљ казне, признају да се о улози кривичног права и казне у процесу формирања друштвених норми мало зна (5). Познато је колико контроверзних питања произилази из међусобног односа морала и кривичног права. Спорно је колико је казна погодно средство да развија позитивна морална схватања у друштву. Зачетак идеје о казни као фактору који учвршћује постојећа друштвена схватања може се наћи код Диркема. Он сматра да права функција казне није специјална или генерална превенција, већ очување кохезије друштва кроз подржавање колективне свести (6). Могло би се рећи да је више потребан морал казни и кривичном праву, него казна моралу. Одређени утицај казне на друштвени морал ипак постоји, пре свега у смислу да непримењивање

(2) Schmidhäuser истиче да је својствено судбини теорије генералне превенције да и на први поглед делује јасно и уверљиво, а да је опет широко оспоравана. Уп. F. Schmidhäuser, *Vom Sinn der Strafe*, 2. Auflage, Göttingen, 1971, стр. 53.

(3) Вид. H. Schöch, *Rechtsstaatliche und kriminologische Grundlagen der strafrechtlichen Sanktionen in der Bundesrepublik Deutschland*, Internationales Symposium, Freiburg, 1992, стр. 6.

(4) Уп. C. Roxin, *Strafrecht*, AT, Band I, 1992, стр. 35-36.

(5) Tako W. Hassemer, *Strafziele im sozialwissenschaftlich orientierten Strafrecht*, у: W. Hassemer, K. Lüderssen, W. Naucke, Fortschritte im Strafrecht durch die Sozialwissenschaften? Heidelberg, 1983, стр. 66.

(6) Уп. Durkheim and the Law, Oxford, 1983, стр. 69.

казне за извршена кривична дела може допринети развијању опште негативне моралне климе у друштву. Но, могло би се тврдити да је већ ослабљени друштвени морал допринео да се казна не примењује, тако да је тешко рећи шта је ту узрок, а шта последица. Сам начин настанка кривичноправних и моралних норми у друштву указује на примарни значај моралних норми, што не искључује и повратни утицај кривичноправних норми на њих. То, међутим, није довољно да се сврха казне и садржај генералне превенције виде пре свега у јачању моралних норми у друштву, а поготово то не оправдава издвајање те функције казне у посебну функцију кривичног права независну од његове заштитне функције. Прихватљивије је схватање које дејство казне види не само у односу на постојећи морал, него и у односу на друге друштвене норме и друга средства социјалне контроле. Но, ни ту није јасан њихов међусобни однос: да ли казна заиста доприноси деловању других механизма социјалне контроле, или пак ти други механизми појачавају ефекте казне. Иако тај однос постоји у оба смера, изгледа да се дејство казне више заснива на подршци коју јој дају други механизми социјалне контроле, него што она доприноси изградњи и јачању тих механизма. С обзиром да по правилу долази до тога да се неки од тих механизма активирају применом казне, и они, уз казну, делују генерално-превентивно. Претња казном, сама по себи, изолована од осталих облика социјалне контроле била би много неефикаснија. Кривично-правна заштита се не остварује непосредно само претњом казном, него кроз сложен систем социјалне контроле. У том светлу треба, стога, посматрати позитивну генералну превенцију и њене могућности.

Поред питања да ли генерална превенција заиста обавља обе функције и колико оне доприносе кривичноправној заштити, поставља се и питање легитимности негативне функције генералне превенције која се састоји у застрашивању претњом казном (7). Познат је приговор ретрибутивистичких теорија генералној превенцији да нико не може служити као средство за застрашивање других, да човек не може служити као средство за постизање утилитаристичких циљева, да се он и његова добра не могу жртвовати без обира каква се друштвена корист тиме постигла. Овај став Канта и Хегела прихватао је и Маркс питајући се "какво право имаш да ме казниш због поправљања или застрашивања других" и тврдећи "да са аспекта апстрактних права постоји само једна теорија кажњавања која води рачуна о људском достојанству, а то је Кантова теорија, посебно у њеној ригиднијој формули датој од Хегела". Тиме он у основи прихвата ретрибутивистичку теорију Канта и Хегела, одбацујући идеју генералне превенције (8). Вероватно из идеолошких разлога, то у литератури бивших социјалистичких земаља није било констатовано и поред честог цитирања Марксовог чланка о смртној казни, у коме је овај став био заступан. Објашњење прихватања ретрибутивистичке теорије од стране Маркса, могло би бити у томе што се, бар апстрактно посматрајући, она најдоследније противи томе да се човек и његова права жртвују ради остваривања и највреднијих

(7) W. Hassemer негира легитимност и ефикасност функције генералне превенције која се састоји у застрашивању казном (*op. cit.*, стр. 56-57.)

(8) Вид. J. Murphy, *Marxism and Retribution*, У: J. Murphy, *Retribution, Justice and Therapy*, 1979, стр. 93-110.

циљева. Но, да ли овај приговор који ретрибутивистичка теорија упућује утилитаризму заиста стоји код генералне превенције и да ли је генерална превенција сасвим неспојива са ретрибутивистичком теоријом? Да ли Кантов став може довести у сумњу легитимност генералне превенције коју треба остваривати кроз прописану, запрећену казну? (9) Претња прописаном казном која је упућена потенцијалним учиниоцима не искоришћава никога у циљу застрашивања других. Кантов аргумент се може односити само на случај када се неко кажњава само зато да би се на друге утицало да не врше кривична дела. То би био случај код кажњавања невиног лица (хипотетички пример на који се често наилази у филозофској литератури), или пак када би неко био кажњен строжијом казном од оне коју заслужује. Консеквентно спроведен утилитаризам заиста у крајњој линији води таквим последицама. Међутим, у кривичном праву неко се не кажњава због других, него због својих поступака, због тога да би претња која је и њему била упућена била реализована. Пажњу заслужују и неки савремени приговори упућени негативној генералној превенцији, а то је да застрашивање вређа људско достојанство (10), или пак да је застрашивање грађана у једном демократском друштву неприхватљиво. Чак и ако израз "застрашивање" заменимо изразом "одвраћање" у суштини се ту много не мења, јер се очекује да претња казном код потенцијалних учинилаца за последицу има страх од примене казне. Можда управо ту треба тражити оправдање претње казном: за разлику од позитивне генералне превенције која треба да делује интегрирајући у односу на све грађане, претња казном схваћена као застрашивање, тј. негативна генерална превенција, ипак се не односи на све грађане већ само на потенцијалне учиниоце. Постоји морална легитимост да се на претњу одговори претњом у случају да је неспорна легитимност кривичноправне заштите одређеног добра. Висок степен легитимности објекта кривичноправне заштите легитимира под одређеним условима и претњу казном у односу на потенцијалне нападе на тај објект. У вези са тим, постоје две врсте кривичних дела која се разликују у погледу квалитета легитимности генералне превенције. Код кривичних дела у чију се потребу инкриминасања тешко може посумњати претња казном је оправдана, код других пак, дискусија и дилеме у погледу оправданости претње казном су неизбежне.

Пажњу заслужује и приговор који се делимично односи на легитимност генералне превенције, а делимично на њену ефикасност. Ради се о приговору који полази од тога да је понашање човека детерминисано, те да претити казном некоме ко не може слободно да одлучује о својим поступцима, не само да нема никаквог ефекта, него није ни морално оправдано. Овај приговор је био истицан од стране италијанске позитивне школе, али и од неких других аутора. Међутим, данас

(9) Није сасвим извесно да је Кант био против било каквих утилитаристичких циљева казне. У свом познатом ставу истицао је да казна не може бити коришћена само као средство да се постигне неко добро... да се људским бићем не сме никада манипулисати само као средством у неку другу сврху... Постоји стога и мишљење да Кант није био против генералне и специјалне превенције као додатних, споредних циљева казне. Тако Murphy, *Kant's theory of criminal punishment*. У: J. Murphy, *Retribution, Justice and Therapy*, 1979, стр. 82.

(10) Тако W. Hassemer, *op. cit.*, стр. 56.

у филозофији, нико озбиљно не заступа искључиви детерминизам. То је доктрина која је исто толико далеко од стварности као и апсолутни индетерминизам. Док апсолутни индетерминизам прецењује човека и његове способности, детерминизам га своди на биће нижег ранга. У оквиру односа детерминизма и индетерминизма као широке скале одређености и неодређености има места и за генералну превенцију. То подразумева и поштовање захтева да предмет кривичноправних забрана буду само она понашања којима, према општем животом искуству, човек може управљати, на чији узрочни ток може утицати.

Генералној превенцији се приговара и то да не може деловати у односу на нехатна кривична дела (11). Овај приговор је нарочито озбиљан када се ради о несвесном нехату. Но, он не води одбацивању генералне превенције, већ само захтеву да се инкриминисању нехатних понашања приступа веома рестриктивно те да се од тога одустане онда када се, с обзиром на природу понашања не може очекивати бар минималан генерално-превентивни učinak.

Генерална превенција се стога, чак и она њена функција која се састоји у застрашивању, у претњи казном, начелно не би могла одбацити као нелегитимна. У том погледу постоји разлика између генералне превенције кроз запрећену казну, и генералне превенције приликом одмеравања казне. Уколико би се приликом одмеравања казне давала предност генералној превенцији томе би се, из више разлога, могло озбиљно приговорити. Но, то не важи за генералну превенцију на законском плану. Зато се може разумети, па и прихватити став оних који иако полазе од ретрубутивизма не оспоравају генералну превенцију на законском плану, већ само приликом одмеравања казне (12).

Питање ефикасности генералне превенције добија још више на значају ако се пође од става да се заштитна функција кривичног права остварује пре свега кроз генералну превенцију. За генерално-превентивно дејство казне се обично постављају три услова: да је извесна, да је довољно строга и да је брза. При томе, услов да је запрећена казна строга споран је још од Бекарије. Наиме, он је први указао на то да на превентивно дејство казне не утиче толико њена строгост колико њена извесност (13). Од тада се, по правилу, даје предност услову да је примена казне извесна, а да је питање њене строгости другоразредног значаја. Често се истиче оно што је и Бекарија рекао, а то је да и блага казна ако је њена примена извесна делује превентивно. Истраживања у области генералне превенције још су малобројна и суочена су са многим методолошким проблемима. Ипак, она потврђују везу између вероватноће откривања и кажњавања и генерално-превентивног дејства

(11) Вид. G. Ross, *Entkriminalisierungstendenzen im Besonderen Teil*, Frankfurt, 1981, стр. 230-231.

(12) Тако J. D. Mabbott истиче да се законодавац прописујући казне руководи утилитаристичким разлозима, те да се законодавац не опредељује да казни, већ се нада да примена казне неће бити потребна. "Казна, дакле није пука импликација закона. Уз избор законодавца, нужен је још један: а то је избор злочинаца. Он "навлачи на себе казну", J. D. Mabbott, *Увод у етику*, Београд, 1981, стр. 159-160.

(13) Није строгост казне оно што представља препреку да се врше кривична дела већ њена извесност, и сасвим умерена казна која је сигурна остављаће увек велики утисак, јер зла, чак и најмања, када су сигурна увек плаше људске душе, истиче он. Уп. С. Beccaria, *Dei delitti e delle pene, nuova edizione*, Livorno, 1834, стр. 82.

казне, док корелација између превентивног учинка казне и њене строгости није потврђена. Но, има и оних који остају при томе да генерално-превентивни учинак зависи и од строгости запрећене казне (14). У вези са тим значајна су истраживања која се односе на генерално-превентивни учинак смртне казне. Према већини тих истраживања обим вршења кривичних дела не зависи од запрећене смртне казне (15). За разлику од њих, једно истраживање, користећи се економетријском анализом, долази до супротног резултата (16). Но, овом се истраживању упућују озбиљне критике, јер користи економске методе и полази од "homo economicus"-а што се нарочито код генералне превенције доводи у питање (17). Често је у науци кривичног права и криминалној политици истицано да се потенцијални учинилац најчешће не одлучује на вршење кривичног дела после разумног одмеравања разлога за и против, односно после калкулације у вези са строгошћу запрећене казне и користи од извршеног кривичног дела, те да ако уопште са нечим калкулише, то је са опасношћу да буде откривен (18). Но, исто тако веома је проширен погрешан став, нарочито код оних који довољно не познају могућности и механизме деловања кривичног права, да и сама прописана строга казна делује генерално-превентивно. Чак ни одмеравање строгих казни у пракси не води ефикаснијој генералној превенцији (19). Строгост казне може да допринесе генерално-превентивном учинку само под условом да постоји довољан степен извесности да ће казна бити примењена. Међутим, нарочито у области неких деликата, или у погледу неких учинилаца, скоро да постоји извесност да казна неће бити примењена, тако да строгост прописане казне нема никакав значај.

Извесност да ће казна бити примењена у случају да кривичноправна норма буде прекршена, важна је и за позитивни аспект генералне превенције. Уколико се запрећена казна не примењује, долази до слабљења правне свести у друштву и слабљења поверења у правни систем, а тиме у крајњој линији и до слабљења друштвених и моралних норми. Очекивања која појединци имају у погледу заштитне функције кривичног права не би смела бити изневерена. Но, друштвена стварност је, по правилу, другачија. Ипак, уколико кривичном правосуђу успева да у

(14) Тако Andenaes сматра да потенцијални учинилац који разматра могућност кажњавања може узимати у обзир строгост казне исто толико колико и ризик да буде откривен, те да ће можда ризиковати годину, али не и десет година затвора. (J. Andenaes, *op. cit.*, стр. 55.)

(15) Siegel истиче да скоро да нема истраживања које би доказивало било краткотрајан, било дуготрајан генералнопревентивни учинак смртне казне на обим вршења кривичног дела убиства, већ напротив да постоје докази да употреба смртне казне има супротне ефекте. L. Siegel, *Criminology*, 1989, стр. 535.

(16) Реч је о истраживању Ehrlich-а. Наведено према N. Christie, *Limits to Pain*, 1982, стр. 28, као и према Albrecht, у: *Kleines Kriminologisches Wörterbuch*, 1985, стр. 133-134.

(17) Albrecht, *op. cit.*, стр. 134-135. О економским теоријама у оквиру неокласицизма вид. Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Београд, 1992, стр. 101-102.

(18) Тако P. Bockelmann, *Vom sinne der Strafe*. У: *Heidelberger Jahrbücher* V, 1961, стр. 33.

(19) Kaiser истиче да истраживања у вези са заостравањем казнене политике за саобраћајна кривична дела нису могла потврдити оправданост те праксе, те да превентивне ефекте треба остваривати на плану кривичног гоњења. (G. Kaiser, *Kriminologie*, 1983, стр. 90.)

једном релевантном обиму дође до откривања и осуде за почињена кривична дела, поверење у способност функционисања кривичног права може се одржати.

За питање ефикасности генералне превенције посебно је важна тамна бројка криминалитета. Познато је да је та бројка веома висока, с тим што се она разликује код појединих врста кривичних дела. Ипак, тамна бројка није увек директан показатељ ефикасности генералне превенције, нити различиту висину ове бројке код појединих кривичних дела треба увек приписати различитом генерално-превентивном ефекту казне. Иако генерално-превентини учинак у великој мери зависи од карактеристика понашања на које се жели утицати (20), тешко је нижу тамну бројку код неких кривичних дела у односу на друга приписати само ефикасној генералној превенцији, јер је неизвесно који су све фактори на то утицали. Нижа тамна бројка код неких кривичних дела може бити резултата других механизма друштвене контроле, или пак велики број откривених кривичних дела управо указује на неефикасност генералне превенције. О ефикасности генералне превенције могло би се говорити само ако би се после декриминализације неко понашање чешће вршило (а да томе нису допринели неки други фактори), односно ако би се понашање које није било кривично дело, након инкриминисања ређе вршило. Ни висока тамна бројка не значи нужно да генерална превенција уопште не делује, јер се увек може тврдити да би се неко понашање још чешће вршило у случају да није инкриминисано. Ипак, и најскромније процене укупне тамне бројке указују да је главни услов за генерално-превентивно дејство одсутан, а то је извесност да ће казна бити примењена. То поставља питање да ли је уопште могуће постићи висок степен извесности да ће казна бити примењена, и да ли би то нужно водило ефикасној генералној превенцији. Наиме, тешко је оспорити чињеницу да претња казном која ће се сигурно применити у случају кршења забране, води усклађивању понашања појединца са нормом (21). Но, да ли кривично право и кривично правосуђе могу обезбедити ефикасну примену казне? Да ли је могуће да сви добију оно што су "заслужили" чиме би био остварен и принцип праведности? Мада се код неких кривичних дела релативна ефикасност у примени кривичног права може остварити, посматрајући у целини једна таква ефикасна примена кривичних санкција, и када би је било могуће остварити, водила би неприхватљивим и непожељним резултатима. Висок степен извесности да ће казна, односно кривична санкција бити примењена може се постићи само драстичним интензивирањем примене кривичног права. Таква би ефикасност, нарочито када су у питању нека кривична дела, значила знатно задирање у права и слободе

(20) На потребу диференцираног приступа у погледу ефикасности претње казном како у погледу врсте инкриминисаног понашања, тако и у погледу појединих типова делинквената указује М. Милутиновић, *Криминална политика*, Београд, 1984, стр. 272-274.

(21) У литератури се наводи пример радарске контроле у саобраћају, када возачи упозорени од других возача прилагођавају брзину, јер иако се не ради о строгој казни, чињеница да ће сигурно бити кажњени утиче на промену њиховог понашања (вид. нпр. Schmidhäuser, *op. cit.*, стр. 55-56). Andenaes наводи и пример поштовања прописа о замрачивању у окупираним земљама за време Другог светског рата, јер је откривање непоступања по тим прописима било скоро сасвим извесно. Уп. Andenaes, *op. cit.*, стр. 11.

грађана, јер би се само на тај начин могла ефикасније откривати и гонити. То би водило и коришћењу недозвољених метода у откривању и доказивању кривичних дела и слабљењу или одустајању од неких процесних гаранција. Даље, правосудје, полиција и неки други државни органи би морали бити многоструко увећани. Чак и онда када би се тај терет економски могао издржати, такав моћан апарат представљао би сталну опасност за читаво друштво. Ако би се све то и прихватило и остварило, питање је шта би се на плану генералне превенције добило. Наиме, упозорење да "казна своју друштвену делотворност може сачувати све док већина не добије оно што је заслужила" треба схватити озбиљно. Јер, ако "сусед с лева и десна буде кажњен, казна губи своју моралну тежину, нешто што се скоро свакоме догађа не делује више дискриминирајуће, ... Када се норма не примењује или се ретко санкционише, она губи своје зубе, ако мора стално да гризе зуби постају тупи (22)". Међутим, изгледа да се ово све више прихвата као мање-више нормална чињеница, као нешто што је у самој суштини функционисања кривичног права. Само радикални критичари кривичног права питају се како сматрати нормалним један систем који у друштвеном животу интервенише на маргиналан начин и у статистичком смислу само изузетно. За њих огромна тамна бројка није само једна аномалија, већ очигледан доказ апсурдности казненог система (23). Они сматрају да би за приближавање броја стварно извршених кривичних дела и броја осуђених била потребна једна изузетно јака тоталитарна држава која још нигде није постојала (24). Стога, излаз виде у крајње радикалном решењу које води укидању кривичног права. Међутим, нити је то решење могуће и прихватљиво, нити се пак треба помирити са ниским степеном ефикасности кривичноправне заштите. Извесност примене казне као нужне претпоставке генералне превенције без хипертрофије одређених државних органа, и без отупљивања оштрице казне коју доноси њена масовна примена, могуће је постићи само у односу на сужено поље примене кривичног права. Значи, треба се одредити уместо за екстензивно и неефикасно кривично право, за кривично право које би могло бити ефикасно под условом да се одрекне знатног дела сфере у којој настоји да интервенише. То не би водило само остваривању негативног аспекта генералне превенције, тј. постизању застрашивања у односу на потенцијалне учиниоце показивањем да је претња казном реална. На тај начин би се у већој мери остваривала и позитивна генерална превенција која треба да делује у односу на све грађане. Показивањем да кривичноправне норме и фактички важе, учвршћивало би се поверење грађана у правне норме, у правни поредак. Поверење у кривичноправне норме и њихово признавање и прихватање, водило би и учвршћивању друштвених норми које се налазе у основи добара заштићених кривичним правом.

(Примљено 22. јуна 1993)

(22) H. Popitz, *Über die Präventivwirkung des Nichtswissens*, Tübingen, 1968, стр. 20.

(23) Вид. L. Hulsman, J. B. de Célis, *Peines perdues, Le système penal en question*, Paris, 1982, стр. 70.

(24) ун. L. Hulsman, *Abolire il sistema penale*, Dei delitti e delle pene, 1/1983, стр. 85.

*Dr. Zoran Stojanović,
Professor of the Faculty of Law in Novi Sad*

GENERAL PREVENTION AND PROTECTIVE FUNCTION OF CRIMINAL LAW

Summary

Although it represents almost generally accepted aim of the punishment, general prevention is not sufficiently studied, both in terms of its possibilities and substance. This is particularly visible in the recent tendency of emphasizing the need for strengthening moral and social norms in the sphere of general prevention. Possibilities of general prevention are rather limited but still they should not be underestimated. A negative general prevention in its form of manacing with punishments provided for is also discussed from the point of view of its legitimacy. If at issue is a provided punishment, the objection of retributive character is rejected according to which someone is used in order to intimidate another. Someone is punished, namely, not because of others, but due to his own acts, so that the threat by punishment, which has been directed toward him too, would be realized. Justification for manacing by punishment in general prevention should be found also in the fact that, in contrast to the positive general prevention which should act as integrating factor in relation to all citizens, the negative general prevention relates only to potential perpetrators. There is a moral legitimacy of answering a threat by a threat, if there is no doubt regarding the need for criminal-law protection of some value.

Conditions of efficiency of general prevention are also discussed, and more particularly the one of certainty that the punishment shall be implemented. The condition that the punishment shall be implemented in all cases of committing a criminal offence, is not only difficult to realize (since this would mean enormous increase of the number of state agencies), but would also have negative consequences, since, as far as general prevention is concerned, this would lead to decreasing its efficiency. On the other hand, it is rather bad not to have such implementation, as is the situation with some kinds of criminal acts. Thus, instead of having an extensive and inefficient criminal law, it would be better to have restricted limits of this law. Finally, such restrictions of criminal law would have positive effects in both kinds of general prevention.

Key words: *General prevention. - Criminal-law protection.*

*Zoran Stojanović,
professeur à la Faculté de droit de Novi Sad*

LA PRÉVENTION GÉNÉRALE ET LA FONCTION DE PROTECTION DU DROIT PÉNAL

Résumé

Bien qu'elle représente le but presque généralement admis de châtement, la prévention générale n'a été suffisamment étudiée ni sur le plan de son contenu, ni sur celui de ses possibilités. Cela s'applique surtout à ce qu'on souligne ces derniers temps chiz la prévention générale, à savoir sa fonction positive, c'est-à-dire le renforcement des normes morales et sociales. L'auteur signale dans son travail que les possibilités de la prévention générale sont limitées sur ce plan, mais qu'il ne faut pas les sousestimer. En ce qui concerne la prévention générale négative, qui consiste à intimider par la menace du châtement, l'auteur examine aussi le problème de sa légitimité. Sur ce plan, lorsqu'il s'agit de la peine prescrite, il rejette l'objection du rétributivisme, c'est-à-dire qu'on use de quelque'un pour

intimider les autres. On ne punit pas une personne pour donner l'exemple aux autres, mais en raison de ses actes à elles, afin que la menace de la peine qui s'adressait à cette personne aussi soit réalisée. La justification de la menace du châtimeut chez la prévention générale négative doit être recherchée également dans le fait qu'à la différence de la prévention générale positive qui doit agir de façon intégrative sur tous les citoyens, la prévention générale négative se rapporte uniquement aux auteurs potentiels des crimes. A ce propos, on occupe le position qu'il existe la légitimité morale de répondre à la menace par la menace s'il y a une nécessité incontestable de la protection pénale et juridique d'un bien.

Dans son travail, l'auteur analyse aussi les conditions pour l'efficacité de la prévention générale et notamment la condition de l'existence de la certitude que le châtimeut sera appliqué. L'auteur considère que la condition que le châtimeut sera appliqué dans tous les cas où un acte criminel a été commis est non seulement difficilement réalisable (ce qui serait accompagné d'une hypertrophie inévitable des organes de l'Etat), mais que cela aurait aussi des répercussions négatives sur le plan de la prévention générale étant donné que l'application massive du châtimeut risque d'en émousser l'effet. D'autre part, la situation actuelle est inadmissible, situation où, surtout chez certains actes criminels, la peine est rarement ou pratiquement jamais appliquée. C'est pourquoi l'auteur s'emploie en faveur de la position qu'au lieu d'un droit pénal extensif et inefficace, il faut opter en faveur d'une définition restrictive des limites du droit pénal. La conclusion du travail est que la réduction des limites du droit pénal aurait des effets positifs non seulement sur le plan de la prévention générale négative, mais aussi sur celui de la prévention générale positive.

Mots clé: *La prévention générale. - La protection pénale et juridique.*

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ АКАДЕМИКА ПРОФ. ДР МИЛАНА МИЛУТИНОВИЋА

1957.

Географски материјализам, Титоград, Историјски институт Црне Горе, 1957, стр. 308.

Криминалитет као друштвена појава, Београд, Мала стручна библиотека, 1957, стр. 231.

Основни и непосредни фактори криминалитета, Народна милиција, 1957/10, стр. 491-498.

Геополитичка схватања до Другог светског рата, Архив за правне и друштвене науке, 1957/4, стр. 16-27.

1958.

О неким основним питањима научног погледа на друштво, Београд, Нолит, 1958, стр. 98.

1959.

Однос теорије и праксе у марксизму и савремени ревизионизам, Архив за правне и друштвене науке, 1959/2-3, стр. 175-186.

Неки видови бирократске негације научног социјализма, Комунист, 1959, бр. 47.

1960.

Новије геополитичке теорије, Архив за правне и друштвене науке, 1960/1-2, стр. 72-83.

1961.

Опште криминолошко социолошке детерминанте најновијих кривичноправних норми, Правни зборник, 1961/3, стр. 1-19.

Опште законитости и посебни путеви социјалистичког развоја, Анали Правног факултета у Београду, 1961/4, стр. 575-584.

Проблем криминогених фактора у савременој криминологији, Народна милиција, 1961/6, стр. 1-24.

Поводом оснивања и рада Института за криминолошка и криминалистичка истраживања, Народна милиција, 1961/11, стр. 1-4.

1962.

L'état et le développement de la pensée criminologique, Annales internationales de criminologie, 1962/3, стр. 12-24.

Превентивно лишавање слободе (коауторски рад са проф. Н. Ср-
зентићем), Правни зборник, 1962/2-3, стр. 81-93.

1963.

Увод у криминологију, Београд, Савез студената Правног факул-
тета, 1963, стр. 221.

Основи науке о друштву (коауторски рад), Београд, Рад, 1963, стр.
179-225. (поглавље: Друштвена основа и надградња).

*Криминологија и криминолошке науке - криминологија као
посебна социологија*, Архив за правне и друштвене науке, 1963/1-2, стр.
38-63.

Улога јавности у сузбијању криминалитета, Југословенска реви-
ја за криминологију и кривично право, 1963/2, стр. 183-206. (исто: При-
ручник за стручно образовање службеника унутрашњих послова,
1963/1, стр. 3-33)

Научна мисао о сузбијању криминалитета у светлу новог Устава,
Приручник за стручно образовање службеника унутрашњих послова,
1963/6, стр. 616-620.

Основни етиолошки проблеми у криминологији, Народна ми-
лиција, 1963/9, стр. 1-20.

1964.

La prévention au stade de la prédélinquance (avec attention particulière
sur les programmes de prévention en Europe et en Amérique du Nord) - Actes
du II-ème cycle des pays arabes, Publication des Nations Unies, SD ESORB
(MP t) 1, Damask, 1964, стр. 1-31.

*Криминалитет и друге појаве социјалне патологије и улога ко-
муне у њиховом сузбијању*, Правни зборник, 1964/1, стр. 9-31.

О неких проблемима криминалитета и о њеном затирању у Совјетски зези,
Ревја за kriminalistiko in kriminologijo, 1964/2, стр. 55-61. (исто: Приру-
чник за стручно образовање службеника унутрашњих послова, 1964/3,
стр. 239-246; исто: 13. мај 1964/8, стр. 20-28)

1965.

Криминологија - криминална етиологија, Београд, Савез сту-
дената Правног факултета, 1965, стр. 252.

*Основни феноменолошки и етиолошки проблеми омладинске
делинквенције*, Социологија, 1965/1, стр. 29-59. (исто: Приручник за
стручно образовање службеника унутрашњих послова, 1965/4, стр. 321-
343)

Превенција омладинске делинквенције, Архив за правне и дру-
штвене науке, 1965/2, стр. 61-84.

Основни проблеми криминалитета у арапским земљама, Југос-
ловенска ревија за криминологију и кривично право, 1965/3, стр. 331-
344.

*Трећи конгрес Уједињених Нација за превенцију криминали-
тета и третман делинквената*, Југословенска ревија за криминологију
и кривично право, 1965/4, стр. 598-609.

Појава криминалитета у условима социјалистичког развика, 13. мај 1965/6, стр. 451-475.

Криминалитет у порасту - како га сузбијати?, Борба, 5. децембра 1965. и 5. јануара 1966.

1966.

Уједињене нације и сузбијање криминалитета, 13. мај 1966/3, стр. 187-199.

Превенција привредног криминалитета, 13. мај 1966/6, стр. 530-541.

1967.

Малолетничка делинквенција у савременом свету са освртом на нашу земљу, Правни зборник, 1967/1-2, стр. 1-15.

Ментални поремећаји као извор криминалног понашања, 13 мај 1967/1, стр. 3-15

Кривичне мере према малолетним делинквентима и њихово извршење у чехословачком казненом систему, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1967/2, стр. 251-255.

Поводом VII конгреса Међународног удружења за друштвену одбрану, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1967/2, стр. 273-275.

Појава, развој и елементи савремене криминалне политике, Анали Правног факултета, 1967/2-3, стр. 81-93.

Развој криминолошке мисли у Совјетском савезу, Архив за правне и друштвене науке, 1967/3-4, стр. 365-373.

Основне карактеристике рецидивизма, 13. мај 1967/10, стр. 3-10.

1969.

Криминологија, Београд, Просвета, 1969, стр. 488.

1970.

La recherche criminologique dans les institutions scientifiques en Yougoslavie, Études relatives a la recherche criminologique, Strasbourg, Conseil de L'Europe, 1970, vol. VI, pp. 385-401.

Основни елементи социологије кривичног права, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1970/1, стр. 3-16.

1971.

Малолетничка делинквенција као друштвени проблем, Зборник: Етиологија малолетничке делинквенције, Београд, Савез удружења дефектолога Југославије, 1971/4, стр. 5-17.

Основни феноменолошки и етиолошки проблеми малолетничке делинквенције - исти Зборник, стр. 54-87.

1973.

Криминологија са основама криминалне политике и пенологије, (II издање), Београд, Савремена администрација, 1973, стр. 621.

Основне тенденције у савременој криминологији, Београд, Организациони комитет VII Међународног конгреса за криминологију, 1973, стр. 61. (објављено у часопису Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1973/3, стр. 353-376: исто: Наша законитост, 1974/1, стр. 48/71).

Les grandes tendances de la criminologie contemporaine, Anuario del Instituto de Ciencias penales y criminologicas, Facultad de ciencias juridicas y politicas, 1973, Caracas, Venezuela, pp. 157-197.

Савремена криминолошка мисао, Правни зборник, 1973/3, стр. 1-11. (исто: Правни живот, 1973/12, стр. 3-13).

Савремене тенденције у области пенолошке теорије и праксе, Пенологија, 1973/1, стр. 3-20.

Проблеми казнене политике судова на подручју Србије - Материјали са Саветовања на Златибору јуна 1973, Београд, ИКСИ, 1973, стр. 269-276.

Социјално патолошке појаве, Београд, Висока војно политичка школа, РН - 129/23, 1973, стр. 1-31.

1974.

Contemporary Criminological Thought: Main Trends in Comparative Criminology, International Journal of Criminology and Penology, 1974/2, стр. 2-12.

Функција криминологије у сузбијању криминалитета и ресоцијализацији делинквената - концепт примењене криминологије, Правни живот, 1974/10, стр. 3-13.

1975.

The Criminology Function in resocialization of the delinquent - Зборник: Neue Perspektiven in der Kriminologie, Basel, Eular Vorlag, 1975, pp. 1-6. (isto i na francuskom u: Nouvelles Perspectives en Criminologie, Zürich, Verlag der Fachvereine, 1975, pp. 1-12).

1976.

Основи науке о друштву (II издање), Београд, Рад, 1976, стр. 137-178.

Методи криминологије, Зборник: Методологија друштвених наука, Службени лист СФРЈ, Београд, 1976. стр. 243-259.

Развој извршења кривичних санкција у нашој земљи до појаве модерног система, Зборник Дефектолошког факултета у Београду, 1976, стр. 139-157.

Друштвена самозаштита као теорија, политика и пракса заштите нашег друштва и његових вредности, Социјализам, 1976/1, стр. 25-43. (исто: Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1976/1, стр. 3-26: Анали Правног факултета у Београду, 1976/1-2, стр. 19-46.)

1977.

Пенологија - наука о извршењу кривичних санкција и ресоцијализацији осуђеника, Београд, Савремена администрација, 1977, стр. 350.

1978.

L'autorottection sociale dans la Republique socialiste federative Yougoslavie - Зборник: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave 1978, бр. 11, стр. 233-245.

Проблеми и тенденције у савременој пенолошкој теорији и пракси, Глас САНУ, ССVII, Одељење друштвених наука, књ. 20, 1978, стр. 237-260.

Општенародна одбрана и друштвена самозаштита, Београд, Марксистички центар СКС, 1978, стр. 129.

1979.

Основни концептуални елементи система друштвене самозаштите у југословенском самоуправном друштву, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1979/3, стр. 55-72.

Криминологија (III издање), Београд, Савремена администрација, 1979, стр. 513.

1980.

Conclusions scientifiques du VII Congres international de criminologie, Actes de VII Congrès, t. I, Београд, 1980, pp. 265-269.

Методи криминологије, Зборник: Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1980, стр. 243-259.

1981.

Криминологија (IV издање), Београд, Савремена администрација, 1981, стр. 532.

Пенологија (II издање), Београд, Савремена администрација, 1981, стр. 355.

Основи науке о друштву (III издање), Београд, Рад, 1981, стр. 147-187.

Методи криминологије, Зборник: Методологија друштвених наука, Савремена администрација, Београд, 1981, стр. 350-368.

1982.

Нове појаве и процеси у савременом кривичном праву, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1982/3, стр. 1-22.

Концептуални и организациони основи извршења кривичних санкција у нашој земљи, Комуна, 1982/3, стр. 18-24.

Кривично законодавство и казнена политика, Зборник Правног факултета у Титограду, 1982/8-9, стр. 65-78.

1983.

Превентивна функција кривичног права у борби против криминалитета, Правни живот, 1983/2, стр. 143-170.

1984.

Криминална политика, Београд, Савремена администрација, 1984, стр. 484.

Teoretične in idejno političke osnove proučavanja in razvoja družbene samozaščite kot politike in prakse zaščite samoupravne družbe - Зборник: Vrednostne in samozaščitne izkušnje narodnooslobodilnega gibanja pri graditvi in razvoju sistema družbene samozaščite in nekatera teoretična in praktična vprašanja naše varnosti danas, Ljubljana, 1984, стр. 54-68.

Социјална превенција криминалитета као посебна област криминалне политике, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1984/3-4, стр. 393-420.

1985.

Криминологија (V издање), Београд, Савремена администрација, 1985, стр. 485.

Пенологија (III издање) Београд, Савремена администрација, 1985, стр. 376.

1986.

Актуелна ситуација и тенденције криминалне политике у Југославији, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1986/1-2, стр. 13-30. (исто: у часопису Безбедност и друштвена самозаштита, 1986/2, стр. 22-31).

Институционална ресоцијализација осуђеника и функција теоријско емпиријских истраживања у овом процесу, Пенолошке теме, 1986/3-4, стр. 111-121.

1987.

Научно стваралаштво др Томе Живановића у области кривичноправних и криминолошких наука, Београд, Зборник теорије државе и права, Одељење друштвених наука САНУ, III књ. 7, 1987, стр. 161-169.

Улога правних норми у сузбијању криминалитета и девијација, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1987/2, стр. 3-27.

Филозофско теоријске основе криминалне политике, Правни живот, 1987/2, стр. 179-194.

Znanstveni prispevak prof. dr Katje Vodopivec v kriminologijo in kazenskoopravnim znanostima, Revija za kriminologijo in kriminalistiko, 1987/3, стр. 197-201.

Савремено кривично правосуђе: циљеви, проблеми и правци реформе - Зборник: Актуелна питања кривичног правосуђа, изд. Савез удружења за кривично право и криминологију, Нови Сад, 1987, стр. 65-87.

1988.

Пенологија (IV издање), Београд, Савремена администрација, 1988, стр. 383.

1989.

Малолетничка делинквенција (коауторски рад са проф. Ж. Алексићем), Београд, Научна књига, стр. 1-101 и 225-271.

1990.

Криминологија (VI издање), Београд, Савремена администрација, 1990, стр. 485.

Припремио проф. др Ђорђе Игњатовић

САДРЖАЈ

	страница
Реч Уређивачког одбора - - - - -	1-4
др Радомир Лукић, Проф. др Милан Милутиновић - - -	5-6

ЧЛАНЦИ

др Живојин Алексић, Малолетничка криминалистика (изворни научни рад) - - - - -	7-17
др Драгољуб Атанацковић, Пенолошка схватања професора Милутиновића (изворни научни рад) - -	18-27
др Станко Бејатовић, Институт гоњења по предлогу оштећеног и предстојеће измене Југословенског кривичног законодавства (изворни научни рад) - -	28-36
др Драгомир Давидовић, Допринос академика Милана Милутиновића развоју научноистраживачког рада у области криминологије (изворни научни рад) - -	37-42
др Владимир Водинелић, Да ли је криминалистика криминолошка наука (изворни научни рад) - - - -	43-52
др Мирослав Ђорђевић, Посредни извршилац кривичног дела (изворни научни рад) - - - - -	53-61
др Ђорђе Игњатовић, Триангулација у криминологији (изворни научни рад) - - - - -	62-74
др Душан Јаковљевић, Кривично дело угрожавања сигурности лица под међународном заштитом (чл. 155б. КЗЈ) (изворни научни рад) - - - - -	75-86
др Жарко Јашовић, Криминолошка мисао академика Милана Милутиновића (изворни научни рад) - - -	87-97
др Загорка Лекић, Појам релативности и значај кривичнопросецних начела (изворни научни рад) -	98-104
др Владимир Кривокапић, Основне одреднице криминал- но-политичке мисли академика Милутиновића (изворни научни рад) - - - - -	105-118
др Љубиша Лазаревић, Однос између криминалне поли- тике и кривичног права - прилог схватањима професора Милутиновића (изворни научни рад) - -	119-133
др Видоје Миладиновић, др Слободанка Константино- вић-Вилић, др Војислав Ђурђић, Примена криви- чноправних мера према малолетним преступни- цама (изворни научни рад) - - - - -	134-147
др Момир Б. Милојевић, Неки правни проблеми међуна- родног кривичног судства (изворни научни рад) - -	148-160

др Зорица Мршевић, др Ивана Симовић-Хибер, Криминалитет жена - потреба стварања новог криминолошког прилаза (изворни научни рад) - - - - -	161-171
др Обрад Перић, Деценија великих промена у кривичном статусу малолетника (изворни научни рад) - - - -	172-185
др Мирослав Печујлић, Социјални темељи демократског и ауторитарног политичког система (изворни научни рад) - - - - -	186-195
др Станко Пихлер, Ка савременој концепцији о економском криминалитету (изворни научни рад) - - - -	196-209
др Јовица Релић, Ефикасности психолошког третмана извршилаца кривичних дела оболелих од схизофреније (изворни научни рад) - - - - -	210-219
др Зоран Стојановић, Генерална превенција и заштитна функција кривичног права (изворни научни рад) -	220-229

БИБЛИОГРАФИЈА

Објављени радови проф. Милана Милутиновића - - - -	230-236
--	---------

TABLE OF CONTENTS

	page
Foreword of the Editing Board - - - - -	1-4
<i>Dr. Radomir Lukić</i> , Professor dr. Milan Milutinović - - - - -	5-6

ARTICLES

<i>Dr. Živojin Aleksić</i> , Juvenile Criminalistics (original study) - - - - -	7-17
<i>Dr. Dragoljub Atanacković</i> , Penological Conceptions of Professor Milutinović (original study) - - - - -	18-27
<i>Dr. Stanko Bejatović</i> , The Institute of Prosecution After the Proposal by the Person Suffering Damage and the Oncoming Amendments of Yugoslav Criminal Legislation (original study) - - - - -	28-36
<i>Dr. Dragomir Davidović</i> , Contribution of the Academician Milan Milutinović to the Development of Research in the Field of Criminology (original study) - - - - -	37-42
<u><i>Dr. Vladimir Vodinelić</i></u> , Is Criminalistics a Criminological Science? (original study) - - - - -	43-52
<i>Dr. Miroslav Đorđević</i> , Indirect Perpetrator of Criminal Offence (original study) - - - - -	53-61
<i>Dr. Đorđe Ignjatović</i> , Triangulation in Criminology (original study) - - - - -	62-74
<i>Dr. Dušan Jakovljević</i> , Criminal Offence of Endangering the Safety of Persons under International Protection (article 155b of the CLY) (original study) - - - - -	75-86
<i>Dr. Žarko Jašović</i> , Criminological Thinking of the Academician Milan Milutinović (original study) - - - - -	87-97
<i>Dr. Zagorka Jekić</i> , The Notion, Relativity and Significance of Principles of Criminal Procedure (original study) - - - - -	98-104
<i>Dr. Vladimir Krivokapić</i> , Basic Characteristics of Criminal-Political Thinking of the Academician Milutinović (original study) - - - - -	105-118
<i>Dr. Ljubiša Lazarević</i> , The Relationship between Criminal Policy and Criminal Law - A Contribution to the Conceptions of Professor Milutinović (original study) - - - - -	119-133
<i>Dr. Vidoje Miladinović</i> , <i>Dr. Slobodanka Konstantinović-Vilić</i> , <i>Dr. Vojislav Đurđić</i> , Application of Criminal-Law Measures to Female Juvenile Violators (original study) - - - - -	134-147
<i>Dr. Momir Milojević</i> , Some Legal Problems of International Criminal Judiciary (original study) - - - - -	148-160
<i>Dr. Zorica Mršević</i> , <i>Dr. Ivana Simović-Hiber</i> , Criminality of Women - A Need for a New Criminological Approach (original study) - - - - -	161-171
<i>Dr. Obrad Perić</i> , A Decade of Great Changes in the Criminal-Law Status of Minors (original study) - - - - -	172-185

<i>Dr. Miroslav Pečujlić, Social Foundations of Democratic and Authoritarian Political System (original study)</i>	186-195
<i>Dr. Stanko Pihler, Towards a Contemporary Conception of Economic Criminality (original study)</i>	196-209
<i>Dr. Jovica Relić, Efficiency of Psychological Treatment of Perpetrators of Criminal Offences Suffering from Schizophrenia (original study)</i>	210-219
<i>Dr. Zoran Stojanović, General Prevention and Protective Function of Criminal Law (original study)</i>	220-229

BIBLIOGRAPHY

Published Works of Professor Milan Milutinović	230-236
--	---------

TABLE DES MATIÈRES

Introduction du Comité de rédaction - - - - -	page 1-4
<i>Radomir Lukić</i> , Le Prof. Milan Milutinović - - - - -	5-6

ARTICLES

<i>Živojin Aleksić</i> , La délinquance des personnes mineures (travail scientifique original) - - - - -	7-17
<i>Dragoljub Atanacković</i> , Les concepts pénologiques du professeur Milutinović (travail scientifique original) - - - - -	18-27
<i>Stanko Bejatović</i> , L'institut de la poursuite pénale sur proposition de la partie lésée et les futurs changements de la législation pénale yougoslave (travail scientifique original) - - - - -	28-36
<i>Dragomir Davidović</i> , La contribution de l'académicien Milan Milutinović au développement du travail scientifique et de recherche dans le domaine de la criminologie (travail scientifique original) - - - - -	37-42
<i>Vladimir Vodinelić</i> , La criminalistique est-elle une science criminologique (travail scientifique original) - - - - -	43-52
<i>Miroslav Đorđević</i> , L'auteur indirect de l'acte criminel (travail scientifique original) - - - - -	53-61
<i>Đorđe Ignjatović</i> , La triangulation dans la criminologie (travail scientifique original) - - - - -	62-74
<i>Dušan Jakovljević</i> , L'acte criminel de la menace de la sécurité des personnes sous la protection internationale (art. 155b de la Loi pénale de Yougoslavie) (travail scientifique original) - - - - -	75-86
<i>Žarko Jašović</i> , La pensée criminologique de l'académicien Milan Milutinović (travail scientifique original) - - - - -	87-97
<i>Zagorka Jekić</i> , Le concept, la relativité et l'importance des principes de procédure pénale (travail scientifique original) - - - - -	98-104
<i>Vladimir Krivokapić</i> , Les principales caractéristiques de la pensée criminelle et politique de l'académicien Milutinović (travail scientifique original) - - - - -	105-118
<i>Ljubiša Lazarević</i> , Le rapport entre la politique criminelle et le droit pénal - une contribution aux concepts du professeur Milutinović (travail scientifique original) - - - - -	119-133
<i>Vidoje Miladinović, Slobodanka Konstantinović-Vilić, Vojislav Đurđić</i> , L'application des mesures de justice pénale envers les délinquants mineurs (travail scientifique original) - - - - -	134-147
<i>Momir Milojević</i> , Quelques problèmes juridiques relatifs à la justice pénale internationale (travail scientifique original) - - - - -	148-160

<i>Zorica Mršević, Ivana Simović-Hiber</i> , La criminalité des femmes - le besoin de la création d'une nouvelle approche criminolo- gique (travail scientifique original) - - - - -	161-171
<i>Obrad Perić</i> , La décennie des grands changements dans le statut des personnes mineures (travail scientifique original) - - -	172-185
<i>Miroslav Pečujlić</i> , Les bases sociales du système politique démocra- tique et autoritaire (travail scientifique original) - - - - -	186-195
<i>Stanko Pihler</i> , Vers un concept contemporain de la criminalité éco- nomique (travail scientifique original) - - - - -	196-209
<i>Jovica Relić</i> , L'efficacité du traitement psychologique des auteurs des actes criminels atteints de schizophrénie (travail scien- tifique original) - - - - -	210-219
<i>Zoran Stojanović</i> , La prévention générale et la fonction de pro- tection du droit pénal (travail scientifique original) - - - -	220-229

BIBLIOGRAPHIE

Les travaux publiés du prof. Milana Milutinović - - - - -	230-236
---	---------

Уредништво „Анала” моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „Чланци” истовремено доставити апстракт (скраћени резиме) од 10 до 20 редова, резиме до највише 25 редова, и кључне речи са највише пет израза, без свеза. Апстракт и резиме куцати на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиरो-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 5 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издавања, година издавања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перих, *Стварно право*, Београд, 1922. стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, стр. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 2-3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС”, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл, навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право”, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиејек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада”, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе”, бр. 7-8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука”, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* уколико се једно дело

истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев се односи и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани *курзивом*.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, "Yugoslav Workers Self-management", ed. by F. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курзивом а не ш п а ц и о н и р а н о (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Ужe поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још ужe словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III. УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Моле се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1994. години за целу годину износи:

1. За правна лица - - - - -	дин. 40.—
2. За физичка лица - - - - -	” 15.—
3. За студенте (редовне и ванредне) - - - - -	” 5.—
4. За један примерак - - - - -	” 10.—
5. За један примерак за иностранство - - - - -	US\$ 25 (у дин.)

Претплата за иностранство износи 50 US\$ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Цене за појединачан примерак важе од бр. 5 за 1993. годину.

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број,
40803-603-4-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД - Булевар револуције 67, тел. 341-501